АЛЕКСАНДЕР ДІМА

Ґраф Монте Крісто

ТОМ ТРЕТИЙ

НАКЛАДОМ І ДРУКОМ УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ
ВІННІПЕҐ, КАНАДА.
1925

PRINTED IN CANADA

АЛЕКСАНДЕР ДІМА

Ґраф Монте Крісто

ТОМ ТРЕТИЙ

НАКЛАДОМ І ДРУКОМ УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ
ВІННІПЕҐ, КАНАДА.
1925

PRINTED IN CANADA

ҐРАФ МОНТЕ КРІСТО.

РОЗДІЛ LV.

Майор Кавальканті.

Ґраф і Батестен говорили правду, коли казали Морсерфови про сподівану гостину майора Кавальканті, яка послужила Монте Крістови за претекст, аби відмовити ся від запрошеня на обід у Морсерфів.

Вдарила сема година, коли перед домом ґрафа спинив ся фіякер і, скинувши при брамі чоловіка, якого привіз, чимскорше віддалив ся, немов встидав ся того, на що його ужито. Чоловік, що зліз з фіякра, мав може 52 роки і був убраний в зелений плащ, що через довші літа вдержував свою популярність в Европі. Його штани були з синього сукна, черевики доволі чисті і трохи за грубі в золях. На руках мав рукавички з козячої скірки а на грудях креват чорний з білими стрічками, на голові носив капелюх, що нагадував жандармський. Отся мальовнича особа задзвонила в брамі і спитала ся, чи се є ч. 30 на вулиці Елїзейських Піль та чи тут мешкає ґраф Монте Крісто. Сторож відповів потакуючо і тоді приїзший увійшов та пішов сходами на гору.

Мала і кутовата голова гостя, його біле волосе і грубі сиві вуси дали спромогу Батестенови сейчас пізнати його, бо він дістав докладний опис сподіваного гостя і чекав на него на коритари. Тому не встиг ще незнакомий сказати своє імя, як ґраф вже знав про його приїзд. Незнакомого запроваджено у простий, але зі смаком уряджений сальон і ґраф встав з усміхом на його привитане.

— О, мій дорогий пане, витаю вас з цілої душі; я вас ожидав.

— Ви, ексцеленціє, ожидали мене?

— Так, мене повідомлено, що ви маєте відвідати мене нині о семій годині.

— Так ви мали повну інформацію про моє прибуте?

— Очевидно.

— Тим ліпше. Я побоював ся, що сю малу подробицю могли забути.

— Яку подробицю?

— Поінформувати вас наперед про своє прибутє.

— О, ні, сего не забуто.

— Але чи ви певні, що не помиляєте ся?

— Я певний сего.

— Чи се був дійсно я, кого ваша ексцеленція ожидали о семій годині вечер?

— Я докажу вам се понад всякий сумнів.

— О, ні, не треба, шкода заходу.

— Так, так — сказав Монте Крісто. Гість був очевидно не свій. — Чи ви не є пан маркіз Вартоломей Кавальканті?

— Вартоломей Кавальканті — повторив врадувано незнакомий — так, се я.

— Бувший майор в австрійській службі?

— Чи я був майор? — несміло спитав гість.

— Так — потвердив Монте Крісто — ви були майором. Се є титул, який дають Французи людям на становищу, котре ви мали.

— Дуже добре — сказав майор — я, розумієте, нічого більше не жадаю...

— Те, що ви нині сюди зайшли, не було вашим власним помислом? — спитав Монте Крісто.

— Ні, певно що ні.

— Вас вислала якась инша особа?

— Так.

— Благородний священик Бусоні?

— Точно так — сказав врадуваний майор.

— І ви маєте лист?

— Так, ось він.

— Дайте мені його. — І Монте Крісто взяв лист, отворив і зачав читати.

Майор оглядав ґрафа, витріщивши очи, а відтак зачав оглядати кімнату, та очи його майже сейчас вернули до властителя мешканя.

— Так, так, бачу — сказав Монте Крісто і читав голосно: — Майор Кавальканті, благородний патрицій*) з Люк-

*) Патриціями називали в старім Римі висшу клясу населеня, щось в роді шляхти. Патриції мали права і привілеї, яких не мала низша кляса, котру називали плебеями.

ки, нащадок Кавалькантих з Фльоренциї, має пів міліона доходу річно". — Монте Крісто підняв свої очи понад папір і поклонив ся. — Пів міліона! — повторив — се знаменито!

— Пів міліона? — промовив майор.

— Так, і видно, що так воно є, бо о. Бусоні знає точно вартість всіх найбільших маєтків в Европі.

— То нехай буде пів міліона, але я даю слово чести, що я не сподівав ся, що маю так богато.

— Бо вас рабує ваш шафар. Ви мусите звернути свою увагу на него.

— Ви мені отворили очи — сказав на те Італіянин з повагою. — Я покажу сему панови двері.

Монте Крісто зачав знов читати лист: — „і який потребує тільки одного до свого повного щастя".

— Так, так, тільки одного! — потвердив майор, глубоко зітхаючи.

— „а се відзискати пропавшого улюбленого сина..."

— Пропавшого улюбленого сина!

— „вкраденого в діточім віку, чи то ворогами його благородної родини, чи Циганами".

— Коли він мав пять літ! — додав майор, глубоко зітхаючи і підносячи очи до неба.

— Бідний батько! — сказав Монте Крісто і зачав знов читати: „Я додав йому житя і надії запевненем, що ви маєте силу привернути йому сина, якого він даремно шукав через пятнайцять літ".

Майор глядів на ґрафа поглядом найвисшого занепокоєня.

— Я маю силу се зробити — сказав Монте Крісто.

Майор відзискав певність себе. — А, а — сказав він — отже лист був правдивий до кінця?

— А ви сумнївали ся, пане Вартоломею?

— Н-ні, певно що ні. Добрий чоловік, чоловік з церковним достоїнством, як о. Бусоні, не понизив би себе до того, щоби обманювати, або строїти собі жарти. Але ваша ексцеленція ще не прочитали всього.

— Так, так — повторив майор — там... ще... є.. дописка.

— А справді! — сказав Монте Крісто — там ще є дописка.

— „Щоби защадити майорови Кавалькантому клопоту з перепроваджуванєм грошей з його банку, я посилаю йому дрефт на дві тисячі лірів на покритє його коштів подорожі і кредитую на вас дальшу суму 48,000, які ви ще мені винні."

Як видно було, майор чекав на наслідки тої дописки з великим заклопотанєм.

— Дуже добре — сказав ґраф.

— Він сказав „дуже добре" — шепнув до себе майор і зачав голосно: — Отже... пане....

— Отже що? — спитав Монте Крісто.

— Отже дописку....

— Ну, що з дopискою?

— Чи приймаєте дописку так само прихильно, як решту листа?

— Певно! Священик Бусоні і я маємо між собою маленький рахунок. Я не памятаю точно, чи я винен йому ще 48,000 лірів, однакож скажу, що не будемо сперечати ся, якби була яка ріжниця. Отже ви приписували велике значінє тій дописці, мій дорогий пане Кавальканті?

— Мушу пояснити вам — сказав майор — що звірившы ся вповні на підпис священика Бусоні, я не заосмотрив ся в ніякі инші фонди, так що якби я тут дізнав розчарованя, то опинив би ся в Парижі в дуже неприємнім положеню.

— Невжеж се можливо, щоби чоловік на вашім становищи міг десь чути ся заклопотаним? — спитав Монте Крісто.

— Я по правді, нікого тут не знаю — сказав майор Кавальканті.

— Але чейже вас хтось знає?

— Так, мене знають, так що...

— Говоріть дальше, мій дорогий пане Кавальканті.

— Так що ви перешлете мені тих 48,000 лірів?

— Певно, на перше ваше жаданє.

Зіриниці майора розширили ся з милого здивованя.

— Однакож сідайте — сказав Монте Крісто — я справді не знаю, про що я думав — я заставив вас стояти через послідну чверть години.

— Не згадуйте.

Майор посягнув по крісло і сів на него.

— Тепер — сказав ґраф — чи не взялиб ви чого, склянку порт, шері, або вина з Аліканте.

— Вина з Аліканте, коли ласка, се моє улюблене вино.

— Я маю його трохи, знамените вино. Візьмете з ним сухарець, чи ні?

— Так, візьму сухарець, коли ви такі ласкаві.

Монте Крісто задзвонив. Увійшов Батестен. Ґраф встав йому на стрічу.

— Ну? — спитав його півголосом.

— Молодий чоловік є тут — сказав льокай таким самим голосом.

— До котрої кімнати ти його запровадив?

— До синього сальону, як ваша ексцеленція приказали.

— Добре, тепер принеси вина з Аліканте і трохи сухарів.

Батестен вийшов.

— По правді — сказав майор — я зовсім засоромлений клопотом, який вам спричиняю.

— Прошу, не згадуйте такої дрібниці.

Батестен увійшов зі склянками, вином і сухарями. Ґраф наповнив одну склянку, але в другу вляв тільки кілька крапель. Фляшка була вкрита павутинем та иншими признаками, що більше свідчили про вік вина, чим зморщки на лици чоловіка. Майор розумно вибрав. Він взяв повну склянку і сухар. Ґраф сказав Батестенови лишити таріль так, щоби його гість міг з него легко досягати, і той зачав потягати Аліканте з міною великого вдоволеня, а відтак делікатно вмачав сухарець в вині.

— Отже ви, пане, жили в місті Люкка, чи не так? Ви були богаті, з благородного роду, мали велику повагу — все що може чоловіка робити щасливим.

— Все — сказав майор, поликаючи скоро сухарець — рішучо все.

— А все таки було одно що бракувало вам до повного щастя.

— Тільки одно — сказав Італієць.

— І сим одним була ваша пропавша дитина!

— А — сказав майор, беручи другий сухар — отсе дійсно бракувало до мого повного щастя.

Благородний майор підніс на сім місци очи до гори

і зітхнув.

— Отже позвольте — сказав ґраф — як се властиво було з тим вашим сином, бо я завсїгди розумів, що ви були старим парубком.

— Така була загальна думка, пане — сказав майор — і я...

— Так — вгадував ґраф — а ви потверджували сю поголоску. Припускаю, що там була молодеча легкодушність, яку ви хотїли укрити перед широким світом.

Майор старав ся вдержати свою звичайну холодну міну, а тимчасом спустив очи в долину, але скрито дивив ся на ґрафа. Та усмішка на лици ґрафа показувала дальше не що більше, як приличну цїкавість.

— Так — сказав майор. — Я хотїв, щоби моя похибка була схоронена перед всїми очима.

— Певно, не задля вас самих — відповів Монте Крісто — бо чоловік є понад такі річи.

— О, нї, певно, що не задля мене — сказав майор усміхаючись і потрясаючи головою.

— Тільки задля матері? — продовжав ґраф.

— Так, задля матері — бідна мати! — промовив Кавальканті, беручи третий сухар.

— Візьміть трохи вина, мій дорогий Кавальканті — сказав ґраф, наливаючи йому другу склянку Аліканте. — Ваше зворушенє дуже вас перемогло.

— Бідна мати! — муркотів Кавальканті, пробуючи, чи його воля є на стільки сильна, щоби могла витиснути сльозу з ока.

— Вона належала до одної з найперших родин в Італії, чи не так? — допитував ся дальше Монте Крісто.

— Вона була з благородної родини з Фієсоле, пане ґрафе.

— А її імя було...

— Бажаєте знати її імя?

— О, се злишне, щоби ви менї його казали, бо я вже його знаю.

— Пан ґраф знають все — Сказав Італїєць, кланяючись.

— Оліва Корсінарі, чи не так?

— Оліва Корсінарі!

— Маркіза?

— Маркіза!

— І ви остаточно подружили ся з нею, проти волї її родини.

— Так.

— Ви без сумнїву принесли з собою й всї свої папери? — спитав Монте Крісто.

— Які папери?

— Свідоцтво свого шлюбу з Олївою Корсінарі і метрику уродженя вашої дитини.

— Метрику дитини?

— Метрику уродженя Андрія Кавальканті, вашого сина, бо чиж не Андрій йому на імя?

— Мабуть так — сказав майор.

— Якто? Мабуть?

— Думаю так — сказав майор.

— Що? Ви тільки думаєте так?

— Я не можу зовсїм певно твердити. Він пропав вже так давно.

— Се правда — сказав Монте Крісто. — Отже ви маєте з собою всї документи?

— Пане ґрафе, менї прикро сказати, що я не знав, що треба буде приїхати з тими паперами і тому я не привіз їх.

— Шкода — сказав Монте Крісто.

— Та невжеж вони такі потрібні?

— Вони конечно потрібні.

Майор вхопив ся за голову.

— А! Конечно потрібні?

— Певно що так. А як би хто висловив сумнїв про ваше подруже або законність вашої дитини!

— Дійсно — признав майор — може хтось сумнїватися.

— Тодї ваш син був би в дуже неприємнім положеню.

— Се могло би йому перешкодити в плянї якогось дуже пожаданого подружа.

— Се було би для него фатальне.

— О, чорт!

— Мусите знати, що у Франциї дуже уважають на такі річи. Тут не досить, як в Італїї, пійти до священика і сказати: „Ми любимо ся і хочемо взяти шлюб". Подруже є у Франциї цивільною справою і на те, щоби дістати правиль-

ний шлюб, мусите мати папери, які понад всякий сумнів можуть ствердити, хто ви є.

— Се зле! Я не маю тих конечних паперів.

— На щастє я маю їх — сказав Монте Крісто.

— Ви?

— Так.

— Ви маєте їх?

— Я маю їх?

— А, як то добре! — зрадів майор, який побачивши, що ціль його подорожі стала даремною через брак паперів, зачав вже бояти ся, що його забудьковатість може дати причину до деяких клопотів в справі тих сорок вісім тисяч лірів. — Се дійсно справа гарно зложила ся. Я маю дійсне щастє, бо мені зовсім не приходило на думку привезти з собою папери.

— Я зовсім не дивую ся тому. Чоловік не може про все подумати. На щастє о. Бусоні подумав за вас.

— Він пречудний чоловік!

— Незвичайно розумний і розважний.

— Він післав папери до вас?

— Ось вони є.

Майор сплескав в долоні з радости.

— Ви одружили ся з Олївою Корсінарі в церкві св. Павла дель Монте Каттіні; ось є священикове свідоцтво.

— Так, дійсно; ось воно є — сказав Італїянин, приглядаючи ся здивовано.

— А тут є метрика уродженя Андрія Кавальканті, виставлена парохом Саравецци.

— Все з належитім порядку.

— Отже візьміть сї документи; вони до мене не відносять ся. Ви дайте їх свому синови, а він певно як слїд заопікує ся ними.

— Я так думаю, бо як би їх затратив...

— Що було би, як би їх затратив? — спитав Монте Крісто.

— В такім випадку — відповів майор — треба би писати за дуплїкатом, а се забрало би трохи часу, поки їх дісталоб ся.

— Зробити се була б досить трудна річ — сказав Монте Крісто.

— Майже неможлива — додав майор.

— Я дуже рад бачити, що ви розумієте вартість тих паперів.

— Я вважаю їх за неоцінені.

— А тепер — сказав Монте Крісто — щодо матери молодого чоловіка...

— Щодо матери молодого чоловіка? — повторив Італієць з неспокоєм.

— Щодо маркізи Корсінарі...

— Справді — сказав майор, предвиджуючи нові трудности — чи її треба буде в який небудь спосіб?

— Ні, пане — відповів Монте Крісто. — Зрештою чи вона не...

— Так, так — промовив Кальканті — вона...

— ...заплатила послїдного довгу природи?

— На жаль, так! — сказав Італїєць.

— Я знаю се — сказав Монте Крісто — вона не жиє вже десять літ.

— І я доси плачу за нею! — заголосив майор і витягнувши з кишені хустину, зачав втирати собі нею вперед праве а відтак ліве око.

— Щож зробити? — говорив дальше Монте Крісто. — Ми всі смертельні. Тепер порозумійте, мій дорогий пане Кавалькант, що се даремно говорити людям у Франції, що ви не бачили свого сина через пятнайцять літ. Оповіданя про Циганів, що крадуть дітий, не є приняті в сій части світа і в них тут не вірять. Ви були вислали його на виховане до колеґії до одної з провінцій, а тепер хочете, щоби він докінчив своє образоване у париськім світі. Отсе є причина, що заставила вас виїхати з Вія Реджіо, де ви мешкали, від коли вмерла ваша подруга. Се вистарчить.

— Думаєте так?

— Зовсім певно.

— То нехай буде так.

— А якби почули про вашу розлуку...

— Ага, що мав би я сказати?

— Що невірний учитель, підкуплений ворогами вашої родини...

— Корсінаріями?

— Так... украв сю дитину, щоби ваше імя вигасло.

— Се буде зовсім добре, бо він мій одинокий син.

— В такім разі, коли вже все полагоджене, щоби всі

ті ново-пробуджені спомини так легко не призабули ся — ви мабуть здогадали ся, що я приготовив для вас несподіванку?

— Приємну? — спитав Італієць.

— О, я бачу, що око батька так само тяжко обманути, як його серце.

— Гм! — сказав майор.

— Вам мабуть хтось сказав тайну, а може ви вгадали, хто тут є.

— А хтож тут є?

— Ваша дитина — ваш син — ваш Андрій.

— Я сего здогадував ся — відповів майор стараючи ся задержати як найлучшу міну. — Так він є тут?

— Є! — сказав Монте Крісто. — Коли льокай перед хвилею приходив сюди, він повідомляв мене про його прибуте.

— Ну, дуже добре, дуже добре! — говорив майор, перебираючи нервово ґузики свого сурдута.

— Мій дорогий пане — сказав Монте Крісто — я розумію ваше зворушене. Мушу дати вам час, щоби ви прийшли до себе. Я вийду і приготовлю вашого сина до отсего побаченя, бо припускаю, що він не менше нетерпеливить ся, чим ви.

— Так я собі представляю — сказав Кавальканті.

— За чверть години він буде з вами.

— Отже ви його припровадите? Ви так далеко посуваєте свою добрість, що навіть хочете мені його особисто представити?

— Ні, я не бажаю входити між батька і сина. Ваше побачене буде приватне. Однакож не безпокійте ся. Якби навіть сильний голос природи мовчав, ви не можете помилити ся. Він увійде сими дверми. Він є гарний молодець, білявий — може навіть трохи за білявий — і дуже милої поведінки. Однакож ви його самі побачите і осудите.

— Мимоходом кажучи — сказав майор — ви знаєте, що я мав тільки дві тисячі лірів, які священик Бусоні післав мені. Сю суму я пропустив на подорожні видатки і...

— І потребуєте гроший. Се природна річ, мій дорогий пане Кавальканті. Ось вам вісім тисяч лірів на рахунок.

Очи майора заблистіли ясним вогнем.

— Буду вам винен ще сорок тисяч лірів — сказав ґраф.

— Чи ваша ексцеленція жадає поквітованя? — спитав майор, вкладаючи гроші до спідної кишені сурдута.

— На що? — спитав ґраф.

— Я думаю, що схочете його, аби показати отцю Бусоні.

— Та, як дістанете остаючих сорок тисяч лірів, то вже дасьте мені поквітоване на цілу суму. Між чесними людьми такі способи осторожности не є конечні.

— А, так. Дійсно так — потвердив майор. — Між чесними людьми.

— Ще одно слово — сказав Монте Крісто.

— Прошу говорити.

— Позвольте мені піддати вам думку.

— Певно, прошу вас о се.

— Я порадив би вам закинути ношене сего стилю одіня.

— Не може бути! — сказав майор, оглядаючи себе з міною вдоволеня.

— Так! Може його ще носять у Віа Реджіо, та хоч він і є сам про себе елеґантський, то в Парижі він вже зовсім вийшов з моди.

— Яка шкода!

— Коли ви дійсно привязані до старої моди одіня, то можете легко вернути до неї, як виїдете з Парижа.

— А щож маю вбирати?

— Те, що маєте в своїх куфрах.

— В своїх куфрах? — питав здивовано Кавальканті. — Я маю тільки одну валїзку.

— Не маю сумніву, що з собою не маєте нічого більше. Пощо клопотати ся так многими річами? Зрештою старий жовнїр машерує завсїгди з як найменшим числом баґажів.

— Отсе була причина, чому...

— Ви, як чоловік розважний, що дивить ся наперед, вислали свої баґажі наперед себе. Вони вже прибули до готелю Князїв, вулиця Рішелю. Там ви замешкаєте.

— Отже в тих куфрах...

— Я припускаю, що ви наказали свому льокаєви, аби зложив в них все, чого можете потребувати — своє цивільне одїнє і свій уніформ. При більших оказіях ви мусите вбирати свій уніформ. В нїм будете дуже добре ви-

глядати. І не забувайте своїх хрестів. У Франції з них ще сміють ся, але помимо сего завсігди їх носять.

— Дуже добре! Дуже добре! — говорив майор, переходячи з одної несподіванки у другу.

— А тепер — сказав Монте Крісто — коли ви вже настали себе проти всякого болючого зворушеня, приготовіть ся, мій дорогий пане Кавальканті, на приняте свого пропавшого сина Андрія.

Сказавши, се Монте Крісто вклонив ся і зник за дверми, лишаючи майора в екстазі радости.

РОЗДІЛ LVI.

Андрій Кавальканті.

Ґраф Монте Крісто увійшов до сусідної кімнати, яку Батестен назвав синім сальоном, і найшов там молодого чоловіка елеґантського вигляду, який прибув фіякром пів години перед тим. Батестен без трудности пізнав його, коли він появив ся в дверях. Молодий чоловік був високий, мав ясне волосє, червонаву борідку, чорні очи — зовсім як його пан описував його. Коли ґраф увійшов, молодий чоловік був недбало простягнений на софі і тарабанив по своїм черевику палицею з золотою головкою, яку держав в своїй руці. Побачивши ґрафа, скоренько встав.

— Мабуть ґраф Монте Крісто? — спитав.

— Так, пане. А я думаю, що маю честь говорити до пана віконта Андрія Кавальканті?

— Віконт Андрій Кавальканті — потвердив молодий чоловік, кланяючись при тім.

— Ви маєте поручаючий лист, заадресований до мене, чи не так? — спитав ґраф.

— Я не згадував про се, бо підпис на листі виглядав мені такий дивний.

— Моряк Синбад, чи не так?

— Точно так. А що я ніколи не знав Синбада, крім того, що є описаний в „Тисяч і одній ночі“ ...

— Се один з його потомків і мій великий друг. Він є

богатий Анґлієць, дивак майже до границь божевіля. Його дійсне імя є лорд Вилмор.

— О, так? Ну, то се пояснює все — сказав Андрій. — Се, значить, той самий Анґлієць, котрого я стрічав... але менше з тим. Пане ґрафе, я до ваших услуг.

— Коли се, що говорите, є правда — відповів ґраф усміхаючись — то може ви булиб ласкаві оповісти мені дещо про себе та про свою родину?

— А вжеж, я се зроблю — сказав молодий чоловік з поспіхом. — Я є, як ви сказали, вісконт Андрій Кавальканті, син майора Вартоломея Кавальканті — потомок КавальКантих, яких імена є вписані в Золоту Книгу Фльоренції. Наша родина, хоча ще досить богата (дохід мого батька виносить близько пів міліона), пережила ріжні нещастя і мене самого викрав з дому мій учитель, коли мені було пять літ, так що через пятнайцять літ я не бачив свого батька. Від коли я дійшов до повнолітности і став своїм власним паном, я постійно за ним шукав, але все надармо. Наконець я дістав сей лист від вашого друга, котрий мені доносить, що мій батько є в Парижі, і припоручає мені віднести ся до вас за інформаціями про него.

— По правді, все те, що ви мені оповіли, є незвичайно інтересне — сказав Монте Крісто, оглядаючи молодого чоловіка з вдоволенем. — Ви добре зробили, що послухали у всіх подробицях мого друга Синбада. Ваш батько є дійсно тут і шукає за вами.

Від коли увійшов до сальону, ґраф ані на хвильку не спускав з очий лиця молодого чоловіка. Він подивляв певність його погляду і силу його голосу, однакож при сих словах, так про себе природних „Ваш батько є дійсно тут і шукає за вами" молодий Андрій здрігнув ся і крикнув:

— Мій батько? Мій батько є тут?

— Без сумніву — відповів Монте Крісто. Ваш батько, майор Вартоломей Кавальканті.

Вираз переляку, який на хвильку появив ся на лици молодого чоловіка, майже зараз зник.

— А так! Се справді його імя — сказав він. — Майор Вартоломей Кавальканті. І ви дійсно хочете сказати, пане ґрафе, що мій дорогий батько є тут?

— Так, пане. І можу навіть додати, що я якраз був в

його товаристві. Його оповідане про втраченого сина діткнуло мене до глибини души. По правді його жаль, надії і побоюваня в сій справі можуть послужити за матеріял для найбільше вражаючої поезії. Наконець одного дня він дістав лист з донесенєм, що люди, які позбавили його одинокого сина, вже пропонують вернути його, а що най менше дають знати, де можнаб його найти, але під услівєм, що дістануть велику суму гроший в виді викупу. Ваш батько не вагав ся анї хвильки і вислав сї гроші до границі Піємонту з паспортом підписаним до Італії. Ви були на полуднї Франції, я думаю?

— Так — відповів Андрій заклопотано. — Я був на полуднї Франції.

— Карита мала чекати на вас в Нїсі?

— Точно так; вона повезла мене з Ніси до Генуї, з Генуї до Турина, з Турина до Шамбері, з Шамбері до Пон де Бовуасен, а з Пон де Бовуасен до Парижа.

— Так. Ваш батько повинен був стрітити ся з вами в дорозї, бо він приїхав якраз тою самою дорогою. Се є причини, чому ми могли слїдити вашу подорож до Парижа.

— Ба — сказав Андрій — якби мій батько стрітив мене, то я сумнїваю ся, чи він мене пізнав би. Я мусїв трохи змінити ся, від коли він мене послїдний раз бачив.

— О, голос природи — сказав Монте Крісто.

— Ага — промовив молодий чоловік. — Я й не подумав про голос природи.

— Тепер — сказав Монте Крісто — є тілько одно, жерело занепокоєня, яке остало в думцї вашого батька. Він бажав би знати, як ви були заняті в пору своєї відсутности від него. Як поводили ся з вами ваші переслїдувачі? Чи вони поводили ся супроти вас з повагою, яка належить ся вашому становищу. Наконець він непокоїть ся, чи ви були досить щасливі, щоби не піддати ся лихим моральним впливам, на які ви були виставлені, а яких треба більше бояти ся, чим фізичних терпінь. Він бажає знати, чи гарні здібности, якими природа наділила вас, не ослабли через брак культури. Одним словом, чи вважаєте себе здібним заняти і вдержати у світї високе становище, на яке дає вам право ваше походженє і майно.

— Пане — простогнав молодий чоловік, цілком прибитий — сподїю ся, що нїякі ложні вісти...

— Щодо мене, то я перший раз почув про вас від свого друга, лорда Вилмора, філянтропа. Я вірю, що він найшов вас в якімсь неприємнім положеню, але не знаю, що то було, бо я не питав, я не люблю допитувати ся. Ваша пригода викликала в него симпатію, з того видно, що ви мусіли бути інтересні. Він сказав мені, що бажав би вернути вас на становище, яке ви втратили, і що буде шукати вашого батька, поки не найде його. Він шукав і здаєть ся найшов його, бо він є тепер тут. Остаточно мій друг дав мені знати, що ви приїзджаєте, і дав мені кілька інструкцій щодо вашої будучности. Я знаю добре, що мій друг Вилмор є дивак, однакож він щирий і богатий, як копальня золота; тому він може робити свої дивацтва без страху, що то його зруйнує, і я обіцяв придержувати ся його інструкцій. Тепер, пане, не будьте ображені питанєм, яке вам поставлю, бо воно походить з мого обовязку, як вашого патрона. Я бажаю знати, чи нещастя, які вам приключили ся — нещастя зовсім поза вашою контролею і які ні в якій мірі не зменшують того поважаня для вас — я бажавби знати, чи ті нещастя не причинили ся трохи до того, щоби зробити вас чужинцем в світі, в якім після свого майна і імени ви малиб бути визначною особою?

— Пане — відповів віднайдений син, прибравши певність себе враз з тим, як граф говорив — щодо сего може те бути зовсім спокійні. Ті, що взяли мене від батька і завсігди мали намір скорше, чи пізнійше продати мене назад, як остаточно й зробили, рахували, що, аби як найбільше заробити, найвідповіднійше буде оставити мене в посіданю цілої моєї особистої і дідичної вартости, а навіть збільшити ту вартість, о скільки можливо. Тому я дістав дуже добре виховане. Зі мною поводили ся так, як поводили ся з невільниками в Малій Азії. Їх пани робили їх вченими, докторами, фільософами, щоби дістати за них висшу ціну на римськім ринку.

Монте Крісто усміхнув ся з вдоволеня. Навіть він не сподівав ся так богато від Андрія Кавальканті.

— Зрештою — говорив дальше молодий чоловік — якби показали ся які недостатки вихованя, якісь прогріхи проти принятих форм етикети, то сподію ся за них вибачення, взявши на увагу нещастя, які товаришили мені від уродженя через цілий мій хлопячий вік.

— Добре — промовив Монте Крісто рівнодушним тоном — можете робити, як хочете, віконте, бо ви є паном своїх власних вчинків і ви є особою найбільше інтересованою в тій справі. Однакож якби я був вами, я не сказав би нікому ані слова про свої пригоди. Ваша історія є занадто романтична і світ, який одушевляє ся романами, замкненими між двома окладинками книжки, в дивний спосіб не довіряє тим, що є оправлені в живий перґамін, хочби й навіть такий позолочений, як ви. Отсе є трудність, яку я вам хотів представити, пане віконте. Ви заледви оповілиб комунебудь свою зворушаючу історію, як вона розійшлаб ся по світі і її зачали би судити, як неправдоподібну та неприродну. На вас вже не дивилиб ся, як на віднайдену втрачену дитину, тільки як на влізливця, що виріс через ніч, як гриб. Ви можете викликувати трохи здивованя, однакож не кождий любить бути осередком обсервації та предметом немилих заміток.

— Годжу ся з вами, пане ґрафе — сказав молодець, блідніючи мимоволі під заглядаючим в душу поглядом Монте Кріста. — Такі наслідки були би в найвисшій мірі немилі.

— Все таки не треба перебільшувати зла — продовжав Монте Крісто — і стараючи ся втечи від одної похибки, попасти в другу. Мусите визначити собі одну просту і звичайну лінію поведінки, а для людини вашої інтеліґенції сей плян є так само легкий, як є потрібний. — Мусите навязувати приличні знакомства і в сей спосіб протиділати упередженям, які моглиб звязувати вас з темнотою давнійшого життя.

Андрій при тих словах знов змінив ся.

— Я згодив би ся бути вашим дорадником і ручителем — продовжав дальше ґраф Монте Крісто — якби я не мав якогось морального недовіря до своїх приятелів та склонности наводити инших до того, щоби їм недовіряли; тому відступаючи від сего правила, я, як то кажуть актори, грав би не свою ролю і наражав би ся на те, що мене висвищуть, а се було би глупо.

— Однакож, пане ґрафе — сказав Андрій — з уваги на лорда Вилмора, котрий мене припоручив вам...

— Так, певно — перервав Монте Крісто — однакож лорд Вилмор не занехав повідомити мене, мій дорогий па-

не, що сезон вашої молодости був досить бурливий. А! — говорив ґраф, уважаючи на лице Андрія — я не вимагаю від вас сповіди. Крім сего, щоби недопустити до того, аби ви її потребували, післано по вашого батька до Люкки. Вскорі побачите його. Він є трохи тяжкий і надутий своїми манерами а уніформ трохи зіпсував його поставу, коли одначе стане звісно, що він є в австрійській службі, все те буде прощене. Ми звичайно не є дуже строгі з Австрійцями. Коротко кажучи, побачите, що ваш батько дуже добре представляє ся. За се впевняю вас.

— О, пане, ви додали мені віри в себе. Ми вже так давно розлучили ся, що я ані трошки його не памятаю.

— А крім сего ви знаєте, що в очах світа велике майно покриває всї недостатки.

— Отже мій батько є дійсно богатий, пане?

— Він мілїонер! Він має пятьсот тисяч лїрів доходу.

— В такім разї — сказав молодий чоловік з слїдом занепокоєня — я буду у зовсїм вдоволяючім положеню.

— В однім з найбільше вдоволяючих, які є можливі, мій дорогий пане; він дасть вам доходу пятьдесять тисяч лїрів на рік через цїлий той час, як будете оставати в Парижи.

— В такім разї я остану тут на завсїгди.

— Ви не можете руководити обставинами, мій дорогий пане; чоловік стріляє, а Бог кулї носить.

Андрій зітхнув.

— Однакож — сказав він — як довго я буду оставати в Парижи і обставини не приневолять мене відїхати, то ви думаєте, що я можу полягати на те, що буду дїставати суму, яку ви тільки що згадали?

— Можете на те полягати.

— Чи буду дїставати її від свого батька? — запитав Андрій з тїнею заклопотаня.

— Так, будете дїставати їх особисто від свого батька, однакож лорд Вилмор буде ручителем за ті гроші. Він на просьбу вашого батька отворив рахунок на пять тисяч лїрів місячно у п. Данґляра, а се є найбезпечнїйший банк в Парижи.

— А чи мій батько думає оставати довго в Парижи? — спитав Андрій.

— Лише кілька днїв — відповів Монте Крісто. — Його

служба не позволяє йому віддаляти ся на більше, як два або три тижні за раз.

— О, мій дорогий батько! — сказав Андрій, очевидно врадуваний надією на скорий відїзд свого батька.

— Через те — сказав Монте Крісто, удаючи, що не розуміє його радости — не буду анї хвильку спинювати приємности вашої стрічі. Чи ви приготовані обняти свого благородного батька?

— Сподїю ся, що не сумнїваєте ся про се.

— То йдїть до сальону, мій молодий друже, де найдете батька, що ожидає вас.

Андрій вклонив ся низько ґрафови і перейшов до сусїдної кімнати. Монте Крісто дивив ся за ним, поки він не зник, а відтак діткнув ся спружини, укритої в образї; образ частинно відсунув ся і за ним показав ся малий отвір, так зручно зроблений, що через него можна було бачити все, що діяло ся в сальонї, в якім тепер були Кавальканті і Андрій.

Молодий чоловік замкнув двері за собою і пішов в напрямі майора, який встав, почувши наближаючі ся до него кроки.

— Ах, мій дорогий батьку! — сказав голосно Андрій, бажаючи, щоби ґраф міг почути його в сусїднїй кімнатї. — Чи се дійсно ви?

— Як маєш ся, мій сину? — сказав майор поважно.

— По стільки лїтах болючої розлуки — сказав Андрій знов таким самим голосом, споглядаючи позад себе на двері — що за радість стрітити вас знов!

— Дійсно радість — по стільки лїтах розлуки.

— Не обіймете мене? — спитав Андрій.

— Як хочеш, мій сину.

І оба обняли себе в той спосіб, як се роблять актори на сценї, тоб то так, що голова кождого з них спочила на рамени другого.

— Отже ми знов злучили ся? — сказав Андрій.

— Так, знов! — відповів майор.

— І вже нїколи не розлучимо ся?

— Щодо сего, то я думаю, дорогий сину, що ти вже повинен так бути призвичаєний до Франції, щоби глядїти на ню майже, як на свій рідний край.

— По правдї — сказав Андрій — менї було би дуже прикро опускати Париж.

— А щодо мене, то мусиш знати, що я ніяк не можу жити поза Люккою і тому я верну до Італії як найскорше зможу.

— Однакож поки виїдете з Франції, дорогий тату, то сподію ся, що передасьте в мої руки документи потрібні мені для доказаня мого походженя.

— Певно що так. На те я тут і приїхав. Скільки мене клопоту коштувало, поки я тебе найшов, щоби тобі їх віддати, щоби не потрібно було знов за ними шукати, бо се занялоб решту немногих літ мойого житя.

— Деж є сї папери?

— Ось вони є.

Андрій вхопив метрику шлюбу свого батька а відтак свого хрещеня і отворивши їх з цікавістю, якої належалоб ся ожидати в таких відносинах, зачав читати їх з легкістю, яка доказувала, що він був призвичаєний до подібних документів, і з виразом лиця, який вказував на незвичайне заінтересоване змістом документів. Коли прочитав документи, на лици його появило ся найвисше вдоволене. Споглядаючи тоді на майора з загадочною усмішкою, він промовив досконалим тосканським діялектом:

— То в Італії нема вже більше ґалер?*)

Майор витягнув ся на цілу свою височину.

— Як? Що ти хочеш сказати тим питанєм?

— Те, що такі документи можна виробляти без страху перед карою. У Франції, мій дорогий тату, за половину такого післалиб вас дихати воздухом в Тульоні через пять літ.

— Чи не був би ти на стільки добрий, аби сказати ясно свою думку? — сказав майор, стараючи ся прибрати маєстатичну міну.

— Мій дорогий пане Кавальканті — сказав Андрій, беручи майора фамілїярно за руку — кілько вам платять за те, щоби ви були моїм татом?

Майор хотів говорити, коли Андрій сказав дальше низьким голосом:

— Дрібниця! Я вам дам примір щирости. Менї дають

*) Ґалєрами називали невеликі низькі кораблї, котрими плавало ся при помочи вітрил, а вчасти веслованем. Робота при веслах була незвичайно тяжка і до неї уживано в давнїйших часах невільників, пізнїйше засуджених злочинців.

пятьдесять тисяч лірів на рік, щоби я грав ролю вашого сина. Послідовно, ви можете зрозуміти, що я ніколи не буду розположений заперечувати, що ви мій тато.

Майор зачав заклопотано оглядати ся довкола.

— Будьте спокійні; ми зовсім самі — сказав Андрій. — В додатку ми говоримо по італійськи.

— Ну, то добре — відповів майор — мені платять також пятьдесять тисяч лірів.

— Пане Кавальканті — сказав Андрій — чи ви вірите в казки?

— Я доси не вірив, але тепер чую ся майже обовязаним вірити в них.

— Значить, маєте вже якісь докази?

Майор витягнув з кишені кулак золотих монет.

— Невідкличні, як бачите.

— Отже думаєте, що я можу числити на обіцянку ґрафа.

— Зовсім певно, так думаю.

— Ви є певні, що він мені дотримає слова?

— До найменших подробиць, але враз з тим, памятайте, що мусимо дальше грати свої ролї. Я як ревний батько...

— А я як послушний син, коли вони вже вибрали, щоби я від вас походив.

— Кого ви розумієте під тим „вони"?

— Ба, я й сам не знаю, але я говорив про тих, що писали листи. Ви дістали лист, чи нї?

— Так.

— Від кого?

— Від якогось священика Бусонї.

— Чи ви щось про него знаєте?

— Нї, я ніколи й не бачив його.

— А що він казав в своїм листї?

— Обіцяєте не зрадити мене?

— За се будьте спокійні. Ви добре знаєте, що наші інтереси однакові.

— Отже прочитайте собі його. — І майор подав молодому чоловікови лист з кишенї.

Андрій зачав читати півголосом:

Ви убогі; Вас чекає нужденна старість. Чи не хочете стати богатим, або бодай независимим? Вибирайте ся сейчас в дорогу до Парижа і жадайте в ґрафа Монте Крісто, вулиця Елїзейських

Піль, ч. 30, сина, якого Ви мали з маркізою Корсінарі, а якого забрано від Вас, коли йому було пять літ. Сей син називає ся Андрій Кавальканті. Щоби Ви не сумнївали ся про щирість того, хто пише сей лист, найдете в листї чек на дві тисячі лірів, платний у Фльоренції в банку п. Ґоцці, а також лист з припорученєм до ґрафа Монте Крісто, котрому даю для Вас дрефт на сорок вісїм тисяч лірів. Памятайте, що маєте бути у ґрафа 26 мая о семій годинї вечером.

Священик Бусонї.

— Те саме!

— Що кажете? — спитав майор.

— Кажу, що я дістав лист майже такого самого змісту.

— Ви?

— Так.

— Від священика Бусонї?

— Нї.

— А від когож?

— Від одного Анґлїйця, що називає ся лорд Вилмор, а прибирає собі імя Синбад Моряк.

— А про котрого ви не знаєте більше, чим я про священика Бусонї.

— Милите ся, бо тут я вас переважаю.

— Що? Ви може видїли його?

— Так, раз.

— Де?

— Ну, сего ще тимчасом не можу сказати, бо якби я сказав, то ви знали би стільки, що я сам, а я не хотїв би сего.

— А що було в листї?

— Прочитайте.

Ви убогі і Ваші вигляди на будучність є темні і сумні. Чи не хочете імени? Не хочете бути богатим і своїм власним паном?...

— Еге! — перебив молодий чоловік — чи могли би бути дві відповіди на таке питанє?

Візьміть почтовий віз, який чекає коло Порте де Жене, як входите до Нїси, переїдьте через Турин, Шамбері, Пон де Буасон. Зайдїть до ґрафа Монте Крісто на вулицю Елїзейських Піль дня 26 мая о семій годинї вечер і зажадайте від него свого батька. Ви є сином маркіза Кавальканті і маркізи Оліви Корсінарі. Маркіз дасть Вам деякі папери, що посвідчать про сей факт і дадуть Вам право становища, та річний дохід в сумі пятьдесять тисяч лїрів буде його знаменито піддержувати. Залучую дрефт на пять тисяч лїрів до п. Ферея, банкира в Нїсї, а також поручаючий лист до ґрафа Монте Крісто, якому я припоручаю заспокоїти всї ваші потреби.

Синбад Моряк.

— Гм! — сказав майор — дуже добре! То кажете, що ви бачили ґрафа?

— Я тільки вийшов від него.

— І він потвердив все, що було сказане в листі?

— Так.

— І ви се розумієте?

— Ані трошки.

— Тут є хтось дурний.

— На всякий случай се ні ви, ні я.

— Певно що так.

— В такім разі...

— Се нас нічого не обходить, чи не так?

— Точно так... так я хотів сказати. Граймо до кінця і граймо на сліпо.

— Згода! Побачите, що я як слід відіграю свою ролю.

— Я немав сумніву ані на хвильку, дорогий батеньку.

Монте Крісто вибрав сю хвилю, щоби увійти до кімнати. Почувши його кроки, оба кинули ся один другому в обійми, і так застав їх ґраф.

— Ну, маркізе — сказав Монте Крісто — виглядає, що ви зовсім не є розчаровані сином, якого добра доля вернула вам.

— О, пане ґрафе, радість збиває мене з ніг.

— А які ваші почуваня? — спитав Монте Крісто, звертаючи ся до молодця.

— Щодо мене, то моє серце є переповнене радістю.

— Щасливий батько! Щасливий син! — сказав ґраф.

— Є тільки одна річ, що смутить мене — замітив майор — а се конечність, щоби я скоро виїхав з Парижа.

— О! мій дорогий пане Кавальканті — сказав Монте Крісто — я вірю, що ви не виїдете, поки я не буду мав чести представити вас деяким своїм приятелям.

— Я до ваших услуг, пане — відповів майор.

— А тепер, пане — сказав Монте Крісто, звернувшись до Андрія — довершіть свою сповідь.

— Перед ким?

— Як то, перед батьком. Скажіть йому дещо про стан своїх фінансів.

— А, до чорта! — сказав Андрій. — Ви діткнули ся дразливого місця.

— Чуєте, що він каже, майоре?

— Чую.

— Але чи розумієте?

— Розумію.

— Ваш син каже, що потребує гроший.

— Ну, то щоб ви хотіли, щоби я зробив? — спитав майор.

— Ви повинні дати йому трохи — відповів Монте Крісто.

— Я?

— А хтож, як не ви! — сказав ґраф і рівночасно приступаючи до Андрія, всунув йому в руку вязку банкнотів.

— Се що?

— Від вашого батька.

— Від батька?

— Так. Чи-ж ви не казали йому перед хвилею, що хочете гроший? Він через мене передає вам гроші.

— Чи маю се вважати за зачет на рахунок мого доходу?

— Ні, се на покрите видатків з вашим поселенем в Парижи.

— О, який мій дорогий батько добрий!

— Тихо! — перебив Монте Крісто. — Він не хоче, щоби ви знали, що то походить від него.

— Я вповні розумію його оглядність — сказав Андрій, втискаючи банкноти поспішно в кишеню.

— А тепер, панове, бажаю вам доброї ночі — сказав Монте Крісто.

— А коли будемо мати честь побачити вас знов, пане ґрафе? — спитав Кавалькані.

— О, так! — сказав Андрій — коли маємо сподівати ся тої приємности?

— В суботу, як хочете — так — чекайте — в суботу. Я маю обідати в своїм сільськім мешканю, в Отейль, того дня, вулиця ля Фонтен, ч. 28. Запрошено кілька осіб а між ними є й ваш банкир, п. Данґляр. Представлю йому вас. Се потрібне, щоби він вас обох знав, як має виплачувати вам гроші.

— В повнім строю? — спитав майор півголосом.

— О, так, розуміє ся! — відповів ґраф. — Однострій, хрести...

— А як я маю бути убраний? — спитав Андрій.

— О, дуже просто. Чорні штани, вичищені черевики, біла камізелька, чорний або синій сюртук і довгий к射ават. Йдіть за своїм убранєм до Блена, або Вероніка. Батестен скаже вам, де вони живуть, коли ще не знаєте, де за ними шукати. Чим менше претенсії буде в вашім убраню, тим лучше, бо ви богатий чоловік. Як хочете купити собі коні, то купуйте в Девдо, а як купуєте фаєтон, то йдіть за ним до Батеста.

— В якій годині мали-б ми прийти? — спитав ще молодий чоловік.

— Около пів до семої.

— Будемо у вас на ту пору — сказав майор.

Оба Кавальканті вклонили ся ґрафови і вийшли. Монте Крісто підійшов до вікна і бачив, як переходили через вулицю, рамя в рамя.

— Ото два драби — сказав до себе. — Який жаль, що вони не є в дійсности посвоячені.

Подумавши ще хвильку, обізвав ся до себе:

— А тепер треба піти до Морелів! Здаєть ся, що обридженє ще гірше мучить, чим ненависть.

РОЗДІЛ LVII.

Місце сходин.

Під брамою муру, що окружав дім Віефорта, стояв Максиміліян і глядячи через шпару, шукав очима, чи не покаже ся в огороді тїнь між деревами, надслухував за шелестом кроків. Наконець почув шелест кроків, але замісць одної особи, якої сподївав ся, побачив дві. Другою була Евгенія Данґляр. Опізненє Валентини було наслїдком гостини панї Данґляр з її дочкою в домі Віефорта. Гостї забавили ся поза той час, коли Валентина мала вийти на розмову з Максиміліяном. Щоби показати перед Максиміліяном, чому вона не дотримала слова, Валентина запропонувала паннї Данґляр вийти з нею на прохід до огороду.

Молодець, побачивши Валентину з її товаришкою, сейчас зрозумів, в чім річ і був заспокоєний. Не підходячи

близько брами, Валентина старала ся ходити перед брамою там і назад, щоби Максимілїян міг її бачити і за кождим разом кидала потайки перед своєю товаришкою погляд в сторону Максимілїяна, яким немов говорила йому:

— Будь спокійний! Бачиш, що я сему невинна.

І Максимілїян був спокійний. Своє ожидане він обернув на те, щоби порівнувати обох дївчат: одна білява, з ласкавими, тужними очима, з поставою, що ґраціозно вгинала ся, як плачуча верба; друга брунетка, з острим і гордим виразом лиця, проста, як тополя. Нема що додавати, що в очах молодця Валентина не виходила зле на порівнаню.

При кінци около пів години дївчата пішли до дому і Максимілїян зрозумів, що гостина панни Данґляр повинна би вже наконець дійти до кінця. І справдї за кілька хвиль опісля Валентина вийшла до огороду сама. Побоюючи ся, аби хто не підглянув, як вона вертає, вона йшла поволи. І замісць сейчас справити свої кроки до брами, вона вперед сїла на лавку, уважно розглянула ся довкола, чи хтось за нею не слїдить і аж тодї встала та підійшла до брами.

— Добрий вечір, Валентино — відозвав ся до неї голос від брами.

— Добрий вечір, Максимілїяне; я дала тобі на себе чекати, але ти бачив причину мого опізненя.

— Так, я пізнав панну Данґляр. Я не знав, що ти з нею так близько знакома.

— Хто тобі казав, що я з нею близько знакома?

— Нїхто, але менї так виглядало. З того, як ви обі ходили і говорили, можна було догадати ся, що ви дві школярки, які оповідають собі свої тайни.

— А ми таки й мали довірочну розмову — відповіла Валентина. — Вона оповідала менї про свою нехіть до подружа з п. Морсерфом, а я призналa ся їй, що менї прикро думати про подруже з п. д'Епіней.

— Моя дорога Валентина!

— Отсим поясняє ся свобідність, яка панувала між мною і Евгенїєю; говорячи про чоловіка, якого не можу любити, я думала про чоловіка, якого люблю.

— О, яка ти добра під кождим зглядом, Валентино! Ти маєш прикмету, якої панна Данґляр нїколи не може мати! Се є той неозначений чар у жінки, як запах у квітки

або смак в овочі; красота не є одинокою прикметою, за якою шукаємо.

— Се твоя любов заставляє тебе дивити ся на все з такого становища.

— Ні, Валєнтино, впевняю тебе. Я обсервував вас обох, коли ви ходили по огороді, і слово чести даю, що хоч зовсім не хочу применшувати красоти панни Данґляр, то ніяк не розумію, як який чоловік мігби її дійсно любити.

— Се тому, що як ти сам, Максиміліяне, сказав, я була там, а моя присутність зробила тебе несправедливим.

— Ні. Однакож скажи мені — се питанє звичайної цікавости, яке прийшло мені на думку, коли я дивив ся на панну Данґляр...

— О, се якась несправедлива думка, я знаю се, хоч і не знаю, яка вона є. Коли ви засядете судити нас, бідних жінок, то не можемо сподівати ся зглядів.

— А все таки бодай того не заперечиш, що ви дуже остро судите одна другу.

— Як ми такі є, то се тому, що звичайно судимо під впливом роздражненя. Однакож вернім до твого питаня.

— Чи панна Данґляр є проти подружа з п. Морсерфом тому, що любить кого иншого?

— Я сказала тобі, що я не є так надто знакома з Евгенією.

— Так, але дівчата оповідають собі тайни, хоч не стоять дуже близько себе. А-ну признай ся, чи ти її про те не питала. А, бачиш, усміхаєш ся.

— Як ти вже знаєш розмову між нами, то деревляна перегорода, що заслонювала нас від тебе, була дуже слабою перегородою.

— Але прецінь, що вона сказала?

— Вона мені сказала, що нікого не любить — відповіла Валєнтина — що не любить навіть думки про подруже, що далеко скорше воліла би провадити незалежне і незвязане житє і що майже хотілаб, аби її батько втратив своє майно, бо тоді вона моглаб стати артисткою, як її приятелька, панна Люіза д'Армілї.

— А, бачиш...

— Ну, що се доказує? — спитала Валєнтина.

— Нічого — відповів Максиміліян, сміючись.

— А чогож смієш ся?

— Бо ти на мене дивиш ся.

— Чи хочеш, щоби я пішла геть?

— О, ні, ні! Краще говорім про тебе.

— А се й справді, бо ми маємо заледви десять хвиль для себе.

— Що говориш? — крикнув Максиміліян з переполохом.

— Так, Максиміліяне, так — сказала Валентина мелянхолійним голосом — я не дуже добра товаришка для тебе. Яке житє я заставляю тебе провадити, бідний Максиміліяне, сотворений для щастя! Впевняю тебе, що я гірко собі докоряю.

— Ну, що то значить, Валентино, коли я вдоволений і відчуваю, що навіть за ту довгу і болючу непевність достаточною відплатою є пять хвиль в твоїм товаристві, або два слова з твоїх уст? І я маю глубоке переконанє, що небо булоб не сотворило двох сердець, що так гармонізують з собою, як наші, і не булоб нас з собою так майже чудом поєднало, щоби остаточно тільки розлучити нас.

— Ти добре сказав і я тобі дякую. Надій ся за нас обох а се бодай вчасти зробить мене щасливою.

— Що-ж стало ся, Валентино, що ти маєш мене так скоро покинути?

— Я не знаю. Пані Віефорт зажадала моєї присутности. Вона має мені щось сказати, від чого буде вчасти залежати моя будучність. Нехай заберуть моє майно, я вже над міру богата. А може вже й взяли його і лишать мене в спокою? Ти будеш любити мене так само й тоді, коли я буду вбога, чи не так Максиміліяне?

— О, я завсігди буду тебе любити. Що мені богацтво, або убожество, як моя Валентина буде коло мене і я буду мати певність, що ніхто її у мене не забере? А чи не побоюєш ся, що тобі мають сказати щось в справі твого подружа?

— Сего не думаю.

— Так слухай мене, Валентино, і нічого не бій ся, бо як довго я жию, я нікого иншого не буду любити, тільки тебе.

— Думаєш, що я буду певнійша сего, як ти мені будеш се повтаряти?

— Вибачай. Я не роздумав добре, що говорю. Знаєш,

я хотів тобі сказати, що онодї я стрітив Морсерфа.

— Ну?

— Ти знаєш, що Франц є його товариш.

— Отже що?

— Пан Морсерф дістав лист від Франца, що він сейчас повертає.

Валентина зблїдла і сперла ся на браму.

— Невжеж се дїйсно правда? Чи задля того закликала мене панї Віефорт до себе? Нї, такі вісти мабуть не від неї прийдуть.

— Чому?

— Бо, . . . я сама не знаю . . . але менї виглядає, що панї Віефорт в душі є проти нашого подружа, хоч явно нїчого не каже.

— Невжеж? В такім разї менї здає ся, що я можу склонити голову перед панею Віефорт.

— Не спіши ся занадто — сказала Валентина з гіркою усмішкою.

— Як вона є проти твого подружа з д'Епінеєм, то вона повинна би радо послухати всякої иншої пропозиції.

— Не дури себе, Максимілїяне. Панї Віефорт не шукає хиб у женихів, вона є проти подружа взагалї.

— Проти подружа? Як вона є проти подружа, то чому сама вийшла замуж?

—Ти мене не розумієш, Максимілїяне. Около рік тому я говорила, що хочу пристати до монахинь. Панї Віефорт, помимо всїх заміток, які вважала за свій обовязок поробити, потайно була за тою пропозицією. Мій батько згодив ся на се за її вговорюванем і лише через свого бідного дїда я остаточно закинула сей плян. Не можеш собі представити виразу в очах того старого чоловіка, коли він дивить ся на мене — одиноку особу на світї, яку він любить і яка йому відплачує ся любовю. Коли він довідав ся про мою постанову, я нїколи не забуду докірливого погляду, який він на мене кинув, і сльози найвисшої розпуки потекли одна за другою по його нерухомім лици. О, Максимілїяне, я почула тодї такий жаль за свій намір, що кинувши ся йому в ноги, я крикнула: „Простїть менї, прошу простїть, дїду; вони можуть робити зі мною, що схочуть, а я вас не лишу". Коли я се сказала, він підніс вдячно очи до гори, хоч не сказав нїчого. О, Максимілїяне, я мушу

богато терпіти, однакож я відчуваю, що погляд мого діда в тій хвилї більше, чим відплатив менї за всї терпіня.

— Дорога Валєнтино, ти ангел. І я не знаю, як се я заслужив собі, рубаючи шаблею на ліво і право поміж Бедуїнами — може дійсно Бог взяв се на увагу, бо вони невірні — я не знаю, як я заслужив собі на те, що тебе післано менї. Однакож скажи менї, що за інтерес може мати панї Віефорт в тім, аби ти оставала незамужною?

— Чи я не казала тобі, Максимілїяне, що я богата, забогата? Я маю около пятьдесять тисяч лірів доходу після своєї матери, мій дїд і моя бабка, маркіз і маркіза Сен-Меран, лишуть менї ще раз стільки і пан Ноартіє очевидно має намір лишити менї спадщину. Тому мій брат Едвард, який по своїй матери не одідичить нїчого, буде убогий в порівнаню зі мною. А панї Віефорт любить свого сина до божевіля і якби я стала монахинею, то ціле моє майно перейшло би на батька — він одідичив би все по маркізови, маркізї і по менї — а відтак перейшло би се на сина.

— Ну, се дивно, щоби така молода і гарна жінка була така лакома.

— Вона не для себе лакома, тілько для свого сина. І що вважаєть ся за лихо, стане майже чеснотою, коли глянути на се в світлї материнської любови.

— А не моглаб ти найти посереднього виходу і передати частину свого майна її синови?

— Як можу я робити таку пропозицію, та ще й жінцї, що завсїгди говорить про свою цїлковиту безінтересовність?

— Валєнтино, я завсїгди дивив ся на нашу любов, як на щось святого. Тому я вкрив її серпанком пошанівку і сховав її в найдальших тайниках моєї душі. Нї одна жива людина, навіть моя сестра, не знає про ню. Валєнтино, чи позволиш менї звірити ся перед одним приятелем і виявити йому любов, яку маю до тебе?

Валєнтина здрігнула ся.

— Приятель, Максимілїяне? А хто є сей приятель?

— Слухай, Валєнтино. Чи ти нїколи не мала до когось непереможної симпатії, яка заставляла тебе відчувати, немовби ти знала когось довгий час, хоч бачила його пер-

ший раз? І чи ти не старала ся пригадати собі, коли і де ти його знала, а не могла пригадати собі ні часу ні місця? Чи не приходила ти до того, що се мусіло бути за якогось попереднього житя і що ся симпатія є тільки свіжо пробудженою памятею?

— Так.

— Отже се є якраз те чутє, яке я мав, коли побачив перший раз сего незвичайного чоловіка.

— Незвичайного, кажеш?

— Так.

— І ти знаєш його вже якийсь час?

— Не довше, як вісім, або десять днів.

— І ти називаєш своїм приятелем чоловіка, котрого знаєш тільки вісім, або десять днів? О, Максиміліяне, я сподївала ся, що ти приписуєш більшу вартість титулови приятеля.

— Твоє розумованє є правильне, Валентино, однакож говори, що хочеш, а я ніколи не можу відречи ся того інстинктовного сентименту. Я вірю, що сей чоловік буде звязаний зі всім добрим, що прийде для мене в будуччині — а його бистре око часом її немов предвиджує і його сильна рука немов провадить її.

— То мусить бути якийсь пророк — сказала Валентина, усміхаючись.

— Так і є! — сказав Максиміліян. — Я вже нераз мав покусу вірити, що він може предсказати — головно добрі річи.

— О! — сказала Валентина жалібно — покажи мені того чоловіка, Максиміліяне; може він мені скаже, чи колись буду достаточно люблена, щоби се мені відплатило за все те, що я потерпіла.

— Моя бідна дівчино, ти вже його знаєш.

— Я знаю його?

— Так, се він спас житє твоєї мачухи і її сина.

— Ґраф Монте Крісто?

— Той самий?

— А! — крикнула Валентина — він є занадто приятелем пані Віефорт, щоби був моїм приятелем.

— Приятель пані Віефорт? Мій інстинкт не обманувби мене на сій точці. Я певний, що милиш ся.

— Ні, певно ні. Я запевняю тебе, що його сила над

нашим домом є майже безмежна. Моя мачуха уважає його за воплочене людської мудрости і розпадає ся за ним. Мій батько очарований ним, бо каже, що ніхто ще перед ним не висловлював так вимовно таких великих ідей. Едвард обожає його і хоч боїть ся великих чорних очий ґрафа, біжить проти него кождого разу, коли він приходить до нас і отвирає йому руку, будучи певним, що найде в ній якийсь малий дарунок. Ґраф Монте Крісто має якийсь таємний і майже необмежений вплив на всіх членів нашої родини.

— Як так справа мається ся, моя дорога Валєнтино, то ти вже мусіла сама відчути, а на всякий случай вскорі відчуєш вплив його присутности. Він стрічає Альберта Морсерфа в Італії, а се на те, щоби спасти його з рук бандитів. Він представляє ся пані Данґляр а се на те, щоби зробити їй королївський дарунок. Твоя мачуха з сином переїзджають попеоед його дім, а се на те, щоби його Мурин міг спасти їх від смерти. Сей чоловік має очевидно силу впливати на події. Я ніколи не бачив більше простого смаку зєднаного для більшої величавости. Його усміх є такий милий, коли він до мене говорить, що я забуваю, що він може бути гірким для других. О, Валєнтино! скажи, чи усміхав ся він в такий спосіб до тебе? Як що так, то будь певна, що будеш щаслива!

— Я? — спитала дівчина. — Він навіть ніколи не дивить ся на мене. Навпаки, коли я припадково перейду йому дорогу, він немовби уникав мене. Ні, він не є щедрий, анї не має тої надприродної здібности вглянути в душу, яку ти йому приписуєш. Якби він мав їх, то бувби завважив, що я нещаслива. Якби він був щедрий, то, бачучи, що я сумна і самітна, був би ужив свого впливу в мою користь. І як ти кажеш, що він нагадує сонце, то він бувби загрів моє серце хоч одним із теплодайних лучів. Ти кажеш, Максимілїяне, що він тебе любить, а як ти знаєш, що він тебе любить? Мущини віддають честь офіцерови такому, як ти, з буйним вусом і довгою шаблею, однакож вони думають, що можуть безкарно роздавити бідну, плакучу дівчину.

— О, Валєнтино, я впевняю тебе, що ти милиш ся.

— Якби то було инакше; якби він обходив ся зі мною дипльоматично — тобто як чоловік, що бажає в один, чи

другий спосіб здобути собі становище в домі, щоби остаточно дістати право диктувати його мешканцям — то був би хоч раз віддав мені честь тим усміхом, який ти так дуже вихвалюєш; але ні, він бачив, що я нещаслива, він розумів, що я без ужитку для него і тому зовсім не звертає на мене уваги. Хто знає, чи для того, аби зробити приємність пані Віефорт і мому батькови, не буде він переслідувати мене всіми способами, які є в його силї? Се не є справедливо, щоби він так мною погорджував без ніякої причини. О, прости менї — обернула Валєнтина, зауваживши, яке вражінє роблять її слова на Максимілїяна — я помилила ся, що висловила про того чоловіка думки, про які не знала, що вони істнують в моїм серци. Я не заперечую впливу, про який говориш, бо й я про него переконала ся, однакож для мене він виходив більше на зле, чим на добре.

— Га, Валєнтино — сказав Морель зітхнувши — не будемо про се більше говорити. Я не скажу йому нічого.

— О — сказала Валєнтина — я бачу, що я тебе вразила. Позволь менї стиснути твою руку, коли прошу твого прощеня. По правдї я не є упереджена так далеко, щоби мене не можна було переконати. Скажи менї, що зробив для тебе той ґраф Монте Крісто?

— Признаю ся, що твоє питанє заклопочує мене, Валєнтино, бо не можу сказати, що ґраф зробив менї якусь видиму услугу. Однакож я вже сказав тобі, що маю для него інстинктовну прихильність, якої жерела не можу вияснити. Чи сонце зробило щось для мене? Ні! Воно огріває мене своїми лучами і при його світлї я тебе бачу—нічо більше. Чи така а така перфума зробила щось для мене? Ні, її запах подобає ся мому нюхови—отсе все, що я можу сказати, коли мене спитають, чому я її хвалю. Моя приязнь до него є так само дивна і незрозуміла, як його приязнь до мене. Таємний голос немов говорить менї, що мусить бути щось більше, чим припадок, в тій наглій і несподіваній приязни. У його найзвичайнійших вчинках, як і в його найтайнійших думках находжу споріднене з моїми власними. Ти може будеш сміяти ся з мене, коли я скажу тобі, що відколи я пізнав сего чоловіка, то все добро, яке мене стрітило, походило від него. Скажеш, що я якось потрафив вижити трийцять лїт без його опіки. Так, але ось тобі при-

мір. Він запросив мене до себе на обід на суботу, що було для него зовсім природною річею. Ну, і що я відтак довідав ся? Що твоя мати і п. Вієфорт прийдуть також на сей обід. Я з ними там стріну ся і хто знає, які колись користи будуть для мене з тої стрічі. Все те ніби виглядає зовсім просто, але я бачу в нім щось дивного; я набираю з того дивної віри в будучність. Я кажу собі, що той дивний чоловік, який немов вміє відгадати бажаня кождого, умисно зробив так, щоби я стрітив пана і паню Вієфорт. А часом — признаю ся — я посував ся аж так далеко, що старав ся відчитати в його очах, чи він не відгадав тайни нашої любови.

— Мій добрий друже — сказала Валентина — я взялаб тебе за мрійника і боялаб ся за твій розум, якби чула завсігди, що ти в такий спосіб говориш. Чи се можливо, щоби ти міг бачити щось більше в сій стрічі, чим найзвичайнійший припадок? І прошу лиш зважити: мій батько, який ніколи нігде не йде, вже кілька разів був готов відклонити те запрошене. Натомісць пані Вієфорт горить з бажаня побачити сего незвичайного набоба*) в його власнім домі і лише з великим трудом вмовила в батька, щоби він йшов з нею. Ні, ні! Як я вже сказала, Максиміліяне, нема нікого в світі, від кого я моглаб просити помочи, крім тебе і мого діда, а він мало що ріжнить ся від трупа.

— Я бачу, що, говорячи льоґічно, твоя правда — сказав Максиміліян — однакож твій солодкий голос, який звичайно має наді мною таку силу, зовсім мене не переконує.

— Ані твої слова не переконують мене — сказала Валентина — і я кажу тобі, що як не маєш для мене сильнійших доказів...

— Я маю инший — сказав Максиміліян вагаючись — однакож ... Валентино, я сам приневолений признати, що він ще більше абсурдний, чим перший.

— Тим гірше — замітила Валентина, усміхаючись.

— А однакож для мене він є переконуючий. Моїх десять літ у військовій службі укріпили в мені думку про нагле натхнене. Я вже кілька разів завдячував своє жите

*) Набоб, або Наваб мав бути магометанський ватажок в Індіях, що мав майно, якого навіть сам не міг обчислити.

тому таємничому імпульсови, що заставляв мене чомусь кинути ся на право, або на ліво і уникнути в той спосіб кулї, що могла принести менї смерть.

— Дорогий Максимілїяне, чому не приписувати своє виратуванє моїм постійним молитвам за твоє безпечень-ство? Коли ти відідеш, то я тодї молю ся не за себе, тіль-ки за тебе.

— Так, від коли мене знаєш — відповів Морель усмі-хаючись — однакож се відносить ся до часу перед нашим знакомством, Валентино.

— Ти менї говориш на перекір і не хочеш менї нїчого признати. Однакож послухаймо того другого приміру, про який ти сам кажеш, що він абсурдний.

— Ну, глянь через отсю шпару, а побачиш прегарного коня, на котрім я тут приїхав.

— О, що за гарний кінь! — крикнула Валентина. — Ти чому не припровадив його близше до брами? Я булаб го-ворила до него і він був би мене розумів.

— Як бачиш, се є дуже цінний кінь — сказав Максимі-лїян. — Ти знаєш, що моє майно'є невелике і що я є, як то кажуть, розважний чоловік. Отже я пішов до торговця кіньми, в котрого побачив отсего знаменитого коня, якого я назвав Медея. Я спитав його про цїну. Сказали менї, що можу купити за чотири тисячі пятьсот лїрів. Як можеш со-бі представити, я був приневолений попращати ся з дум-кою про него. Однакож я відійшов з тяжким серцем, бо сей кінь дивив ся на мене так мило, тер ся головою до мене і коли я сів на него, підскакував зі мною так, немов би тїшив ся. Того самого вечера відвідали мене деякі при-ятелї — Шато-Рено, Дебрей і пять або шість других, яких ти навіть з імени не знаєш. Вони запропонували гру в карти. Я не граю нїколи, бо я не є на стільки богатий, щоби мав звідки стратити, анї не є на стільки убогий, що-би потребував вигравати. Однакож я був у себе дома, ро-зумієш, і я не мав иншого виходу, як післати по карти. Я се зробив. Коли ми так сидїли при столї, надійшов ґраф Монте Крісто. Він сів серед грачів. Ми грали і я виграв. Менї майже соромно признати ся, що я виграв пять тисяч лїрів. О півночи ми розійшли ся. Я не міг втерпіти. Я по-їхав до торговця кіньми. Розгорячкований і знетерпеливле-ний я задзвонив в дверях. Особа, що отворила менї двері,

мусіла думати, що я божевільний, бо я сейчас пустив ся до стайні. Медея стояла при жолобі і їла сіно. Я сейчас вложив на ню сідло і уздечку, при чім вона не ставила найменшого опору. Відтак я кинув чотири тисячі пятьсот лірів в руку здивованого купця і пустив ся провести ніч, їздячи по Елїзейських Полях. Коли я переїздив попри дім ґрафа, я завважив світло в однім з вікон і здавало ся менї, що я побачив тїнь його особи поза куртиною. Валєнтино, я твердо переконаний, що він знав про моє бажанє мати того коня і що він умисно програв, аби я мав за що його купити.

— Мій дорогий Максимілїяне, ти дійсно смішний. Ти не будеш мене довго любити. Чоловік, що призвичаїв ся жити в такім світї поезії і уяви, мусить колись найти занадто мало житя в такім звичайнім, повседневнім роді привязаня, як наше. Однакож мене вже кличуть. Чуєш?

— О, Валєнтино! — сказав Максимілїян — подай менї бодай палець через сю шпарку в брамі, щоби я мав щастє поцїлувати його.

— Максимілїяне, ми казали, що будемо для себе як два голоси, дві тїни.

— Як хочеш, Валєнтино.

— Чи будеш щасливий, коли зроблю те, чого хочеш?

— Буду.

Валєнтина підлїзла вгору і висунула не тільки палець, але цїлу руку через отвір. Максимілїян крикнув з радости і, прискочивши, вхопив за простягнену руку та відтиснув на нїй горячий, пристрасний поцїлуй. Мала ручка сейчас цофнула ся назад і Максимілїян побачив, як Валєнтина бігла до дому, немов бояла ся сама своїх власних чувств.

РОЗДІЛ LVIII.

Пан Ноартіє де Вієфорт.

Підчас, коли Максимілїян і Валєнтина розмовляли з собою через браму огорода, в домі Вієфорта відбувала ся

друга незвичайна розмова. По відході пані Данґляр з дочкою увійшов до кімнати свого спаралїжованого батька, п. Ноартіє де Вієфорта, королївський прокуратор п. Вієфорт а за ним пані Вієфорт. Коло старого Ноартіє був його вірний слуга Бароа, який служив в него вже двайцять пять літ. Вієфорт і його жінка, поздоровивши старого, заняли місця по обох його боках.

Ноартіє напів лежав в кріслї на колесах, на якім вводили його до кімнати рано і в такий самий спосіб вивозили вечер. В тім кріслї уставляли його перед великим зеркалом, в якім відбивала ся ціла кімната і він міг все видіти, не потребуючи рухати ся, що зрештою було для него неможливе.

Ноартіє, нерухомий як труп, глянув на увійшовших своїм бистрим і розумним поглядом і зараз завважив з їх церемонїяльної чемности, що вони прийшли в якійсь несподїваній і офіціяльній справі. Позір і слух були його двома оставшими змислами, немов дві послїдні іскри житя в тілї, нездатнім до нїчого иншого, як для гробу. Однакож лише ними він міг виявляти свої думки і почуваня.

Волосє Ноартіє було довге і біле і спадало на його рамена, підчас коли в його очах, отїнених грубими, чорними повіками, була сконцентрована, як то часто буває з орґанами уживаними з виключенєм всїх других, вся активність, сила й інтелїґенція, що були давнїйше розділені по всїм його тілї. Рухів рук, звуків голосу і сили тіла безумовно бракувало, однакож те сильне око вистарчало за все. Він давав розкази очима, виражав вдячність очима, — одним словом цїлий його вигляд робив вражінє трупа з живими очима і нїчо не могло бути більше дивним, як обсервувати те мармурове лице освітлене блиском злости, або промінєм вдоволеня.

Було лиш три особі, що могли розуміти сю мову нещасливого паралїтика; ними були: Вієфорт, Валєнтина і старий слуга, про якого висше згадано. Та через те, що Вієфорт бачив свого батька рідко коли і то лише тодї, коли абсолютно мусїв та й тодї не робив йому тої приємности, щоби показати, що розуміє його, все щастє старого було тільки в товаристві його внучки. Валєнтина через свою любов, терпеливість і самопосвяту навчила ся відчи-

тувати в погляді старця всі ріжні почуваня, які переходили через його думку. На сю німу мову, так незрозумілу для других, вона відповідала всіми тонами свого голосу, всіми нервами свого лиця, цілою щирістю своєї душі. В такий спосіб провадили ся оживлені розмови між сею дівчиною і безпомічним паралітиком, який, хоч і виглядав на мертвого, був помимо сего чоловіком величезного знаня, дивної здогадливости і сильної волі.

Валентина поборола всї трудности і могла так само легко розуміти його гадки, як передавати йому свої. Се бувало рідко, щоб в щоденнім житю вона не могла зрозуміти бажаня свого майже неживого діда. Що до слуги, то він був зі своїм паном вже двайцять пять літ і тому знав всі його привички. Через те Ноартіє рідко коли потребував просити його о щонебудь.

Віефорт не потребував помочі анї Валентини анї слуги, аби провадити з батьком дивну розмову, яку якраз мав зачати. Він зовсім добре розумів словар старого, а коли не вживав його частїйше, то тільки через рівнодушність і недбалість. Тому він дозволив, щоби Валентина пішла до огороду, відіслав Бароа і сївши по правій руці батька, підчас коли панї Віефорт сїла по його лївій руцї, заговорив до него так:

— Сподію ся, що не будете невдоволені, батьку, що Валентина не прийшла враз з нами, або що я відіслав Бароа, бо наша конференція є така, що її краще провадити без них. Панї Віефорт і я маємо вам дещо сказати.

Лице Ноартіє остало зовсїм спокійне підчас сего вступу, коли очи Віефорта старали ся вглянути у найдальші закамарки серця старого.

— Те, що маємо сказати — говорив дальше королївський прокуратор охолодним і рішучим тоном, який немовби виключав можливість всякої дискусії, — стріне ся, надіємо ся, з вашим одобренєм.

Очі старця дальше задержували ту порожнечу виразу, яка не давала його синови спромоги пізнати думок, що бушували в його мозку. Він тільки слухав — нічо більше.

— Отче — зачав дальше Віефорт — ми думаємо подружити Валентину.

Якби лице старого було витоплене з воску, воно булоб не показало на собі менше враження, чим ся новинка.

— Весілє відбуде ся в протягу трох місяців.

Лице Ноартіє ще задержувало мертвий вираз. Тут взяла слово в розмові пані Віефорт і сказала:

— Ми думали, пане, що ся новинка буде вас інтересувати, бо ви завсігди мали до неї велике привязанє. Нам тепер остає тільки сказати вам імя молодого чоловіка, для котрого вона є призначена. Є се одно з найбільше пожаданих посвоячень, про які Валєнтина може думати. Він має майно, високу ранґу в товаристві і особисті прикмети, які дають ґарантію її щасливости. Та й його імя не повинноб бути вам зовсім невідоме. Особа, про яку говорю, є пан Франц де Кеснель, барон Епіней.

Коли його жінка говорила се, Віефорт пильно глядів на лице старого. Коли пані Віефорт вимовила імя Франца, зірниці в очах Ноартіє почали розширювати ся, а його повіки задрожали в такий самий спосіб, як здрігають ся уста особи, що хоче промовити слово. Він кинув оком блискавицю на свого сина і паню Віефорт. Королівський прокуратор, який знав політичну ненависть, що колись панувала між Ноартієм і старшим Епінеєм, розумів добре подражненє і злість, яку викликало се повідомленє. Він однакож удав, що не завважив нічого, і зачав мову з того, де його жінка перервала.

— Отче — сказав він, ви знаєте, що Валєнтина має якраз зачати свій девятнайцятий рік, а се робить важним, щоби вона не тратила часу з найденем відповідної партії. Помимо сего вас не забуло ся в нашім пляні і ми завчасу впевнили ся, що будучий муж Валєнтини не згодить ся щоб жити у сім домі, бо се може не буде мило для молодят, а хоче щоб ви жили з ними. В такий спосіб ви і Валєнтина, які є до себе так привязані, не будете розлучені, ваші привички не будуть підпадати змінам і ви, замісць одного, будете мати двоє дітий, які будуть опікувати ся вами.

Позір Ноартіє був лютий. Видно було, що в його душі перевертало ся. Стогін жалю і обуреня підійшов до його горла, та через те, що не міг добути ся устами, мало що не удусив його і його лице та губи посиніли з напруженя. Віефорт спокійно отворив вікно і промовив:

— Дуже тепло, а тепло вам, отче, шкодить.

Відтак вернув на своє місце, але не сідав.

— Се подруже — додала пані Віефорт — є зовсім

згідне з бажанями пана Епіней і його родини. Крім сего він не має близших свояків, як вуйка і тітку; його мати вмерла при його уродженю, а його батька вбили в 1815 р., коли йому було тільки два роки. Тому він має оглядати ся тільки на свою власну волю.

— Се була досить загадочна справа, як його батька вбили — вірутив Вієфорт. — Хто його вбив, сего не відкрито, хоч підозріне падало на більше, чим одного.

Ноартіє немов силував усміхнути ся. Та Вієфорт говорив дальше:

— Тепер ті, на котрих провина в дійсности спадає, ті, котрі доконали сего вчинку і на голову котрих може впасти тут людська справедливість а опісля кара Божа, самі тішилиб ся, як би були на нашім місци і мали дочку, котру моглиб дати за Франца Епіней, аби в такий спосіб затерти всі знаки підозріня.

Ноартіє вспів опанувати своє зворушене більше, чим можна було вважати можливим як на людину в такім знеможенім стані.

— Так, я розумію — була відповідь в його оці і в нїй було видно глубоке обурене, змішане з найбільшою погордою. Вієфорт вповні зрозумів думку свого батька і відповів легким здвигненем рамен. Відтак моргнув на свою жінку, що час відходити.

— Тепер, отче — сказала пані Вієфорт — мушу вас попращати. Чи не хочете, щоби прислати до Вас на хвильку Едварда?

Було умовлено, що старець мав казати „так", замикаючи свої очи, а „нї", моргаючи ними пару разів. Колиж мав виразити якесь бажанє, то мав піднести очи до гори. Коли хотїв Валєнтини, то давав знак, замикаючи тільки праве око; коли замикав ліве око, то значило, що хотїв, аби закликати слугу Бароа.

Коли пані Вієфорт згадала Едварда, Ноартіє зараз кілька разів моргнув. Ображена відмовою, пані Вієфорт прикусила губи і сказала:

— То я пішлю Валєнтину.

Старий примкнув очи, даючи знати, що таке є його бажанє.

Пан і пані Вієфорт вклонили ся і вийшли, даючи розказ, щоби покликати Валєнтину. А Валєнтина вже була по-

передно повідомлена, що буде мати спеціяльну розмову з п. Ноартіє.

Вона увійшла до кімнати ще зачервоніла після розмови з Максиміліяном. Один позір вистарчав їй, щоби пізнати, що її дід терпить і що на його умі є богато, що він бажав би їй сказати.

— Дорогий дідуню — крикнула вона — що стало ся? Вони вам докучали, роззлостили вас?

Паралітик прикнув очи на знак потакненя.

— На когож ви сердиті? На батька? Ні. На паню Вієфорт? Ні. На мене?

Старий дав знак, що так.

— На мене? — спитала ще раз здивована Валентина.

Старий повторив знак.

— А щож я зробила, дідуню, що ви сердиті на мене?

Не було відповіди. Тоді дівчина говорила дальше:

— Я не бачила вас цілий день. Хтось говорив щось про мене?

Старий дуже радо потакнув.

— Треба подумати троха. Я впевняю вас, діду... А! Пан і пані Вієфорт тільки що вийшли з кімнати, чи не так?

— Так.

— І се вони сказали щось, що вас розсердило? Чи не так? Чи можу піти і спитати їх, щоби мати нагоду зробити з вами спокій?

— Ні, ні! — казали очі Ноартіє.

— Ви мене лякаєте. Що могли вони сказати? — І вона знов старала ся придумати, що то могло бути.

— А, я знаю — сказала вона, знизивши голос і приступивши близше до діда — вони говорили вам про моє подруже, чи не так?

— Так — відповіли сердито очи.

— Я розумію. Ви невдоволені, що я так мовчала про се. Причина є ся, що вони вимагали, аби я держала се в тайні, просили мене, аби я вам про се не говорила. Вони навіть не казали мені про свої наміри і я відкрила їх тільки припадково. Отсе була причина, чому я була така здержлива з вами, дідусю. Прошу, простіть мені.

Однакож у відповідь Валентина не побачила в очах діда успокоєня. Він немов говорив:

— Нічо мене так не болить, як твоя здержливість.

— Отже що є? — спитала. — Ви може думаєте що я вас покину, дідуню, і що я вас забуду, коли буду одружена?

— Ні.

— Вони сказали вам, що п. Епіней згодив ся, аби ви жили з нами?

— Так.

— То чому-ж ви сердите ся і жалуєте?

Очи старого заяснїли вогником любови.

— Я розумію — сказала Валєнтина. — Се тому, що ви мене любите.

Старий дав знак згоди.

— І ви боїте ся, що я не буду щаслива.

— Так.

— Ви не любите Францa?

Очи старого повторили кілька раз: Ні, ні, ні.

— Отже вам немиле се подруже?

— Так.

Валєнтина кинула ся на коліна і обняла діда.

— Слухайте — сказала — і менї воно немиле, бо я не люблю Франца Епінея.

В очах старого заблистїла неописана радість.

— Коли я хотїла йти до монастиря, ви памятаєте, які ви були недобрі на мене?

Сльоза задрожала в оці паралїтика, а дївчина продовжала:

— Причина, чому я хотїла се зробити, була, щоби втечи від сего ненависного подружа, бо воно допроваджує мене до розпуки.

Ноартіє зачав скоро і коротко віддихати.

— Отже думка про се подруже — говорила дальше дївчина — є для вас прикра? О, коби ви могли менї помогти. Якби ми могли обоє розбити їх пляни! Але ви не можете їм перешкодити. Хоч ваша думка бистра, а ваша воля тверда, то ви є так само слабі і нерівні до сеї боротьби, як я. Ох, ви, що булиб для мене таким могучим оборонцем в днях свого здоровля і сили, можете тепер тільки симпатизувати зі мною в моїм болю і смутку.

При тих словах в очах Ноартіє появила ся така міна глубокого значіня, що дївчина здогадала ся, що се значить:

— Милиш ся, бо я можу ще богато для тебе зробити.

— Думаєте, що можете менї помогти, дїдуню? — спитала недовіряючи.

— Так! — і Ноартіє підніс очи. Се був умовлений між ним і нею знак, коли він чогось хотїв.

— Чого ви хотїлиб, дїду? — спитала Валєнтина, намагаючи ся пригадати собі всї річи, яких він міг би хотїти. І після того, як що приходило їй на думку, вона вимовляла се голосно. Та на все, що вона не згадала, відповідь була „нї".

— Мусимо попробувати послїдного способу, коли я така недогадлива — сказала тодї Валєнтина і зачала вичислювати по черзї букви азбуки від А до Н, слїдячи весь час за очима паралїтика. Коло Н Ноартіє потакнув.

— Ага — сказала Валєнтина. Те, чого бажаєте, зачинає ся від букви Н. Що-ж би то таке могло зачинати ся від Н? На? Не? Нї? Но?

— Так, так, так — говорило око паралїтика.

— Ага, маємо „но".

Валєнтина взяла словар і поставила на стіл перед Ноартієм. Отворила його і бачучи, що очи старого є впялені у карти словаря, потягнула скоро пальцем по словах з гори в долину. В протягу шести лїт, від коли Ноартіє попав у свій сумний стан, винахідчивість Валєнтини була нераз виставлена на пробу, аби найти спосіб порозуміваня з ним і постійна вправа так удосконалила її в тій штуцї, що вона майже в лет відгадувала, чого він хоче. При слові „нотар" Ноартіє зробив до неї знак, щоби спинила ся.

— „Нотар"? — спитала Валєнтина. — Ви хочете нотаря, дїду?

Старий знов зробив знак, що бажає нотаря.

— Післати за нотарем? — спитала Валєнтина ще раз.

— Так.

— Чи післати за ним зараз?

— Так.

— То хтось піде за ним дїду. Чи се все, чого ви хочете?

— Так.

Валєнтина задзвонила в дзвінок і сказала слузї, щоби попросив пана і паню Віефорт до кімнати п. Ноартіє.

— Чи ви вдоволені? — сказала Валєнтина — Так? Я

певна, що так. Се не було тяжко відкрити, неправда? — і дівчина усміхнула ся до свого діда, як до дитини.

Увійшов п. Вієфорт, а за ним Бароа.

— До чого мене потребуєте, отче — спитав Вієфорт паралітика.

— Мій дід — сказала Валентина — бажає нотаря.

Вієфорт глянув недовірчиво на свого батька, коли почув се дивне і несподіване домаганє.

— Так — говорив послїдний своїми очима і то так рішучо, що видно було, що з помічю Валентини і старого слуги, які обоє знали його бажаня, він готов був до боротьби.

— Ви хочете нотаря? — спитав ще раз Вієфорт.

— Так.

— По що?

Ноартіє не відповідав.

— Що хочете робити з нотарем? — повторив Вієфорт.

Очи паралїтика оставали нерухомі, а се означало, що його рішенє є незломне.

— Чи на те, аби зробити нам якусь прикрість? Думаєте, що сего треба? — вговорював його Вієфорт.

— А прецінь — сказав Бароа, приготований зі свободою і вірністю старого слуги, обставати за своїм паном — як п. Ноартіє жадає нотаря, то видна річ, що він хоче нотаря і тому я зараз піду і приведу його.

Бароа не признавав ніякого иншого пана, крім Ноартіє, і нїколи не позваляв, щоби його розпорядженя хтось зміняв.

— Так, я хочу нотаря — сиґналував старий, примикаючи визиваючо очи, немов хотїв сказати: — І я хотїв би побачити того, хто посмів би менї відмовити.

— Будете мати нотаря, як конче хочете — сказав Вієфорт — однакож я виясню йому стан вашого здоровля і виправдаю вас, бо сцена буде дійсно смішна.

— За те не журіть ся — сказав Бароа. — Я на всякий случай піду і приведу нотаря.

І старий слуга сейчас відійшов триюмфально по нотаря.

РОЗДІЛ LIX.

Завіщане.

Коли Бароа вийшов, Ноартіє поглянув на Валентину в той дивний спосіб, що давав так богато до зрозуміня. Дівчина зрозуміла як слід, о що ходить, але зрозумів і Вієфорт, бо його лице захмарило ся і він сердито насупив брови. Ноартіє бачив, як він сів з удаваною рівнодушністю і при тім глянув боком на Валентину, даючи їй до зрозуміня, що може остати в кімнаті.

За три чверти години вернув Бароа, привівши з собою нотаря.

— Пане — сказав Вієфорт зараз по привитаню з нотарем — за вами післав п. Ноартіє, якого тут бачите. Всі його члени є цілком спаралїжовані; він також стратив голос і ми маємо немало клопоту, стараючи ся зрозуміти одробини його думки.

Ноартіє кинув благальний погляд на Валентину, який був рівночасно такий поважний і розказуючий, що вона сказала сейчас:

— Пане, я кождого разу зовсім добре розумію думку свого діда.

— Се є чиста правда — сказав Бароа — і се я говорив сему панови, коли ми тут оба йшли.

— Дозвольте менї — сказав нотар, звертаючи ся вперед до Вієфорта а відтак до Валентини — позвольте менї сказати, що отсей випадок є одним з тих, в яких публичний урядник, як я, не може поступати без розваги, не стягаючи на себе небезпечної відвічальности. Перше услівє, аби акт був важним, є, щоби нотар був вповні переконаний, що він вірно зрозумів волю диктуючої особи. Тимчасом я не можу бути певним, чи кліент, який не може говорити, годить ся, чи не годить ся з тим, що говорять. А що предмет його бажаня, або відрази, не може бути менї достаточно доказаний з тої причини, що він не гово-

рить, моя услуга буде зовсім безужиточна і я не можу її законно дати.

З тим нотар приготовив ся до відходу. Незамітна усмішка триюмфу показала ся на устах королївського прокуратора. Та Ноартіє поглянув на Валентину так жалїбно, що вона спинила нотаря:

— Пане — сказала вона — мова, якою я говорю зі своїм дїдом, є легка до виученя і за кілька мінут я можу вас навчити розуміти її так само добре, як я її розумію. Чи не сказалиб ви менї, чого вимагаєте, щоби я успокоїла вашу совість в сїй справі?

— Щоби акт був законним, я мушу мати певність, що мій клїєнт одобрює а чого не одобрює. Слабість тїла не впливає на уневажненє документу, але здоровлє ума є необходимим услівєм.

— Добре, пане. З помічю двох знаків ви можете ствердити з досконалою певністю, що мій дїд є ще в повнім посїданю всїх своїх умових сил. Не маючи спромоги уживати голосу та руху, п. Ноартіє є призвичаєний давати знак на „так" через замкненє очий, а моргненєм давати знак на „нї". Тепер знаєте вже подостатком, щоби розмовляти з п. Ноартіє. Попробуйте.

Ноартіє глянув на Валентину так сердешно і вдячно, що се зрозумів навіть сам нотар.

— Ви чули і розуміли, що говорила ваша внучка? — спитав нотар.

Ноартіє примкнув очи.

— І ви потакуєте на те, що вона сказала — тоб то стверджуєте, що знаки, які вона вичислила, є дійсно ті, якими ви призвичаїли ся передавати свої думки?

— Так.

— Се ви післали за мною?

— Так.

— Щоби зробити ваше завіщанє? — продовжав дальше нотар.

— Так.

— І ви не хочете, щоби я відійшов, не виконавши вашого бажаня?

Старий завзято заморгав.

— Ну, пане — сказала дївчина — чи тепер вже розумієте і чи ваша совість є успокоєна в сїй справі?

Та поки нотар міг відповісти, Вієфорт відтягнув його на бік.

— Пане — сказав він — чи ви думаєте хоч на хвильку, що людина може дізнати такого сильного фізичного потрясеня, яке мав п. Ноартіє, без схибленя її умових сил?

— Не конче те, пане — відповів нотар — викликує в мене неспокій, тільки трудність буде зрозуміти його думки так, щоби можна було витягнути відповіди.

— Ви мусите бачити, що се цілковита неможливість — сказав Вієфорт.

Валентина і старий чули сю розмову і Ноартіє впялив свої очи в Валентину так рішучо, що вона чула ся обовязаною відповісти.

— Пане — сказала вона — се не потребує вас непокоїти, хоч як воно зразу виглядає трудним. Я можу для вас відкривати і вияснювати всї думки мого діда так, щоби зробити конець всїм вашим сумнївам і побоюваням в сїй справі. Я була вже шість лїт з п. Ноартіє і нехай він вам скаже, чи за той час була коли в него яка думка, котрої я не моглаб зрозуміти.

— Нї — дав знак Ноартіє.

— Так попробуймо, що можна зробити — сказав нотар. — Чи приймаєте сю панночку, як свого товмача, п. Ноартіє?

Паралїтик дав знак потакненя.

— Добре. Отже що ви хочете в мене, який документ ви хочете, щоби я вам виписав?

Валентина вичислила всї букви азбуки, поки прийшла до „т". При сїй букві вимовне око Ноартієра дало її знати, що має спинити ся.

— Се є ясне, що п. Ноартіє хоче букви „т" — сказав нотар.

— Чекайте — сказала Валентина і звернувши ся до діда зачала вичислювати: „Та — те..."

Старий спинив її при другім складї.

Відтак Валентина взяла словар а нотар приглядав ся як вона перекинула картки. Вона посувала палець поволи в долину по стрічках і коли прийшла до слова „тестамент", очи п. Ноартіє казали їй спинити ся.

— Тестамент! — крикнув нотар. — Се є зовсїм ясне, що п. Ноартіє бажає зробити своє завіщанє.

— Так, так, так! — давав знаки Ноартіє.

— Дійсно, пане, ви мусите признати, що се є незвичайна річ — сказав здивований нотар, звертаючись до Віефорта.

— Так — відповів прокуратор — і я думаю, що завіщанє буде ще більше незвичайне, бо я не бачу, як можна буде написати його без помочи Валентини, а її може буде вважати ся занадто заінтересованою в змісті завіщаня, щоби вона могла бути відповідною до виясканя темних і недостаточно означених бажань її діда.

— Ні, ні, ні! — відповідали очи паралїтика.

— Що? — крикнув Віефорт. — Валентина незаінтересована у вашім завіщаню?

— Ні!

— Пане — сказав нотар, якого заінтересованє тимчасом вже на добре пробудило ся і який постановив собі скрізь оповідати про сю незвичайну і дивну пригоду. — Що виглядало менї неможливим перед годиною, те стало тепер зовсім легким і практичним. Се може бути зовсім важне завіщанє, коли його відчитає ся в присутности сїмох свідків, одобрених п. Ноартієм, і коли нотар підпише його в присутности свідків. Щодо часу, то воно певно забере більше, чим звичайне завіщанє. Є деякі форми, які треба перейти, а які є завсїгди однакові. Щодо подробиць, то більшу часть буде представляти стан, в якім находять ся справи п. Ноартіє, а ви, що завідували тими справами, можете без сумнїву дати про них повні інформації. Однакож крім сего, щоби документ був понад всякий сумнїв, дамо йому як найбільше можливу автентичність. Через те помагати буде менї один з моїх товаришів і на перекір звичаєви буде менї помагати при диктованю завіщаня. Чи ви годите ся на се, мій пане? — закінчив нотар, звертаючись до Ноартіє.

— Так — дав знати калїка, радий, що його розуміють.

— Що він думає робити? — дивував ся Віефорт, якого становище вимагало холоднокровности, а розпирало його бажанє знати наміри свого батька.

Він вийшов, аби вислати когось по другого нотаря, однакож Бароа, який усе чув, зрозумів бажанє свого пана і вже пішов по нотаря. Тодї королївський прокуратор сказав своїй жінцї, щоби прийшла.

За чверть години усї зійшли ся в кімнатї паралїтика. Прийшов і другий нотар.

Кілька слів вистарчало, аби два представники закона порозуміли ся. Вони прочитали п. Ноартіє взірець завіщаня, щоби дати йому до зрозуміня, в який спосіб завіщанє є звичайно уложене. Відтак в цїли ствердженя умового стану старця, сказав перший нотар, звертаючи ся до него:

— Коли людина робить завіщанє, то робить його звичайно в користь, або в некористь якоїсь особи.

— Так — дав знак Ноартіє.

— Чи маєте точне понятє про скількість свого майна?

— Так.

— Скажу вам кілька сум, які будуть постепенно зростати. Спините мене, коли дійду до суми, яка є у вашім посїданю.

— Так.

Був рід святочности в тім питаню. Присутнї утворили півколесо кругом недужого. Другий нотар сидїв при столї, приготований до писаня. Його товариш стояв коло недужого.

— Ваше майно виносить повисше триста тисяч лїрів, чи не так? — спитав нотар.

Ноартіє зробив знак, що так.

— Чи маєте чотириста тисяч лїрів? — питав нотар.

Око Ноартієра оставало нерухоме.

— Пятьсот тисяч?

Та сама нерухомість.

— Шістьсот тисяч, сїмсот тисяч, вісїмсот тисяч, девятьсот тисяч?

Ноартіє спинив його при послїднім числї.

— Отже ви маєте майно вартости девятьсот тисяч лїрів? — спитав нотар.

— Так.

— В земли?

— Нї.

— В акціях?

— Так.

— Чи акції є у ваших руках?

Позір, який Ноартіє кинув на Бароа, показував, що треба чогось, про що тільки він знає. І справдї слуга сей-

час вийшов з кімнати і за хвилю вернув, вносячи малу скринку.

— Чи позволяєте нам отворити сю скринку? — спитав нотар.

Ноартіє дав свою згоду.

Отворили скринку і найшли в ній девятьсот тисяч лірів у банкових акціях. Переглянувши кожду акцію, перший нотар подавав її свому товаришеви. Сума показала ся такою, як представив її п. Ноартіє.

— Се все так, як він сказав — замітив перший нотар. — Річ зовсім ясна, що його думка задержала повну свою силу.

Відтак звернув ся до паралітика і сказав:

— Отже ви маєте девятьсот тисяч лірів капіталу, який відповідно до способу, в який ви його вложили, повинен приносити вам около сорок тисяч лірів доходу.

— Так.

— Кому ви бажаєте лишити се майно?

— О! — вкинула пані Вієфорт — щодо сего то нема богато сумніву. Пан Ноартіє щиро любить свою внучку, панну Вієфорт; вона плекала його і доглядала шість літ і своєю відданістю вповні здобула привязане — я сказалаб навіть — вдячність свого діда. І се є тільки справедливість, щоби вона дістала плоди своєї посвяти.

Очи Ноартіє виразно показували, що його не обмануло ложне толковане панею Вієфорт мотивів, які нїби нею руководили.

— Отже чи для панни Валентини Вієфорт лишаєте ви сих девятьсот тисяч лірів? — спитав нотар, думаючи, що він має се тільки вписати, але потребує ще виразної згоди Ноартіє, яка мусїла бути виразно виявлена перед всїми свідками сеї дивної сцени.

Коли імя Валентини стало предметом дискусії, вона відступила на бік, щоби не бути всїм на очах. Її очи були спущені в долину і вона плакала. Старий глядів на ню через хвильку з виразом найбільшої щирости, відтак звернув очи до нотара і значучо моргнув до него на знак незгоди.

— Що? — спитав здивовано нотар — ви не маєте наміру записати на панну Валентину Вієфорт головної пайки свого маєтку?

— Ні!

— Чи ви не милите ся? — спитав недовірчиво нотар. — Ви дійсно хочете сказати „ні"?

Валентина піднесла голову. Здивоване оголомшило її. Але се було не так ізза самого факту, що вона була видідичена, як через її повну неспромогу зрозуміти, що заставило її діда таке зробити, однакож Ноартіє дивив ся на ню з такою любовю, що вона крикнула:

— О, діду! Я бачу, що ви тільки майна позбавляєте мене, але лишаєте для мене любов, котру я завсігди так цінила.

— Зовсім певно, що так! — говорили очи паралїтика, бо він замкнув їх з таким виразом, що Валентина не могла його не зрозуміти.

— Дякую! Дякую! — говорила вона.

Заява старця, що Валентина не є призначена на те, аби дістати в спадщині його майно, збудила надію у панї Віефорт. Вона підійшла до недужого і сказала:

— То ви, пане Ноартіє, певно хочете лишити своє майно свому внукови, Едвардови Віефортови?

Моргане очий, яке було відповідю на сї слова, було таке рішуче і страшне, що аж виразно проявляло ненависть.

— Ні — повторив нотар — так може лишаєте його свому синови, п. Віефортови?

— Ні — відповів старий.

Оба нотарі глянули на себе в нїмім здивованю. Віефорт і його жінка обоє запаленїли ся, одно з сорому, друге зі злости.

— Щож ми зробили такого, дорогий діду, що ви вже немов нікого з нас не любите? — спитала Валентина.

Очи старого звернули ся скоро від Віефорта і його жінки і спочили на Валентині з виразом невисловленої любови.

— А коли любите мене, діду — говорила вона дальше — то старайте ся погодити свою любов зі своїми вчинками в теперішню хвилю. Ви знаєте мене дуже добре, щоби мати певність, що я ніколи не думала про ваше майно; крім сего я вже богата по своїй матери, навіть забогата. Отже вияснїть.

Ноартіє звернув своє розумне око на руку Валентини.

— Моя рука? — спитала вона.

— Так.

— Її рука! — крикнули всі.

— О, панове! Ви бачите, що то все даремне і що ум мого батька є дійсно нарушений — сказав Віефорт.

— А! — крикнула нагло Валентина. — Я розумію! Ви думаєте про моє подруже, чи не так, діду?

— Так, так, так — давав знаки паралітик, кидаючи на Валентину позір вдячности з радости, що вона зрозуміла його думку.

— Ви недобрі на нас всіх з причини сего подружа, чи не так?

— Так.

— На правду то вже за глупо — сказав Віефорт.

— Вибачте мені, пане — відповів нотар — думка пана Ноартіє є мені зовсім ясна і я можу зовсім легко звязати хід його думок.

— Ви не хочете, щоби я вийшла за п. Франца Епіней — спитала Валентина.

— Я сего не хочу — говорило око її діда.

— І ви тому не лишаєте спадщини своїй внучці, — говорив дальше нотар — бо вона заручила ся проти вашого бажаня?

— Так.

— І якби не се подруже, то вона одідичилаб ваше майно?

— Так.

Запанувала німа мовчанка. Оба нотарі нараджували ся. Валентина, зловивши одну руку другою, глядїла на свого дїда з усмішкою вдячности. Віефорт зі злости кусав свої губи. Пані Віефорт не могла здусити внутрішного чутя радости, яке на перекір їй показувало ся на цілім її лици.

— Однакож — сказав Віефорт, який перший перервав мовчанку — я думаю, що я найліпший судія в справі сего подружа. Я є одинокий чоловік, що має право розпоряджати ся рукою своєї дочки. Моє бажанє є, щоби вона вийшла за п. Франца Епіней і вона мусить повинуватись мойому бажаню.

Плачучи, упала Валентина на крісло.

— Пане — сказав нотар — як думаєте розпорядити

ся своїм майном на случай, як панна Вієфорт буде дальше стояти при тім, аби подружити ся з п. Францом?

Старий не відповідав.

— Ви, очевидно, щось зарядите?

— Так.

— Чи в користь якогось члена своеї родини?

— Ні.

— Чи маете намір призначити свое майно на милосердні цілі? — питав дальше нотар.

— Так.

— Однакож — сказав нотар — ви знаєте, що закон не позволяє позбавити сина спадщини цілком?

— Так.

— Отже ви маєте намір розпорядити ся тільки тою частею свого майна, яку закон позволяє вам відписати?

Ноартіє не дав відповіди.

— Чи таки хочете розпорядити ся всім?

— Так.

— Алеж по вашій смерти будуть старати ся повалити наше завіщане.

— Ні.

— Мій батько знає мене — сказав Вієфорт. — Він є певний, що його воля буде для мене свята. Крім сего він розуміє, що на моїм становищу булоб неможливо позивати ся з убогими.

Очи Ноартіє заясніли з радости.

— Отже як рішаєте, пане? — спитав нотар Вієфорта.

— Я нічого не кажу. Мій батько зробив постанову, а я знаю, що він ніколи не зміняє своїх постанов. Я вповні з ним годжу ся. Тих девятьсот тисяч лірів підуть з родини на збогачене якогось шпиталю, однакож я не піддам ся примсі старого чоловіка. Я поступлю після своєї совісти.

Сказавши се, Вієфорт вийшов з кімнати зі своєю жінкою, лишаючи свому батькови свободу робити, що хоче. Того самого дня зроблено завіщане, припроваджено свідків, старий одобрив завіщане, його підписано в прияві всіх і родинний нотар, п. Дешамп, взяв його в свою опіку.

РОЗДІЛ LX.

Телеґраф.

Пан і пані Віефорт, вернувши від п. Ноартіє, довідали ся, що в їх неприсутности приїхав до них у відвідини ґраф Монте Крісто і що його запроваджено до сальону, де він на них ожидає. Пані Віефорт була занадто подразнена, аби так показати ся перед гостем, отже відійшла до своєї спальні, а королівський прокуратор, який вмів лучше себе опановувати, удав ся сейчас до сальону. Та хоч як він вмів панувати над своїми чувствами і хоч як він контролював вираз свого лиця, він не міг цілковито прогнати хмарки зі свого чола і ґраф, який повитав його з веселим усміхом, зараз завважив його насуплене.

— Господи Боже! — сказав Монте Крісто зараз по першім привитаню — а з вами що? Чи я прийшов на той час, як ви укладали якийсь засуд смерти?

Віефорт силував себе до усміху.

— Ні, пане ґрафе — відповів він. — В сім випадку я є жертвою. Се я програв справу, а рішило її проти мене лихе щасте, впертість і дурнота.

— Про що ви говорите? — спитав Монте Крісто з добре удаваним заінтересованем. — Чи ви дійсно стрітили ся з якимсь великим нещастем?

— О, пане ґрафе — відповів Віефорт з гіркою усмішкою — я віднїс тільки грошеву втрату, нема про що говорити, впевняю вас.

— Правда — сказав Монте Крісто — грошева втрата є дрібницею для чоловіка з таким майном, як ви маєте, коли в додатку хтось має думку таку фільозофічну і високу, як ви.

— Се не так грошева втрата болить мене — сказав Віефорт — хоч остаточно девятьсот тисяч лірів заслугують на те, аби за ними жалувати, однакож мене більше вразила ся судьба, чи, якби то сказати, сила, котра знищила мої надії і моє майно, а яка може зруйнувати й вигляди моє:

дитини. І все те спричинив старий чоловік, що упав у друге дитиньство.

— Що говорите? — дивував ся ґраф. — Девятьсот тисяч лірів — се сума, якої може жалувати навіть фільозоф. А що за причини цілої тої прикрости?

— Мій батько, про якого я вам говорив.

— Пан Ноартіє? А мені здавало ся, що ви говорили, що він цілком спаралїжований і що його здібности є цілком знищені.

— Так, його тілесні здібности, бо він не може ні рухнути ся, ані говорити. Все таки він думає, робить і має волю, як бачите. Я відійшов від него яких пять хвиль тому і він тепер занятий диктованем свого завіщаня двом нотарям.

— Алеж він мусить говорити, аби се зробити.

— Він зробив більше, чим се — він дав себе зрозуміти.

— Як-жеж така річ є можлива?

— При помочи своїх очий, які є ще повні житя і які, як бачите, мають силу зробити смертельну шкоду.

— Мій дорогий — сказала пані Вієфорт, котра при послїдних словах увійшла в кімнату — а може ти прибільшуєш зло.

Пані Вієфорт привитала ґрафа найласкавійшим усміхом.

— Що отсе значить, що пан Вієфорт менї оповідає? — спитав її Монте Крісто — і що за незрозуміле нещасте...

— Незрозуміле — є правильне слово! — перервав королївський прокуратор, здвигаючи раменами; — каприс старого чоловіка.

— І чи нема способу, аби він змінив своє рішенє? — питав дальше Монте Крісто.

— Так — потвердила пані Вієфорт — се є зовсім в силї мого мужа завіщанє, яке тепер є в некористь Валентини, змінити в її користь.

Ґраф, який завважив, що пан і пані Вієфорт зачинають говорити натяками, удав, що не звертає уваги на їхню розмову, а немов би був більше заінтересований обсервованем, як Едвард збитошно наливав чорнило в мисочку з водою для пташка у клїтцї.

— Моя дорога — сказав Вієфорт у відповідь своїй жінці — ти знаєш, що я ніколи не був призвичаєний грати патріярха в своїй родині, ані не думав я про те, щоби судьба світа мала рішати ся після мого кивненя головою. Помимо сего потрібно є, щоби мою волю поважали в моїй родині і щоби примха старого чоловіка та каприс дитини не первертали проєкту, який я приготовляв літами. Барон Епіней, як знаєш, був моїм приятелем і подруже моєї дочки з його сином є найвідповіднійшою річею, яку можна придумати.

— Чи думаєш, що Валєнтина є в змові з ним? — спитала пані Вієфорт. — Вона завсїгди була проти того подружа і я булаб зовсім нездивована, якби те, що ми тільки що бачили та чули, було нічим иншим, як виконанем пляну, який вони собі згори уложили.

— Пані — сказав Вієфорт — вір мені, що майна девятьсот тисяч лїрів так легко не зрікає ся.

— А преціньь вона могла рішити ся на те, щоб відречи ся світа і рік тому вона мала намір йти до монастиря.

— Пусте! — сказав Вієфорт. — Я говорю, що те подруже має бути!

— Незважаючи на те, що се є проти бажаня твого батька? — сказала пані Вієфорт, вибираючи нове місце атаку. — Се є серіозна справа.

Монте Крісто, який вдавав, що не слухає, помимо сего чув кожде слово.

— Пані — відповів Вієфорт — я можу щиро сказати, що я мав завсїгди найвисшу повагу для свого батька, бо до природного почутя спорідненя прилучувала ся у мене свідомість його моральної висшости. Імя батька є святе з двох зглядів, — йому належить ся повага, як родичеви, і як панови, котрого ми повинні слухати. Однакож в теперішних відносинах я є оправданий сумнївати ся про мудрість старого чоловіка, що зганяє свою злість на синови тому, що не любив його батька. Се було би смішне для мене після того реґулювати свою поведїнку. Я дальше буду заховувати повагу для пана Ноартіє. Я буду зносити без нарікань те, що він позбавив мене грошевого доходу. Однакож я остану твердо при своїм рішеню а світ побачить, по котрій стороні є більший розум. Я дам свою дочку за барона Франца Епіней, бо вважаю, що се є для неї відпо-

відна і добра партія — зрештою се моя річ, кому я маю віддати руку своєї дочки.

— Що? — сказав ґраф, в якого очах Віефорт підчас своєї довгої бесіди раз в раз шукав за одобренем. — Що? Ви говорите, що п. Ноартіє видідичує панну Віефорт через те, що вона має пійти за п. барона Франца Епінея?

— Так, пане, отсе є причина — сказав Віефорт, здвигаючи раменами.

— Се бодай є подана причина — додала пані Віефорт.

— Ні, се є дійсна причина, пані, я се знаю, я знаю свого батька.

— Алеж се непонятне — сказала молода жінка. — Я хотілаб знати, в який спосіб міг п. Епіней не сподобати ся твому батькови більше, чим яка инша особа.

— Мені здає ся, що я знаю п. Франца Епінея — замітив ґраф. — Чи не є він син ґенерала Кеснеля, якого Кароль X. зробив бароном Епіней?

— Той самий — сказав Віефорт.

— Ну, по моїй думці він є зовсім гарний, милий чоловік.

— Так і є, і се дає мені причину догадувати ся, що якраз тому п. Ноартіє не хоче допустити своєї внучки до подружа. Старі люди такі самолюбні — сказала пані Віефорт.

— Однакож — сказав Монте Крісто — чи не знаєте якої причини до тої ненависти?

— О, мій Боже, хто може сказати?

— Може се які політичні розрахунки?

— Мій батько і барон Епіней жили в тих бурливих часах, з яких я бачив тільки кілька послідних днів — сказав Віефорт.

— Чи ваш батько не був бонапартист? — спитав Монте Крісто. — Здає ся мені, що ви щось такого мені говорили.

— Мій батько був Якобіном більше, як чим иншим — сказав Віефорт, унесений своїм подразненем поза границі розважности — і тоґа сенатора, яку Наполеон кинув на його плечі, тільки на те служила, аби його закрити, але не змінила його ані дрібки. Коли мій батько робив заговори, то не за цісарем, тільки проти Бурбонів. Мій батько мав

ту прикмету, що ніколи не укладав утопійних плянів, яких не мігби здійснити, а дивив ся на можливости і ніколи не цофав ся з раз вибраної дороги діланя.

— Отже — сказав Монте Крісто — се є так, як я думав. Політика спровадила п. Ноартіє з п. Епінеєм до купи. Хоч ґенерал Епіней служив під Наполеоном, то чи не заховував він дальше прихильности до королівства? І чи не був він тим, котрого вбито одного вечера, коли вийшов зі зборів бонапартистів, на які його запрошено в припущеню, що він держить сторону цісаря?

Віефорт глянув на ґрафа майже з переляком.

— Чи може я помилив ся? — спитав Монте Крісто.

— Ні, пане, факти були точно такі, як ви їх оповіли — сказала пані Віефорт — і якраз на те, щоби не допустити до відновленя старої ненависти, придумав п. Віефорт плян злучити вузлами любсви дітий тих заїлих ворогів.

— Се була висока і гарна думка — сказав Монте Крісто — і цілий світ повинен би її одобрити. Се було би чудово бачити, як панна Ноартіє де Віефорт приймає титул пані Франц Епіней.

Віефорт здрігнув ся і глянув на Монте Кріста так, немовби бажав прочитати в його лици дійсні почуваня, котрі диктували слова, які він тільки вимовив. Однакож ґраф не давав королівському прокураторови нічого більше добачити поза своїм звичайним усміхом.

— Хоч се буде для Валентини — сказав Віефорт — поважною справою втратити майно свого діда, то я не думаю, що можна через те недопустити до подружа. Я не думаю, що п. Епіней налякає ся сеї грошевої страти. Він побачить, що я маю може два рази більше і що я сего зречу ся, аби дотримати слова. Зрештою він знає, що Валентина є богата після своєї матері і що вона після всякої правдоподібности дістане в спадщині майно пана і пані Сен-Меран, родичів своєї матері, бо вони її дуже люблять.

— А вони заслугують на те, щоби їх любити і так їм догоджувати, як Валентина любить і догоджує п. Ноартіє — додала пані Віефорт. — Вони приїдуть до Парижа десь за місяць і Валентина після тої образи, якої дізнала, не повинна вважати за потрібне дальше закопувати ся живцем коло п. Ноартіє.

Ґраф прислухував ся з вдоволенем сему оповіданю зраненого самолюбства і розчарованя.

— Однакож менї виглядає — сказав він — і я знов мушу просити вибаченя за те, що скажу — що коли п. Ноартіє видідичив панну Вієфорт тому, що вона виходить замуж за чоловіка, котрого батька він не любив, то він не може мати тої самої причини до нарікання на того милого Едварда.

— Дїйсно — сказала панї Вієфорт з тїнею в голосї, яку годї описати — се є несправедливо — ганебно несправедливо! Бідний Едвард є так само внуком п. Ноартіє, як і Валентина, а прецінь якби не те, що вона має вийти за п. Франца, то п. Ноартіє був би лишив їй всї свої гроші. В додатку, хоч Едвард носить родинне імя, Валентина буде три рази богатша від него, навіть по видідиченю її її дїдом.

Допровадивши до сего, ґраф зачав прислухувати ся і не казав вже більше нїчого.

— Пане ґрафе — сказав Вієфорт — ми не будемо більше докучати вам оповіданями про наші родинні клопоти. Се правда, що моя спадщина йде на вивіноване якоїсь милосердної інституції, і що мій батько позбавив мене мого правного наслїдства, хоч немав на те нїякої причини; однакож я буду мати ту сатисфакцію, що знаю, що я поступав, як чоловік з розумом і честю. Пан Епіней, котрому я приобіцяв часть сеї суми, дістане її, хоч би я мав сам на себе наложити найбільшу нужду.

— А все таки — сказала пані Вієфорт, вертаючи знов до тої думки, що засїла в її голові — чи не краще булоб сказати п. Епінеєви про сю нещасливу справу, щоби дати йому нагоду, аби він сам зрік ся руки панни Вієфорт.

— А, се було би дуже прикро! — сказав Вієфорт.

— Дуже прикро! — потакнув Монте Крісто.

— Без сумнїву — говорив Вієфорт, злагіднюючи тон свого голосу. — Подруже раз умовлене а відтак розбите кидає рід тїни на молоду дївчину. Відтак знов старі балачки, яким я хотів зробити конець, зараз відновлять ся — нї, се не може бути. Пан Епіней, як чоловік з честю, буде тепер чути ся ще більше, чим коли, звязаним супроти панни Вієфорт, хиба що він в дїйсности руководить ся почутєм лакімства, але се немислиме.

— Годжу ся з вами, п. Вієфорт — сказав Монте Крі-

сто, звернувши очи на паню Вієфорт — і якби я був достаточно близьким до него, щоби давати йому раду — а я чув, що він вертає назад — то радив би йому, щоби він поладнав сю справу поза всяку можливість завереня її назад. Я відповідав би за успіх проєкту, який дає стільки чести п. Вієфортови.

Королївський прокуратор встав, урадуваний похвалою, а пані Вієфорт запаленіла ся.

— Се є все, чого я хотїв, і я буду слухати ради такого дорадника, як ви, — сказав Вієфорт і стиснув ґрафови руку. — Тому нехай кождий дивить ся на те, що тут нинї стало ся, якби тут нїчо не було. В наших плянах нема нїякої зміни.

— Пане — сказав ґраф — світ, хоч який він несправедливий, буде вдоволений вашою постановою, ваші приятелї будуть горді з вас, а п. Епіней, навіть якби взяв панну Вієфорт без нїякого посагу (за що я не побоюю ся), буде гордий з того, що вяже ся з родиною, яка здібна на таку самопосвяту, аби лише дотримати обіцянки і виконати обовязок.

Сказавши сї слова, ґраф встав, аби відійти.

— Вже покидаєте нас, пане ґрафе? — спитала панї Вієфорт.

— Менї дуже прикро сказати, що мушу се зробити, панї; я прийшов тільки пригадати вам про вашу обіцянку на суботу.

— То ви бояли ся, що ми про се забудемо? — з усміхом відповіла панї Вієфорт.

— Ви є дуже добрі, панї, однакож пан Вієфорт має такі численні і часом такі пильні обовязки.

— Мій муж дав своє слово, пане — відповіла панї Вієфорт. — Ви бачите, що він дотримує його навіть тодї, коли має все до страченя, а коли має все до зисканя через него, то тимбільше повинен би його дотримати.

— Деж ви приймаєте своїх гостий? — спитав Вієфорт. — В своїм домі на Елїзейських Полях?

— Нї — відповів Монте Крісто — се й робить вашу ласку більшою. Я приймаю гостий на селї.

— На селї?

— Так.

— Деж се? Десь близько Парижа, чи нї?

— Дуже близько. Лише около пів милї від границь міста, в Отейль.

— В Отейль? — повторив Вієфорт. — Правда, моя пані сказала менї, що ви живете в Отейль, бо там ви були взяли її до свого дому. А в котрій части Отейль ви живете?

— Вулиця де ля Фонтен.

— Вулиця де ля Фонтен! — сказав Вієфорт схвильованим голосом. — А котре число?

— Ч. 28.

— А! скрикнув Вієфорт, то се ви купили дім маркіза Сен-Мерана?

— То він належав до Сен-Меранів? — спитав зі своєї сторони ґраф Монте Крісто.

— Так, відповіла панї Вієфорт — і чи вірилиб ви, пане графе...

— Вірив в що?

— Ви вірите, що сей дім є гарний, чи нї?

— Я думаю, що він чудовий.

— Ну, а мій муж нїколи би в нїм не мешкав.

— Не може бути! — відповів Монте Крісто. — Се є упереджене з вашої сторони, пане, і менї дивно, як його можна вияснити.

— Я не люблю Отейль, пане — сказав королївський прокуратор, роблячи старане запанувати над собою.

— Але я думаю, що ви не посунете своєї антипатії так далеко, щоби позбавити мене приємности вашого товариства — сказав Монте Крісто.

— Нї, пане ґрафе — я сподію ся — я впевняю вас, що — зроблю все що зможу — простогнав Вієфорт.

— О—сказав Монте Крісто—я не приймаю оправдань. В суботу о шестій годинї буду вас ожидати, а як не прийдете, то я буду думати — бо звідкиж маю знати, що воно так не є — що сей дім, який був незамешкалий через двайцять лїт, мусить мати за собою якесь сумне передане, або якесь страшне оповідане.

— Я прийду, пане ґрафе, зовсїм певно прийду! — сказав Вієфорт.

— Дякую — сказав Монте Крісто — а тепер позвольте менї попращати вас.

— О, так; ви сказали, що ви приневолені відійти від

нас, пане ґрафе — вкинула пані Вієфорт — і я думаю, що ви мали сказати нам чому, але щось перебило вам.

— Справді, пані — відповів Монте Крісто — і я навіть не знаю, чи повинен би вам сказати, куди йду.

— А от скажіть на всякий случай.

— Ну, я йду — бачите, який я дармоїд — йду оглянути річ, над якою я вже нераз застановляв ся цілими годинами.

— Щож то таке є?

— Телеґраф! От і вже знаєте мою тайну.

— Телеґраф? — повторила пані Вієфорт.

— Так, телеґраф! Я нераз приглядав ся, як він стоїть при дорозї на горбочку і при світлї сонця його чорні рамена, розпростерті в кождім напрямі, пригадували менї завсїгди ноги великого хруща. І я впевняю вас, що я нїколи не міг дивити ся на него без хвильованя; я не міг не думати про сї дивні сиґнали, що перерізують воздух з точністю, аби на сотки миль перенести думки і бажаня чоловіка, що сидить при столї при однім кінци лінії, до другого чоловіка, що сидить при другім кінци. Я думав тодї про ґенїїв, сильфи, ґноми, одним словом про таємні сили, аж сам мусів сміяти ся з видумок моєї уяви. І представте собі, що я нїколи не подумав про те, аби приглянути ся близше телеґрафови; я чомусь бояв ся, що найду коло него якогось людського ґенїя дуже поважного, строгого, переповненого знанєм, таємничістю, маґією. Аж одного дня я довідав ся, що оператор при телеґрафі є тільки бідний чоловік, якого наймають за дванайцять сот лїрів на рік і який за те працює цїлий день, та й то не студіює неба як астроном, анї не глядить на воду як рибак, анї навіть не оглядає околиції кругом себе, тільки увесь час слїдить за таким самим, як він чоловіком, віддаленим чотири, або пять миль від него. Отже мене зїбрала охота приглянути ся з близька тому чудови.

— І ви йдете приглядати ся телеґрафови?

— Так.

— На котру-ж телеґрафічну стацію думаєте зайти? В міністерстві внутрішних справ, чи в обсерваторії?

— О, нї. Я найшов би там людий, які приневолили би

мене розуміти річи, котрих я волів би не знати. Вони стаалиб ся пояснювати мені проти моєї волї тайни, котрих вони самі не розуміють. Ні, я не хочу оглядати телеґрафу анї в мінїстерстві внутрішних справ, анї в обсерваторії. Я хочу найти телеґрафічну стацію на чистім поли, де мавби до дїла з якимсь простодушним чоловіком, що є примерзлий до свого апарату.

— З вас дивний чоловік — сказав Віефорт.

— Котру лінію радилиб ви менї студіювати?

— Сю, котра є тепер найбільше в ужитю.

— Ви думаєте еспанську?

— Так. Чи хочете мати лист від мінїстра, щоби вам все вияснили?

— Ні — відповів Монте Крісто. — Я вже попередно сказав вам, що я не хочу його розуміти. З хвилею, як я його зрозумію, телеґраф перестане істнувати для мене. Се не буде нічо більше, як спосіб сиґналованя від одного пана до другого. Я хочу заховати всю свою повагу для великої комахи з чорними ногами і страшним іменем. Де є найблизша телеґрафічна стація? Чи не на дорозї до Байон?

— Так, на дорозї до Байон.

— Одна є в Шатільон.

— А дальше поза Шатільон?

— Думаю, що в Монтлєрі.

— Дякую. Моє поважанє. В суботу оповім вам свої вражіня.

В дверях ґраф стрінув двох нотарів, які якраз скінчили документ, котрим видідичено Валєнтину. Оба вони відходили з переконанєм, що зробили діло, яке повинно би принести їм признанє і славу.

РОЗДІЛ LXI.

Як позбути ся кошаток*).

Рано слідуючого дня ґраф Монте Крісто виїхав брамою Енфер і пустив ся дорогою до Орлеану. Поминувши село Ліна і не спиняючи ся коло телеґрафічної стації, з якої розходили ся скелетові рамена, він доїхав до Монтлєрі, положеного, як кождому відомо, на найвисшім місци рівнини тогож імени. Під горбком ґраф зліз з коня і зачав йти до гори вузенькою крутою доріжкою, ширини яких 18 цалів. Коли дійшов до верха, став перед живоплотом, на якім зелені овочі появили ся замісць червоних та білих квітів.

Монте Крісто поглянув за фірткою у живоплоті і не довго шукав за нею. Була се маленька деревляна фіртка, що повертала ся на завісах з лозини, а прикріплена була цьвяхом і шнурком. Ґрафови не треба було богато часу, аби зрозуміти її механізм; він отворив фіртку. Тоді він побачив себе у маленькім городци, довжини около двайцять стіп, а ширини може стіп дванайцять. З одного боку обмежував городець згаданий живопліт, з другого стара вежа вкрита повійкою та вицяткувана дикими квітами. Бачучи її так поморщену та прибрану, немов стару жінку, котру внуки прийшли поздоровити в день її уродин, ніхто не подумав би, що вона моглаб розказати страшні траґедії, якби так мала голос, подібно як кажеться, що стіни мають уха.

Через городець провадила стежка з червоного піску, обмежована густим букшпаном, що мусів там рости вже много літ. Ся стежка була зроблена в виді цифри 8, роблячи своїми викрутасами довжину 60 стіп у городци довгім на 20 стіп. Фльора, свіжа і усміхнена богиня огородників, ніколи не була почитана в чистійший і точнійший спосіб чим в той, якого дізнавала в сім малім городци. Двайцять рожевих кущів не мали на собі навіть сліду мухи.

*) Кошатка є мале звірятко в роді щура, але величини миши. Лазить по деревах і живить ся оріхами та другими овочами. На зиму засипляє.

Нігде не видно було тих гнізд зелених комах, що нищуть ростини, які ростуть на вохкій земли. Але се було не тому, що вохкости бракувало в городци. Земля чорна, як саджа, і густе листє дерев доказували її присутність. Зрештою якби бракувало природної вохкости, то можна було її сейчас добути штучними способами, завдяки кадці з водою, уміщеній в однім розі городця. На стежці не видно було ані одного листка трави, на квітниках не видно було ані одної хоптинки. Ніяка пані не доглядала і не поливала своїх вазонків з більшою печаливістю, чим сей огородник доглядав і поливав свій городець. Замкнувши за собою фіртку, Монте Крісто оглянув ся довкола.

— Сей телеґрафість або тримає огородника, або сам є залюблений в огородництві — сказав він до себе. Враз з тим він зачепив за щось за тачками, вкритими листєм. Те „щось" піднесло ся і крикнуло зі здивованя. Монте Крісто побачив перед собою чоловіка около 50 літ. Він виривав суниці і складав їх на листки. Він мав 12 листків і десь так само богато суниць, але вони повипадали з його рук, коли він нагло підніс ся.

— Збираєте, пане, плоди своєї праці? — спитав Монте Крісто, усміхаючись.

— Вибачте мені, пане — відповів чоловік, підносячи руку до своєї шапки — що я не там. Я тільки що зійшов на долину.

— Приятелю, я не хочу перешкаджати вам в нічім — сказав ґраф. — Збирайте свої суниці, як там ще які лишили ся.

— Лишило ся ще десять — сказав чоловік — бо ось тут є одинайцять, а я мав двайцять одну, пять більше, чим минувшого року. Однакож я не дивую ся; весна була тепла сего року, а суниці вимагають горяча, пане. Отсе є причина, чому я замісць шіснайцяти, як минувшого року, маю сего року вже одинайцять вірваних, як бачите, а там — дванайцять, тринайцять, чотирнайцять, пятнайцять, шіснайцять, сімнайцять, вісімнайцять. Деж решта? Вчера ще були, пане. Я певний сего. Я рахував їх. Се певно син Мера Сімона украв їх. Я бачив, як він тут крутив ся нині рано. А то драб! Красти з города! Він не знає, де се може його завести.

— Се справді поважна справа — сказав Монте Крісто — однакож ви повинні брати на увагу молодість та апетит виновника.

— Розуміє ся — признав огородник — однакож се не робить пригоди менше неприємною. Однакож, пане, ще раз прошу вибачити мені; ви може який урядник, а я вас так задержую?

І він поглянув боязливо на синю свиту ґрафа.

— Успокійте ся, друже — відповів ґраф з усміхом, який після його волї міг бути страшним або ласкавим, але який сим разом мав в собі тільки ласкавість. — Я не інспектор, тільки подорожний, що вступив сюди з цікавости. Я вже й зачинаю жалувати, що тут вступив, бо бачу, що тратите час через мене.

— О, мій час не цінний — сказав чоловік з сумовитим усміхом. — Однакож він належить до уряду і я не повинен його марнувати. Та я дістав сиґнал, що можу відпочивати через годину (при сім глянув на соняшний годинник — при вежі в Монтлєрі було все, навіть соняшний годинник), лишає ся менї ще десять мінут, а бачучи, що суниції вже дозріли і якби ще оден день... а чи не думаєте пане, що кошатки могли їх поїсти?

— Гм, я не думаю — відповів поважно Монте Крісто. — Кошатки, пане, є погані сусїди для нас, котрі не їмо їх законсервованих в медї, як се робили Римляни.

— Що Римляни їли їх? — спитав огородник. — Їли кошаток?

— Так я читав у Петронієви — відповів ґраф.

— Не може бути! Вони не можуть бути смачні, хоч і говорить ся „товстий, як кошатка". Тай не диво, що вони товстїють, коли сплять цїлий день і будять ся тільки на те, щоби могли цїлу ніч їсти. Слухайте! Минувшого року я мав чотири морелї, вони вкрали одну. Я мав одну нектарину*), лише одну, пане — вони з'їли половину з неї, а чудова була нектарина, я ніколи не їв смачнїйшої.

— А ви їли її?

— Так, нїби ту половину, що лишила ся. О яка вона була смачна. Сї пани ніколи не вибирають найгіршого, як син Мера Сімона, котрий не вибрав найгірших суниць.

*) Нектарина — рід сливки.

Але слїдуючого року я вже не допущу до того, щоби знова так стало ся, хочби прийшло ся менї сидїти цїлу ніч і стерегти суниць, коли вони будуть дозрівати.

Монте Крісто бачив вже досить. Кожда людина має до чогось замилуванє, як кождий овоч має свій рід хробака. Замилуванє телеґрафіста було огородництво. Він зачав зривати листки винограду, що заступали ягоди від сонця і здобув серце огородника.

— Чи ви йшли сюди, пане, щоб побачити телеґраф? — спитав огородник ґрафа.

— Так, як се не є проти припису.

— О, ні, нема припису проти сего, тай нема в тім нїякої небезпеки, бо нїхто не знає і не може знати, що ми говоримо.

— Менї казали — промовив ґраф — що ви самі часом не розумієте сиґналів, які повторяєте.

— Певно, що так. І се я найлїпше люблю — сказав телеґрафіст зі сміхом.

— Чому ви се найлїпше любите?

— Бо тодї я не є відвічальний. Я тодї тільки машина і нїчо більше. А як довго я виконую свої обовязки, нїчого більше в мене не вимагають.

— Чи може се бути — подумав собі Монте Крісто — що я найшов чоловіка без більшої цїли перед собою? Се попсувалоб мій плян

-- Пане — сказав огородник, зиркнувши на соняшний годинник. — Десять мінут вже майже минуло. Я мушу вертати до свого обовязку. Чи підете зі мною?

— Піду з вами.

Монте Крісто увійшов у вежу, яка була подїлена на три поверхи. Найнизший був закиданий огородничими знарядами, рискалями, лопатами, сапами, граблями, горшками до поливаня. Се було цїле умебльованє. Слїдуючий був властивим мешканєм, а радше місцем до спаня. В тій кімнатї було кілька убогих річей домашнього господарства, — ліжко, стіл, два крісла, збанок на воду і кілька висушених ростин, причіплених до стелї. Господар кімнати очевидно заховав їх на насїнє.

— Чи потреба богато науки, аби навчити ся штуки телеґрафованя? — спитав Монте Крісто.

— Наука не забирає богато часу. Мучить служба над-

комплетового телеґрафіста.

— А яка платня?

— Тисяча лірів річно, пане.

— Се дуже мало.

— Так, але ми дістаємо й мешканє, як бачите.

Монте Крісто оглянув ся по кімнаті.

— Коби ще не захотів тримати ся сего мешканя — подумав собі.

Перейшли на третий поверх. Була се кімната з телеґрафічним апаратом. Монте Крісто поглянув з черги на обі зелїзні ручки, котрими робиться при апараті.

— Се є інтересна машинка — сказав він — однакож остаточно житє ваше мусить бути дуже нудне.

— Так, зразу постійне наглядане за апаратом допроваджувало мене до болю карку, однакож до року я призвичаїв ся до сего. А ми й маємо свої години відпочинку і свята.

— Свята?

— Так.

— Коли?

— Коли є мрака.

— А, справдї.

— Вони є для мене дійсними святами. Я йду на город: саджу, чищу, вирівную і цїлий день бю комахи.

— Як довго ви тут?

— Десять лїт, а пять як надкомплетовий, то разом пятнайцять.

— Вам вже...

— Пятьдесять пять лїт.

— Кілько треба вам служити, щоби дістати пенсію?

— О, пане, двайцять пять лїт.

— А яка є пенсія?

— Сто корон.

— Бідне людство! — сказав до себе Монте Крісто.

— Що кажете, пане? — спитав телеґрафіст.

— Я кажу, що се дуже інтересне.

— Що таке?

— Все те, що менї показуєте. І ви дійсно не розумієте нїяких тих сиґналів?

— Зовсїм не розумію.

— І ви нїколи не пробували зрозуміти їх?

— Ніколи. На що мені того?

— Алеж є деякі сиґнали, звернені тільки до вас.

— Так.

— І ви їх розумієте?

— Вони все ті самі.

— А що вони значать?

— „Нічо нового”, „Маєш годину”, або „Завтра”.

— То се дуже просто — сказав ґраф — але глядіть, там ваш кореспондент, здає ся, сиґналує.

— А справді, дякую, пане.

— А що він каже? Щось таке, що можете зрозуміти?

— Так. Він питає, чи я готов.

— А ви відповідаєте?

— Сиґналом, котрий говорить мому кореспондентови з правої руки, що я готов, а кореспондентови з лївої руки, щоби він був готов.

— Се дуже хитро — сказав ґраф.

— Побачите — сказав телеґрафіст гордо — за пять мінут він буде говорити.

— Отже я маю пять мінут, — сказав Монте Крісто до себе — се більше часу, чим мені потрібно. — А відтак сказав голосно: — Мій дорогий пане, чи позволите, щоби я поставив вам питанє?

— Що таке, прошу?

— Ви любите огородництво?

— Я залюблений в нім.

— А не хотілиб ви мати замісць сеї двайцять-стопової тераси дво-акровий город?

— Пане, я зробивби з него земський рай.

— Ви не жиєте роскішно на своїй тисячці лїрів?

— Тяжко жити, але мушу.

— Так, але який ваш городець бідний.

— Правда, він не великий.

— І в додатку, хоч який він є, то в нім замножили ся кошатки, які все з'їдають.

— О, вони є моїм проклятєм.

— Отже скажіть мені, як би ви мали нещастє відвернути своє лице, коли телеґрафує ваш кореспондент з правої руки...

— Я нічого не бачивби.

— Що тоді сталоб ся?

— Я не мігби повторити сиґналів.

— А тоді?

— Якби я їх не повторив через недбалість, то мене покаралиб.

— Скільки?

— Сто лірів.

— Десятину вашого доходу! Добрий заробок.

— А! — сказав чоловік.

— Чи трафляло ся вам коли таке?

— Одного разу, пане, коли я щепив рожі.

— Ну, а припустім, що ви змінилиб сиґнал і підставили инший?

— Се друга річ. Мене прогналиб і я втратив би право до пенсії.

— Триста лірів?

— Так, пане, сто корон. Отже бачите, що я нічого подібного не зробив би.

— Навіть за пятнайцять-літну платню? Ану, подумайте?

— За пятнайцять тисяч лірів?

— Так.

— Пане, ви мене лякаєте.

— Пусте.

— Пане, ви спокушуєте мене.

— Еге, пятнайцять тисяч лірів, чи розумієте?

— Пане, позвольте нехай погляну на свого кореспондента з правого боку.

— Навпаки, ви не дивіть ся на него, тільки на се.

— Що-ж то є?

— Як то, не знаєте сих папірців?

— Банкноти!

— Точно пятнайцять їх є.

— Чиї-ж вони?

— Ваші, як схочете.

— Мої! — крикнув чоловік, якому сперло віддих.

— Так, ваші — ваша власність.

— Пане, сиґналує мій кореспондент з правого боку.

— Нехай собі сиґналує.

— Пане, ви відвернули мою увагу. Я буду покараний.

— Се буде коштувати вас сто лірів. Бачите, що се є в вашім інтересі взяти мої банкноти.

— Пане, мій кореспондент з правого боку повторює свої сиґнали, він нетерпеливить ся.

— Не дивіть ся на се, беріть гроші. — І ґраф всунув звій гроший в руки телеґрафіста. — Але се ще не все — додав — ви не зможете жити на пятнайцяти тисячах лірів.

— Я ще задержу своє місце.

— Ні, ви його втратите, бо ви зміните сиґнали свого кореспондента.

— О, пане, що ви хочете?

— Жарт.

— Пане, хиба приневолите мене...

— Я маю намір приневолити вас. — І Монте Крісто добув з кишені инший звій банкнотів. — Ось є ще десять тисяч лірів. Враз з пятнайцять тисячами, що є в вашій кишені, се зробить двайцять пять тисяч. За пять тисяч ви можете купити собі гарну хатину з двома акрами землї, оставші двайцять тисяч будуть приносити вам тисячу лїрів доходу на рік.

— Город на два акри землї!

— І тисяча лїрів на рік.

— О, Боже!

— Ну, беріть! — І Монте Крісто всунув банкноти в його руку.

— Що маю робити?

— Нічого тяжкого.

— Але що саме?

— Повторіть сї сиґнали. — Монте Крісто витягнув з кишені папірець, на котрім були нарисовані три сиґнали з числами, вказуючими, в якім порядку мають бути вислані. — Ось, бачите, що се вам не богато часу забере.

— Так, але...

— Зробіть се, а будете мати нектарини і все инше.

Ґраф видно трафив до цїли. Червоний з розгорячкованя, купаючи ся в потї, який на него вдарив, телеґрафіст повторив один за другим три сиґнали, які йому дав ґраф, незвертаючи уваги на знаки переляку, які давав його кореспондент з правого боку, котрий бачучи зміну, зачав думати, що огородник збожеволїв. Щодо кореспондента з лївого боку, то він совісно повторив ті самі сиґнали і їх переслано до мінїстерства внутрішних справ.

— Тепер ви богаті — сказав Монте Крісто.

— Так — відповів телеґрафіст — але за яку ціну.

— Слухайте, мій друже — сказав Монте Крісто. — Я не хочу, щоби ви жалували, отже вірте мені, коли скажу вам, що ви не зробили нікому нічого злого. Ви тільки послужили плянам Провидіня.

Телеґрафіст глянув на банкноти, обмацав їх, порахував їх, зблід, відтак запаленів ся, потім вискочив до своєї кімнати, щоби напити ся води, але поки досягнув її, умлїв і впав серед своїх висушених зїль.

В пять мінут після того, як нова телеґрама дійшла до міністра, Дебрей запряг коні до своєї карети і пігнав до палати Данґляра.

— Чи ваш муж має які еспанські бонди? — спитав баронової.

— Я думаю, що так! Яких шість міліонів.

— Нехай продає їх за всяку ціну.

— Чому?

— Бо Дон Карльос*) втік з Бурж і вернув до Еспанії.

— Як знаєте?

Дебрей здвигнув раменами.

— Ви мене питаєте, звідки я беру відомости? — сказав.

Баронова не чекала вже довше — вона побігла до свого мужа, а сей поспішив до свого аґента і наказав йому випродувати бонди за всяку ціну.

Коли показало ся, що Данґляр продає, еспанські фонди упали сейчас. Данґляр стратив пятьсот тисяч лїрів, але позбув ся еспанських паперів. Того самого дня появила ся вістка в „Лє Месажер":

> Телеґрафічне донесенє. — Король, Дон Карльос, висмикнув ся з під сторожі, яка мала його під своїм доглядом у Бурж, і вернув до Еспанії через каталь онську границю. Барцельона повстала в його користь.

Через цілий той вечір про нічо инше не говорило ся, як про прозорливість Данґляра, котрий випродав свої папери, і про його щастє, коли він через такий удар судьби

*) Дон Карльос (1785—1855) був братом еспанського короля Фердинанда VII. Не маючи синів, Фердинанд перед смертю змінив право наслідника престолу Еспанії так, щоб його дочка стала королевою. Дон Карльос виступив проти сего, домагаючи ся престола Еспанії для себе За Дон Карльосом заявила ся досить сильна партія і боротьба за еспанський престол провадила ся через довгі літа. Дон Карльоса наконець поборено і він усунув ся з боротьби, зрікаючи ся своїх претенсій в користь сина.

втратив тільки пятьсот тисяч лірів. Ті, що держали свої папери, або відкупили Данґлярові, вважали себе за зруйнованих і мали дуже погану ніч.

Однакож слідуючого ранку „Лє Монітю" мав слідуючу новинку:

> Вістка, яку вчера подав „Лє Месажер" про утечу Дон Карльоса і повстанє в Барцельоні була безосновна. Король Дон Карльос не виїхав з Бурж і півостров тїшить ся цілковитим спокоєм. Невластиво витолкований з причини мраки телеґрафічний сиґнал був причиною сеї похибки.

Фонди піднесли ся два рази через суму упадку. Рахуючи втрату і те, що занехав заробити, для Данґляра зробило се ріжницю одного міліона.

— Добре! — сказав Монте Крісто до Мореля, котрий був в його домі в хвилю, як прийшла відомість про дивний скок щастя, через який Данґляр став жертвою. — За двайцять пять тисяч лірів я зробив якраз відкрите, за яке бувби заплатив сто тисяч.

— Що-ж ви відкрили? — спитав Морель.

— Я відкрив спосіб, в який огородник може позбути ся кошаток, які їдять його сливки.

РОЗДІЛ LXII.

Духи.

На перший позір ока зовнішний вигляд дому на Отейль не представляв нічого надзвичайного, нічого, що хтось мігби сподївати ся бачити в мешканю величавого ґрафа Монте Кріста. Однакож ся простота була тільки наслідком волї пана дому, який рішучо наказав, щоби із вні нічо не змінювати, і се видно було всякому, хто поглянув в середину. По правді, скоро лише отворило ся браму, сцена зміняла ся.

Бертучіо перевисшив себе самого в смаку, який виказав в прибираню дому, та в скорости, з якою сего доконав. Як колись князь д'Антен в протягу одної ночи повитинав цілу вулицю дерев, що не були до смаку Людвикови XIV, так у трох днях Бертучіо засадив майже голе по-

двіре тополями і великими, розгалуженими сикаморами, що давали тінь ріжним частям дому, а перед домом місце звичайного камяного бруку, на половину вкритого травою, заступив прегарним рівненьким травником, щойно уложеним того дня рано; на листках трави ще вилискували краплї води, якою травник поливано. Ґраф сам видавав розпорядженя. Він дав плян Бертучієви, зазначив кожде місце, де мало бути засаджене дерево і вигляд та величину травника, що мав заступити місце бруку. В сей спосіб дім змінив ся до непізнаня і сам Бертучіо говорив, що майже не може його пізнати, в тім кружалї ріжних дерев.

Бертучіо, взявши ся раз до роботи, не був би проти того ,щоби поробити й деякі уліпшеня в городї, однакож ґраф наказав там рішучо нїчого не рухати. За те Бертучіо на власну руку поприміщував у передпокоях попри сходи і попід комини масу квітів. Що спеціяльно виявило велику умілість пана і слуги, — першого, як того, що дає розкази, а другого, як того, що розкази виконує, — то те, що дім, який тільки вчера був сумний і суворий, переповнений запахом старости, наразнабрав признак жвавого житя, запах улюбленими пахощами свого пана і мав навіть світло уреґульоване після бажань пана.

Коли до дому приїхав ґраф, то мав під руками свої книжки і збрую; його очи спочивали на його улюблених образах; пси, яких він любив, стрічали його в передсїнку; птахи, яких спів він любив, витали його своїм співом. Дім, пробуджений зі свого довгого сну, як палата зачарованої княгинї в лїсї, жив, цвив і співав, як доми, котрі ми любили і коли були приневолені виходити з них, то виходили з жалем.

Слуги ходили весело по гарнім подвірю; однї, що робили в кухнї, бігали сходами, відновленими тільки попереднього дня, немовби цїлий свій вік жили в тім домі; другі займали мешканя стаєнної служби. У возівнї еквіпажі, повкладані і понумеровані, виглядали немов би стояли там по пятьдесять лїт, а в стайнях відповідали конї ржанєм своїм фірманам, які говорили до них з більшою повагою, чим многі слуги говорять до своїх панів.

Бібліотека була подїлена на дві части по обох боках кімнати і містила в собі звиж дві тисячі томів. Один відділ

був в цілости присвячений модерним романам і навіть той, що був виданий тільки день попередно, пишав ся на своїм місци в цілій красоті своєї червоної та золотої оправи. По другім боці дому, напроти бібліотеки, була консерваторія, прикрашена рідкими квітами, що цвили в порцелянових вазах, а посеред оранжерії, прегарної, так видом, як і запахом, стояв білярдовий стіл, позірно покинений перед хвилею грачами, які полишили кулї на сукні.

Лише одну кімнату оставив ненарушеною спритний Бертучіо. Попри сю кімнату, положену на розї ліворуч на першім поверсї, ходили слуги зі здивованєм а Бертучіо зі страхом. До неї виходило ся великими сходами, але можна було з неї вийти таємними східцями на город.

Точно о пятій годині прибув ґраф до дому на Отейль. З ним зявив ся й Алї. Бертучіо ожидав приходу ґрафа з нетерпеливістю, змішаною з неспокоєм. Він сподївав ся деяких комплїментів, але й бояв ся докорів. Монте Крісто злїз зі свого воза на подвірю, перейшов скрізь по домі, вийшов в город і оглянув його також, мовчки, не даючи ніякого знаку, ні одобреня, ні невдоволеня. Однакож увійшовши до своєї кімнати напроти замкненої кімнати, витягнув свою руку до шуфлядки маленького рожевого столика, який завважив ще підчас першого побуту в тім домі. При сїм сказав:

— От тут буду міг бодай покласти свої рукавиці.

— Чи не будете ласкаві, ексцеленціє, отворити шуфлядку? — сказав врадуваний Бертучіо. — У нїй найдете рукавички.

І в инших предметах умебльованя найшов ґраф все, чого вимагав.

— Добре! — сказав ґраф і Бертучіо відійшов одушевлений. Такий великий був вплив того чоловіка на всїх, що окружали його.

Точно о шестій годинї дав ся чути тупіт коня перед брамою. Се був наш капітан Спагісів, який приїхав на Медеї. Монте Крісто ожидав його в дверях з усміхом на устах.

— Я був певний, що буду тут першим — сказав Морель. — Я умисно так зробив, щоби мати хвильку для себе, поки всї инші прибудуть. Юлїя й Емануїл мають вам сказати тисячу річий. А! дїйсно се величаво! Однакож, ґрафе, чи ваші люди займуть ся як слїд моїм конем?

— Не бій ся, мій дорогий Максиміліяне; вони знають своє діло.

— Я міркую, що Медея любить пестити ся. О, якби ви виділи, як вона летіла, як вихор!

— Так я сподівав ся — конина за пять тисяч лірів! — сказав Монте Крісто голосом, якого вживав би батько в розмові з сином.

— Ви жалуєте їх? — спитав Морель зі своїм щирим усміхом.

— Я? Певно що ні! — відповів ґраф. — Ні, я тільки тоді бувби жалував, якби Медея не показала ся доброю.

— Вона така добра, що я лишив з заду п. Шато-Рено, одного з найліпших їздців у Франції, і Дебрея — вони оба їздять на арабських конях міністра; а зараз за ними є коні пані Данґляр, які біжуть завсїгди шість миль на годину.

— Отже вони їдуть за вами? — спитав Монте Крісто.

— А ось! Вони вже тут!

В ту саму хвилю прибула під браму карита в товаристві двох панів верхи на конях. Карита обкружляла і спинила ся перед сходами дому. За нею спинили ся й їздці. Скочивши з коня, Дебрей в ту саму мить був при дверях карити. Він подав руку бароновій, яка сходячи, приняла її в незвичайний спосіб, однакож ніхто не завважив сего, тільки Монте Крісто. Нічо не минало уваги ґрафа. Він завважив, як баронова з незвичайною легкістю всунула в руку Дебрея карточку паперу; се свідчило, що се у них вже частійше перед тим практикувало ся.

За своєю жінкою зліз банкир, блідий, немовби не з карити, а зі свого гробу.

Пані Данґляр скоро і уважно розглянула ся, але значінє сего розумів тільки Монте Крісто; відтак здавивши слабе зворушенє, яке можна булоб завважити на її лици, якби вона була дозволила блїдости на нїм показати ся, вона підійшла по сходах вгору і сказала до Мореля:

— Пане, якби ви були моїм приятелем, я попросилаб вас, щоби ви продали менї свого коня.

Морель усміхнув ся в спосіб, що виглядав на ґримас, а відтак звернув ся до Монте Кріста, немов би хотів попросити його, аби вирятував його з заклопотаня. Ґраф зрозумів його.

— Пані — сказав він до ґрафині — чому ви мене о се не попросили?

— У вас, пане — відповіла баронова — не можна нічого бажати, бо се є певне, що дістане ся його. Якби так було з п. Морелем....

— На жаль — відповів ґраф — я є свідком, що п. Морель не може позбути ся сего коня, бо його честь є звязана з тим, аби його держати.

— А то як?

— Він заложив ся, що освоїть Медею в протягу шести місяців. Отже розумієте, що якби він позбув ся її перед упливом того часу, то не тільки програє заклад, але й люди скажуть, що він бояв ся, а бравий капітан Спагісів не може на стільки ризикувати навіть для вдоволеня гарної жінки, що по моїй думці є найсвятійшим обовязком в світі.

— Отже бачите моє положенє, пані, — сказав Морель, складаючи усміхом подяку ґрафови Монте Крісто.

— Мені виглядає — сказав Данґляр до своєї жінки шорстким голосом, недобре схованим за силуваним усміхом — що ти вже маєш подостатком коний.

Пані Данґляр рідко коли позволяла, щоби такого рода уваги лишали ся у неї без відповіди, однакож на здивованє молодих людий, вона удала, що не чула нічого і не відповіла ні слова. Монте Крісто усміхнув ся на вид її незвичайної покори і показав їй дві величезні порцелянові вази, вкриті морськими ростинами величини і делїкатности, яку могла випродукувати тільки природа. Баронова була оголомшена.

— Та ви моглиби посадити в однїй з них каштан з Тілєрів! Як можна виробити таку великанську вазу?

— О, пані — відповів Монте Крісто — ви не можете ставити такого питаня нам, що виробляють статуетки та скляні прикраси. Се робота иншого віку, робота водних та земних духів.

— Як то? З якого періоду могло се бути?

— Я не знаю; я тільки чув, що один китайський цісар збудував піч, в якій випечено щасливо тільки дванайцять ваз таких, як ся. Дві потріскали від горяча вогню, десять инших затоплено в мори в глубині триста сяжнів. Море, знаючи, чого вимагає ся від него, обмотало їх своїми ростинами, окружило коралями і пообкладало їх муш-

лями. Все те закамяніло, остаючи двіста літ в незмірній глубині. Революція усунула цісаря, що робив пробу і остали по нім тільки документи, що доказували факт виробленя ваз і спущеня їх в море. Сї документи найдено при кінци двох соток літ і подумано про те, щоби добути вази. Нурці спустили ся на дно в машинах, специяльно на те придуманих, однакож на дні найдено тільки три вази, прочі порозбивали морські филї. Я люблю сї вази, на яких мабуть спинювали свої великі, мутні очи безформні морські дивогляди і на яких спали міріяди маленьких рибок, що шукали спасеня перед своїми ворогами.

Тимчасом Данґляр, який мало дбав о дивні річи, зривав механїчно один за другим цвіти знаменитого помаранчевого дерева. Скінчивши з помаранчевими деревами, він взяв ся до кактуса, але сей не давав себе так легко обскубати, як помаранчеве дерево. Данґляр вколов ся і здрігнув ся та протер очи, немов би збудив ся зі сну.

— Пане — сказав до него Монте Крісто — я не припоручаю своїх образів вам, котрі маєте такі знамениті малюнки; однакож все таки тут є два Гоббема, один Павла Поттера, один Мієрі, два Жирарда Дова, один Рафаеля, один Вандика, один Зурбарана і два або три Мурілля, на які варто подивити ся.

— Чекайте! — сказав Дебрей — я пізнаю сего Гоббема.

— Не може бути!

— Так, він був запропонований для музею.

— А в нім, здаєть ся, нема ані одного з образів Гоббема — сказав Монте Крісто.

— Нї, а все таки вони відмовили ся його купити.

— Чому? — спитав Шато-Рено.

— Так нїби не знаєте. Бо уряд не має так богато гроший.

— О, вибачте! — сказав Шато-Рено. — Я чую про сї річи кождого дня через послїдних вісїм літ, а все таки не можу сего зрозуміти.

— Поволи, поволи зрозумієте — сказав Дебрей.

— Не думаю — відповів Шато-Рено.

— Майор Вартоломей Кавальканті і вісконт Андрій Кавальканті! — зголосив Батестен.

Свіжий з рук кравця одностріий з чорної сатини, сиві

вуси, смілі очи, на грудях три медалї і пять хрестів — одним словом знаменитий оказ старого жовніра — оттак виглядав майор Вартоломей Кавальканті, ніжний батько, з яким ми вже познакомили ся. Зараз коло него, убраний в зовсім нове одїнє, йшов наперед з усміхом вісконт Андрій Кавальканті, послушний синок, якого також вже знаємо, Три молоді чоловіки балакали разом. Коли нові гостї увійшли, їх очи зміряли батька і сина і відтак зовсїм природно спочили на послїднім, якого почали критикувати.

— Кавальканті! — сказав Дебрей.

— Гарне імя! — докинув Морель.

— Так — сказав Шато-Рено — ті Італїйцї добре називають ся, але зле вбирають ся.

— Ви дуже вибагливі, Шато-Рено — відповів Дебрей. — Сї убраня є добре скроєні і зовсїм нові.

— Отсе якраз, в чім я бачу хибу. Сей пан виглядає так, немов би перший раз в своїм житю добре убрав ся — відказав Шато-Рено.

— Хто є сї пани? — спитав Данґляр Монте Кріста.

— Ви чули — Кавальканті.

— Се каже менї їх імя і нїчого більше.

— А, так! Ви не знаєте італїйської шляхти. Кавальканті походять всї з князїв.

— Чи вони мають яке майно?

— Великанське.

— А що роблять?

— Старають ся його пропустити. Вони, здаєть ся, мають з вами якесь дїло; так я зрозумів з того, що говорив з ними передвчера. В дїйсности я запросив їх нинї тут з уваги на вас. Я вам їх представлю.

— Однакож вони, здаєть ся, говорять по французьки зовсїм чисто — сказав Данґляр.

— Син образував ся в колеґії на полудни — мабуть в Марсилії, або в сусїдстві. Побачите, що він великий ентузіяст.

— Під яким зглядом? — спитала панї Данґляр.

— Зглядом французького жіноцтва, панї. Він постановив собі взяти жінку з Парижа.

— Знаменита думка! — сказав Данґляр, здвигаючи раменами.

Панї Данґляр глянула на свого мужа в спосіб, що в

инший час заповідав би бурю, але другий раз опанувала себе.

— Барон виглядає нині на задуманого — сказав до неї Монте Крісто. — Чи не хочуть зробити його міністром?

— Ще ні, так думаю. Більше правдоподібно, що він спекулював на біржі і стратив гроші.

— Пан і пані Вієфорт! — оповістив Батестен.

Увійшли обі сповіщені особи. Пан Вієфорт, не зважаючи на контролю над собою, був видимо зворушений і коли Монте Крісто діткнув ся його руки, вона дрожала.

— Жінки дійсно вміють удавати — сказав ґраф до себе, глядячи на паню Данґляр, котра усміхала ся до королівського прокуратора і обіймала його жінку.

По хвилї ґраф побачив Бертучія, який доси був занятий по другім боцї дому, а тепер входив до сусїдної кімнати. Він пішов до него.

— Чи ти хотів чого, Бертучіо? — спитав.

— Ваша ексцеленція не сказали, кілько буде гостий.

— А справдї!

— Кілько накрить?

— Почисли сам.

— Чи вже всї тут, ваша ексцеленціє?

— Так.

Бертучіо глянув крізь отворені двері. Ґраф обсервував його.

— Боже милий! — скрикнув Бертучіо.

— Що стало ся? — спитав ґраф.

— Та жінка! та жінка!

— Котра?

— Отся в білім одїню і з многими діямантами, білява.

— Панї Данґляр?

— Я не знаю її імени, але се вона, пане, се вона!

— Що ти хочеш сказати?

— Жінка в городї! Та, що була в тяжі! Та, що ходила, ожидаючи... Бертучіо стояв в отворених дверях, випяливши очи і волосє стало йому дубом на голові.

— Кого ожидала?

Бертучіо, не відповідаючи, вказав на Вієфорта в спосіб, в який Мекбет показав на Банка.

— О, о! — простогнав наконець — чи бачите?

— Що? Кого?

— Його!

— Його? Пана Вієфорта, королївського прокуратора? Певно, що бачу його.

— То я не вбив його?

— Направду, ти ніби дурієш, мій добрий Бертучіо — сказав ґраф.

— Отже він не є мертвий!

— Ні, виразно бачиш, що він живий. Замісць вдарити між шесте і семе ребро з ліва, як твої краяни роблять, ти мусїв вдарити його висше, або низше, а ті адвокати дуже вперто тримають ся житя. А може нема нїякої правди в тім, що ти оповідав менї. Се був плід твоєї уяви, твій сон. Ти пішов спати з думками про пімсту, вони були за тяжкі на твій жолудок — і ти мав сонний привид, от і все. Успокій ся, чоловіче, і числи: Пан і панї Вієфорт — двоє, пан і панї Данґляр — четверо, п. Шато-Рено, п. Дебрей, п. Морель — семеро, майор Вартоломей Кавальканті — осьмеро.

— Осьмеро! — повторив Бертучіо.

— Чекай! Ти щось дуже спішиш ся. Ти забув ще одного мого гостя. Поглянь ось там трохи на ліво. Бачиш сего молодого чоловіка у чорнім одїню, що приглядає ся на Мадонну Мурілля. Се п. Андрій Кавальканті, ось він якраз обертає ся.

Сим разом Бертучіо був би крикнув на цїлий голос, якби око Монте Крїста було не наказало йому бути тихо.

— Бенедетто! — сказав до себе Бертучіо — о, нещасте!

— Вибило пів до шестої, Бертучіо — сказав строго ґраф. — Я наказав, щоби був обід на той час, а я не люблю чекати.

І ґраф вернув до гостий, підчас коли Бертучіо, спираючи ся об стїни, з бідою долїз до їдальнї. В пять мінут пізнїйше отворено двері сальону і Бертучіо, появивши ся в них, промовив з видимим силуванєм:

— Обід пана ґрафа.

Ґраф Монте Крїсто подав руку панї Вієфорт.

— Пане Вієфорт — сказав він — ви відпровадите баронову Данґляр?

Вієфорт послухав і гості увійшли до їдальнї.

РОЗДІЛ LXIII.

Обід.

Се було очевидне, що всї гостї, входячи до їдальні думали про одно. Кождий питав себе, що за дивна сила спровадила його до сего дому, та хоч і дивували ся, а деякі й непокоїли ся, то всї раді були, що вони там найшли ся. Хоча недавна дата товариських взаємин ґрафа, його ексцентричне і ізольоване становище, його дивне і майже казочне богацтво повинно було заставити мущин думати про потребу осторожности, а жінок повинно було застановити над невластивістю входження до дому, де не було жінок, які моглиб їх приняти, то мущини і жінки переступали границї обережности і конвенціональности; цікавість з її нездержимою принукою затриюмфували понад всім. Навіть Кавальканті і його син — один помимо своєї холодности, другий помимо своєї очайдушности — дивували ся собі, що найшли ся в домі сего чоловіка, котрого цїлий не могли зрозуміти, і в товаристві з людьми, яких перший раз бачили.

Панї Данґляр здрігнула ся, коли Віефорт на пропозицію ґрафа подав їй свою руку, тай Віефорт відчув, що його погляд за золотими окулярами був неспокійний, коли він почув, як рука баронової діткнула ся його руки. Все те не уйшло уваги ґрафа. Віефорт мав по своїм правім боцї паню Данґляр, з лївого боку Мореля. Ґраф сидїв між панею Віефорт і Данґляром. Дебрей сидїв між двома Кавалькантими, а Шато-Рено між панею Віефорт і Морелем.

Їда була знаменита. Монте Крісто старав ся цїлковито перевернути парижську симетрію і годувати радше цїкавість, чим апетит своїх гостий. Се був орієнтальний*) пир, який він їм давав, однакож орієнтальний в такім значіню як бувають пири в арабських казках. Всякий смачний овоч з кождого краю світа був тут на столї у вазах з Китаю і збанках з Япану. Незвичайні птицї, на яких було задержане їх найкраще пірє; величезні риби, розложені на ма-

*) Орієнтальний — східний; такий який буває у східних краях.

сивних срібних полумисках; кожде вино, випродуковане на Архіпеляґу*), в Малій Азії, або в Полудневій Еспанії, блищало у фляшках, яких самі дивоглядні форми немов додавали винови смаку. Все те, розложене на столі, стояло перед очима Парижан, які розуміли, що можливо було видати тисячу люї на обід для десяти осіб, але тільки під тим услівем, щоби їсти перли, як Клеопатра, або пити розбите золото, як Льоренцо де Медічі **). Монте Крісто завважив загальне здивоване і зачав сміяти ся та жартувати.

— Панове — сказав він — мусите признати, що як хтось дійшов до якогось степеня майна, то надмір стає одинокою потребою а пані признають, що дійшовши до якоїсь височини становища можна мати ідеал тим висший. Розуміючи в такий спосіб, поставмо собі питанє, що є чудне? Те, чого не розуміємо. А що є те, чого ми дійсно бажаємо? Те, чого не можемо осягнути. Отже бачити річи, який є родовитим Італійцем, скаже вам імя другої.

мого житя. Заспокоюю свої бажаня двома способами — своєю волею і своїми грішми. Я стільки заінтересований у виконаню своєї примхи, як ви, п. Данґляр, у збудованю нової зелізниці, ви, п. Вієфорт, у засудженю виновника на кару смерти, ви, п. Дебрей, в успокоєню держави, ви, п. Шато-Рено, у вдоволеню женщини, а ви, п. Морель, у виїздженю коня, котрим ніхто не може їздити. На примір бачите сих дві рибі, одна з них привезена 50 миль споза Петербурга, друга 5 миль від Неаполю. Чи не є се інтересно мати їх разом на тім самім столі?

— Що се за риби? — спитав Данґляр.

— Пан Шато-Рено, котрий був в Росії, скаже вам імя одної — відповів Монте Крісто — а майор Кавальканті, який є родовитим Італійцем, скаже вам імя другої.

— Отся, думаю, є стерлядь***) — сказав Шато-Рено.

---

*) Архіпеляґом називає ся в ґеоґрафії ґрупа островів. В сім випадку Архіпеляґом називає ся Еґейське Море, чи радше острови, якими є всїяне Еґейське Море. Се море є між Грецією і Малою Азією.

**) Клеопатра була королевою Єгипту в часах перших римських цісарів Цезара і Антонїя. Вона відзначала ся великою красотою і була звісна зі своїх любовних історій та роскоші, якою чарувала своїх гостей. Льоренцо де Медічі був князем Фльоренції (1448-492) провадив роскішне житє і причинивсь богато до здеморалїзованя Фльоренції.

***) Стерлядь, рід чечуги, є рибою, що не має в собі кісток, тільки хрястки. Зате поверху її шкіри є кілька поздовжних рядів зубоватих наростів. Стерлядь живе у Каспійськім морі і в ріках Росії. Має смачне мясо а з її ікри роблять кавяр.

— А отся, як не милю ся, є лямпрета*).

— Точно так. А тепер п. Данґляр, спитайте тих панів, де ті риби ловить ся.

— Стерлядь — відповів Шато-Рено — находить ся тільки у ріці Волзї.

— А я знаю — сказав Кавалькантї — що тільки в озері Фузаро можна найти лямпрети такої величини.

— Точно так — потвердив Монте Крісто — одна риба з Волги, а друга з озера Фузаро.

— Не може бути! — крикнули рівночасно всї гостї зі здивованєм.

— Еге — сказав Монте Крісто. — Отсе що мене цікавить. Я, як Нерон, любую ся в тім, що є неможливе і отсе вас нинї тому цікавить. Ся риба, котра може не є ліпша, чим та, котру тут кождого дня можете дістати, виглядає вам чудесною, бо здавало ся, що неможливо її дістати, а помимо сего вона тут є.

— Але як ви могли дістати сю рибу до Франциї?

— О, нема нїчого лекшого. Кожду з них привезено сюди в бочцї, одна була заповнена річними зілями і ростинами, друга ростинами з озера. Бочки везено возами, збудованими в тій цїли. І так стерлядь жила дванайцять днїв, а лямпрета вісім. Вони були обі живі, коли мій кухар добув їх з бочки і вбив одну молоком, другу вином. Ви не вірите менї, п. Данґляр?

— Не можу не сумнївати ся — відповів Данґляр, усміхаючи ся глупо.

— Батестен — сказав ґраф — кажи принести другі риби, стерлядь і лямпрету, що прийшли в других бочках, але ще є живі.

Данґляр отворив широко здивовані очи, всї другі заплескали в долонї.

Чотирох слуг внесли дві бочки, вкриті водними рослинами. У кождій з них віддихали риби подібнї до тих, що були на столї.

— Але на що було двох того самого сорта? — спитав Данґляр.

---

*) Лямпрета — се риба, що виглядає більше на хробака, чим на рибу. Вона присисає ся до каменя на днї води і держить ся так цїлими годинами, але відчепивши ся, пливає дуже звинно, шукаючи за добичею. Живить ся водяними звірятками, а навіть більшими рибами, до яких присисає ся мов пявка і висисає з них кров.

— Лише тому, що одна з них могла згинути — відповів недбало Монте Крісто.

— Ви є дійсно незвичайний чоловік — сказав Данґляр — і фільозофи мабуть моглиб справедливо сказати, що се гарна річ бути богатим.

— І мати помисли — додала пані Данґляр.

— О, не приписуйте мені нічого під тим зглядом, пані. Так робили дуже часто Римляни. Плїній оповідає, що вони висилали невільників з Остії до Риму і невільники носили на своїх головах рід риб, який він називав mulus, а які, як здогадувати ся з опису, були нашими золотими рибками. Се також вважало ся за роскіш мати їх живими, бо се було цікаво приглядати ся, як вони гинули; гинучи, вони міняють свою краску три або чотири рази; відтак відсилали їх до кухні. Мука рибок становила приємність для Римлян. Коли не бачили їх живими, то погорджували ними, коли були вже мертві.

— Так — замітив Дебрей — але Остія є тільки кілька миль від Риму.

— Га — відповів Монте Крісто — а яка булаб ріжниця в тім, що ми жиємо вісїмнайцять сот літ після Люкуля, колиб ми не могли зробити нічого лучше, чим він міг?

Оба Кавальканті отворили широко очі, однакож мали на стільки розваги, що не сказали нїчого.

— Все те є дуже незвичайне — сказав Шато-Рено — однакож що я найбільше у вас подивляю, то признаю ся, ту незвичайну скорість, з якою є виконувані ваші бажаня. Чи не правда се, що ви купили сей дім тільки пять або шість днїв тому?

— Певна річ, що не давнїйше.

— Отже я є певний, що він є зовсїм переіначений від минувшого тижня. Як я добре памятаю, то до него був йнший вхід а подвіре було вибруковане і голе. Тепер там є чудовий травник, отїнений деревами, що виглядають, немовби їм було по сто літ.

— Чому-ж би нї? — сказав Монте Крісто. — Я люблю траву і холод.

— Так — сказала пані Вієфорт. — Двері були попередно до дороги. Я памятаю, що в день мого чудесного виратуваня, ви внесли мене дверми від дороги.

— Так, пані — потвердив Монте Крісто. — Однакож я

волїв мати вхід, з якого мігби бачити через браму Бульонський Лїсок.

— В чотирох днях! — сказав Морель. — Се нечуване!

— В дійсности — сказав Шато-Рено — зробити зі старого дому новий дім є незвичайною штукою. Сей дім був дуже старий і сумнийч Я пригадую собі, що моя мати посилала мене оглянути його, коли п. Сен-Меран два або три роки тому оголосив його на продаж.

— Пан Сен-Меран! — сказала панї Вієфорт. — То сей дім належав до п. Сен-Мерана перед тим, нїм ви його купили?

— Мабуть так — відповів Монте Крісто.

— Як то? Мабуть? Хибаж ви не знаєте, в кого ви його купили?

— Так, не знаю. Мій шафар робить для мене усе те.

— Без сумнїву се вже з десять лїт, як в тім домі нїхто не мешкає — говорив дальше Шато-Рено — і він виглядав зовсїм мелянхолїйно з поспусканими фіранками, позамиканими дверми і подвірєм зарослим травою. В дійсности, якби сей дім не належав до тестя королївського прокуратора, то можнаб було здогадувати ся, що то якесь закляте місце, в якім поповнено страшний злочин .

Вієфорт, який доси навіть не кушав трох, чи чотирох чарок дорогого вина, які поставлено перед него, при сих словах вхопив чарку і випив. Монте Крісто позволив на хвильку мовчанки а відтак промовив:

— Се дивна річ, бароне, що так і я подумав, коли перший раз увійшов в сей дім. Він виглядав так похмуро, що я бувби його нїколи не купив, якби мій шафар був сего не зробив. Я не знаю, чи нотар не підкупив його.

— Се можливо — вистогнав Вієфорт, намагаючись усміхнути — однакож вірте менї, що я не мав нїчого спільного з підкупством. Сей дім є частиною посагу Валєнтини а п. Сен-Меран бажав подати його, бо якби він остав незамешканий ще рік, або два, то розвалив би ся.

Тепер прийшла на Мореля пора запаленїти.

— В нїм була головно одна кімната — говорив дальше Монте Крісто — дуже проста з вигляду, обвішана червоним дамаском, яка, не знаю чому, виглядала менї на дуже драматичну.

— Чому? — спитав Дебрей — Чому на драматичну?

— Чи можна відвічати за інстинкт? — спитав зі своєї сторони Монте Крісто. — Чи нема якихсь таких місць, що в них прямо дихаємо смутком? Чому — сего ми не знаємо. Ланцюх споминів, думка провадить вас назад до инших часів, до инших місць, які дуже можливо не мають звязи з часом і місцем, на якім ми є в ту хвилю. А в сій кімнатї є щось, що сильно нагадує менї кімнату Десдемони*). Слухайте! Ми якраз скінчили обід. Я вам покажу сю кімнату. Відтак випємо каву в городї. По обідї видовище.

Монте Крісто глянув питаючо по своїх гостях. Панї Віефорт встала, Монте Крісто зробив те саме і прочі пішли за їх приміром. Віефорт і панї Данґляр через хвилю сидїли, немовби приросли до своїх крісел. Вони питали себе взаїмно холодними, скляними очима.

— Ви чули? — шепнула панї Данґляр.

— Мусимо йти — відповів Віефорт, подаючи їй руку.

Всї инші, заціkавлені, розійшли ся вже по всїх частях дому, думаючи, що оглядини не будуть обмежувати ся на одну кімнату, а можна буде оглянути й решту будинку, який Монте Крісто обернув в палату. Усї вийшли отвореними дверми. Монте Крісто чекав на двоїх, що отягали ся, і коли вони перейшли попри него, замкнув похід з усміхом, який, якби вони були розуміли його, був би їх налякав більше, чим сама кімната, до якої якраз мали увійти.

Оглядини відбували ся так, що гостї переходили з одної кімнати у другу. Многі з них були прибрані на східний спосіб, з подушками і диванами замісць ліжок а люльками замісць столів та крісел. Сальони були удекоровані образами старих малярів, будуари обвішані занавісами з Китаю, барвистими, чудово порисованими, прегарно утканими. Наконець дійшли до славної кімнати. В нїй не було нїчого спеціяльно замітного поза те, що хоч денне світло вже зникло, то там світла не було, і все оставало по старому, підчас коли инші кімнати наново удекоровано. Сих дві подробиці вже вистарчали на те, щоби надати кімнатї суворий вигляд.

— О! — скрикнула панї Віефорт. — Тут дійсно страшно!

Панї Данґляр пробувала сказати кілька слів, але їх не

*) Десдемона — в штуцї Шекспіра „Отело" жінка героя штуки, який убиває її через безпідставне підозріне в невірности.

було чути. Зроблено богато заміток, які виразили одно-душну думку, що кімната мала відстрашаючий вигляд.

— Чи-ж не так? — спитав Монте Крісто. — Гляньте на отсе велике незугарне ліжко, обвішане тими понурими занавісами краски крови! А сі два крейдоваті портрети, що стратили краску від вохкости, чи не виглядає, немовби вони говорили своїми блідими губами і випяленими очима: „Ми бачили"?

Вієфорт зблід; пані Данґляр упала на софу близько комина.

— О — сказала усміхаючи ся пані Вієфорт. — Ви на стільки відважні, що сідаєте може на те саме місце, де був доконаний злочин.

Пані Данґляр встала, як вколена шпилькою.

— Та се ще не все — сказав Монте Крісто.

— Щож там ще може бути? — спитав Дебрей, який звернув увагу на занепокоєнє пані Данґляр.

— Еге! Що ще є? — сказав Данґляр. — Бо доси, можу сказати, що я не завважив ще нічого надзвичайного. Що ви скажете, пане Кавальканті?

— А! — відповів сей. — Ми маємо у Пізї вежу Уґоліна, у Ферарі тюрму Тасса, у Ріміні кімнату Франчески і Паоля.

— Так, але не маєте таких маленьких східців — сказав Монте Крісто, отвираючи дверці, закриті тканиною. — Гляньте на них і скажіть мені, що про них думаєте.

— Сі східці виглядають дійсно зловіщо — сказав Шато-Рено усміхаючи ся.

— Не знаю, чи вино з Хіосу викликає мелянхолїю, однакож мені дійсно виглядає все чорним у сім домі — сказав немов до себе Дебрей.

Від коли згадано придане Валентини, Морель був сумний і мовчав.

— Представте собі — сказав Монте Крісто — якогось Отела, як в бурливу, темну ніч сходить поволи тими східцями, несучи похоронний тягар, який він бажає укрити від людських очий, коли й не від Божих.

Пані Данґляр, на половину умліла, сперла ся на рамя Вієфорта, який сам був приневолений сперти ся об стіну.

— О, пані! — крикнув Дебрей. — Що з вами є? Ви чого так збліди?

— Те, що з нею є, є дуже просте — сказала пані Віефорт. — Пан Монте Крісто оповідає нам такі страшні історії, немовби хотів залякати нас на смерть.

— Так — потакнув Віефорт — ви, ґрафе, дійсно застрашуєте пані.

— Що є? — спитав Дебрей шепотом паню Данґляр.

— Ніщо! — відповіла вона силувано. — Я хочу свіжого воздуха. Ніщо більше.

— Може вийдете в город? — спитав Дебрей, звертаючи ся до сходів.

— Ні, ні! — відповіла вона. — Я радше остану тут.

— Чи ви дійсно перелякали ся, пані? — спитав Монте Крісто.

— О, ні, пане — відповіла пані Данґляр — тільки ви представляєте сцени в такий спосіб, що вони прибирають позір дійсности.

— Ну, так — сказав Монте Крісто усміхаючись — се все є річ уяви. Чому ми не можемо представити собі, що се є кімната чесної жінки-матери, що се ліжко з червоними занавісами відвідувала богиня Люціна*) і що тими таємними сходами ходили доктор та акушерка, аби не будити мешканців дому, або навіть що батько виносив ними на двір сплячу дитину?

Тут пані Данґляр, замісць успокоїти ся новим блаженним образом, застогнала і зімліла.

— Пані Данґляр є хора — сказав Віефорт — лучше буде взяти її на її карету.

— О, а я забув свою фляшечку з пахощами! — сказав Монте Крісто.

— Я маю тут свою — сказала пані Віефорт і подала ґрафови повну фляшечку того самого плину, якого добрі прикмети ґраф випробовував на її Едварді.

— Добре! — сказав Монте Крісто, беручи фляшечку з її руки.

— Я пробувала сего за вашою порадою — сказала вона.

— І сподобали собі?

— Так.

Паню Данґляр винесено до сусідної кімнати. Монте

---

*) Люціна була у Римлян богиня, що мала власть над родженєм дітий.

Крісто капнув дрібочку червоного плину на її губи і вона вернула до притомности.

— А! — сказала — що за страшний сон!

Вієфорт стиснув її руку на знак, що то не був сон. Зачали шукати за Данґляром, але він не був заінтересований фантазіями, отже пішов в город і там балакав з майором Кавалькантим про запроєктовану зелїзницю з Лїворна до Фльоренції. Монте Крісто виглядав, немовби був в розпуці. Він взяв паню Данґляр попід руку і випровадив її на город, де застали Данґляра при каві між Кавалькантими.

— Пані — говорив Монте Крісто до пані Данґляр — чи я справді так вас налякав?

— О, ні, пане — відповіла вона — тільки знаєте, річи вражають нас не однаково, а залежно від нашого настрою

Вієфорт приневолив себе до усміху.

— А часом, знаєте, вистарчає сама думка.

— Ну — сказав Монте Крісто — ви можете вірити, або не вірити, як хочете, однакож я вірю, що в сім домі доконано злочину.

— Вважайте! — перестерігала пані Вієфорт — тут є королївський прокуратор.

— О, коли так — відповів Монте Крісто — то я скористаю з його присутности, щоби зложити заяву.

— Заяву? — спитав Вієфорт.

— Так, перед свідками.

— О, се дуже інтересне — сказав Дебрей. — Коли тут дійсно був злочин, то будемо його розслїджувати.

— Тут був злочин — сказав Монте Крісто. — Пійдіть сюди, панове; ходіть, пане Вієфорт, бо заява, аби була важною, мусить бути зроблена перед компетентними урядниками.

І взявши Вієфорта попід руку, а рівночасно не випускаючи руки пані Данґляр, потягнув їх під дерево, де тїнь була найгустійша. Всї инші гостї пішли за ними.

— Ось тут — сказав Монте Крісто — якраз на отсїм місци (і він тупнув ногою) я казав розкопати землю, щоби підложити гною під сї старі дерева. Мій робітник, копаючи землю, найшов скриню, чи радше зелїзє зі скринї, серед якого був кістяк новонародженого немовляти.

Монте Крісто почув, як рука пані Данґляр ствердла, а рука Вієфорта задрожала.

— Новонароджена дитина! — повторив Дебрей. — Мені виглядає, що справа стає поважною.

— Отже — сказав Шато-Рено — я не милив ся, коли сказав, що доми мають лиця і душі, як люди, та що їх вигляд носить образ їх характеру. Сей дім виглядає понуро, бо в нім є сум, а сум є в нім тому, що він укриває злочин.

— Хто каже, що се був злочин? — спитав Вієфорт, добуваючи послідного зусиля.

— Що? Так се не злочин закопати в городі живу дитину? — відповів Монте Крісто. — А як-же, прошу, називає ся такий вчинок?

— Але хто сказав, що дитину закопано живою?

— На що-ж булоб її там закопувати, якби вона була мертва? Сего города ніколи не вживано на цвинтар.

— Що робить ся в сім краю з тими, що убивають дітий? — спитав невинно майор Кавальканті.

— О, їм дуже скоро відтинають голови — поспішив з інформацією Данґляр.

— О, таке! — сказав Кавальканті.

— Я думаю, що так, чи не правда, пане Вієфорт? — спитав Монте Крісто.

— Так, ґрафе — відповів Вієфорт голосом, що вже майже не був подібний до людського.

Монте Крісто завважив, що дві особі, для котрих він приготовив сю сцену, не зможуть вже знести більше, отже небажаючи зайти з тим за далеко, сказав:

— Однакож, панове, ходім на каву; ми немовби забули про ню.

І він відпровадив гостий назад до стола на травнику.

— На правду, ґрафе — сказала пані Данґляр — мені соромно до сего признати ся, але всї ваші страшні оповіданя так мене потрясли, що я мушу просити вашого вибаченя, аби ви позволили менї сїсти. — І вона опустила ся на крісло.

Монте Крісто уклонив ся і підійшов до пані Вієфорт.

— Я думаю, що пані Данґляр потребує знов вашої фляшечки — шепнув до неї.

Та поки пані Вієфорт могла до неї дійти, прокуратор найшов вже час шепнути до уха пані Данґляр:

— Мушу з вами поговорити.

— Коли?

— Завтра.

— Де?

— В моїй канцелярії. Се найбезпечнійше місце.

— Прийду.

В сю хвилю надійшла пані Вієфорт з фляшечкою.

— Дякую, дорога приятелько — сказала пані Данґляр, пробуючи усміхнути ся. — Вже все проминуло і я чую ся богато лїпше.

РОЗДІЛ LXIV.

Жебрак.

Вечір минав. Пані Вієфорт виразила бажане вернути до Парижа, чого не мала відваги сказати пані Данґляр, хоч як сего бажала. На просьбу своєї жінки, п. Вієфорт був першим, що дав сиґнал до відходу. Він запропонував пані Данґляр їхати в його каритї, щоби могла бути лучше під доглядом його жінки. Що-ж до Данґляра, то він заговоривши ся дуже пильно з п. Кавальканті, не звертав найменшої уваги на те, що діяло ся кругом него.

Просячи фляшинки у пані Вієфорт, Монте Крісто завважив, як Вієфорт і пані Данґляр перешіптували ся і вгадав, що вони собі шептали, хоч вони говорили до себе так тихо, що пані Данґляр майже нічого не чула. Він не перешкаджав гостям відїхати, як їм було мило, і бачив, як Морель, Шато-Рено і Дебрей відїхали верхи кіньми, а пані каритою Вієфорта. Данґляр щораз більше вдоволений товариством майора Кавальканті, запропонував йому місце в своїй каритї.

Андрій Кавальканті найшов свій візок на двох колесах готовий коло дверий. Візник, під кождим зглядом карикатура анґлійської моди, стояв на пальцях, придержуючи великого сивого коня.

Андрій говорив дуже мало підчас обіду. Він був розумний хлопець і бояв ся сказати якусь нісенітницю перед таким великим числом значних людий, між якими бачив не без страху і королівського прокуратора. Відтак заопікував ся ним Данґляр, який, глянувши скоро на напруженого старого майора і його встидливого сина і беручи на увагу те, що ґраф запросив їх в гостину, сейчас зміркував, що має перед собою якогось богатира, що приїхав до Парижа для викінченя товариської оглади свого одинокого сина.

Він глядів з необмеженою радістю на великий діямант, що блистів на пальци майора, бо майор, як осторожний чоловік, боячи ся, що його банкнотам може трафити ся якийсь припадок, сейчас обернув їх в вартісні річи. Відтак по обіді, під претекстом бизнесу, він спитав батька і сина про їх спосіб житя і батько з сином, попередно поінформовані, що вони мають через Данґляра дістати один своїх сороквісім тисяч лїрів, а другий пятьдесять тисяч лїрів річно, були такі милі і приязні, що були би стискали руки слугам банкира, так дуже бажали виявити свою вдячність.

Одна річ понад все збільшила повагу, можна навіть сказати почитанє Данґляра для Кавальканті. Сей доказав своє знанє тим, що сказав, де можна ловити найкращі лямпрети, а відтак зїв свою частину сеї риби, не кажучи анї слова. З того Данґляр зробив заключенє, що такі присмаки є звичайною річею на столї славного нащадка Кавалькантих, які в Люцції правдоподібно живлять ся пстругами, спровадженими зі Швайцарії, або раками, спровадженими з Анґлії в такий самий спосіб, в який ґраф спроваджує лямпрети з озера Фузаро а стерлядь з Волги. Тому він приняв з найбільшою ввічливістю слова Кавалькантого: „Завтра, пане, буду мати честь бачити ся з вами в бизнесовій справі".

— А я, пане — сказав Данґляр — буду найщасливійший, коли вас прийму.

Відтак він запропонував взяти Кавалькантого в своїй кариті до Готелю Князїв, коли не прикро буде йому розстати ся зі своїм сином. Та Кавальканті відповів, що якийсь час в минувшині його син жив незалежно від него, що він має свої власні конї і карити і що як вони разом

не приїхали, то не буде для них в тім труднощів, як окремо відідуть. Отже майор сів при боці Данґляра, а сей був ще більше очарований доказами ладу і економії, якими руководив ся сей чоловік, котрий одначе давав свому синови пятьдесять тисяч лірів на рік, — що вказувало на майно пятьсот або шістьсот тисяч лірів.

Щодо Андрія, то він, аби показати ся, зачав з того, що зганьбив свого візника, чому він не припровадив візка до самих сходів дому. Візник послухав його покірно і взявши коня лівою рукою, подав правою віжки Андрієви. Сей взяв віжки і поставив свій ясно вичищений черевик на східці візка. Та в сю хвилю якась рука діткнула ся його плечий.

Андрій обернув ся, думаючи, що Данґляр, або Монте Крісто забули щось йому сказати і пригадали собі аж в хвилю його відїзду. Та замісць котрогобудь з них, він побачив чуже лице, спалене сонцем і окружене бородою, з очима блискучими як вуглики і усміхом на устах, що показував досконалі, білі зуби, острі, як у вовка, або шакаля. Голова чоловіка була обвинена червоною хустиною, подерте і брудне одіне вкривало його велике костисте тіло, що нагадувало кістяк, який буде калатати підчас ходу. Рука, якою сей чоловік спер ся на рамя молодця, і яку Андрій насамперед побачив, була великанських розмірів. Чи молодець пізнав лице при світлї лїхтарні, чи тільки зжахнув ся його страшного вигляду? На всякий случай він здрігнув ся і подав ся крок назад.

— Що хочеш? — спитав.

— Вибач, приятелю, що турбую тебе — сказав чоловік у червоній хустинці — однакож я хочу з тобою поговорити.

— Не маєш права жебрати в ночи — сказав візник, який побачив інтруза і зробив рух, немовби хотів увільнити свого пана від того товариства.

— Я не жебраю, мій друже — сказав незнакомий до слуги з таким іронїчним усміхом, що той спинив ся. — Я лише хочу сказати два-три слова до твого пана, який пару тижнів тому дав менї до виконаня одну роботу.

— Говори — сказав Андрій, здобувши ся на стільки

смілости, аби не показати свого схвильованя перед слугою. — Що хочеш сказати?

Незнакомий сказав низьким голосом:

— Я бажаю, щоби ти підвіз мене до Парижа. Я дуже змучений, а немавши такого доброго обіду, як ти, заледви держу ся на ногах.

Молодець здрігнув ся на вид такої дивної фамілїярности.

— Скажи менї — промовив — скажи чого хочеш.

— Кажу, що хочу, щоби ти взяв мене у свій гарний візок і завіз мене до міста.

Андрій зблїд, але не сказав нїчого.

— Так — говорив дальше незнакомий, вложивши руки в кишенї і глядячи йому визиваючо в очи. — Так менї захотїло ся, чи розумієш, Бенедетто?

Почувши се імя, молодець очевидно застановив ся, бо зробив крок до візника і сказав:

— Сей чоловік правду каже. Я був дав йому деякі припорученя і він має дати менї звіт, як їх виконав. Йди до рогатки а там візьмеш фіякра, щоби не запізнити ся.

Здивований візник відійшов.

— Зайдім бодай у якесь тїнисте місце — сказав Андрій.

— О, щодо сего, то я заведу тебе на чудесне місце — сказав чоловік у хустинї. І взявши коня за уздечку, запровадив візок у місце, де певно не було для нїкого можливо бути свідком почести, яку робив для него Андрій.

— Не думай, що я тільки для чести хочу провезти ся у твоїм гарнім візку — сказав. — О, нї, се тільки тому, що я дуже змучений, а також тому, що маю переговорити з тобою маленький бизнес.

— Всїдай — сказав коротко молодець.

Се булоб гарне видовище, якби ся подія відбувала ся в день, бо можнаб було бачити, як обдертий драб кинув свобідно собою на мягку подушку побіч молодого і елеґантного панича.

Андрій Кавальканті переїхав попри послїдний дім в селї, не промовивши анї слова до свого товариша, який блаженно усміхав ся, очевидно вдоволений їздою на такім вигіднім візку. Виїхавши поза Отейль, Андрій оглянув ся

довкола, хотячи впевнити ся, що ніхто не може його бачити ні чути, а тоді спинив коня і, зложивши перед своїм товаришем руки на вхрест, спитав:

— Тепер скажи мені, чого ти тут зявив ся, аби заколочувати мій спокій.

— А ти, мій хлопче, на що мене обманув?

— А я як тебе обманув?

— Як? Ти ще питаєш? Коли ми розійшли ся у Пон ді Ґар, ти казав мені, що маєш подорожувати через Піємонт до Тосканії, а замісць того ти удав ся до Парижа.

— Що-ж се тобі шкодить?

— Воно мені не шкодить. Навпаки, я думаю, що се відповідає моїм цілям.

— Отже — сказав Андрій — ти хочеш спекулювати на мені?

— Яких гарних слів він уживає!

— Перестерігаю тебе, Кадерусе, що ти милиш ся.

— Гов, гов, не сердь ся, мій хлопче. Ти дуже добре знаєш, що то значить бути в нещастю, а нещастє робить нас заздрісними. Я думає, що ти заробляєш на житє в Тосканії, або Піємонті, як провідник, і я щиро жалів над тобою, немов над рідною дитиною. Ти знаєш, що я все називав тебе своєю дитиною.

— Добре, добре, і що з того?

— Будь терпеливий!

— Я терпеливий, але говори скорше.

— Нараз бачу, як ти переїзджаєш через браму з візником у гарнім візку, гарно убраний. Ти мусів відкрити копальню золота, або став грошевим посередником.

— І через те, як кажеш, ти заздрісний?

— Ні, я тільки втішний, такий втішний, що хотів тобі поґратулювати, але що я не є відповідно убраний, то я чекав на нагоду, щоби тебе не завстидати.

— Еге, знамениту нагоду ти вибрав! — крикнув Андрій. — Говорити до мене перед моїм слугою.

— Щож я міг на те порадити, мій хлопче? Я говорю до тебе тоді, коли можу тебе зловити. Ти маєш скорого коня, легкий візок, ти з природи такий слизький, як пискур; якби я був не дістав тебе нині, то може був би не мав другої нагоди.

— Ти видиш, що я не ховаю ся.

— Ти щасливий. Я хотів би, щоби я також міг те саме про себе сказати. Я ховаю ся. Крім сего я побоював ся, що ти мене не пізнаєш, — але ти пізнав — додав Кадерус зі своїм немилим усміхом. — Се було дуже чемно з твоєї сторони.

— Досить того — сказав Андрій — говори, чого хочеш?

— Ти не говориш до мене з любовю, Бенедетто, мій старий друже. Се не добре. Уважай, бо я можу зробити клопіт.

Ся погроза притушила злість молодця. Він нагнав коня.

— Ти не повинен говорити так до старого друга, Кадерусе, як тепер говориш. Ти походиш з Марсилії, я...

— Ти вже знаєш, звідки ти є?

— Ні, знаю лише, що я виховав ся на Корсиці. Ти старий і впертий, я молодий і буйний. Між людьми такими, як ми, погрози не є на місци. Все треба залагоджувати по приятельськи. Чи се моя провина, що доля, яка від тебе відвертає ся, стала для мене ласкава?

— Отже доля ласкава для тебе? Твій візок, твій візник, твоє убране не є наймлені? Се тим ліпше! — сказав Кадерус і його очи заблистїли з лакімства.

— О, ти знав се дуже добре, поки заговорив до мене — відповів Андрій, котрого подразнене знов зросло. — Якби я був носив хустинку на голові, як ти, був убраний в лахи і в подерті черевики, то ти був би мене не пізнав.

— Ти менї робиш кривду, мій хлопче; все таки, як я вже раз найшов тебе, нїчо не стоїть на перешкоді, щоби й я був так само добре убраний, як другі, бо я знаю добрість твого серця. Як маєш дві свити, то одну з них даш менї. Я дїлив ся з тобою своїм борщем та фасолею, коли ти був голоден.

— Правда — сказав Андрій.

— А який ти мав апетит! Чи він і тепер такий добрий?

— О, так! — відповів Андрій сміючись.

— Як ти до того дійшов, що обідав у того князя, з котрого дому тепер вийшов?

— Він не князь, а лише ґраф.

— Ґраф і богатий, га?

— Так, але ти краще не зачіпай його, бо він мабуть не дуже терпеливий.

— За те будь спокійний. Я не маю ніяких плянів супроти твого ґрафа і ти можеш тримати його для себе. Однакож — додав Кадерус усміхаючи ся знов в відразливий спосіб — ти мусиш мені за те заплатити, розумієш?

— Так, щож ти хочеш?

— Я думаю, що за сто лїрів місячно...

— Що?

— я міг би жити...

— Сто лїрів!

— убого, розумієш, але...

— Що?

— як буду мати сто пятьдесять лїрів, то буду зовсім вдоволений.

— Ось маєш двіста — сказав Андрій і вложив в руки Кадеруса десять люідорів.

— Добре — сказав Кадерус.

— Зголоси ся до мого шафара на першого кождого місяця і дістанеш таку саму суму.

— Ну, що се? Ти знов мене понижаєш.

— Як?

— Ти відсилаєш мене до своїх слуг? Нї, вибачай, я маю до діла тільки з тобою.

— Добре, нехай буде й так. Отже вважай, що на першого кождого місяця так довго, поки я буду мати дохід, ти будеш діставати свою платню.

— Гарно, гарно. Я завсїгди казав, що ти добрий хлопець і се щасте, коли доля трафить ся такому як ти. Однакож оповідж менї про те все.

— А на що тобі то, знати? — спитав Кавальканті.

— Як то, ти ще менї не довіряєш?

— Нї. Ну, я найшов свого батька.

— Що? Дійсного батька?

— Певна річ, — як довго він менї платить...

— Ти будеш його поважати і слухати. Оттак і слїд. А яке його імя?

— Майор Кавальканті.

— А він вдоволений тобою?

— Доси я мабуть відповідаю його цілям.

— А хто найшов для тебе того батька?

— Ґраф Монте Крісто.

— Чоловік, з котрого дому ти тільки що вийшов?

— Так.

— Я буввби рад, якби він приняв мене за твого діда, коли він має гроші.

— Добре, я згадаю йому про тебе. А тимчасом скажи мені, що думаєш робити?

— Я?

— Так, ти.

— Ти дуже ласкавий, коли клопочеш ся мною — сказав Кадерус.

— Як ти інтересуєш ся моїми справами, то я думаю, що мені черга поставити тобі деякі питаня.

— Се правда. Добре. Я винайму кімнату у якімсь приличнім домі, вберу ся прилично, буду голити ся кождого дня і ходити до каварні та читати ґазети. Відтак вечером буду йти до театру. Я буду мати вигляд пенсіонованого пекаря. Оттаке є моє бажане.

— Се гарно. Як тільки виконаєш сей плян, то не може бути ніщо кращого.

— Думаєш так? А ти? Чим ти станеш? Французьким ґрафом?

— А — сказав Андрій — хто знає?

— Майор Кавальканті є мабуть одним з них, та на жаль дідичний титул є скасований.

— Пусте, Кадерусе. А тепер, коли вже маєш все, чого хочеш, і ми себе як слід розуміємо, скоч з візка і пропадь.

— Ані не думаю про се, мій добрий друже.

— Що? Не думаєш про се?

— Гм, та ти лиш хвильку подумай про се. З сею червоною хустиною на голові, майже без черевиків, обдертий, без паперів, а з десятьма золотими наполеондорами в кишені, не рахуючи того, що вже там перед тим було, — мене-ж зовсім певно арештували би при рогатці. Відтак, аби себе виправдати, я був би приневолений сказати, що ти дав мені гроші. Се потягнуло би за собою допити. Показалоб ся що я вийшов з Тульону, не виповівши місця в правильний спосіб, і тоді мене попровадилиб назад над береги

Середземного Моря. Відтак я став би тільки числом 106 і пращайте всї мої мрії про удаване пенсіонованого пекаря. Нї, нї, мій хлопче, я волію оставати з честю у столиці.

Андрій закусив зуби. Славетний син майора Кавалькантї чув ся гордим з того, що він не бояв ся нїякого ризиковного кроку. Він хвильку подумав, відтак скоро оглянув ся довкола, всунув невинно руку до кишенї і вона зачала бавити ся з курком револьвера. Однакож рівночасно Кадерус, котрий не спускав ока зі свого товариша, сягнув рукою позад себе і дуже уважно отворив еспанський ніж, який завсїгди носив при собі на случай всякої потреби. Оба приятелї були однаково гідні і розуміли один одного. Рука Андрія вилїзла з кишенї так само невинно, як залїзла в ню і піднесла ся до червоного вусика, з яким бавила ся пару хвиль.

— Добре, Кадерусе — сказав Андрій. — Я думаю, що ти будеш щасливий.

— Я буду старати ся використати обставини як найкраще — відповів колишнїй властитель Пон ді Ґар, ховаючи ніж в рукаві.

— Отже поїдемо до Парижа. Але як ти переїдеш попри рогатку, не викликаючи підозріня? Менї здаєть ся, що ти є в більшій небезпецї, коли їдеш, чим тодї, колиб йшов пішки.

— Чекай — сказав Кадерус — ми зараз побачимо.

Сказавши се, взяв велику свиту з широким ковнїром, яку візник лишив на возї, і вбрав ся в ню, відтак зняв капелюх з Кавалкантія і поставив на свою голову та прибрав недбалу міну слуги, котрого пан сам поганяє коня.

— Алеж слухай — сказав Андрій — я маю їхати з ненакритою головою?

— Гм — відказав Кадерус. — Такий вітер, що зовсім не дивно, якби він забрав твій капелюх.

— Дай спокій — сказав Андрій — скінчім се.

— Хтож тобі перешкаджає? — відповів Кадерус. — Я нї.

Попри рогатку переїхали без нїякого випадку. На першім перехрестю вулиць Андрій спинив коня і Кадерус зіскочив з візка.

— А свита мого слуги і мій капелюх! — пригадав Андрій.

— Чи ти хочеш, щоби я перестудив ся? — відповів Кадерус.

— Але що я маю робити?

— О, ти ще молодий, а я вже старію ся. До побаченя, Бенедетто. — І скрутивши в бічну вуличку, Кадерус зник.

Андрій зітхнув.

— От таке то — чоловік не може бути цілком щасливим на сім світі!

РОЗДІЛ LXV.

Сварка в подружу.

На площі Людвика XV. три молоді мущини розлучили ся: Морель поїхав бульварами, Шато-Рено удав ся на Міст Революції а Дебрей пустив ся в напрямі надбережної вулиці. Морель і Шато-Рено спішили до „домашнього огнища", та не так було з Дебреєм. Він, коли доїхав до віконця Лювру, звернув на ліво, перегнав ґальопом через Карузель, поминув вул. св. Роха і виїхавши з вул. де ля Мішодієр, прибув під браму Данґляра в ту саму хвилю, коли карита Віефорта, оставивши його з жінкою на Фобур Ст. Оноре, привезла баронову до її власного дому.

Дебрей, з міною чоловіка знакомого з домом, заїхав на подвіре, кинув послугачеви уздечку і прибіг до дверий карити, щоби подати руку пані Данґляр і запровадити її до її кімнати. Коли двері замкнули ся за ними і Дебрей з бароновою були самі в сінях, він спитав її:

— Що було з тобою, Герміно? Чому тебе так вразило те оповідане, чи радше байка, яку ґраф оповідав?

— Бо я була в такім поганім настрою цілий вечір, мій друже — відповіла баронова.

— Ні, Герміно — відповів Дебрей. — Ти мене сим разом не здуриш. Навпаки, ти була в знаменитім настрою, коли приїхала до ґрафа. Данґляр був сердитий, се правда, але знаю, як мало ти турбуєш ся його лихим гумором. Тебе щось вразило. Скажи мені про се. Ти знаєш мене ду-

же добре, що я не позволю, аби хтось робив тобі імпертиненції.

— Ти милиш ся, Лукіяне, впевняю тебе — відповіла пані Данґляр. — Се правда, що я тобі сказала, в додатку до лихого гумору, котрий ти завважив у Данґляра, а про котрий я не думала, що варто його згадувати.

Було очевидне, що пані Данґляр була в стані тої нервової дразливости, якої самі жінки не можуть нераз пояснити, або, що припускав Дебрей, що вона переживала якесь таємне хвильоване, до котрого перед ніким не хотіла признати ся. Будучи познакомлений з тим, що примховатість є одною з прикмет жіноцтва, він не домагав ся більше пояснень, а рішив чекати ліпшої нагоди, щоби її знов спитати, або дістати добровільне вияснене. При дверях своєї кімнати баронова стрітила панну Корнелю, свою довірену служницю.

— Що робить моя дочка? — спитала її.

— Вона вправляла ся цілий вечір а відтак пішла спати — відповіла панна Корнелія.

— А ось мені здаєть ся, що чую, як вона грає на пяні.

— Се панна Люіза д'Армілї грає, підчас коли панна спить.

— Добре — сказала баронова — ходи і розбереш мене.

Вони увійшли до спальні. Дебрей протягнув ся на великій софі а пані Данґляр пішла дальше до своєї убиральні з панною Корнелею.

— Мій дорогий пане Лукіяне — сказала пані Данґляр через портієру — ви завсїгди скаржите ся, що Евгенія не промовить до вас анї слова.

— Пані — відповів Лукіян, граючи ся з песиком, котрий, пізнавши його як приятеля родини, прийшов лестити ся до него — і я не одинокий, що в такий спосіб скаржить ся. Здаєть ся, що я чув навіть, як п. Морсерф скаржить ся, що не може добути слова від своєї нареченої.

— Се правда — сказала пані Данґляр. — Однакож я думаю, що десь незадовго все змінить ся і ви побачите, як вона увійде до вашої канцелярії.

— До моєї канцелярії?

— Я думаю, до канцелярії міністра.

— А то за чим?

— Просити о принятє її до опери. В дійсности я ніколи не бачила такого замилуваня до музики. Се прямо смішно, як для молодої панночки з доброго роду.

Дебрей усміхнув ся.

— Щож — сказав — нехай приходить за згодою вашою і барона а ми попробуємо наймити її, хоч ми за надто убогі, аби оплатити такий талан, як її.

— Йди, Корнелю — сказала пані Данґляр — я вже не потребую тебе більше.

Корнеля послухала. За хвилечку пані Данґляр вийшла з убиральні в чаруючій вільній сукні і сіла коло Дебрея. Відтак задумано зачала гладити песика. Лукіян дивив ся на ню через хвилю мовчки.

— Ну, Герміно — сказав по хвилї — відповідж щиро. Тебе щось гризе, чи не так?

— Ні — відповіла баронова. Помимо сего, хоч майже духу в грудях їй не ставало, вона встала і підійшла до зеркала. — О, як я страшно нинї виглядаю — сказала.

Дебрей встав, усміхаючи ся, і мав вже заперечити слова баронової, коли нагло отворили ся двері. Появив ся п. Данґляр і Дебрей усів. Почувши, що отвирають ся двері, пані Данґляр обернула ся і глянула на свого мужа зі здивованєм, якого не старала ся укрити.

— Добрий вечір, пані! — сказав банкир. — Добрий вечір, пане Дебрей!

Можливо, що баронова думала, що ся несподівана візита означала бажанє барона перепросити її за острі слова, які він сказав в протягу дня. Прибравши міну ображеної гордости, вона звернула ся до Дебрея, не відповідаючи на привіт свого мужа.

— Прочитайте менї щось, п. Дебрей — сказала.

Дебрей, який був трохи занепокоєний сею візитою, відзискав рівновагу на вид спокою баронової і взяв в руки книжку, в якій було зазначене місце ножиком з перловою, позолочуваною ручкою.

— Вибачте менї — сказав банкир — але ви, бароново, змучите ся таким сидженєм до пізна. Се вже одинайцята година, а п. Дебрей живе досить далеко звідси.

Дебрей остовпів — не тому, що було щось надзвичайного в тонї Данґляра, бо він був зовсїм спокійний і чем-

ний, тільки тому, що через сей спокій і чемність видно було незвичайну ріщучість робити сего вечера на перекір жінці. Баронова так само здивувала ся і показала своє здивоване, глянувши на свого мужа в такий спосіб, що він повинен би був посмирніти, однакож він глядів уважно на часопис, де були подані ціни з біржі і погляд пані баронової був зовсім змарнований.

— Пане Лукіяне — сказала баронова — я впевняю вас, що зовсім не хочу спати і я маю оповісти вам сего вечера тисячу річий, так, що маєте перебути тут цілу ніч, слухаючи мене, хочби й мали спати на стоячи.

— Я до ваших услуг, пані — відповів Лукіян тихо.

— Мій дорогий пане Дебрей — сказав на те банкир — не вбивайте себе слуханєм через цілу ніч нісенітниць пані Данґляр, бо можете так само добре почути їх завтра, а я жадаю сеї ночі для себе і як позволите мені, то посвячу її на обговорене деяких дуже важних справ з моєю жінкою.

Сим разом удар був так добре виміреный і вдарив так сильно, що Лукіян і баронова були збиті з ніг. Вони питали одно другого очима, якби ожидали для себе взаїмно ратунку, однакож господар дому був невмолимий.

— Не думайте, що я хочу вас вигнати, мій дорогий Дебрею — говорив Данґляр дальше — о, ні, зовсім ні! Несподіваний випадок приневолює мене попросити мою подругу, аби дещо поговорила зі мною. Таку просьбу я маю до неї так рідко коли, що я певний, що не будете мене за се судити.

Дебрей воркнув щось, вклонив ся і вийшов, як приголомшений, бо ще й зачіпив за одвірок.

— Се незвичайна річ — сказав до себе, коли двері за ним замкнули ся — як легко сї мужі, котрих ми висміваємо, відносять над нами побіду.

Коли Лукіян вийшов, Данґляр заняв місце на софі, замкнув отворену книжку і зачав бавити ся песиком, однакож песик не любив його так, як Дебрея, і хотів його вкусити. Тоді Данґляр вхопив його за шию і кинув ним на софу на другім боці кімнати. Песик, оголомшений таким незвичайним принятєм, схоронив ся за подушку і не рухав ся з місця.

— Чи знаєте, пане — спитала баронова — що ви по-

ступаєте вперед? Звичайно ви поводите ся тільки грубо, а нині ви брутальні.

— Се тільки тому, що я нині в гіршім гуморі, чим звичайно — відповів Данґляр.

Герміна глянула на банкира з найбільшою відразою. Такий погляд звичайно обезсилював Данґляра, однакож сим разом він не звернув на него найменшої уваги.

— А що менї до твого гумору? — сказала баронова, ще більше подразнена байдужністю свого мужа. — Що мене се обходить? Тримай собі свій гумор, або йди з ним до своєї канцелярії. Маєш урядовців, котрим платиш, то зганяй свій лихий гумор на них.

— Не так — відповів Данґляр — твоя рада не є добра і я за нею не піду. Моя канцелярія є моїм Пактолем*) і я не буду спинювати його бігу і закаламучувати його спокою. Мої урядовці є чесні люди, що роблять для мене гроші, і я плачу їм менше, чим вони заслугують, тому я не думаю зганяти на них своєї злости. Сї, на котрих я маю злість, їдять мій хлїб, їздять на моїх конях і вичерпують моє майно.

— Хтож то є ті люди, що вичерпують твоє майно? Може би ви були ласкаві, пане, говорити трохи яснїйше.

— О, за те будь спокійна! Я не говорю загадками і зараз будеш знати, чого я хочу. Люди, що вичерпують моє майно, є ті, що беруть моїх сїмсот тисяч лїрів в протягу одної години.

— Не розумію вас, пане — відказала баронова, стараючи ся укрити дрожане свого голосу та приплив крови до лиця.

— Навпаки ти мене дуже добре розумієш — сказав Данґляр — однакож як настаєш на те, то я тобі виразно скажу, що я якраз втратив сїмсот тисяч лїрів на еспанській позичцї.

— А, так! — відповіла баронова глумливо. — І ви мене робите відвічальною за сю втрату?

---

*) Пактоль — річка в Лїдії, славна із золота, яке є в її піску. Сю прикмету, як каже старинна леґенда, набула річка з того, що в нїй обмив ся король Мідас. А сей знов був славний з того, що дістав був від бога Бакха дар повертати в золото все, до чого діткнув ся. Сей дар показав ся дуже прикрим, коли в руках Мідаса зачала обертати ся в золото їда, яку йому подавали, і напиток. Бачучи, що згине з голоду, король почав благати свого бога, аби відібрав від него свій дар назад і той сказав йому скупати ся в Пактолю.

— Чомуж би ні?

— Се моя провина, що ти втратив сімсот тисяч лірів?

— Певно, що не моя.

— Раз на завсїгди, пане — сказала баронова остро — я сказала вам, щоби ви не говорили зі мною про гроші. Се-є мова, котрої я не чула в домі своїх родичів, анї в домі свого першого мужа.

— О, я в се вірю, бо ні один з них не варт був і шелюга.

— Тимбільша причина, чому я не є познакомлена з банковим жарґоном, який оббиває ся об мої уха від ранку до ночи. Звук корон, які числить ся і перечислює ся, є менї ненависний. Я знаю тільки один звук, що є менї ще більше ненависний, а се твій голос.

— Невжеж! — сказав Данґляр. — Се досить менї дивно, бо я думав, що ти дуже інтересуєш ся моїми справами.

— Я? Хто міг тобі вложити таку думку в голову?

— Ти сама.

— Ага!

— Зовсїм певно.

— Хотїлаб я знати, при якій се було нагоді?

— О, се можу пригадати дуже легко. В минувшім лютім ти була перша, що сказала менї про Гаітські фонди. Тобі снило ся, що увійшов корабель до порту Гавру. Що той корабель приніс відомість, що має бути заплачений довг, про який ми думали, що він пропав. А я знаю, які ясновидючі є твої сни. Тому я сейчас купив стільки Гаітських бондів, скільки міг, і я заробив на тім чотириста тисяч лїрів, з чого, як чесний чоловік, заплатив тобі сто тисяч. Ти пропустила їх після своєї думки, се було твоє діло. В марті було питанє про урядову піддержку для зелїзниці. Представляло ся три спілки, кожда з них представляла добрі засоби. Ти сказала менї про своє предчутє, — і хоч ти кажеш, що не знаєш нїчого про спекуляцію, то я думаю, що твоє предчутє говорило тобі, що урядову піддержку дістане одна спілка, яку називають Полудневою. Я купив дві третині акцій сеї спілки; як ти предвиділа, акції дістали потрійну вартість і я заробив міліон, а з него заплатив тобі двіста пятьдесять тисяч лірів на твої приватні видатки. Що ти зробила з тими двіста пятьдесять тисячами лірів?

— Коли вже дійдеш до кінця? — крикнула баронова, трясучи ся зі злости і нетерпеливости.

— Спокійно, пані, спокійно, я до того доходжу.

— Що за щастє!

— В квітни ти пішла на обід до міністра. Ти почула приватну розмову про еспанські справи, — про вигнане Дон Карльоса. Я купив дещо еспанських паперів. Дон Карльоса вигнано і я вложив до своєї кишені шістьсот тисяч лїрів в той день, коли Карльос V. поминув Бідасоа. З тих шістьсот тисяч лїрів ти дістала пятьдесять тисяч корон. Вони були твої. Ти зробила з ними, що хотїла і я нїчо не питав. Однакож все таки ти дістала сего року пятьсот тисяч лїрів.

— Добре, пане, і що ще?

— О, так, що ще? А то, що зараз за тим всім вийшов обман.

— Направду, твій спосіб говореня...

— Я висловлюю свою думку і то є все, чого я хочу. Отже в три днї опісля ти говориш про полїтику з Дебреєм і догадуєш ся з його слів, що Дон Карльос вернув до Еспанії. Тодї я продаю свої папери. Розійшла ся новинка, повстає панїка і тодї я вже не продаю їх, тільки роздаю. Однакож на другий день показує ся, що новинка була ложна і через сю ложну новинку я втратив сїмсот тисяч лїрів.

— Отже?

— Отже, як ти взяла чверть мого зиску, то думаю, що ти менї тепер винна чверть того, що я стратив, а чверть з сїмсот тисяч лїрів є сто сїмдесять пять тисяч лїрів.

— Те, що ти говориш — відказала панї Данґляр — є абсурдне і я не можу добачити, пощо ти мішаєш імя п. Дебрея в сю справу.

— Тому що як не маєш сто сїмдесять пять тисяч лїрів, яких я домагаю ся, то мусїла позичити їх своїм приятелям, а п. Дебрей є одним з твоїх приятелїв.

— Встидай ся! — крикнула обурена баронова.

— О, залиши міни, оклики і рухи, нам не потрібно модерної драми, моя панї, а то приневолюєш мене сказати тобі, що я бачу звідси, як Дебрей сміє ся з тих пятьсот тисяч лїрів, які ти йому вирахувала сего року, і тїшить ся з того, що відкрив, чого найзручнїйші грачі нїколи не від-

кривають, а то гри, в якій грач виграє, не кладучи своїх гроший, а програвши, не потребує платити.

Баронова була люта.

— Ти драбе! — кричала. — Ти смієш мені казати, що ти не знав про те, чим мені тепер дорікаєш?

— Я не кажу, що я се знав, але й не кажу, що я не знав. Я тільки кажу тобі, щоби ти подумала, як я поводив ся через послїдних чотири роки, від коли ми перестали собі бути чоловіком і жінкою. Скажи, чи я не був послїдований. В якийсь час по зірваню між нами ти захотїла студіювати музику у славного барітона, що так успішно полисав ся в своїм виступі в Італійськім Театрі. Рівночасно я почув охоту вчити ся танцювати у танцюристки, що набула велику славу в Лондонї. Се коштувало мене — твій рахунок і мій — сто тисяч лїрів. Я не говорив нїчого, бо ми мусимо мати спокій дома. Сто тисяч лїрів для пана і панї на те, аби навчили ся як слїд музики і танців, не є за богато. По якімсь часї тобі відпала охота до співу, ти захотїла студіювати дипльоматію з секретарем мінїстра. Я тобі не перешкаджав. Ти розумієш, — що се для мене значить так довго, як ти платиш за лекції зі своєї власної кишенї? Однакож нинї я бачу, що ти простягаєш руку до моєї кишенї і що твоя наука малаб мене коштувати сїмсот тисяч лїрів на місяць. Тут я мушу сказати гов. Так дальше не може йти. Або нехай тобі дипльомат дає свої лекції за дармо і тодї я буду його терпіти, або він не сміє більше стати ногою в моїм домі. Чи розумієш, моя панї?

— О, сего вже за богато — крикнула Герміна, якій сперло дух. — Ти переходиш поза границї простацтва.

— Однакож — сказав Данґляр — бачу з приємністю, що й ти не лишала ся по тамтій сторонї і добровільно поступила після правила, що жінка йде за чоловіком.

— Образа!

— Точно так. Глядім на факти сміло і розважаймо холоднокровно. Я нїколи не мішав ся в твої справи, хиба що для твого добра. Поступай зі мною так само. Ти кажеш, що не рухаєш моїх гроший. Нехай так буде. Роби собі зі своїми грішми, що хочеш, але від моїх тримай ся з далека. Зрештою, звідки я знаю, чи то не був полїтичний підступ? Звідки я знаю, чи мінїстер, сердитий за те, що я в опозиції, і заздрісний через те, що я здобуваю симпатію

пароду, не змовив ся з Дебреєм, аби мене зруйнувати?

— Яке се можливе!?

— Чому ні? Хто коли чув про таке? Ложна телеґрафічна депеша! Се граничить з байкою. Сиґнали зовсім відмінні подані в двох послїдних телеґрамах! Се було умисно зроблене для мене!

— Пане — сказала баронова покірно. — Ви мабуть не знаєте, що того телеґрафіста прогнано. Був навіть намір потягнути його до судової відвічальности, був виданий розказ, аби його арештувати, і сей розказ бувби виконаний, якби він був не втік перед тим, а се доказує, що він або був винен, або був божевільний. Се була похибка.

— Еге, похибка, що виставила мене на сміх, похибка, через котру секретарі мінїстра зачернили кілька аркушів паперу. Але мене вона коштувала сімсот тисяч лїрів.

— Але-ж, пане — сказала Герміна, впавши на щасливу думку. — Як все те, що говорите, спричинив п. Дебрей, то чому замісць йти просто до него, ви приходите до мене і менї все те говорите? Чому, оскаржуючи мущину, ви звертаєте ся до женщини?

-- Чи я знаю п. Дебрея? Чи я хочу його знати? Чи я хочу знати, що він дає тобі ради? Чи я хочу за ними йти? Чи я спекулюю? Нї, ти все те робиш, не я.

— А все таки менї здає ся, що як ви з того користаєте...

Данґляр здвигнув раменами, кажучи:

— Дурні сотворіня ті жінки, які думають, що мають талан, бо вдало ся їм перебути дві-три інтриґи, не виставивши ся на посміховище Парижа! Але ти знай, що якби ти навіть укрила які свої прогріхи перед мужем, — а се є тільки початком штуки, бо мужі звичайно не хочуть бачити, — то ще будеш тільки слабим наслїдуванєм половини жіноцтва на світї. Але так воно зі мною не було, бо я бачу, і все бачив. В протягу послїдних шіснайцяти лїт ти може й укрила коли яку думку, однакож не укрила анї одного кроку, анї одного вчинку, анї одної похибки, хоч ти твердо вірила, що добре мене обманюєш. І який наслїдок? Те, що завдяки моїй удаванїй несвідомости нема одного між твоїми приятелями, від Віефорта почавши, а на Дебреєви скінчивши, якіб не дрожали переді мною. Нема одного, який би не трактував мене, як господаря

дому — одинокий титул, якого я від тебе жадаю — нема в дійсности одного, який би поважив ся говорити про мене так, як я говорив про них нині. Я нічого не маю проти того, аби ти робила мене зненавидженим, однакож я не допущу, аби робила мене смішним, а понад все забороняю тобі руйнувати мене.

Баронова була вже достаточно успокоїла ся, поки Данґляр не згадав імени Віефорта. Тоді вона зблїдла і піднесла ся, немов би під нею була яка спружина, і заслонила ся руками, якби хотїла відогнати від себе привид. Потім зробила два-три кроки до свого мужа, немов би бажала видерти від него тайну, про яку натякав.

— „Почавши від Віефорта". Що ти тим хочеш сказати?

— Хочу сказати те, що п. Нарґон, твій перший муж, який не був анї фільозофом, анї банкиром, а може й тому, що був і одним і другим і побачив, що не може нічого дістати від королївського прокуратора, умер з жалю, або зі злости, коли по девятьмісячній відсутности найшов тебе в шестім місяци тяжі. Я брутальний, — до сего я не тільки признаю ся, але й горджу ся тим. Се є одна з причин мого успіху в торговельнім світї. Чому він убив себе, а не тебе? Бо немав готівки, яку потребував би спасати. Моє житє належить до моеї готівки. Через Дебрея я втратив сімсот тисяч лїрів. Нехай він покриє свою пайку страти і все між нами буде по старому. Коли нї, то нехай збанкротує за сто сімдесять пять тисяч лїрів і зробить так, як роблять всї банкроти — нехай зникне. Я признаю, що він гарний хлопець, коли його новинки є правдиві, але коли нї, то є на світї пятьдесять других, що поставлять ся лїпше від него.

Панї Данґляр задеревіла, але зі всїх сил старала ся відповісти на сей послїдний удар. Вона впала на крісло, пригадала собі Віефорта, пригадала сцену підчас обіду, пригадала собі дивний ряд неприємностий, що зайшли в її домі в протягу кількох послїдних днїв і перемінили його в місце скандалїчних дискусій.

Данґляр навіть не дивив ся на ню, хоч вона щиро старала ся зімлїти. Він замкнув двері спальнї за собою, не додавши вже анї слова, і вернув до своєї кімнати. А коли панї Данґляр очуняла зі свого на піз омлїлого стану, то могла майже повірити, що мала тільки неприємний сон.

РОЗДІЛ LXVI.

Пляни подружа.

Слідуючого дня в годині, яку Дебрей звичайно вибирав на гостину у пані Данґляр, вертаючи до дому з канцелярії, його бричка не появила ся там на подвірю. В тій годині, тоб то пів до першої, пані Данґляр казала собі приготовити карету і виїхала. Данґляр, схований за фіранкою слідив за її відїздом, бо чекав на него. Він дав розказ, щоби його поінформувати, коли пані Данґляр появить ся з поворотом, та в другій годині її ще не було дома. Тоді він казав приготовити собі карету, заїхав до парляменту і вписав своє імя, аби говорити проти буджету. Від дванайцятої години він був в своїй канцелярії, розпечатував телеґрами і раз-у-раз ставав сумнійший, дописуючи число до числа. Між тим приняв відвідини майора Кавальканті, який напружений і поважний, як завсїгди, зголосив ся точно в годині, на яку умовив ся попередного дня, аби скінчити своє діло з банкиром. Вийшовши з парляменту, де Данґляр підчас засіданя виказував більше огірченя проти уряду, чим звичайно, він всів у свою карету і казав візникови, щоби завіз його до дому ч. 30 на вулиці Елїзейських Піль.

Монте Крісто був дома, однакож був з кимсь занятий і просив Данґляра, щоби почекав на него кілька хвилин у сальоні. Коли так банкир чекав, отворили ся двері і увійшов чоловік убраний як священик, однакож він був очевидно більше знакомий з домом, чим Данґляр, бо замісць чекати тільки уклонив ся і пішов до дальших кімнат. За хвильку отворили ся знов двері, котрими увійшов священик, і в них показав ся Монте Крісто.

— Вибачте менї, дорогий бароне — сказав Монте Крісто — однакож до Парижа якраз приїхав один з моїх приятелів, священик Бусоні, котрого ви мабуть бачили, як він переходив. Не бачивши його вже якийсь час, я немав серця покинути його скорше. Сподію ся, що приймете се за

вистарчаюче оправдане, чому я дав вам на себе чекати.

— Ні — відповів Данґляр — се моя похибка. Я вибрав невідповідний час на відвідини і тому заберу ся.

— О, ні, зовсім ні. Навпаки, сідайте. Але що се є з вами? Ви виглядаєте зажурені. Ви лякаєте мене. Коли капіталїст є сумний, то се заповідає так само, як поява комети, якесь нещасте для світа.

— Я не мав щастя через кілька днів — сказав Данґляр — і немав ніяких инших відомостий, як погані.

— О, невжеж! — сказав Монте Крісто. — Може знов не пощастило на біржі?

— Ні, я вилїчив ся з сего, бодай на якийсь час. Мій клопіт повстає тепер з банкроцтва в Трієстї.

— Невжеж. Чи ваша фірма не є часом звязана з Якопо Манфреді?

— Якраз се. Представте собі чоловіка, що полагоджував для мене діла, сам не знаю, через скільки літ, на суми вісімсот і девятьсот тисяч на рік. Ніколи ні похибки, ні опізненя. Чоловік, що платив, як князь. Я мав у него зачет на мілїон, і нараз мій хороший Якопо Манфреді завішує виплати.

— Невжеж?

— Се нечувана фатальність. Я виставляю на него рахунки на шістьсот тисяч лїрів, рахунки вертають невиплачені. Та не досить того. Я маю від него папери з його підписом на вартість чотириста тисяч лїрів, платні у його кореспондента в Парижи при кінци сего місяця. Нинї є 30-го. Я посилаю до него, щоби виплатив, і — чи повірилиб ви? — кореспондент зник! Се враз з моєю еспанською справою робить для мене ґарний конець місяця

— Отже ви дїйсно втратили на сїй еспанській справі?

— Так, сімсот тисяч лїрів прямо з моєї каси, лише стільки!

— Ну, і як ви могли зробити таку похибку — такий старий лис, як ви?

— О, се була провина моєї жінки. Їй снило ся, що Дон Карльос вернув до Еспанїї; вона вірить в сни. Вона каже, що се маґнетизм, і впевняє мене, що як їй щось приснить ся, то так мусить стати ся. На тім переконаню я позволяю їй спекулювати. Вона має свій банк і свого гроше-

вого посередника. Вона спекулює і тратить. Се правда, що вона спекулює своїми власними грішми, однакож можете зрозуміти, що коли сімсот тисяч лірів вискочуть з кишені жінки, то чоловік завсїгди се найде. Та чи ви дійсно хочете сказати, що ви нїчого про се не чули? Таж сей випадок наробив такого розголосу!

— Так, я чув, як про се говорили, але я не знав подробиць. Зрештою нїхто так мало не знає, як я, про справи біржі.

— Отже ви не спекулюєте?

— Я? Де менї до спекульованя, коли я вже тепер маю стільки клопоту з порядкованєм своїми грішми. Я був би приневолений в додатку до шафара держати ще писаря і хлопця. Однакож, вертаючи до тої еспанської справи, я думаю, що то не зовсїм тільки панї баронова мала сон про поворот Дон Карльоса. Про се було щось і в часописах, чи не так?

— А ви вірите в часописи?

— Я? Анї трошки. Тільки я думав, що чесний „Месажер" становить виїмок і що се була дійсна новинка — телеґрафічне донесенє.

— Так! І се мене дивує — відповів Данґляр. — Відомість про поворот Дон Карльоса була дійсно донесена телеґрафічно.

— Таким робом — сказав Монте Крісто — ви втратили близько міліон сімсот тисяч лірів сего місяця.

— Не близько, ой нї, тільки точно така є моя втрата.

— До чорта! — сказав Монте Крісто з серцем. — Се тяжкий удар для майна третьої кляси.

— Третьої кляси? — спитав Данґляр трохи понижений. — Що ви під тим розумієте?

— Певна річ — пояснив Монте Крісто. — Я клясифікую майно на три клясї. Майном першої кляси я називаю те, що складає ся з реальностий таких, як земля, копальні в таких державах, як Франція, Австрія і Анґлїя, коли вартість того майна виносить около сто міліонів. Майном другої кляси називаю дохід з промислу, акційних спілок, віцекоролївств і князївств, коли він виносить більше, чим півтора міліона лірів, а само становить капітал около пятьдесяти міліонів. Остаточно майном третьої кляси називаю те, що складає ся з капіталу, призбираного ріжними

підприємствами, а який зростає залежно від волї других, або від судьби; таке майно, що його може підкопати банкроцтво а телеґрафічне донесене може перевернути до гори ногами, а загалом становить капітал, уявлений або дійсний, около пятнайцять мілїонів. Я думаю, що ваше майно требаб зачислити до сеї кляси, чи не так?

— Проклятє! Так — відповів Данґляр.

— Отже наслїдком шістьох таких місяців, як сей — говорив дальше Монте Крісто спокійно — булоб, що майно третьої кляси опинилоб ся в розпучливім положеню.

— О — перебив Данґляр, блїднїючи — ви дуже заганяєте ся.

— То представмо собі сїм таких місяців — говорив Монте Крісто дальше тим самим тоном. — Скажіть менї, чи думали ви коли, що сїм раз по мілїонови сїмсот тисяч лїрів зроблять около дванайцять мілїонів? Нї? Добре робите, бо якби ви про се думали, то ви нїколи не ризикувалиб своїм капіталом, який для спекулянта є тим, чим є шкіра для цивільної людини. Ми маємо одїнє, в декого воно гарнїйше, чим в других, але як людина умре, то їй лишаєть ся тільки шкіра. Так само коли покидаєте бизнес, вам не лишає ся нїчо, крім вашого властивого капіталу, що в найлучшім разї виносить пять до шість мілїонів, бо майно третьої кляси не виносить нїколи більше, чим четвертину того, на що виглядає, — се так само, як з льокомотивою зелїзницї, її величину прибільшує дим та пара, що з неї виходить. Отже з пяти, або шести мілїонів, що становлять ваш дїйсний капітал, ви вже втратили близько два мілїони, а се, розуміє ся, в такій самій мірі мусить зменшити ваш кредит і уявлене майно. Як продовжувати моє попередне порівнанє, то з вас здерто трохи шкіри і стекла кров, а як се повторить ся три або чотири рази, то прийде смерть. О, ви мусите звернути на се увагу, мій дорогий пане Данґляр. Хочете гроший? Хочете, щоби я вам позичив трохи?

— Ви дуже погано рахуєте! — заговорив Данґляр, закликавши собі на поміч всю силу удаваня. — Я рівночасно зробив гроші спекуляцією, яка вдала ся. Втрату крови я винагородив добрим відживвлюванем. Я програв битву в Еспанїї, мене могли побити в Тріестї, однакож моя маринарка в Індії могла здобути кілька кораблїв, а мої піонї-

ри в Мексику могли відкрити нову копальню золота.

— Дуже добре, дуже добре! Однакож остала рана і отворить ся знов при найблизшій страті.

— Ні, бо я маю до діла тільки з певними пропозиціями — відповів Данґляр хвальковато. — Аби мене повалити, три уряди мусять упасти!

— Але такі річи вже бували.

— Земля мусілаб стримати свої плоди!

— Не забувайте сімох ситих і сімох худих коров.

— Або саме море мусілоб уступити, як в часі Фараона. Та остає ще не одно таке море. А в разі потреби кораблї можна замінити на каравани.

— Тим лучше! Ґратулюю вам, мій дорогий пане Данґляр — сказав Монте Крісто. — Я бачу, що я помилив ся і що ви підходите до тих, що мають майно другої кляси.

— Я думаю, що можу досягати сеї чести — сказав Данґляр з усміхом, який пригадав Монте Крістови один з тих слабовитих місяців, які малюють лихі артисти на своїх образах руїн. — Однакож коли вже говоримо про бизнес — додав Данґляр радий, що може змінити предмет розмови — скажіть мені, що мігби я зробити для п. Кавалькаті.

— Дайте йому гроші, коли має до вас кредитовий лист, який виглядає на правдивий.

— Се знаменитий лист! Він предложив його менї нинї рано враз з дрефтом на сорок тисяч лірів, платних сейчас, з підписом Бусонія і висланий до мене з вашим одобренєм. Я, розуміє ся, зараз відчислив йому сорок банкнотів.

Монте Крісто склонив голову на знак згоди.

— Однакож се ще не все — говорив дальше Данґляр. — Він отворив в мене рахунок в користь свого сина.

— Чи міг би я спитати, скільки він дає хлопцеви?

— Пять тисяч лірів місячно.

— Шістьдесять тисяч лірів на рік. Я підозріваю, що сей Кавалькаті є скупий чоловік. Як може молодий чоловік жити на пятьох тисячах лірів місячно?

— Але розумієте, що якби хлопець захотів кілька тисяч більше...

— Не давайте їх, бо батько ніколи не верне їх. Ви не знаєте тих міліонерів споза гір; вони є правдиві скнири. А хто отворив сей кредит?

— Фірма Фенці, одна з найлучших у Фльоренції.

— Я не хочу сказати, що стратите, але все таки раджу вам держати ся точно слів листа.

— Що-ж то? Не маєте довіря до сего Кавальканті?

— Я? О, я давби шість міліонів на його підпис. Я говорив лише в злуці з майном другої кляси, про яке тільки що була мова.

— І побіч всего того який він простий чоловік! Я ніколи бувби не взяв його за нічо більше, як за звичайного майора.

— І то ще ви булиб схлібили йому, бо дійсно, як кажете, він не знає манєр. Коли я його перший раз побачив, він виглядав мені на якогось старого поручника. Однакож Італійці всі такі. Вони як старі Жиди, коли не блистять, як царі Сходу.

— Хлопець виглядає вже ліпше — сказав Данґляр.

— Так, може трохи нервовий, однакож загалом представляє ся зовсім добре. Я був неспокійний за него.

— Чому?

— Бо коли ви стрітили його в моїм домі, він, як то кажуть, що й но вступив у товариський світ, як мені сказано. Він подорожував з дуже строгим учителем і ніколи перед тим не був ще в Парижи.

— Всі ті благородні Італійці женять ся між собою, чи не так? — спитав Данґляр недбало. — Вони люблять лучити своє майно.

— Певно, се є звичайна річ. Однакож Кавальканті є дивак, котрий не робить нічого, як другі люди. Мені щось дуже видить ся, що він привіз свого сина до Франції, аби тут вибрати йому жінку.

— Так думаєте?

— Я певний сего.

— І ви чули, яке його майно?

— Про нічо инше й не говорило ся. Тільки що одні казали, що він має міліони, а другі говорили, що він не має шелюга.

— А яка ваша думка?

— Я не повинен би вам казати, бо се тільки моє особисте вражінє.

— А прецінь яке воно?

— Моя думка є, що всі ті старі подести, сї колишні

кондотієри*), — бо Кавальканті командували арміями і управляли провінціями, — моя думка, як кажу, є, що вони укрили свої міліони у пивницях і тайну, де є сховані скарби, переказували тільки своїм найстаршим синам, а сї робили те саме з поколїня на поколїнє. Доказ тому є, що всї вони жовті і зморщені, як фльорени їх републики; мабуть свій вигляд вони набувають через те, що за богато тим фльоренам приглядають ся.

— Певно, що так — замітив Данґляр — а дальшим доказом того є факт, що вони не мають анї пяди землї.

— В кождім разї мають її дуже мало. Я бодай не знаю, чи Кавальканті має ще що крім палати в Люцці.

— А, то він має палату? — спитав Данґляр зі сміхом. — Се щось цікавого.

— Так, і ще більше. Він винаймає її мінїстрови фінансів, а сам жиє в простім домі. О, як я вже сказав вам, я думаю, що старий є дуже скупий.

— Дайте спокій, ви зовсїм не поважаєте його.

— Я-ж заледви знаю його. Я думаю, що я бачив його тільки три рази в моїм житю. Все, що я про него знаю, то те, що оповів менї священик Бусонї, або він сам. Священик говорив менї й нинї рано про пляни Кавалькантія щодо його сина і дав менї до зрозуміня, що Кавальканті, знеохочений тим, що його майно лежить нечинно в Італії, у мертвій країнї, бажавби найти спосіб, аби помножити свої міліони у Франції, або в Анґлії. Однакож памятайте, що хоч я дуже вірю у священика Бусонї, то особисто я не є відвічальний за те, що вам оповідаю.

— Се дрібниця. На всякий случай прийміть мою подяку за клієнта, котрого ви менї післали. Се буде гарне імя до вписаня в моїй лїстї. Мій касієр був ним зовсїм гордий, коли я сказав йому, хто є Кавальканті. А от що спитав би я вас ще мимоходом: Чи як люди такого сорта дружать своїх синів, то дають їм яке майно?

— Се залежить від відносин. Знаю одного італїйського князя, богатий як копальня золота, одна з найблагороднїйших родин в Тосканії; коли його сини дружили ся після йо-

---

*) Подестами називали колись в Італії головних судіїв у містах. Вони мали військову і муніціпальну власть і побирали платню. Міська рада вибирала їх на рік і при кінци року вони мусїли давати звіт зі свого урядованя. Кондотієрами називали ся італїйські „свобідні жовніри" в 14 і 15 столїтю. Вони жили з грабіжі, або наймали ся в других за пайку грабіжі.

го волї, то давав їм мілїони, але як дружили ся без його згоди, то давав їм тільки трийцять корон на місяць. Як Андрій оженить ся згідно з волею батька, то він може дасть йому, мілїон, два, або три. Припустїм на примір, що се буде дочка банкира, він може стати до спілки з тестем свого сина. Абож як запропонована невістка не припаде йому до вподоби, то будь здоров; батько Кавальканті бере ключ, замикає свій куфер з грішми на подвійний замок і Андрій буде приневолений жити як син якої убогої париської родини, розкидаючи карти або камінцї в домі гри.

— О, той хлопець найде якусь баварську або перувіянську княжну; він схоче корони і необмеженого богацтва.

— Ні, ті великі пани з другої сторони Альп часто дружать ся з дуже простими родинами. Як Юпітер, вони люблять мішати расу*). Та чи ви хочете подружити ся з Андрієм, що так богато про него розпитуєте?

— Слово даю, що се не була би зла спекуляція — сказав Данґляр — а ви знаєте, що я спекулянт.

— Сподію ся, що ви не думаєте про панну Данґляр. Ви не хотїлиб, аби Альберт перерізав зі злости горло бідного Андрія?

— Альберт! — сказав Данґляр, здвигаючи раменами. — Я думаю, що він не буде дуже плакати через се.

— Але-ж він заручений з вашою дочкою, чи не так?

— Так, п. Морсерф і я говорили про се подруже, але панї Морсерф і Альберт...

— Думаю, що не хочете сказати, що се не була би добра партія?

— Зовсїм ні. Я думаю, що панна Данґляр є так само добра, як п. Морсерф.

— Майно панни Данґляр буде без сумнїву велике, головно, коли телеґраф не буде робити більше похибок.

— О, я не думаю тільки про її майно, однакож скажіть менї...

— Що?

— Чому ви не запросили Морсерфа і його родини на свій обід?

— Я запросив його, але він виправдав ся тим, що панї

---

*) Юпітер був у Римлян найстаршим богом. Про його оповідали, що подружа вірність не належала до його прикмет. Він любив заглядати за гарними дочками смертельників і нераз мав з ними дїти.

Морсерф мала відїхати до Дієп задля морського воздуха.

— Так, так — потакнув Данґляр зі сміхом — воно повинноб її помогти.

— А то чому?

— Бо се воздух, яким вона дихала в молодости.

Монте Крісто дозволив, щоби натяк остав незаміченим.

— Все таки, колиб навіть Альберт не був такий богатий, як панна Данґляр — сказав ґраф — то мусите признати, що він має добре імя.

— Нехай має, але й моє не є зле.

— Без сумніву, ваше імя є популярне і робить честь титулови, який вам надано. Однакож ви є занадто розумний чоловік, щоби не знати того, що після пересуду, занадто глубоко закоріненого, щоби його скоро викорінити, шляхотність, датована пять століть тому, є більше варта, чим та, що має за собою тільки двайцять літ.

— І з тої саме причини — сказав Данґляр з усміхом, який він старав ся зробити злобним — я волївби п. Андрія Кавальканті, чим Альберта Морсерфа.

— А все таки я не думав би, що Морсерфи уступилиб перед Кавалькантими.

— Морсерфи! Станьте, пане ґрафе — сказав Данґляр. — Ви є розумний чоловік, чи не так?

— Так я думаю про себе.

— І розумієте геральдику?

— Трохи.

— Отже погляньте на мій герб. Він варт більше, чим Морсерфів.

— А то чому?

— Тому, що хоч я й не є родовитим бароном, то бодай моє імя є Данґляр.

— Ну, і що з того?

— А його імя не є Морсерф.

— Як то? Не Морсерф?

— Ані трошки.

— О, та як же се може бути?

— Мене зроблено бароном, отже я є дійсним бароном, а він сам зробив себе ґрафом, отже він зовсім не є ґрафом.

— Не може бути!

— Слухайте, мій дорогий ґрафе. Морсерф був моїм приятелем, чи радше знакомим, через послідних трийцять

літ. Ви знаєте, що я дуже пишав ся своїм гербом, хоч я ніколи не забував свого походженя.

— Доказ великої покори, або великої гордости — сказав Монте Крісто.

— Отже, коли я був склепарем, тоді Морсерф був простим риболовом.

— І тоді він називав ся...

— Фернанд.

— Тільки Фернанд?

— Фернанд Мондеґо.

— Ви певні сего?

— Повинен би бути певний! Я-ж купував в него рибу стільки разів, що повинен би знати його імя.

— Так чому-ж ви думали дати свою дочку за його сина?

— Бо Фернанд і Данґляр оба доробкевичі, оба стали шляхтичами, оба мають майже однакове майно, поза тим, що про него говорять деякі річи, котрих не говорять про мене.

— А що таке говорять?

— О, — нічо такого.

— Чекайте, менї пригадало ся щось, що я чув в злуцї з іменем Фернанда Мондеґо. Я чув те імя в Греції.

— В злуцї зі справою Алї Паші?

— То-то-то!

— Се є загадочне — сказав Данґляр. Признаю ся, що я дав би не знати що, аби про се довідати ся.

— Се було би зовсім легко, як би ви дуже захотіли.

— А то як?

— Ви мабуть маєте якихсь кореспондентів в Греції?

— Розуміє ся, що маю.

— А в Янїнї?

— Скрізь.

— Отже напишіть до сего кореспондента в Янїнї і спитайте його, яку ролю відіграв там один Француз на імя Фернанд Мондеґо в катастрофі Алї Тебелїна.

— Правду кажете — крикнув Данґляр, встаючи швидко. — Я напишу ще нинї.

— Зробіть се.

— Я се зроблю.

— І як би ви почули про щось справдї скандальне...

— Я вам дам знати.

— Зобовяжете мене.

Данґляр вибіг з кімнати і одним скоком був в своїй кариті.

РОЗДІЛ LXVII.

Канцелярія королівського прокуратора.

Ми сказали, що пів до дванайцятої пані Данґляр казала запрягти свої коні і виїхала з дому каритою. Вона поїхала в напрямі Фобурґа Ст. Жермен, переїхала вулицею Мазарена і спинила ся при Пасажі ді Пон Неф. Там злізла і перейшла через пасаж. Була убрана дуже просто, як пристоїть жінці з почутєм смаку, котра виходить рано. При вулиці Ґенеґо закликала фіякра і казала завезти себе на вулицю ді Гарлей. Скоро тільки всіла у фіякер, витягнула з кишені дуже густий, чорний серпанок і обвязала його довкола свого соломяного капелюха. Відтак наложила на голову капелюх і з вдоволенєм побачила у маленькім зеркальци, що можна було побачити тільки її білу шию та ясні очи.

Фіякер переїхав через міст Неф і в'їхав на вулицю ді Гарлей з площі Дофена. Отвираючи двері, пані Данґляр заплатила фіякрови що належало і побігла скоро сходами в гору.

В Палаті Справедливости був того дня великий рух і в ній було богато людий. Однакож заняті люди дуже мало уваги звертають на жінок і пані Данґляр перейшла коритар, не звертаючи на себе уваги більше, чим звернулаб яка инша жінка, що йде до свого адвоката. В передпокою п. Вієфорта чекало богато людий, однакож пані Данґляр не потребувала навіть подавати свого імени. В ту хвилю, як вона увійшла, встав слуга, підійшов до неї і спитав, чи то не вона є та особа, з котрою королівський прокуратор назначив побаченє, а коли вона потакнула головою, він запровадив її приватним переходом до канцелярії п. Вієфорта.

Вієфорт сидів у кріслї і писав, будучи обернений плечима до дверий. Він чув, як двері отворили ся, як слуга промовив: „Увійдіть, панї" і як відтак замикав двері, але не рушив ся. Та заледви двері замкнули ся, як він скоро встав, зариґлював двері, стягнув фіранки і оглянув кождий кут кімнати. Впевнивши ся, що нїхто не може його бачити, нї чути, і позбувши ся всякого неспокою щодо сего, він сказав:

— Дякую, панї, за вашу точність.

І подав панї Данґляр крісло, яке вона радо приняла, бо її серце било ся так сильно, що вона майже не могла на ногах вдержати ся.

— Се вже довгий час, панї — сказав королївський прокуратор, роблячи своїм кріслом пів-колесо, аби сїсти якраз напроти панї Данґляр — се вже довгий час, від коли я мав приємність говорити з вами сам на сам і менї дуже прикро, що ми тепер зійшли ся тільки на те, аби зачати прикру розмову.

— Все таки, пане, як бачите, я відповіла на вашу першу пропозицію, хоч певна річ, що розмова мусить бути далеко більше прикра для мене, чим для вас.

Вієфорт гірко усміхнув ся.

— Отже се правда — сказав він, більше виповідаючи голосно свої думки, чим балакаючи до своєї товаришки, — що наші вчинки лишають по собі слїди, деякі сумні, инші веселі, і то лишають їх на наших стежках. Кождий крок в нашім житю нагадує дорогу комахи по піску, за нею лишає ся слїд. І для многих сей слїд поливає ся сльозами.

— Пане — сказала панї Данґляр — ви можете відчути моє зворушенє, чи нї? Прошу вас, пощадіть мене! Коли погляну на сю кімнату, з якої многі люди виходили дрожачи, завстиджені, коли дивлю ся на те крісло, перед котрим сиджу тепер дрожачи і завстиджена, о, я потребую всього свого розуму, аби переконати себе, що я не є дуже провинивша ся жінка, а ви — грізний судія.

Вієфорт опустив голову і промовив, зітхаючи:

— А я, я відчуваю, що моє місце не на кріслї судії, тільки на стільци обвинуваченого.

— Ви? — сказала панї Данґляр здивовано.

— Так, я.

— Думаю, пане, що ваш пуританізм*) прибільшує темну сторону справи — сказала пані Данґляр, котрої гарні очи заблистіли на хвильку. — Дорогою, про яку ви згадали, ходять всі молоді люди з буйною уявою. Побіч приємности, яка є в задоволеню своїх пристрастий, є завсїгди дрібка жалю. І задля того церква, те вічне прибіжище нещасливих, дала нам, нам бідним жінкам, потїху в виді чудової притчі про жінку-блудницю. І так, кажу вам, пригадуючи собі свої пригоди зі своїх молодих літ, я думаю часом, що Бог простив менї, бо відплату, коли не оправдане, можна найти в моїх терпінях. Однакож ви, — що вас має те все непокоїти, — вас, мущин, яких цїлий світ оправдує і яких скандал ублагороднює?

— Пані — відповів Віефорт — ви знаєте, що я не гіпокрит, а в крайнім разї що я не обманюю без причини. Коли мої брови є строгі, то се тому, що многі нещастя захмарили їх. Коли моє серце скаменїло, то тому, щоби могло видержати удари, які мусїло перенести. Не такий я був в ніч своїх заручин, коли ми всї сиділи довкола стола при вулиці ді Кур в Марсилії. Однакож від тодї усе змінило ся у менї і довкола мене. Я призвичаїв ся ставити чоло проти трудностий і в боротьбі здушувати тих, що з власної волї, або через припадок, хотячи, чи не хотячи, ставали на дорозї моєї карієри. Звичайно буває так, що те, чого ми найбільше хочемо, найбільше притримують ті, від котрих ми малиб се взяти. Оттак більша часть похибок людини приходить в перебраню конечности, а відтак, коли зробимо похибку в хвилї подразненя, горячки, чи страху, переконуємо ся, що сего можна було уникнути і без него можна було обійти ся. Спосіб, якого ми могли ужити, а якого в своїй слїпоті ми не могли видїти, виглядає нам тодї простим і легким і ми говоримо: „Чому я зробив се, а не те?” Жінок натомісць рідко коли мучить жаль, бо рішене не приходить від них; їх нещастя є звичайно накинені їм а їх похибки є майже завсїгди злочинами других.

— В кождім разї, пане, признаєте — відповіла пані

*) Пуританами називали ся в 16 і 17 столїтю в Анґлії протестанти, котрі наставали за тим, аби жити в строгій згоді з приписами християнської науки. Се були безкомпромісові вороги грішного житя. Отже пуританізм значить житє після засад пуританів.

Данґляр — що якби провина була навіть тільки моя, то я минувшої ночи віднесла за ню строгу кару.

— Бідна жінка! — сказав Вієфорт, стискаючи її руку. — Се була кара за строга на ваші сили, бо ви два рази зімліли, а преціньь...

— Що?

— Ну, мушу вам сказати. Зберіть всю свою відвагу, бо се ще не конець.

— Господи Боже! — скрикнула пані Данґляр переляккано — то ще щось остає?

— Ви глядите тільки назад себе і се вже є досить погано. А тепер треба глянути на будучність, яка є ще більше хмарна, прямо страшна, може кровава!

Баронова знала, яким холоднокровним Вієфорт був з природи і теперішне його схвильоване налякало її так, що отворила уста, аби крикнути, однакож голос завмер її в горлі.

— Як пригадала ся та страшна минувшина? — продовжав Вієфорт. — Як дійшло до того, що вона втікла з глубини гробу і з таємних комірок наших сердець, де вона була похована, і вертає тепер до нас, як привид, викликає блідість на нашім лици і паленить його соромом?

— Ах! — перебила Герміна — се без сумніву тільки звичайний припадок.

— Припадок! — відповів Вієфорт. — Ні, ні, пані. Нема такої річи, як припадок!

— Чому ні? Чи не був се припадок, що все так зложило ся? Чи не через припадок купив ґраф Монте Крісто сей дім? Чи не припадково казав він копати землю? Чи не був се припадок, що викопано там під деревами сю мою невинну дитину, котрої я ніколи навіть не поцілувала, але за котрою я проляла стільки гірких сліз! А, як моє серце рвало ся було до ґрафа, коли він згадав про дорогі останки, які найдено під муравою.

— Ні, ні, пані! Отсе є страшна новинка, яку маю вам сказати — промовив Вієфорт придушеним голосом. — Ні, нічого не найдено під муравою. Ніякої дитини там не відкопано. Ні, не плачте, не стогніть, а за те дрожіть.

— Що ви хочете сказати? — спитала пані Данґляр, дійсно дрожачи.

— Хочу сказати, що коли ґраф Монте Крісто копав

під тими деревами, то він не найшов ані кістяка, ані скринки, бо ні одного, ні другого там не було.

— Не було там нічого — повторила пані Данґляр, вдививши ся у Вієфорта розширеними очима, в яких видно було переляк. — Ні одного, ні другого там не було? — сказала знов, як особа, що старає ся своїм голосом придержати втїкаючу думку.

— Ні! — потвердив Вієфорт, ховаючи лице в своїх долонях — ні, сто раз ні!

— Отже ви, пане, не закопали там дитини? Чому-ж ви мене обманювали? В якій цїли? Говоріть!

— Я закопав. Але слухайте, слухайте, а будете милосердити ся надї мною, котрий сам через двайцять лїт носив тяжкий тягар смутку, який тепер виявлю не кидаючи з него ані дрібки на вас.

— Мій Боже, ви мене лякаєте! Але говоріть, я буду слухати.

— Памятаєте ту страшну ніч, коли ви лежали майже вмираючи на тім ліжку в кімнатї з червоного дамаску, а я, не менше заляканий, чим ви, ожидав уродин. Дитина вродила ся. Я взяв її, вона була без руху, без віддиху, без голосу; ми думали, що вона мертва.

Пані Данґляр неспокійно порушила ся, немов би хотїла скочити зі свого крісла. Однакож Вієфорт спинив її, заломлюючи руки, немовби благав, щоби його слухала.

— Ми думали, що вона була мертва — говорив дальше. — Я поклав її в скринку, яка мала заняти місце домовини. Я вийшов на огород. Я викопав ямку і чимскорше поклав скринку у ямку. Заледви я ту ямку трохи прикрив землею, коли простягнула ся до мене рука Корсиканця. Я побачив, як підносить ся тїнь і в тій самій хвилї світло блисло менї в очи. Я почув біль. Я хотїв крикнути, але якийсь мороз пішов по моїм тїлї і здусив мій голос. Я упав без житя. Я думав, що я убитий. Ніколи не забуду вашої відваги, коли прийшовши назад до притомности, я послїдними силами зарачкував до сходів дому, а ви, самі умираючи, злїзли менї на стрічу.

— Ми були обовязані мовчати про цїлий сей випадок. Ви мали відвагу вернути до дому в товаристві акушерки. Я пояснював свою рану двобоєм. Хоч ми сего майже не надіяли ся, наша тайна оставала нашою виключною власністю.

Мене забрано до Версалю. Через три місяці я боров ся зі смертю. Наконець, коли виглядало, що я втримаю ся при житю, лїкарі казали відвезти мене на полудне. Чотири чоловіки несли мене з Парижа до Шальон, йдучи по шість миль денно. Пані Віефорт їхала в кариті за моїми ношами. У Шальон мене поклали на човен на ріці Саоні, рікою я поплив до Родану, а Роданом до Арль. Там знов поклали мене на ноші і занесли до Марсилії. Шість місяців забрало менї, поки я виздоровів. За той час нїхто менї вас не згадував і я не мав відваги питати про вас. Коли я вернув до Парижа, то довідав ся, що як вдова по п. Нарґон, ви вийшли замуж за п. Данґляра.

— Що було предметом всїх моїх думок, від коли притомність менї вернула? Все одно і те саме, — все труп дитини, який кождої ночі у моїм снї вставав з під землї і уносив ся понад гробом з грізним поглядом і рухами. Сейчас по своїм повороті до Парижа, я зачав допити. Дім не був ще замешканий, від коли ми з него вийшли, однакож якраз наймлено його на девять лїт. Я найшов того, що винаймив дім. Я удав, що менї не до вподоби те, що дім, котрий належав до батька і матері моєї жінки, переходить в руки чужих людий. Я запропонував заплатити їм за те, що зречуть ся винайму. Вони зажадали шість тисяч лїрів. Я був би дав десять тисяч, я був би дав двайцять тисяч. Я мав гроші з собою. Я казав винаймаючому підписати ся, що зрікає ся дому, а коли дістав його підпис, поїхав ґальопом до Отейль.

— Нїхто не був в домі, від коли я з него послїдний раз вийшов. Була пята година по полудни. Я зайшов до червоної кімнати і чекав до ночи. Там всї думки, що мучили мене через рік без перестанку, вернули до мене з цїлою силою. Корсиканець, що заприсяг менї пімсту, що слїдив за мною з Німе до Парижа, що засїдав на мене в городї, що вдарив мене ножем, що бачив, як я копав гріб, — бачив, як я закопав дитину. Він міг довідати ся про вас, — нї, він міг вже й перед тим знати про вас. Чи не схоче він колись зажадати у вас заплати за переховуване сеї страшної тайни? Чи не булаб се для него солодка пімста, колиб найшов, що я не вмер від удару його ножа? Тому

потрібно було передовсім і за всяку ціну, щоби я затер всї слїди минувшини, — тодї я стратив би видимі докази. Задля сего я уневажнив винайм. За отсим я прийшов. На отсе я чекав.

— Прийшла ніч. Я чекав, поки не стало зовсім темно. Я був без світла в своїй кімнатї. Коли вітер тряс дверми, я тряс ся, бо сподївав ся побачити за ними укритого шпіона. Менї здавало ся, що я скрізь чую за собою ваше стогнанє на ліжку і я не мав відваги обернути ся. Моє серце било ся так сильно, що я бояв ся, аби рана не отворила ся знов. Наконець один за одним замовкли всї гомони сусїдства. Я розумів, що не маю чого бояти ся, що мене не будуть нї бачити, нї чути. Я рішив ся зійти в город.

— Панї! Я вважаю себе за такого відважного, яким лише можна бути, але коли я виняв ізза пазухи ключик від сходцїв, той ключик, котрий ми так цінили і котрий ви хотїли причіпити до золотого перстеня, — коли я отворив двері і побачив блїдий місяць, що розливав струю блїдого світла по сходах, я мусів сперти ся об стїну. Я мало не наробив крику. Я мало не збожеволів. Все таки я остаточно поборов себе. Я зійшов по сходах крок за кроком. Одиноке, чого я не міг побороти, то дивне дрожанє колїн. Я вчіпив ся поруча. Якби я був на хвильку пустив поруче, я був би впав. Так дістав ся я на долину. Під дверми на дворі стояв рискаль спертий об стїну. Я взяв його і пішов до корчів. Я заосмотрив ся в темну лїхтарню. На серед травника я спинив ся, аби її засвітити, і пішов дальше.

— Се був конець листопада. Вся свіжість городу зникла. Дерева не були нічим більше, як кістяками з довгими, сухими руками. Мертве листє шелестїло під моїми ногами. Мій страх збільшив ся до того, що поки я зближив ся до корчів, я витягнув пістоль з кишенї і наставив його перед себе. Менї все здавало ся, що бачу Корсиканця між деревами. Я перешукав корчі при помочі лїхтарнї. Між ними не було нікого. Ніякий голос не переривав нічної мовчанки, крім того, що часом давала ся чути сова.

— Я привязав лїхтарню до розгалуженого дерева, котре завважив рік перед тим точно на тім місци, де я був спинив ся копати яму. Через лїто виросла там густа трава і коли надійшла осїнь, не було кому її скосити. Все таки одно менше заросле місце звернуло на себе мою увагу.

Се було мабуть те місце, де я копав. Я взяв ся до роботи. Прийшла година, на яку я чекав цілий минувший рік. Як я працював, як я надіяв ся, як я уважно втикав рискаль в землю, сподіючи ся почути під ним щось твердшого! Та я не викопав нічого, хоч зробив яму два рази більшу, чим попередно. Я думав, що я помилив ся, що я забув місце. Я оглянув ся, поглянув на дерева, старав ся пригадати собі всї подробиці. Холодний, острий вітер свистав поміж безлистими галузками дерева, але з мого чола піт тік цюрком. Я пригадав собі, що Корсиканець вдарив мене ножем якраз, коли я затоптував землю у ямі. Роблячи се, я був спер ся на дерево. За мною був камінь, що мав служити за місце спочинку для осіб, що ходили по городі. Коли я падав, моя рука, пустивши дерево, діткнула ся була холодного каменя. З правого боку себе я бачив дерево, за собою камінь. Я став в такий самий спосіб, відтак дав собі упасти, встав і зачав знов копати і побільшувати яму, однакож таки не найшов нічого, нічого. Скринки не було там!

— Скринки не було там?! — повторила з переляком пані Данґляр.

— Не думайте, що я вдоволяв ся одною сею пробою — говорив дальше Віефорт. — Ні, я перешукав всї корчі. Я думав, що може Корсиканець, побачивши скринку, подумав, що в нїй є якийсь скарб, і старав ся з ним втечи, однакож спостеріг свою помилку, викопав иншу яму і сховав скринку там. Однакож я не найшов нічого. Відтак я подумав собі, що може він занехав сю осторожність а тільки кинув скринку денебудь в кут. В такім разї я мушу чекати денного світла, аби продовжувати свої пошукуваня. Я пійшов назад до кімнати і рішивсь чекати.

— О, Боже!

— Коли розвиднїло ся, я пішов знов на город. Насамперед я пішов між корчі. Я сподївав ся найти якісь слїди, котрих не міг побачити в темнотї. Я перекинув землю на просторі більш двайцяти квадратових стіп а на дві стопі глубини. Робітник бувби не зробив стільки за день, скільки я зробив за одну годину. Однакож я не міг найти нічого, абсолютно нічого. Відтак я шукав за скринкою, припускаючи, що вона закинена десь в якімсь кутї. Се повинноб бути десь при стежцї, що провадить до фіртки, одна-

кож сї пошукуваня були такiж даремнi, як i перші, і з тяжким серцем я вернув до корчів, в яких не було для мене надії.

— О! — промовила пані Данґляр — сего було досить, щоби допровадити вас до божевіля!

— Через якийсь час я думав, що до сего дійде — однакож не стрітило мене те щасте. Наконець я відзискав свою силу і спромогу думати. Чому, сказав я собі, мавби той чоловік забрати з собою трупа?

— Ви сказали — вкинула пані Данґляр — що він потребував би сего, як доказу.

— О, ні, пані. Се не могло бути. Мертвих тіл не держить ся через рік. Їх показують судови і тоді збирають докази. Тимчасом не стало ся нічо подібного.

— Що-ж инакшого могло стати ся? — спитала Герміна, дрожачи.

— Щось більше страшного, більше фатального, більше небезпечного для нас! Дитина мабуть жила і Корсиканець спас її!

Пані Данґляр скрикнула з переляку і схопила Віефорта за руку.

— Моя дитина жила! Ви поховали мою дитину живцем! Ви не були певні, що моя дитина мертва, і закопали її! Ах!

Вона встала і стояла перед прокуратором майже з виразом погрози.

— Що я знаю про се? Я тільки припускаю, як можу припускати все инше — відповів Віефорт з розпукою.

— О, моя дитина, моя бідна дитина! — заводила баронова, і сїла назад на крісло здушуючи плач у своїй хустинції.

Віефорт прийшов скорше до себе і здаючи собі з того справу, що для відверненя обуреня матері від себе, мусить передати їй страх, який сам відчував, зачав:

— Отже розумієте, що якби так воно було, то ми пропали. Ся дитина живе і хтось знає, що вона живе. Хтось є в посіданю нашої тайни. А коли Монте Крісто говорить перед нами про відкопане дитини, коли там не було закопаної дитини, то він знає нашу тайну.

— Справедливий Бог! Бог пімсти! — промовила до себе баронова.

Віефорт у відповідь тільки глухо застогнав.

— Але дитина, дитина, пане? — питала схвильована мати.

— Скільки я за нею нашукав ся! — відповів Віефорт, заломлюючи руки. — Скільки я не кликав за нею через довгі безсонні ночі! Як хотів я королївського богацтва, щоби купити за него мілїон тайн від мілїона людий, щоби найти між ними свою тайну! Наконець одного дня, коли вже сотий раз взяв за рискаль, я зачав питати себе, що міг Корсиканець зробити з дитиною. Дитина є тягарем для того, що втїкає. Може він завважив, що вона ще жиє, і вкинув її в ріку?

— Неможливо! — крикнула панї Данґляр. — Чоловік може убити другого з пімсти, але не утопить з розмислом дитини.

— То може дав дитину до дому для знайдів...

— О, так, так! — підхопила баронова — моя дитина певно там!

— Я пішов до такого дому і довідав ся, що тої самої ночі — в ночи 20 вересня — принесено там дитину, завинену частинно у гарну льняну хустинку, з розмислом роздерту на половину. Ся частина хустинки мала на собі знак баронської корони і букву Г.

— Се була моя! — скрикнула панї Данґляр. — Все моє біле було в такий спосіб назначене. Пан Нарґон був бароном, а моє імя є Герміна. Дякую Тобі, Боже! Моя дитина не була мертва!

— Нї, вона не була мертва.

— І ви можете менї се говорити, не боячись, що я умру з радости? Де вона є? Де є моя дитина?

Віефорт здвигнув раменами.

— Чи я знаю? Чи думаєте, що якби я знав, то бувби оповідав вам все те, що я пережив і переболїв? В тім і цїла річ, що я не знаю. Около шість місяців опісля прийшла жінка, щоби відібрати дитину. Вона принесла з собою другу половину хустинки. Жінка подала всї вимагані подробицї і дитину віддано в її руки.

— То ви повинні були розпитати про жінку, повинні були її вислїдити.

— А як ви, панї, думали, я був занятий? Я удав, що розслїджую одну кримінальну справу і ужив всїх найсправ-

нійших гончих псів, найлучших поліційних аґентів, аби віднайти ту жінку. Вони найшли її слід до Шальон і там згубили.

— Згубили?

— Так, на завсїгди.

Панї Данґляр слухала сего оповіданя, в однім місци зітхаючи, в другім пускаючи сльозу, в третім видаючи оклик. Тепер спитала:

— І то все? Ви на тім скінчили?

— Нї — відповів Віефорт. — Я нїколи не переставав питати і шукати. В послїдних двох-трох лїтах я позволив собі на трохи відпочинку. Однакож тепер зачну пошукуваня з новою впертїстю і побачите, що вишукаю все. Бо тепер мене підганяє вже не тільки совість, але й страх.

— Я думаю — сказала панї Данґляр — що ґраф Монте Крісто не може нїчого знати, бо инакше не шукав би нашого товариства.

— О, людська злоба є велика — відповів Віефорт — бо вона перевисшає добрість Бога. Чи ви завважили очи того чоловіка, коли він до нас говорив?

— Нї.

— А чи колинебудь ви приглядали ся йому уважно?

— Певно. Він дивний, але то все. Одно я завважила: зі всїх роскішних річий, які він ставив перед нами, він сам не дотикав ся нїчого. Він завсїгди їв що иншого.

— Так, так! — сказав Віефорт. — Я також се завважив. Якби я був знав те, що тепер знаю, то я був би також до нїчого не діткнув ся. Я вірив би, що він хоче нас потруїти.

— І бачите, що ви булиб помилили ся.

— Так, без сумнїву, однакож, вірте менї, сей чоловік має инші пляни. З тої причини я хотїв бачити ся з вами, говорити з вами, перестерегти вас перед кождим, а передовсїм перед ним. Скажіть менї, — і при тих словах Віефорт дивив ся на паню Данґляр пильнїйше, чим коли перед тим — чи ви виявили комунебудь наші взаємини?

— Нїколи, нїкому.

— Розумієте мене? — сказав Віефорт ласкаво. — Коли я кажу „комунебудь”, то, вибачте менї за впертість, я думаю „комунебудь в світї”.

— Так, так, я розумію дуже добре — відповіла баро-

нова, паленіючи. — Нікому і ніколи, присягаю вам.

— Чи ви коли мали звичай писати в вечер те, що пережили за дня? Чи ви писали дневник?

— Ні, на жаль. Моє житє перейшло на пустоті. Я рада-б його сама забути.

— Чи не говорите часом через сон?

— Я сплю, як дитина, не памятаєте? — Баронова знов запаленіла а Вієфорт зблід.

— Се правда — потвердив він так тихо, що майже не було сего чути.

— Отже? — спитала баронова.

— Добре. Я розумію, що маю тепер робити — скавав Вієфорт. — За тиждень від нині я буду знати, хто є той ґраф Монте Крісто, звідки він приїхав, куди він ходить і чому він говорить при нас про дітий, викопаних в його городі.

Вієфорт вимовив сї слова голосом, від якого ґраф був-би задрожав, якби був се чув. Відтак стиснув руку баронової, яку вона йому з ваганєм подала, і відпровадив її з пошаною до дверий. Пані Данґляр вернула иншим фіакром до пасажу, по другім боці якого найшла свою кариту і на ній спокійно дрімаючого візника, умученого довгим чеканєм.

РОЗДІЛ LXVIII.

Літний баль.

Того самого дня, в ту пору, як пані Данґляр розмовляла з прокуратором, подорожна карита заїхала на вулицю ді Ельде, переїхала через браму ч. 27 і спинила ся на подвірю. Отворили ся двері і з карити злїзла пані Морсерф, спираючи ся на рамя свого сина. Незадовго опісля Альберт лишив її дома саму, казав запрягти свої коні і, поправивши свою тоалєту, поїхав на Елізейські Поля до дому Монте Кріста.

Ґраф приняв його зі своїм звичайним усміхом. Се була дивна річ, що не видно було, аби хтось зближив ся хоч

на крок в приязни до того чоловіка. Ті, що, якби то сказати, хотіли б пробити собі дорогу до його серця, стрічали непереможну запору. Морсерф, який пустив ся до ґрафа з отвореними раменами, почув холод, коли наблизив ся близше, і помимо приязного усміху, відважив ся тільки простягнути одну руку. Монте Крісто потряс її холодно, як се завсїгди робив.

— А ось, я вже й вернув ся, дорогий ґрафе — промовив Альберт.

— Витаю вас з поворотом!

— Я приїхав годину тому.

— З Дієп?

— Ні, з Трепорту.

— А правда!

— І насамперед приходжу відвідати вас.

— Се з вашої сторони дуже ласкаво — сказав Монте Крісто найрівнодушнійшим голосом.

— Ну, і які новости?

— Ви не повинні питати чужинця, свіжого чоловіка за новостями.

— Я знаю, однакож коли питаю про новости, то міркую, чи ви що зробили для мене.

— Чи ви менї щось припоручили? — спитав Монте Крісто, удаючи заклопотаного.

— О, дайте спокій! — сказав Альберт. — Не удавайте байдужности. Кажуть, що вісти переходять симпатією з віддаленя, а я чув в Трепорті якесь електричне потрясене. Ви або робили щось для мене, або думали про мене.

— Може — відказав Монте Крісто. — Я в дійсности думав про вас, однакож маґнетична струя, що йшла від мене, мусіла йти, признаю ся, без моєї відомости.

— Невжеж! А скажіть менї, прошу вас, як то було?

— Зовсім просто. Пан Данґляр обідав у мене.

— Я знаю се. Аби не стрічати ся з ним, я з мамою був виїхав з міста.

— Однакож він обідав враз з п. Андрієм Кавальканті.

— З вашим італїйським князем?

— Не так скоро. Пан Андрій називає себе тільки віконтом.

— Називає себе, кажете?

— Так, називає себе.

— Але не є віскontом?

— Гм, як я маю знати? Так він називає себе. Я, розуміє ся, даю йому такий самий титул і всї другі роблять те саме.

— Що за дивний з вас чоловік! Щож дальше? Кажете, що п. Данґляр обідав тут?

— Так.

— З вашим віскontом Андрієм Кавальканті?

— З віскontом Кавальканті, з маркізом — його батьком, з панею Данґляр, з паном і панею Віефорт — дуже милі люди, з п. Дебреєм, з Максиміліяном Морелем і — хто то ще був? Чекайте, — а, — з п. Шато-Рено.

— Чи вони говорили про мене?

— Анї слова.

— Тим гірше.

— А то чому? Я думав, що ви хотїли, аби вони забули про вас.

— Коли вони не говорили про мене, то я певний, що думали про мене і я тепер в розпуцї.

— А як се буде на вас впливати, що панна Данґляр не була тут між тими, що думали про вас? Се правда, що вона могла думати про вас дома.

— За се не маю страху. А як думала, то тільки в той самий спосіб, що я думаю про неї.

— Зворушаюча симпатія! Отже ви ненавидите себе? — спитав ґраф.

— Слухайте! — сказав Альберт. — Як би панна Данґляр схотїла змилосердитись над моїми муками задля неї і відплачуватись менї поза подружними формальностями, які аранжують наші обі родини, то був би вповнї вдоволений. Одним словом, з панни Данґляр булаб гарна любовниця, але жінка, — до чорта!

— І отсе — сказав Монте Крісто — в такий спосіб ви думаєте про свою будучу жінку?

— Так, правда, що се дуже брутально, але все таки правдиво. Однакож зваживши, що сеї мрії не можна здїйснити, бо панна Данґляр мусить стати моєю жінкою, — тоб то жити зі мною, співати менї, вкладати вірші і музику не дальше, як десять кроків від мене, і що се має бути цїле моє житє, то менї стає лячно. Можна покинути любовницю, але жінку, пробіг, се вже не те. Жінка — вічна: чи вона близько, чи далеко, то все постійна. А се лячно

думати про те, щоб мати завсігди панну Данґляр — хочби й здалека.

— Вас тяжко вдоволити, віконте.

— Так, бо я часто хочу неможливого.

— Чого саме?

— Хочу найти таку жінку, яку найшов мій батько.

Монте Крісто зблїд і дивив ся на Альберта, граючись якимсь дорогоцїнним пістолем.

— Отже ваш батько був щасливий? — спитав по хвили.

— Ви знаєте, ґрафе, мою думку про маму; глянути на ню, вона ще гарна, ще жива, — більше, чим коли. Для всякого иншого сина бути чотири днї товаришем своєї матери в Трепортї булоб нудно, а я провів чотири днї в її товаристві з більшим вдоволенєм, більшим спокоєм, більше поетично, можу сказати, чим колиб був взяв яку королеву за свою товаришку.

— Се занадто велика досконалість і ви через ню заставили-б всякого присягнути на самітне житє.

— Отсе є причина — говорив дальше Морсерф — чому я, знаючи, що є в світї одна досконала жінка, не лакомлю ся на те, аби женити ся з панною Данґляр. Чи бачили ви коли, як збільшає ся у вартости річ, коли ми дістанемо її в своє посїданє? Діямант, що блистїв у виставовім вікнї, блистить богато краще, коли він вже ваш. Коли одначе мусимо признавати висшість другого, а мусимо задержувати те, що є гірше, то розумієте, як се прикро?

— Знає світ! — сказав до себе ґраф.

— І тому я буду радувати ся, коли панна Евгенія побачить, що я тільки мізерна порошинка, що має заледви стільки соток тисячів, скілько вона має мілїонів.

Монте Крісто усміхнув ся.

— Менї приходив на думку один плян — говорив дальше Альберт. — Франц любить все, що є незвичайне. Я пробував залюбити його в паннї Данґляр, та помимо чотирох листів, написаних в найбільше приманчивий спосіб, він постійно відповідав: „Моя любов до незвичайного може бути велика, однакож вона не допровадить мене до того, щоби я ломив своє слово".

— Я назвав би се дуже щирою приязнею припоручати комусь другому дївчину, якої самі не хочете.

Альберт усміхнув ся.

— А знаєте — сказав — Франц незадовго вертає. Однакож се вас не інтересує. Я думаю, що ви його не любите?

— Я? — запитав Монте Крісто. — Мій дорогий віконте, що вам дало причину думати, що я не люблю п. Франца? Я всіх люблю.

— І навіть мене включаєте в те „всіх"? Дякую.

— Прошу мене розуміти правильно — сказав Монте Крісто. — Я люблю усіх, як Господь приказав нам любити своїх ближніх — в християнськім розуміню, однакож дійсно ненавиджу тільки кількох людий. Та вернім до Франца Епіней. Кажете, що він приїзджає?

— Так, кличе його п. Віефорт, який, здаєть ся, так само рад віддати панну Валентину, як п. Данґляр панну Евгенію. Се мабуть дуже прикра річ бути батьком дорослої донечки; се викликає в них горячку і їх пульс ударяє девятьдесять раз на мінуту, поки їх не позбудуть ся.

— Однакож п. Епіней, зовсім не так, як ви, зносить свою долю терпеливо.

— Що більше, він говорить про сю справу поважно, вбирає білий крават і вже балакає про свою родину. Крім сего він дуже високо цінить пана і паню Віефортів.

— На що вони вповні заслугують, чи не так?

— Думаю, що так. Про п. Віефорта завсігди думали як про строгого, але справедливого чоловіка.

— Отже є один — сказав Монте Крісто — котрого ви так не осуджуєте, як того бідного Данґляра?

— Се може тому, що я не є приневолений брати його дочку — відповів Альберт зі сміхом.

— Справді, мій дорогий пане — сказав Монте Крісто — ви є незмірно зарозумілі.

— Я зарозумілий?

— Так, ви. Візьміть циґаро.

— Дуже радо. Але як то я зарозумілий?

— Чому? А ось ви бороните себе, стараєте ся втечи від подружа з панною Данґляр. Нехай події йдуть своєю дорогою, може ви не будете як раз перші, що відкажете ся від него.

— Ба — сказав Альберт, зробивши великі очи.

— Без сумніву, віконте, ярма на ваш карк не нало-

жуть силою. Скажіть серіозно, чи хочете зірвати свої заручини?

— Я дав би сто тисяч лірів, якби міг се зробити.

— Отже тіште ся. Пан Данґляр дав би два рази більше, аби се стало ся.

— Чи я направду такий щасливий? — спитав Альберт, який не міг не допустити до того, щоби хмарка не перейшла через його чоло. — Але, мій дорогий ґрафе, чи п. Данґляр має до сего яку причину?

— А, ось і показала ся ваша горда і самолюбна натура. Ви розрубувалиб самолюбство другого сокирою, а боїте ся, щоб вашого самолюбства не вколов хто голкою.

— Ні, але менї виглядає, що п. Данґляр...

— Повинен би бути одушевлений вами, га? Ну, він чоловік з недобрим смаком і його більше очарував хто другий.

— Хто такий?

— Я не знаю; приглядайте ся і робіть висновки самі.

— Дякую, я розумію. Слухайте: моя мама, — ні, не моя мама, я помилив ся — мій батько має намір дати баль.

— Баль в сїм сезонї?

— Лїтні балї є в модї.

— Якби вони не були, то ґрафиня потребувала-б тільки побажати і вони такими стали-б.

— Се правда. Ви знаєте, се не мішані балї, — сї, що остають в Парижі в липнї, мусять бути правдивими Парижанами. Чи займете ся тим, аби передати наше запрошенє до Кавалькантих?

— А коли буде баль?

— В суботу.

— Старий Кавальканті вже не буде тут.

— Але син ще буде; чи запросите молодого п. Кавальканті?

— Я не знаю його, віконте.

— Ви не знаєте його?

— Нї, я перший раз побачив його кілька днів тому і я не є відвічальний за него під нїяким зглядом.

— Але ви приймаєте його в своїм домі.

— Се инша річ; його припоручив менї один добрий священик, який міг помилити ся. Запросіть його прямо,

але не просіть мене, щоби я його представляв. Якби він відтак оженив ся з панною Данґляр, ви підозрівалиб, що я інтриґував, — зрештою може і я там не буду.

— Де?

— На вашім бали.

— А ви чому не малиб там бути?

— Хочби з тої причини, що ви ще мене не запросили.

— Але я прийшов якраз в тій цїли.

— Ви дуже ласкаві, але я може буду мати перешкоду.

— Коли скажу вам одну річ, чи будете такі згідливі, аби усунути всякі перешкоди?

— Скажіть, прошу.

— Моя мама просить, щоби ви прийшли.

— Ґрафиня Морсерф? — спитав Монте Крісто з виразним здиванєм.

— О, ґрафе — сказав Альберт — я впевняю вас, що моя мама говорить зі мною свобідно і коли ви не відчували тих ниток симпатії, про які ми перед хвилею говорили, то хиба тому, що у вас їх нема, бо через послїдних чотири днї ми про нїкого більше й не говорили.

— Ви говорили про мене?

— Так, се ваш привілей бути живою загадкою.

— То я є загадкою і для вашої матери? Я думав би, що вона занадто розумна, аби допускати до себе примхи уяви.

— Загадка, мій дорогий ґрафе, для кождого, — для моєї матери так само, як і для других. Моя мати завсїгди питає ся, як то може бути, що ви такі молоді. Я вірю, що підчас коли ґрафиня Ґуічіолї бере вас за лорда Рутвена, то моя мама представляє собі, що ви якийсь чародій. При найблизшій нагоді потвердіть її здогад, вам се дуже легко вдасть ся.

— Спасибіг за пересторогу — сказав ґраф. — Буду приготований на всяке можливе.

— Отже прийдете в суботу?

— Коли панї Морсерф мене просить.

— Ви дуже ласкаві.

— Чи п. Данґляр буде там також?

— Батько вже запросив його. Будемо старати ся намовити також п. Вілфорта, щоби прийшов, але не маємо великої надії на те, шоби його побачити.

— Каже пословиця: „Ніколи не покидайте надії!"

— Ви танцюєте, ґрафе?

— Я? Танцюю?

— Так, ви. Чи є в тім щось дивного?

— Се є дуже добре, коли чоловік не має ще сорок літ. Ні, я не танцюю, але люблю дивитись, як другі танцюють. Чи пані Морсерф танцює?

— Ніколи. Але можете говорити з нею, вона дуже хотілаб побалакати з вами.

— Не може бути!

— Дійсно так. І я впевняю вас, що ви є одиноким чоловіком, яким вона так заінтересувала ся.

Альберт встав і взяв свій капелюх. Ґраф відпровадив його до дверий.

— За одну річ мушу себе зганьбити — сказав до Альберта, коли він був вже на сходах.

— За що таке?

— Я говорив перед вами про Данґляра недискретно.

— Навпаки, говоріть про него перед мною завсїгди в той спосіб.

— Добре! Добре є, як чоловіка хтось піддержить. А, ще одно. Коли надієте ся п. Епінея?

— За пять, а найдальше за шість днів.

— А коли має бути його весілє?

— Зараз після того, як приїдуть пан і пані Сен-Меран.

— Запровадьте його коли до мене. Хоч ви кажете, що я не люблю його, я впевняю вас, що буду рад його бачити.

— Зроблю вашу волю, мій пане.

— До побаченя!

— В суботу, чи не так?

— Так, я приобіцяв.

Ґраф дивив ся за Альбертом, махаючи йому на прощане рукою. Коли Альберт всїв у свій фаєтон, Монте Крісто обернув ся і побачив побіч себе Бертучія.

— Що нового? — спитав його.

— Вона їздила до Палати Справедливости — сказав слуга.

— Довго там була?

— Півтори години.

— Повернула до дому?

— Просто звідтам.

— Тепер, мій дорогий Бертучіо, я радив би тобі поїхати шукати за тою маленькою посілістю в Нормандії, про яку я говорив.

Бертучіо уклонив ся, а що його бажаня були в повній гармонії з розказом, який дістав, то пустив ся в подорож ще того самого вечера.

РОЗДІЛ LXIX.

Допити.

Пан Віефорт дотримав слова, яке дав пані Данґляр, що буде старати ся вивідати, як ґраф Монте Крісто відкрив історію дому в Отейль. Він написав того самого дня до п. Бовій (який з інспектора вязниць аванзував на високе становище в поліції) за пожаданою інформацією. Бовій попросив, щоби йому дати два дні на розслідженє, хто був би найвідповіднійший до того, щоби піти до него за інформаціями. При кінци другого дня дістав Віефорт слідуючого листа:

„Особа, що називає себе ґрафом Монте Крісто, є близьким приятелем лорда Вилмора, богатого чужинця, якого часом можна бачити в Парижи і який є тут в теперішню пору. Знає його також священик Бусоні, сицилійський священик, що має дуже добре імя на сході, де зробив богато доброго."

Віефорт відповів, наказуючи розвідати ся як найточнійше і про сі дві особі. Його бажанє виконано і слідуючого вечера він дістав отсі подробиці:

„Священик Бусоні, котрий є в Парижи вже цілий місяць, мешкає в маленькім домику поза церквою св. Сульпіції. Дім є однопо верховий, на долині і на горі є по дві кімнаті і він там мешкає сам один. Дві кімнаті на долині становлять їдальню зі столом, кріслами і шафою і витальню без ніяких прикрас, килимів і без годинника. Видно, що священик обмежує ся на строго необхідні річи. Священик волїє сидіти на поверху в кімнатї, заложеній теольоґічними книжками і перґамінами, в яких любить закопувати ся цілими місяцями. Його льокай дивить ся на гостий через віконце в дверях. Коли побачить незнакоме лице, або лице, що не сподобає ся йому, то відповідає, що священика нема в Парижи і ся відповідь вдоволяє більшість гостий, бо се звісно, що він богато подорожував.

Зрештою, чи він є дома, чи поза домом, в Парижи, чи в Каїро, то священик Бусоні завсігди лишає щось до роздачі і льокай роздає се в імени свого пана через згадане віконце. Друга кімната, побіч бібліотеки, служить за спальню. Ліжко дуже простеньке, без куртин, чотири крісла, софка покрита жовтим оксамітом — се ціле умебльоване спальні.

„Лорд Вилмор мешкає на ул. Фортен Ст. Жорж. Се один з тих анґлійських туристів, що зуживають велике майно на подорожоване. Він винаймив умебльоване помешкане, перебуває в нім тільки кілька годин на день і рідко коли в нім спить. Одно з його дивацтв є те, що ніколи не промовить ані слова по французьки, хоч пише по французьки чисто."

На другий день по достарченю сих важних подробиць прокураторови, зіскочив з карити на розі вулиці Феру якийсь чоловік і застукавши в оливно-зелені двері, спитав, чи священик Бусоні є дома.

— Ні, він вийшов нині рано — відповів льокай.

— Я не можу бути вдоволений такою відповідею — відказав гість — бо я приходжу від когось такого, для котрого кождий мусить бути дома. Будь ласка дати священикови Бусоні...

— Але я вже сказав, що його нема дома! — відповів льокай.

— Отже як він верне, дай йому сю картку і отсей запечатаний папір. Чи він буде дома в осьмій годині нині вечер?

— Без сумніву. Хиба що буде працювати, а се значить те саме, якби не був дома.

— Отже я прийду знов у сю годину — сказав гість і відійшов.

В призначений час той самий чоловік вернув тою самою каритою, але карита замісць спинити ся на розі вулиці Феру заїхала перед самі зелені двері. Він застукав і двері сейчас отворили ся. Із знаків почести, яку показував йому льокай, гість бачив, що його картка зробила свій вплив.

— Чи священик Бусоні дома? — спитав гість.

— Так, пане, він працює в своїй бібліотеці, однакож він сподіє ся вас — відповів льокай.

Незнакомий пішов по простих сходах на гору і перед столом, освітленим лямпою, якої все світло збирала до купи велика умбра, підчас коли решта кімнати була в частиннім сумерку, побачив священика в монашій рясі з ярмуркою на голові.

— Чи маю честь говорити до священика Бусоні? — спитав гість.

— Так, пане — відповів священик — а ви певно та особа, яку присилає до мене від префекта поліції п. Бовій, бувший інспектор вязниць.

— Точно так, отче.

— Ви оден з аґентів назначений для береженя безпеки Парижа.

— Так, пане — відповів гість, трохи вагаючись і паленіючи.

Священик заложив на очи великі окуляри, що закривали не тільки очи, але й виски, і усївши, дав знак гостеви, щоби зробив те саме.

— Я до ваших услуг — промовив з виразним італійським наголосом.

— Місія, яку мені припоручено — сказав гість, вагаючись — є довірочна так з боку того, який її виконує, як і з боку того, до котрого він післаний.

Священик Бусоні склонив голову на знак, що розуміє.

— Ваша чесність — говорив дальше гість — є добре звісна префектови і він бажає довідати ся від вас деяких подробиць звязаних з публичною забезпекою. Аби отсе довідати ся, мене післано до вас. Рахуємо, що анї вузли приязни, анї згляди на гуманність не спонукають вас закривати правду.

— З застереженем, пане, що лише тоді, коли подробиці, яких бажаєте, не будуть проти моїх сумнївів, або моєї совісти. Я, пане, є священик і прим. тайни сповіди мусять остати між мною і справедливістю Бога, а не між мною і людською справедливістю.

— Не лякайте ся, отче, ми вповні шануємо вашу совість.

В ту саму хвилю священик, потиснувши на долину умбру зі своєї сторони, підніс її з другого боку так, що ясне світло упало на лице незнакомого, підчас коли його власне остало закритим.

— Вибачте менї, отче — сказав висланець префекта поліції — але світло разить мене в очи.

Сященик похилив умбру.

— Тепер, пане, говоріть — сказав — я слухаю.

— Я відразу приступлю до річи. Ви знаєте ґрафа Монте Крісто?

— О, ви питаєте про п. Цаконе, чи не так?

— Цаконе? То його імя не є Монте Крісто?

— Монте Крісто є імя посілости, або радше скали, а не родинне імя.

— Добре, нехай так буде, не будемо сперечати ся над словами. Отже як ґраф Монте Крісто і п. Цаконе є одна і та сама особа...

— Абсолютно та сама.

— То говорім про п. Цаконе.

— Добре.

— Я спитав вас, чи ви його знаєте.

— Знаю дуже близько.

— Хто він є?

— Син богатого будівничого кораблів на Мальті*).

— Знаю се, така є поголоска, однакож, як може вам звісно, поліція не вдоволяє ся самими непровіреними поголосками.

— А все таки — відповів священик з легкою усмішкою — коли поголоска є в згоді з правдою, то кождий мусить в ню вірити, навіть поліція.

— Та чи ви певні того, що кажете?

— Що ви хочете сказати сим питанєм?

— Зрозумійте, отче, я зовсім не підозріваю вашої правдомовности, я тільки питаю, чи ви певні сего.

— Я знав його батька, Цаконе.

— А, а!

— Будучи дитиною, я часто бавив ся з сином коло кораблів, що будували ся.

— Звідки він дістав титул ґрафа?

— Ви знаєте, що титул можна купити.

— В Італії?

— Скрізь.

— А його майно, яке після загальної думки є незмірне...

— О, що до сего, то слово „незмірне” є якраз відповідне.

---

*) Мальта є остров на Середземнім Мори на полудне від Італії. Сей остров є заселений Італійцями, але належить до Великої Британії.

— Скільки, ви думаєте, він має?

— Від сто пятьдесять до двох сот тисяч лірів на рік.

— Се є умірковане — сказав гість. — Я чув, що він має три, або чотири міліони.

— Двіста тисяч на рік роблять чотири міліони капіталу.

— Але менї говорено, що він має чотири міліони на рік.

— О, в се не можна вірити.

— Чи ви знаєте сей остров Монте Крісто?

— Певно. Кождий, хто вертав до Франції з Палерма, Неаполю, або Риму морем, мусить його знати, бо переїздив коло него і мусів його бачити.

— Менї кажуть, що се дуже гарне місце.

— Се скала.

— А чому ґраф купив скалу?

— На те, аби бути ґрафом. В Італії треба мати посілість, аби бути ґрафом.

— Ви без сумніву знаєте про молодечий вік п. Цаконе.

— Батька?

— Ні, сина.

— Не знаю нічого певного. В тім періодї його житя я стратив його зі своїх очий.

— Чи він був на війнї?

— Думаю, що він був у військовій службі.

— В котрій армії?

— При маринарці.

— Ви не є його сповідником?

— Ні, пане; я думаю, що він Лютеранин.

— Лютеранин?

— Я кажу, що вірю, що він ним є, але не впевняю. Зрештою я думаю, що у Франції є свобода віри?

— Без сумніву, і ми тепер не будемо входити в його віру, тільки в його вчинки; в імени префекта поліції взиваю вас сказати менї все, що про него знаєте.

— Він має славу дуже милосерного чоловіка. Наш святий отець, папа римський, іменував його Христовим кавалєром — відзначенє, яке дістають тільки князї — за услуги, віддані христіянам на Сходї; він має пять, або шість стяжок визначних ордерів, як свідоцва від східних монархів за його услуги.

— Чи він їх носить?

— Ні, але він гордить ся ними.

— Чи має він яких приятелів?

— Так. Хто тільки знає його, є його приятелем.

— А чи має яких ворогів?

— Тільки одного.

— Яке його імя?

— Лорд Вилмор.

— Де він є?

— Він тепер в Парижи.

— Чи він може подати мені які подробиці?

— Дуже важні. Він був в Індії з Цаконем.

— Знаєте, де він мешкає?

— Десь на Шосе д'Антен, але я не знаю ні вулиці, ні числа.

— Чи ви в згоді з Анґлійцем?

— Я люблю Цаконе, а він його ненавидить, отже ми не є приятелі.

— Чи думаєте, що ґраф Монте Крісто був вже коли попередно у Франції, поки приїхав в гостину до Парижа?

— На се питане я можу безпечно відповісти. Ні, пане, він ніколи тут не був, бо шість місяців тому він просив мене, щоби я подав йому потрібні інформації. Зі свої сторони я, не знаючи, коли знов зможу приїхати до Парижа, припоручив йому п. Кавальканті.

— Андрія?

— Ні, пане, Вартоломея, його батька.

— Тепер, отче, я маю вам поставити вже лиш тільки одно питане і я відкликаю ся до вашої чести, людяности і релігії, щоби ви відповіли мені по щирости.

— Щож се, пане?

— Чи не знаєте, в якій цїли купив ґраф Монте Крісто дім на Отейль?

— Певно, що так. Він менї про се говорив.

— Щож се була за ціль?

— Він хоче заложити в нїм шпиталь для божевільних, такий, як заложив барон Пізані в Палермі. Ви чули про сей шпиталь?

— Так, я чув про него.

— О, се знаменита інституція.

Сказавши се, священик вклонив ся, даючи до зрозу-

міня, що бажає дальше читати. І гість або зрозумів се, або дійсно не мав вже більше що питати; він встав і священик відпровадив його до дверий.

— Ви, чую, роздаєте богато милостині — сказав гість — і хоч говорять про вас, що ви богаті, то я осміляю ся пожертвувати через вас дещо для ваших убогих? Чи приймете?

— Дякую, пане. Я вважаю на одно, щоби всяка допомога, яку даю, походила із мого власного майна.

— Однакож...

— Моя постанова, пане, є незмінна. Та ви тільки пошукайте довкола себе, а найдете, на жаль, аж за богато тих, котрим можете виказати милосерде.

Священик вклонив ся ще раз, коли отворив двері. Незнакомий відклонив ся і вийшов. Карита відвезла його просто до дому п. Вієфорта.

В годину опісля карита виїхала знов і сим разом поїхала на вулицю Фонтен Ст. Жорж та спинила ся при ч. 5, де жив лорд Вилмор. Незнакомий був написав до лорда Вилмора, просячи в него о побачене, і сей назначив його на десяту годину. Коли висланець префекта поліції явив ся десять мінут перед десятою, йому сказали, що лорд Вилмор, який є уосібленем точности, ще не прийшов, але зовсім певно буде дома в десятій годині.

Гостя запроваджено до гостинної, яка була уряджена, як всі инші гостинні бувають уряджені. Піч з двома модерними вазами, годинник в образі Купіда*) з випненим луком, зеркало з виритими рисунками по обох боках, — з одного боку образ Гомера з провідником під рукою**), з другого боку образ Белізара***), — сивавий папір, червоне, та чорне обите стін, — оттак виглядала гостинна лорда Вилмора. Її освічували лямпи з умбрами з точеного шкла, які давали тільки слабе світло, немов би милосердили ся над слабими очима префектового висланця.

*) Купід — римський божок любови. Представляють його, як хлопчика з луком в руці. З того лука він ніби пускає стріли любови.

**) Гомер — старинний грецький поет, що уложив „Ілїяду” та „Одисею”. Переказ говорить, що він, старий та сліпий, мандрував від міста до міста та співав свої вірші. Мав жити около 900 літ перед Христом.

***) Белїзаром називав ся один ґенерал за римського цісаря Юстиніяна; він побив ріжних ворогів цісаря, але його оскаржили заздрісні вороги фальшиво, що він змовляє ся проти цісаря, і після передання за те вибрано йому очи і він став жебраком.

По десяти мінутах вижиданя годинник зачав бити десяту годину і при пятім ударі отворили ся двері, а в них явив ся лорд Вилмор. Він був чоловіком трохи понад середного росту з рідкою, червоною бородою, з легкої краски лицем і з ясним волосем, що зачинало сивіти. Убраний був з цілою анґлійською диваковатістю, а саме в синю свиту з золоченими ґузиками і високим ковніром, після моди з 1811 р., в білу камізельку і нанкінові штани три цалї за короткі, котрим одначе підвязки не дали підносити ся до колїн. Перша замітка лорда, коли зявив ся, була:

— Ви знаєте, пане, що я не говорю по французськи?

— Знаю, що не любите розмовляти в нашій мові, — відповів гість.

— Однакож ви можете говорити по французськи — сказав лорд Вилмор — я хоч не говорю по французськи, то розумію.

— А я, — відповів гість, переходячи на анґлійську мову — знаю подостатком по анґлійськи, щоби розмовити ся. Отже не буде ніякої трудности.

— Гей-го! — сказав лорд голосом, яким може вимовити се тільки родовитий Анґлієць.

Висланець предложив свій рекомендаційний лист, котрий лорд відчитав з анґлійським спокоєм, а скінчивши промовив:

— Розумію, розумію дуже добре.

Відтак зачали ся питаня, які були подібні до питань ставлених священикови Бусоні, та з уваги на те, що лорд Вилмор, як ворог ґрафа, не так дуже вязався в своїх відповідях, то питаня були богато численнійші. Лорд описав молодість Монте Кріста, говорячи, що він в десятім році житя вступив на службу одного з малих князиків Індії, що воюють з Анґлійцями. Там стрітив ся з ним перший раз Вилмор і боров ся з ним. У тій війні Цаконе дістав ся в полон і був висланий до Анґлії на корабли для вязнів, та з корабля він втік і вратував ся тим, що умів пливати. Відтак зачали ся його подорожі, його двобої, його любовні історії. Потім прийшло повстанє в Греції, і він служив в грецьких рядах. Підчас сего він відкрив в Тесалії копальню срібла, однакож був осторожний, аби нікому про ню не сказати. По битві під Наваріном, коли укріпив ся уряд Греції, він попросив короля Оттона о копальняну конце-

сію в тій околиці і дістав її. Звідси його великанське майно, яке по думці лорда Вилмора може приносити один або два міліони річно, — дуже непевний дохід, що може несподівано пропасти, якби копальня недописала.

— Але — спитав гість — чи не знаєте, чого він приїхав до Франції?

— Він спекулює зелізницями — відповів лорд Вилмор — а будучи зручним хеміком і не менше визначним фізиком, він відкрив новий телеґраф, котрий він старає ся довести до уживаня.

— А кілько він пропускає річно? — спитав висланець префекта.

— Не більше, як пятьсот, або шістьсот тисяч лірів — сказав лорд Вилмор — о, він скнира.

Анґлієць говорив, видно, з ненависти, бо не знаючи, чим докорити ґрафови, оскаржував його о скупість.

— Чи знаєте його дім в Отейль?

— Певно.

— Що знаєте про него?

— Хочете знати, чому він його купив?

— Так.

— Ґраф є спекулянт, який колись ще зруйнує ся своїми утопійними експериментами. Йому здає ся, що в сусідстві дому, який він купив, є мінеральне жерело. Він хоче обернути свій дім у дім для купелий. Він вже скопав цілий город два або три рази, щоби найти славне жерело, але не пощастило йому і він незадовго зачне скуповувати сусідні доми. О, як я його не люблю. Я тільки чекаю тої хвилі, коли його зелізниця, його телеґраф та пошукуваня за мінеральними водами зруйнують його, а се стане ся незадовго.

— Яка причина вашої ворожнечі?

— Перебуваючи в Анґлії, він звів жінку одного з моїх приятелів.

— Чомуж не шукаєте пімсти?

— Я мав з ним вже три двобої — сказав Анґлієць — перший пістолями, другий мечем, а третий обосічним мечем.

— А який був вислід двобоїв?

— Перший раз він пострілив мою руку, другий раз зранив мене в груди, а третий раз зробив мені отсю рану.

При тих словах Анґлієць підніс ковнїр своєї сорочки і показав загоїну, по червоности котрої було видно, що вона недавна.

— Я його ворог і я певний, що він ще згине з моїх рук — додав Анґлїць.

— Однакож — сказав післанець — менї виглядає, що ви тепер не приготовляєте ся його убити.

— Гей-го! — сказав Анґлієць. — Я кождого дня вправляю ся в стріляню, а що другий день беру лекції боротьби шаблею.

Се було все, про що гість бажав довідати ся, чи радше все, що міг довідати ся від Анґлїйця. Полїцийний аґент встав, вклонив ся лордови Вилморови, який відклонив ся з питомим Анґлїйцям холодом, і відійшов.

Коли-ж лорд Вилмор почув, як за гостем замкнули ся двері, пішов до своєї спальнї, одною рукою стягнув з голови своє ясне волосе, другою червону бороду і рану і показало ся чорне волосе, темнаве лице та перлові зуби ґрафа Монте Кріста. А до дому п. Віефорта вернув сам п. Віефорт, а не висланець префекта поліції. Королївський прокуратор чув ся спокійнійше, хоч не довідав ся в дійсности нічого певного. По раз перший від обіду з Отейль він спав сеї ночи спокійно.

РОЗДІЛ LXX.

Баль.

Був се один з найгорячійших днїв в липни, коли надійшла субота, в яку мав відбути ся баль Морсерфів.

Була десята година вечера. Високі дерева в городі ґрафа зарисовували ся виразно проти неба, засїяного золотими зірками; деинде видно було ще послїдні хмарки, що остали з дня. Із кімнат на партері чути було звуки музики і ясні струї світла продирали ся через отвори венецьких віконниць. В сю пору на городї було тільки десять слуг, що якраз дістали від своєї панї приказ приготовляти вечеру. Доси не було рішено, де має відбути ся вечера, у їдальнї, чи під довгим шатром, построенім на травнику. Чудова си-

ність неба, вкритого звіздами, переважила остаточно в користь травника. Город був освітлений ріжнобарвними лямпами, після італійського звичаю. Столи були навантажені восковими свічками і цвітами, після звичаю усіх країв, де знають ся люди на роскошах стола.

Коли ґрафиня Морсерф вернула до мешканя по виданю приказів, прибували вже численні гості, більше притягнені милою гостинністю господині, чим визначним становищем ґрафа, бо завдяки доброму смакови Маркиди, кождий був певний, що найде на бали щось, про що варто буде оповідати, або що варто буде навіть наслідувати в разі потреби.

Пані Данґляр, яка була занепокоєна подіями послідних днів, не могла рішити ся, чи йти до пані Морсерф, однакож того дня рано її карита припадково стрітила ся з каритою п. Вієфорта. Вієфорт зробив до неї знак і коли карити зрівнали ся, він сказав:

— Йдете до пані Морсерф, чи ні?

— Ні — відповіла пані Данґляр — не чую ся добре.

— Милите ся — сказав Вієфорт значучо — се важне, щоби ви там були.

— Думаєте так? — спитала баронова.

— Так думаю.

— В такім разі прийду.

І обі карити минули себе.

Тому пані Данґляр прийшла, не тільки гарна, як особа, але й гарно пристроєна. Вона увійшла в одні двері в той самий час, коли Маркида показала ся в других. Ґрафиня вислала Альберта, аби привитав паню Данґляр. Він приближив ся, сказав їй якийсь вповні заслужений комплімент за її тоалету і подав їй рамя, щоби запровадити її на місце сидженя. Альберт оглянув ся.

— Дивите ся за моєю дочкою? — спитала баронова усміхаючись.

— Признаю ся до сего. Чи ви були такі безмилосерні, що не взяли її з собою?

— Будьте спокійні. Вона стрітила панну Вієфорт і взяла її під руку. Бачите, вони ось там йдуть за нами, обі в білих строях, одна з китицею камелій, друга незабутьків. Але скажіть мені . . .

— Добре, що хочете знати?

— Чи ґраф Монте Крісто буде тут нині?

— Сімнайцять! — відповів Альберт.

— Що таке?

—Я хотів сказати, що всі дивлять ся за ґрафом — відповів Альберт, сміючись. — Ви вже сімнайцята особа, що поставила мені те саме питанє. Видна річ, що ґраф є в моді; ґратулюю вам.

— І ви відповіли всім так, як мені?

— А, правда, я вам ще не відповів. Будьте спокійні. Будете тут мати сего льва. Належимо до упривілейованих.

— Ви були вчера на опері?

— Ні.

— Він був там.

— А, так? І зробив знов щось ориґінального?

— Чи він може десь без того показати ся? Ельслерівна танцювала, грецька княгиня була одушевлена. Після танцю ґраф заложив на ручку китиці чудовий перстень і кинув його так до чаруючої танцюристки, котра в третій дії, аби показати, що цінить дарунок, вийшла на сцену з тим перстенем на своїм пальци. — А грецька княгиня, чи й вона тут буде?

— Ні, сеї приємности не будете мати. Її становище в домі ґрафа не є достаточно зрозуміле.

— Тимчасом оставте мене тут і пійдіть до пані Віефорт, яка там старає ся звернути на себе вашу увагу.

Альберт вклонив ся пані Данґляр і пішов до пані Віефорт, якої уста отворили ся враз з тим, як він зближив ся до неї.

— Я заложив би ся — сказав Альберт, не чекаючи на те, що вона скаже — що я знаю, що ви хотіли мені сказати.

— Так? Ану, що таке?

— Як дійсно вгадаю, то признаєте ся?

— Так.

— Слово чести?

— Даю слово чести.

— Ви хотіли спитати, чи вже прийшов, або чи має прийти граф Монте Крісто.

— Ні. Я не про него думала. Я хотіла спитати, чи ви мали які відомости про п. Франца.

— Так, вчера.

— Яка була відомість?

— Що він виїзджає враз з листом.

— Добре. А тепер як з ґрафом?

— Ґраф буде тут, будьте спокійні.

— Ви знаєте, що він має ще одно імя крім Монте Крісто?

— Ні, я сего не знав.

— Монте Крісто є імя острова, але він має й родинне імя.

— Я ніколи його не чув.

— Ну, то я ліпше поінформована від вас. Його родинне імя є Цаконе.

— Можливо.

— Він Мальтанець.

— Се також можливо.

— Син властителя кораблів.

— Пані, ви повинні все те оповісти голосно, будете мати великий успіх.

— Він служив в Індії, відкрив копальню в Тесалії і приїхав до Парижа, щоби заложити лічниче заведене з мінеральними водами в Отейль.

— Ну, справді — сказав Морсерф — се є цікава новинка. Чи можна мені сказати її другим?

— Так, але осторожно. Кажіть одну річ за раз і не говоріть, що я вам се казала.

— Чому?

— Бо се є тайна що й но відкрита.

— Ким?

— Поліцією.

— Отже вістка вийшла . . .

— Від префекта поліції минувшої ночі. Париж, розумієте, є здивований видом такого незвичайного богацтва і поліція поробила допити.

— Добре! Нічого більше вже не треба, як ще арештувати ґрафа на вулици як волоцюгу за те, що він такий богатий.

— Може се було би й стало ся, як би відомости про него не були такі добрі.

— Бідний ґраф! А чи знає він про небезпеку, в якій він був?

— Не думаю.

— Отже се буде тільки обовязком оповісти йому про се. Коли він буде тут, не занехаю се зробити.

Якраз на ту хвилю гарний молодець з ясними очима, чорним волосєм і полискуючим вусом вклонив ся пані Вієфорт з пошаною. Альберт витягнув до него руку

— Пані — сказав Альберт — дозвольте представити вам п. Максиміліяна Мореля, капітана Спагісів, одного з наших найлучших і в додатку найвідважнійших офіцирів.

— Я вже мала приємність стрічати сего пана в Отейль в домі ґрафа Монте Крісто — відповіла пані Вієфорт, відвертаючись з замітним холодом.

Ся відповідь а в додатку тон, яким вона була вимовлена, впали холодом на серце бідного Мореля. Одначож його чекала відплата, бо коли обернув ся, побачив коло дверий хороше молоде личко, якого великі сині очи були звернені на него і враз тим китиця незабудьок піднесла ся значучо до її уст.

Морель так добре зрозумів привіт, що в такий самий спосіб підніс до своїх уст хустинку. Оттак сї дві живі статуї, яких серця били як молоти за поверховністю мармурового спокою, відлучені від себе цілою шириною кімнати, забули себе на хвилинку, чи радше забули світ, дивлячи ся одно на другого. Булиб може й довше так стояли, дивлячи ся на себе і нїхто був би сего не завважив, але якраз увійшов ґраф Монте Крісто.

Як вже було згадано, ґраф мав до себе щось таке, що звертав на себе загальну увагу, деб не появив ся. Не була се його свита, відмінна кроєм, хоч проста і без прикрас; не була се звичайна біла камізелька; не були се й штани, через які можна було бачити досконало сформовані ноги; нїодно з тих річий не звертало на него уваги. Звертала на него увагу його блїдість, його фильовате чорне волосє, поважний і холодний вигляд, чорні і сумні очи, виточені делїкатно уста, які так легко виражали невдоволенє. Отсе притягало до него увагу всїх. Неодин мущина міг бути кращий, та не було такого, котрого вигляд був би більше значучий, колиб ужити того слова.

Усе у ґрафа мало немов якесь специяльне значінє, бо його постійне думанє надало вираз його лицю, а навіть найпростійшим рухам. Однакож париський світ є такий дивний, що навіть все те може булоб не звернуло на него уваги, якби побіч того не була ще таємнича історія позолочена необмеженим майном.

Коли так в його сторону були справлені всі здивовані очи, він прямував до пані Морсерф, яка, стоячи побіч печі прикращеної цвітами, побачила його в зеркалі напроти дверий, як він входив і приготовилась його приняти. Вона обернула ся до него з ласкавим усміхом якраз в ту хвилю, коли він їй складав поклін. Без сумніву вона представила собі, що ґраф заговорить до неї перший, але ґраф зі своєї сторони думав, що вона перша заговорить до него і так обоє подивили ся на себе мовчки, після чого Монте Крісто вклонив ся легенько ще раз і обернув ся до Альберта, який привитав його дуже сердечно.

— Ви бачили мою матір? — спитав Альберт.

— Якраз тепер — відповів ґраф — однакож не бачив ще вашого батька.

— Ось там він, говорить про політику з сею маленькою громадкою великих ґеніїв.

— А й справді! — сказав Монте Крісто. — То отсї панове є люди великого талану. Я був би не вгадав. А з якого рода талану вони є звісні? Бо знаєте, що таланів є ріжні сорти.

— Оттам передовсїм є вчений — сей високий худий чоловік; він відкрив в околиці Риму рід ящірки з більшим числом хребетних костий, чим звичайно. Своє відкритє він зараз предложив Інститутови. Відкритє оспорювали довший час і остаточно порішено в його користь. Впевняю вас, що ті хребетні кости наробили богато шуму в науковім світї і сей пан, що був тільки лицарем в Гоноровім Леґіоні, став офіциром.

— Ага! — сказав Монте Крісто. — А якби був найшов ще більше хребетних костий, то мабуть булиб зробили його командантом.

— Дуже правдоподібно — потвердив Альберт.

— А хто може бути той пан, що убрав ся в синю свиту, обшиту зеленим?

— О, ся свита не є його помислом, се помисл републики, яка приписала однострій для академиків.

— Так сей пан є академик?

— Він став ним в протягу послїдного тижня.

— А який є його специяльний талан?

— Його талан? Здаєть ся, що він втикає шпильки в

голови заяців, робить так, щоби дріб завзятійше їв і вибирає стрижень з песячих костий.

— І за те зробили його членом Академії Наук?

— Ні, Французької Академії.

— А що має з тим до діла Французька Академія?

— Я хотів вам сказати. Здаєть ся...

— що його експерименти значно прискорили поступ науки, чи не так?

— Ні, що його стиль писаня є дуже гарний.

— Се мусить дуже впливати на почуваня заяців, котрим він вбиває шпильки в голову, і псів, котрим він вибирає стрижень з костий.

Альберт засміяв ся.

— А тамтой? — спитав ґраф.

— Котрий?

— Сей в темно-синій свиті.

— Се товариш ґрафа. Він дуже сильно був проти того, щоби члени висшої палати були в одностроях. Він мав великий успіх в бесіді на сю тему. Ліберальна преса не любила його, але те, що він благородно спротивив ся бажаням двора, помирило його з нею. Тепер говорять про те, щоби зробити його амбасадором.

— А за що він став членом висшої палати?

— О, написав дві, чи три комічні опери, написав чотири, чи пять стать до „Віку" і голосував пять, або шість літ тому на міністра.

— Знаменито, віконте, з вас чудовий провідник! — сказав Монте Крісто зі сміхом. А тепер зробите мені ласку, чи ні?

— Що таке?

— Не представляйте мене нікому з тих панів, а якби вони хотіли, то перестережіть мене.

Якраз тоді почув ґраф, що хтось стиснув його рамя. Він обернув ся. Се був Данґляр.

— А се ви, бароне? — сказав.

— Чому називаєте мене бароном? — промовив Данґляр. — Знаєте, що я не люблю титулів. Я не так, як ви, віконте; ви любите свій титул, чи ні?

— Певно — відповів Альберт — взявши на увагу, що без свого титулу я бувби нічим, однакож ви, якби не були бароном, то все таки булиб міліонером.

— А сей титул має першеньство тепер — сказав Данґляр.

— На жаль — замітив Монте Крісто — титул міліонера не є вічний, як титул барона. Ось чую, що міліонери Франк і Пульман з Франкфурта збанкротували.

— Не може бути! — сказав Данґляр зблїдши.

— Так, я дістав сю відомість нинї вечером курієром. Я мав у них близько міліон, але мене завчасу перестерегли і я вибрав від них свої гроші около місяць тому.

— Ах! — заголосив Данґляр — а вони перебрали в мене двіста тисяч лїрів!

— От і маєте! — сказав Монте Крісто — двіста тисяч лїрів пішли за . . . .

— Псст, не згадуйте сего — сказав Данґляр і приблизивши ся до ґрафа, шепнув: — Мовчіть бодай перед молодим Кавалькантим. — І з тими словами пішов до згаданого молодого чоловіка.

Альберт лишив ґрафа, щоби поговорити з своєю матірю, Данґляр пішов говорити з Кавалькантим, Монте Крісто остав на хвильку сам. Тимчасом горячо стало неможливе. Слуги ходили по кімнатах з підносами з холодною водою. Монте Крісто втер піт з чола, однакож відхилив ся, коли послугач явив ся коло него з водою; він не взяв від него нїчого. Панї Морсерф не спускала ока з ґрафа. Вона бачила, як послугач перейшов з водою попри ґрафа і навіть завважила, як ґраф від него відхилив ся.

— Альберте — спитала — ти бачив се?

— Що, мамо?

— Що ґраф нїколи не прийме від нас запрошеня на обід.

— Так, але він їв снїдане зі мною — в дїйсности його перша поява в Парижи була якраз при сїй нагоді.

— Однак твоє мешкане не є мешканєм Морсерфів — шептала Маркида — а відколи він тут є, я за ним слїдила.

— Ну?

— Він ще нїчого не діткнув ся.

— Ґраф є дуже здержливий.

Маркида сумно усміхнула ся.

— Підійди до него — сказала — і коли піднос буде знов переходити попри вас, наставай, щоби він щось взяв.

— Але чому, мамо?

— Зроби се для мене, Альберте — просила Маркида.

Альберт поцілував руку матери і приближив ся до ґрафа.

Перейшов инший піднос, навантажений так само, як попередні. Маркида бачила, як Альберт старав ся намовити ґрафа, щоби щось взяв, але той вперто відмовляв ся. По хвили Альберт вернув до своєї матери. Вона була дуже бліда.

— Бачиш, що він не хоче взяти нічого? — сказала до Альберта.

— Так, але сим нема що журити ся.

— Знаєш, Альберте, жінки є дивні сотворіня. Я дуже хотілаб, щоби ґраф щось зїв в моїм домі, хочби який овоч. Може він не може привикнути до французького способу житя і волів би щось иншого?

— О, ні, я бачив, що він в Італії їв усе. Він мабуть тільки нині не має апетиту.

— Крім сего — додала ґрафиня — він призвичаєний до горячого підсоня і може не відчуває так горячо, як ми,

— Не думаю, бо він скаржив ся, що майже дусить ся і питав, чому не отворено віконниць враз з вікнами.

— Справді — сказала Маркида — тут ще є один спосіб впевнити ся, чи його здержливість не є умисна.

Вона вийшла з кімнати. За хвилю пізнійше отворено віконниці і через вікна було видно цвіти в городі, лямпи, котрими удекоровано город, та столи в шатрі, на які накладано їду. Танцюристи, грачі, балакуни всі весело скрикнули, усі з вдоволенєм віддихнули свіжим воздухом. Враз з тим показала ся знов Маркида, блідша, чим попередно, але з тою нерухомістю лиця, яку вона вміла приняти. Вона пішла просто до ґрупи, в якій осередком був її муж.

— Не задержуй тут, ґрафе, тих панів — сказала. — Я думаю, що вони волілиб віддихати в городі, чим дусити ся тут, коли ще й не грають.

— А, — сказав ґалянтний старий ґенерал — ми не підемо самі на город.

— В такім разї — сказала Маркида — я піду вперед. — І обертаючи ся до ґрафа Монте Крісто, промовила: — Чи дасьте мені свою руку, ґрафе?

Ґраф мало що не кинув ся при тих словах, відтак видивив ся на Маркиду. Та се було лише на хвильку, хоч для

Маркиди воно здавало ся столїтєм, так богато було в тім поглядї. Він подав ґрафинї свою руку, вона-ж заледви діткнула ся її і обоє зійшли по сходах, умаєних цвітами. За ними, иншими дверми, висипала ся на город громадка з яких двайцяти осіб з голосними окликами радости.

РОЗДІЛ LXXI.

Хлїб і сіль.

Панї Морсерф вступила зі своїм товаришем в алєю дерев. Були се липи, поміж якими йшла стежка до оранжерії.

— В сальонї було за горячо, чи не так, ґрафе? — спитала.

— Так, панї, се була ваша знаменита думка отворити двері і віконницї. — Говорячи сї слова, ґраф завважив, що рука Маркиди дрожала. — Однакож вам у легкій суконцї мабуть холодно? — додав.

— Чи знаєте, де я вас проваджу? — спитала ґрафиня не відповідаючи на питанє Монте Кріста.

— Нї, панї — відповів Монте Крісто — однакож бачите, що я не ставлю опору.

— Ми йдемо до оранжерії, яку бачите при кінци сеї стежки.

Ґраф глянув на Маркиду, немов би хотів її о щось спитати, однакож вона йшла дальше, не звертаючи на нїщо уваги. Монте Крісто також мовчав. Вони дійшли до будинку, украшеного величавими овочами, які дозрівають навіть в липни в штучній температурі, якою заступають тепло сонця. Ґрафиня пустила руку Монте Кріста і посягнула по китичку винограду.

— Бачите, ґрафе — сказала з усміхом, але таким сумним, що майже можна було бачити сльози в її очах. — Бачите, наш француский виноград годї порівнати з вашим сицилїйським, або кипрським ,але треба простити нашому північному сонцю.

Ґраф вклонив ся, але відступив назад.

— Не хочете попробувати — спитала Маркида дрожачим голосом.

— Прошу вибачити мені, пані — відповів Монте Крісто — але я ніколи не їм сего рода винограду.

Маркида опустила виноград і зітхнула. Прегарна мореля висіла під сусідною стіною, дозріла тоже при тім самім штучнім теплї. Маркида приступила і зірвала овоч.

— Зїджте сей овоч — запропонувала.

Ґраф знов відмовив ся.

— Що, знов? — скрикнула вона таким жалібним голосом, немов би давила в собі плач. — Ви менї направду, робите прикрість.

Наступила довша мовчанка. Мореля, як і виноград, упала на землю.

— Ґрафе — сказала Маркида, дивлячи ся на Монте Кріста благально. — Ви знаєте про гарний арабський звичай, який робить приятелями до смерти тих, що їли разом хлїб і сіль під тим самим дахом.

— Знаю, панї — відповів ґраф — однакож ми у Франції, а не в Арабії. А у Франції вічна приязнь є так само небувала, як звичай дїлити ся хлїбом і солею.

— Однакож — сказала ґрафиня, спираючи в собі дух і впяливши очи в лице Монте Кріста та стискаючи судорожно його обі руки — ми є приятелї, чи не так?

Ґраф поблїд, як смерть. Кров вдарила йому до серця а відтак піднявши ся, закрасила його лице на червоно. В очах йому помутнїло.

— Певно, що ми приятелї — відповів. — Чому-ж ми малиб не бути ними?

Відповідь була така далека від того, чого бажала Маркида, що вона відвернула ся, аби зітхнути, однакож її зітхнене виглядало на стогін.

— Дякую — сказала по хвили.

І зачала йти назад. Так перейшли цїлу довжину города, не промовивши вже анї слова.

— Пане — сказала ґрафиня нараз по десяти мінутах мовчанки. — Чи се правда, що ви так богато бачили, так далеко подорожували і так богато перетерпіли?

— Я богато перетерпів, панї — відповів Монте Крісто.

— Але тепер ви щасливі?

— Без сумніву — відповів граф — бо ніхто не чує, щоби я нарікав.

— І ваше теперішнє щастє таки не змякшило вашого серця.

— Моє теперішне щастє вирівнує колишню мою недолю.

— Чи ви жонаті?

— Я? жонатий? — відповів Монте Крісто, здрігнувши ся. — Хто міг вам таке сказати?

— Ніхто менї сего не казав, але вас часто бачуть в опері з молодою і гарною женщиною.

— Вона невільниця, котру я купив в Константинополї, пані, — дочка князя. Я приняв її за свою дочку, бо не маю нікого більше любити в світї.

— Отже ви жиєте самітно?

— Живу самітно.

— Не маєте нї сестри, нї сина, нї батька?

— Не маю нікого.

— Як-же можете так жити, не маючи нікого, хто привязував би вас до житя?

— Се не моя провина, панї. На Мальтї я любив молоду дівчину і мав вже з нею оженити ся, але прийшла війна і забрала мене. Я думав, що вона любить мене на стільки, щоб почекати на мене, або навіть остати менї вірною до гробу. Та коли я вернув, вона вже була замужна. Отсе є історія майже всїх мущин, що поминули двайцятий рік житя. Можливо, що моє серце було слабше, чим серця инших, і я терпів більше, чим вони булиб терпіли на моїм місци — отсе є вся ріжниця.

Графиня пристанула на хвильку, немов би не стало їй віддиху.

— Так — сказала — і ви ще заховали сю любов в своїм серци — любити можна тільки раз. А чи бачили ви її ще коли?

— Ніколи!

— Ніколи?

— Я ніколи не вертав там, де вона жиє.

— На Мальту?

— Так, на Мальту.

— Отже вона ще на Мальтї?

— Так думаю.

— І чи ви простили її за все те, що перетерпіли через ню?

— Так, я простив її.

— Але тільки її? А тих, що розлучили вас з нею, ви дальше ненавидите?

Ґрафиня стала перед Монте Крістом, держучи в руці ще частину виноградної китиці.

— Попробуйте — просила.

— Пані, я ніколи не їм мушкатулового винограду — відповів Монте Крісто, немов би про се ніколи перед тим не говорив.

Ґрафиня кинула останок винограду в найблизші корчі з рухом розпуки. — Неподатний! — шепнула до себе. Монте Крісто стояв непорушно, немов би замітка не була звернена на його адресу.

В ту хвилю надбіг Альберт.

— О, мамо — крикнув — стало ся велике нещастє!

— Що? Що стало ся? — спитала ґрафиня, немов пробудивши ся зі сну. — Нещастє, кажеш? Я повиннаб сподівати ся нещастя.

— Пан Віефорт є тут.

— І що з того?

— Він прийшов по свою жінку і дочку.

— Чому?

— Бо приїхала до Парижа пані Сен-Меран і принесла вістку про смерть п. Сен-Мерана. Він вмер в першій части подорожи з Марсилії. Пані Віефорт, яка була в дуже добрім настрою, не могла зразу зрозуміти нещастя, або повірити в него, однакож панна Валентина при перших словах, завваживши деяку осторожність в словах свого батька, вгадала цілу правду; сей удар вдарив її, як грім, і вона впала без чувства.

— А як був маркіз Сен-Меран споріднений з панною Віефорт? — спитав ґраф.

— Він був її дідом по стороні матері. Він їхав сюди, аби приспішити її весіллє з Францом.

— О, таке то?

— Отже тепер — сказав Альберт — Франц має здержане присуду. Коби то п. Сен-Меран був також дідом для панни Данґляр.

— Альберте! Альберте! Що говориш? — сказала пані

Морсерф тоном лагідної догани. — Ґрафе, він так високо вас цінить; скажіть йому, що він говорив не так, як треба.

Монте Крісто глянув на ню так дивно і з таким поглядом подиву, що ґрафиня, яка пустила ся йти дальше, спинила ся. Відтак взяла руку ґрафа, а другою рукою вхопила руку сина і злучила їх.

— Ми приятелї, чи не так? — спитала.

— О, панї, я не маю відваги називати себе вашим приятелем — звучала відповідь Монте Кріста — однакож по всяк час я ваш услужний слуга.

Ґрафиня відійшла з неописаним болем серця і поки пройшла десять кроків, ґраф бачив, як вона піднесла хустинку до своїх очий.

— Чи ви і моя мама не годите ся? — спитав здивований Альберт.

— Навпаки — відповів ґраф — чи ви не чули, як вона говорила, що ми приятелї?

Вони увійшли назад до сальону, з якого Валентина з паном і панею Віефортами тільки що вийшли. Не потрібно додавати, що за ними пішов і Морель.

РОЗДІЛ LXXII.

Панї Сен-Меран.

В домі Віефорта була дійсно сумна сцена. Коли панї відійшли на баль, королївський прокуратор, якого всї просьби панї Віефорт не змогли вмолити, аби пішов з ними, замкнув ся, як звичайно, в своїй студії з купою паперів, які могли кождого налякати, але які звичайно заледви вдоволяли його бажанє працї. Та сим разом папери були для него тільки претекстом. Віефорт замкнув ся не тому, аби працювати, тільки аби передумувати. Давши слугам розказ, щоби нїхто не смів йому перебивати, хиба, що зайшлаб яка надзвичайно важна справа, і замкнувши двері за собою на ключ, Віефорт усів в своїм кріслї і зачав роздумувати над подіями, які в протягу минувшого тижня наповняли його голову так многими сумними думками та гіркими заключенями.

го тижня наповняли його голову так многими сумними думками та гіркими заключенями.

Відтак, замісць взяти ся до купи паперів, що стояли перед ним на столї, він отворив шуфляду свого стола, потиснув в нїй спружину і витягнув вязку записок, дорогоцїнних документів, між якими він уважно уложив в спосіб тільки йому звісний імена всіх тих, котрі в його політичній карієрі, в грошевих справах, в судї, або в його таємничих любовних пригодах стали йому ворогами. Їх число було тепер поважне, так що йому стало страшно, хоч давнїйше переходячи ті імена, між якими були деякі дуже сильні, він нераз усміхав ся з тим самим родом вдоволеня, з яким подорожний у горах усміхає ся, глядячи з вершка гори на яри, скали і майже непроходимі стежки, які лишив за собою. Перейшовши в своїй памяти цїлу сю лїсту, він прочитав її ще раз, застановляючи ся над кождим іменем з'окрема, а відтак потряс головою.

— Нї — шепнув до себе — нїхто з моїх ворогів не був би працював так терпеливо і так довго, щоби тепер убити мене сею тайною. Корсиканець мусїв оповісти про все якомусь священикови, а той оповідав дальше. Монте Крісто мабуть чув оповіданє і аби довідати ся... але чому він мав хотїти довідати ся про сю справу? Що за інтерес може мати сей Монте Крісто, сей Цаконе, син будівничого кораблїв з Мальти, який відкрив копальню в Тесалїї, а тепер гостить в Парижі перший раз в своїм житю, що за інтерес може він в тім мати, щоби розслїджувати таку темну, таємничу, сумну і — непотрібну подїю? На всякий случай з усїх подробиць, які менї подали священик Бусонї та лорд Вилмор, приятель і ворог, одна річ виходить менї ясно і певно, що нїколи в нїякій справі і в нїяких відносинах я не міг мати з ним нїякої стичности.

Віефорт вимовив сї слова, але й сам в них не вірив. Він бояв ся не так виявленя, бо міг на него відповісти, або заперечити правду. Він не дуже дбав о те „Мене, Текель, Фарес", що появило ся нагло на стїнї кровавими буквами; що його в дїйсности непокоїло, то бажанє знати, чия рука сї букви написала.

В хвилю, коли він так старав ся успокоїти свої побоюваня і замісць, як звичайно, мріти про свою полїтичну будуччину, представляв собі будуччину обмежену домаш-

ним спокоєм, побоюючись збудити ворога, який спав так довго, роздав ся на подвірю стук віїзджаючої карити. Відтак він почув хід якоїсь старої особи по сходах і плач та йойкане слуг, яке завсїгди можна між ними зауважити, коли вони старають ся показати заінтересоване в смутку своїх панів. Він скочив, аби відриґлювати двері і в них зараз показала ся без оповіщеня стара пані, що несла на одній руці шаль, а в другій свій капелюх. Біле волосе було закинене назад з жовтого чола, а очи, вже запалі зі старости, майже зникали під повіками опухлими від плачу.

— О, зятю, зятю — сказала. — Яке нещасте! Я умру через него, о, я певно умру через него!

І упавши на крісло найблизше до дверий, вибухла сильним плачем. Слуги стояли в дверях, не маючи смілости підійти близше і дивили ся на старого слугу Ноартієра, який почувши гамір з кімнати свого пана, вибіг також і злучив ся з другими.

Віефорт встав і приступив до своєї тещі, бо се якраз була вона.

— Що стало ся? — спитав. — Що вас так зворушило? Чи п. Сен-Меран не є з вами?

— Пан Сен-Меран умер! — відповіла маркіза без вступу, без духу; вона виглядала як приголомшена.

Віефорт відступив назад і заломивши руки, крикнув:

— Умер! Так нагло?

— Тиждень тому — оповідала пані Сен-Меран — ми пустили ся обоє в дорогу, каритою по обіді. Пан Сен-Меран чув ся недобре через кілька днів. Та думка, що побачимо знов нашу дорогу Валентину, додавала йому відваги, отже не зважаючи на недугу, він хотів виїхати. Коли ми були шість миль від Марсилії він зїв кілька цукорків, які звичайно їв і запав в глубокий сон, що виглядав менї наче неприродний. Я вагала ся його будити, хоч завважила, що його лице почервоніло, а пульс бив богато сильнїйше чим звичайно. Однакож ставало вже темно і я не могла богато бачити, отже я не будила його. Нараз він глухо застогнав, як чоловік, що чує біль через сон, і кинувши ся сильно, підняв голову до гори. Я спинила почтилїона і зачала говорити до п. Сен-Мерана. Я уживала своїх солий до нюханя, та нїчо не помагало; до Е*) я приїхала з трупом.

---

*) Е (Aix) — місто в полудневій Франції, 22 милї на північ від Марсилії.

Вієфорт стояв з на-пів отвореним ротом, немов остовпілий.

— Розуміє ся, ви післали зараз за лікарем.

— Зараз, але я вже сказала, що се було за пізно.

— Так, але лікар міг бодай сказати, на яку недугу вмер бідний маркіз.

— О, так; він мені сказав. Він сказав, що після всіх признак се був удар апоплексії.

— І що ви тоді зробили?

— Пан Сен-Меран завсїгди висловлював бажанє, що якби він де вмер поза Парижем, то щоб його тіло привезти до родинної гробниці. Я зложила його в оловяну домовину і приїхала перед неї кілька днів скорше.

— О, бідна мати! — сказав Вієфорт. — Мати до виконаня такі обовязки по такім ударі і в такім віці!

— Бог піддержував мене. А крім того дорогий маркіз бувби зробив для мене все, що я зробила для него. Се правда, що від коли я його лишила, мені так немовби я стратила чувства. Я не можу плакати. Кажуть, що в моїм віці люди не мають сліз. Але я думаю, що як комусь сумно, то повинен би мати силу плакати. Де Валентина? Се задля неї я тут приїхала. Я хочу бачити Валентину.

Вієфорт подумав, що се булоб страшно відповісти, що Валентина на бали, отже сказав лише, що вона вийшла зі своєю мачухою і що за нею пішле когось.

— Сейчас пішли, прошу! — сказала старуха.

Вієфорт взяв паню Сен-Меран попід руку і повів до спальні.

— Спочиньте, мамо — сказав.

Маркіза піднесла голову, почувши се слово, а побачивши перед собою чоловіка, що так сильно нагадував їй її невіджалувану дочку, котра доси жила для неї в особі Валентини, так зворушила ся, що вибухла плачем і впала на коліна перед кріслом, на котре сперла свою сиву голову.

Вієфорт оставив її в опіці служниць, а старий Бароа побіг переляканий до свого пана, бо нїчо так не перестрашить старого, як те, коли смерть звільнить на хвилю свою чуйність над ним, аби вдарити якогось иншого старого. І так коли пані Сен-Меран, упавши на коліна, горячо

молила ся, Вієфорт казав запрягти коні і сам поїхав по жінку і дочку до пані Морсерф. Він був такий блідий, коли появив ся в дверях балевої кімнати, що Валентина побігла до него, питаючи:

— О, тату, чи стало ся якесь нещастє?

— Твоя бабуня приїхала, Валентино — сказав Вієфорт.

— А дід? — спитала дівчина, дрожачи з занепокоєня.

Вієфорт, замісць відповіди, подав лиш руку своїй дочці. Валентина мусіла також подати руку, бо в її очах потемніло і вона заточила ся. Пані Вієфорт прискочила з другого боку їй на поміч і помогла свому мужеви затягнути її до карити.

Довідавшись, що стало ся, промовила:

— Що за дивна подія! Хто був би того сподівав ся. Ах, то дійсно дивне!

Вієфорти від'їхали, лишаючи хмару смутку над рештою товариства.

Коло сходів найшла Валентина чекаючого на ню Бароа.

— Пан Ноартіє бажає бачити ся з вами нині вечер — сказав до неї півголосом.

— Скажи йому, що я прийду до него від своєї дорогої бабки — відповіла, відчуваючи з правдивою ніжністю, що особа, якій вона тепер може найбільше послужити, є пані Сен- Меран.

Валентина найшла свою бабку у ліжку. Мовчазні поцілунки, стискаючий серце плач, уриване хлипанє, горячі сльози — се була ціла розмова в тій сумній стрічі. Пані Вієфорт тимчасом, сперта на рамени свого мужа, заховала всї зверхні форми поваги для бідної вдови. По якімсь часї шепнула до свого мужа:

— Я думаю, що для мене булоб лучше уступити звідси, бо мені здаєть ся, що мій вид вражає твою тещу.

Пані Сен-Меран почула її.

— Так, так — сказала тихо до Валентини — вона нехай вийде, але ти остань.

Пані Вієфорт вийшла, а Валентина остала сама коло ліжка, бо королївський прокуратор, вражений несподіваною смертю, вийшов за своєю жінкою.

Бароа був коло старого Ноартіє, коли почув гамір в домі, і сей вислав був його довідати ся, що стало ся. Коли

Бароа вернув, розумне око паралїтика звернуло ся до него питаючо.

— Сумна новина, пане — сказав Бароа. — Стало ся велике нещасте. Приїхала панї Сен-Меран і привезла вістку, що п. Сен-Меран умер.

Сен-Меран і Ноартіє не були нїколи дїйсними приятелями, все таки смерть одного старого чоловіка зворушує другого. Ноартіє опустив очи, очевидно схвильований. Отворивши очи, він примкнув одно око.

— Панна Валєнтина? — спитав Бароа.

Ноартіє потакнув.

— Вона на бали, як знаєте, бо приходила тут в повнім строю попращатись.

Ноартіє знов примкнув ліве око.

— Хочете її бачити?

Ноартіє знов зробив знак потакненя.

— За нею певно післали до панї Морсерф. Я буду чекати її повороту і попрошу, щоби тут зайшла. Чи сего ви хочете?

— Так — відповів паралїтик.

Отсе була причина, чому Бароа чекав на Валєнтину коло сходів. Послїдовно Валєнтина прийшла до Ноартіє, скоро лише опустила паню Сен-Меран, яка остаточно піддала ся умученю і заснула горячковим сном. При ліжку, так щоби могла досягнути рукою, поставили малий столик, а на нїм була фляшка помаранчевої води, її звичайний напій, і склянка.

Прийшовши до Ноартіє, Валєнтина поцїлувала його і він глянув на ню з такою любовю, що її очи знов залляли сльозами. Та старий дивив ся на ню дальше в такий самий спосіб.

— Так, так — сказала Валєнтина — ви думаєте, що я маю ще одного доброго дїда, чи не так?

Старий дав до зрозуміня, що се якраз була його думка.

— На щасте, так воно є — сказала Валєнтина. — Без того що булоб з мене?

Се вже була перша година рано. Бароа, який сам хотїв вже йти спати, натякнув, що після такого сумного дня всї потребують спочинку. Ноартіє не сказав, що одинокий відпочинок для него бувби дивити ся на Валєнтину, але пожелав їй доброї ночі, бо сум і умученє ослабили її зовсїм.

На другий день рано Валєнтина найшла свою бабку в ліжку. Горячка не уступила, а навпаки, її очи блистїли і виглядало, що вона терпить на сильну нервовість.

— О, бабуню, чи вам гірше? — спитала Валєнтина з неспокоєм.

— Нї, моя дитино — відповіла панї Сен-Меран — однакож я чекала на тебе нетерпеливо, щоби ти закликала свого батька.

— Батька? — спитала Валєнтина здивовано.

— Так, я хотїлаб з ним поговорити.

Валєнтина не хотїла противити ся бажаню своєї бабки і за хвилю увійшов Віефорт.

— Зятю — сказала панї Сен-Меран, приступаючи відразу до річи, немовби бояла ся, що не має часу до траченя — ти писав менї, що є проєкт подружа для сеї дитини.

— Так — відповів Віефорт — се вже не тільки проєкт, всї приготованя вже пороблені.

— Твій будучий зять має бути п. Франц Епіней?

— Так.

— Чи се не син ґенерала Епінея, що був по нашій сторонї, і якого убито кілька днїв перед тим, поки узурпатор вернув з острова Ельби?

— Так.

— А чи він не здрігає ся на думку, що женить ся з внучкою Якобіна?

— Наші полїтичні пристрасти вже, на щастє, охололи, мамо — сказав Віефорт. — Пан Епіней був дитиною, коли погиб його батько. Він знає дуже мало про п. Ноартїє і стрітить його як не з приємністю, то бодай рівнодушно.

— Чи се відповідна партія?

— Під кождим зглядом.

— А молодий . . .

— Має загальну повагу.

— Чи годить ся він?

— Він найпоряднїйший молодець, якого я знаю.

Підчас сеї цїлої розмови Валєнтина заховувала мовчанку.

— Добре — сказала панї Сен-Меран по хвильцї надуми. — Мушу приспішити се подруже, бо до житя остає менї вже лиш дуже короткий час.

— Вам, пані! Вам, дорогі бабко! — крикнули рівночасно Вієфорт і Валентина.

— Я знаю, що я говорю — говорила далі маркіза. — Я мушу вас підганяти. Вона не має матери, отже нехай бодай бабка поблагословить її подруже. Я є все, що оставало доси з того, що належало до моеї милої Рени, яку ти, зятю, так скоренько забув.

— А, мамо — сказав Вієфорт — ви забуваєте, що я був обовязаний дати маму своїй дитині.

— Мачуха ніколи не є мамою. Але я не про се хотіла говорити. Нас обходить тепер Валентина. Мертвих лишім в спокою.

Все те говорила вона з таким поспіхом, що виглядало, немов би в неї приходила горячка.

— Буде так, як бажаєте — сказав Вієфорт — а се тимбільше, що ваші бажаня сходять ся з моїми. Скоро п. Епіней приїде до Парижа...

— Дорогі бабуню — перервала Валентина — але застановіть ся над тим, чи се буде лицювати. Похорон. Ви хотілиб, щоб я йшла до шлюбу в такий сумний час?

— Дитино! — промовила старуха остро — я не хочу чути ніякого спротиву, що спиняє слабодухів від упорядкованя свого будучого житя. Я також ставала до шлюбу при смертельнім ложи моеї матері, але через те я не була менше щасливою, чим другі.

— Все таки ся думка про смерть! — зауважив Вієфорт.

— Все таки? — ще раз. Я кажу тобі, що я вмираю, розумієш? А перед смертю хочу бачити мужа моеї внучки. Я хочу сказати йому, щоби вщасливив її. Я хочу прочитати в його очах, чи він думає мене послухати. Я хочу знати його. Одним словом — говорила старуха зі страшним виразом лиця — я хочу, щоби я могла встати зі свого гробу і найти його, якби він не виконував свого обовязку!

— Мамо, ви не говоріть сего, бо се виходить за границї здорового розуму. Мертві, раз поховані в гробі, лежуть там спокійно і ніколи не встають.

— Так, так, бабуню, успокійте ся — додала Валентина.

— А я тобі кажу, що ти милиш ся. Сеї ночи я мала страшний сон. Менї здавало ся, що моя душа вже уносила

ся понад тілом. Мої очи, котрі я старала ся держати отвореними, замкнули ся проти моєї волї. І що виглядалоб на неможливе, те я бачила своїми замкненими очима. На місци, на котрім ти тепер стоїш, з того рога, де є двері до убиральнї панї Вієфорт, кажу тобі, я бачила, як вийшла тихенько біла тїнь.

Валентина скрикнула.

— Се горячка вас непокоїла — сказав Вієфорт.

— Можеш сумнївати ся, як хочеш, але я певна того, що говорю. Я бачила білу тїнь і немов би на те, щоби скріпити свідоцтво тільки одного з моїх змислів, я чула, як вона порушила мою склянку, — оту саму, що є тут тепер на столї.

— О, мамо, се був сон.

— Се на стільки не був сон, що я простягла руку до дзвінка, але коли я се зробила, тїнь зникла. Тодї моя послугачка увійшла зі світлом.

Але не бачила нїчого?

— Привидів бачуть тільки ті, котрі мали їх бачити. Се була душа мого мужа! А як душа мого мужа може приходити до мене, то чому не може приходити моя душа, аби стерегти моєї внучки? Звязь між нами є ще більша, так менї виглядає.

— О, мамо — сказав Вієфорт, глубоко зворушений помимо своєї волї — не піддавайте ся тим сумним думкам. Ви будете жити з нами ще довго в щастю, любови, повазї і ми причинимо ся до того, щоби ви забули . . .

— Нїколи, нїколи, нїколи! — відповіла маркіза. — Коли вертає п. Епіней?

— Сподїємо ся його кождої хвилї.

— Се добре. Скоро він прибуде, дайте менї знати. Треба спішити ся. Крім сего я хочу бачити ся з нотарем, щоби мати певність, що все наше майно верне до Валентини.

— О, бабунечко! — заговорила Валентина, притискаючи свої губи до палаючого чола своєї бабки — чи хочете мене убити? О, які ви горячі. Ми не за нотарем повинні післати, а за лїкарем.

— За лїкарем! — відповіла стара, здвигаючи раменами. — Я не слаба, я тільки пити хочу, більше нїчо.

— Що пєте, бабуню?

— Те, що завсїгди, моя мила. Моя склянка стоїть он

там на столї. Подай менї її, Валєнтино.

Валєнтина наляла помаранчевої води у склянку і подала її бабці з деяким страхом, думаючи про те, що се та сама склянка, котрої дотикав ся дух. Маркіза випорожнила склянку одним духом і відтак поклала ся назад на подушку, повторяючи:

— Нотаря! Нотаря!

Віефорт вийшов з кімнати а Валєнтина усіла на краю ліжка коло своєї бабки. Бідна дївчина відчувала, що їй самій придав би ся лікар, котрого вона припоручала старій бабуни. Пекуче горячо запалило її лиця, її віддих був короткий і тяжкий, її пульс бив з горячковим подразненєм. Вона думала про розпуку Максимілїяна, коли він довідає ся, що панї Сен-Меран, замісць того, щоби бути його союзницею, в несвідомости помагає його ворогам. Кілька разів отвирала уста, аби оповісти все бабці, і булаб не вагала ся анї хвильки, якби Максимілїян Морель називав ся Альбертом Морсерфом, або Равлем Шато-Рено. Однакож Морель був простого роду, а Валєнтина знала, як маркіза Сен-Меран погорджувала всїми, що не належали до благородних родин. Сумне переконанє, що даремно буде виявляти свою тайну, здержувало її кождого разу, коли мала вже заговорити, бо якби довідали ся про него ще й її батько і мачуха, то все пропалоб.

Так минуло дві години. Панї Сен-Меран була в горячковім снї, коли прийшов нотар. Хоч оповіщено його дуже тихесенько, панї Сен-Меран піднесла ся на ліжку.

— Нотар? — сказала. — Нехай увійде сюди.

Нотар, який був коло дверий, сейчас увійшов.

— Вийди Валєнтино — сказала панї Сен-Меран — і лиши мене з тим паном.

— Але, бабцю . . . .

— Вийди!

Дївчина поцїлувала стару і вийшла, держачи хустинку коло очий. За дверми застала льокая, який сказав їй, що в їдальни чекає лїкар. Лїкар був приятелем родини і враз з тим одним з наймудрійших людий свого часу. Він дуже любив Валєнтину, при якої уродженю був свідком. Сам мав також дочку того самого віку, але її мати мала сухоти і його цїле житє було неспокійне задля неї.

— О — сказала Валєнтина — ми чекали на вас нетер-

пеливо, дорогий докторе Аріні. Та насамперед скажіть мені, як мають ся Маделїна і Антуанета?

Маделїною називала ся дочка доктора, а Антуанета була дочка його брата.

Доктор Аріні усміхнув ся невесело.

— Антуанета має ся дуже добре — сказав — але Маделїна не так дуже. Однакож ти післала по мене, дитинко. Чи не тато, або пані Віефорт захоріли? Щодо тебе, то бачу, що хоч не можемо позбути ся своїх нервів, то не зле булоб, якби ти не позволяла своїй уяві занадто буяти.

Валєнтина запаленїла. Доктор Аріні мав здібність вгадуваня, яка доходила до чародійства. Він належав до тих лікарів, що впливають на нерви при помочи думки.

— Ні — відповіла вона. — Вас покликано до моєї бабки. Ви знаєте про нещастє, яке в нас стало ся?

— Не знаю нїчого — відповів доктор Аріні.

Валєнтина промовила з плачем:

— Мій дїд умер.

— Пан Сен-Меран?

— Так.

— Несподївано?

— Мав удар апоплєксії.

— Удар апоплєксії?

— Так, а тепер бабка представляє собі, що її муж, якого вона нїколи самого не лишала, кличе її до себе і що вона мусить йти за ним. О, пане доктор, зробіть що з нею.

— Де вона є?

— В своїй кімнатї, з нотарем.

— А п. Ноартіє?

— Такий, як був. Його думка є зовсім ясна, але тїло без руху.

— Але все однаково тебе любить, правда?

— Так — сказала Валєнтина — він мене любить.

— А хто тебе не любить?

Валєнтина сумно усміхнула ся.

— Які є симптоми недуги твоєї бабки?

— Найвисше подразненє нервів і дивно неспокійний кімнати, а навіть чула, як той привид рухав склянкою. сон. Вона представила собі в снї нинї рано, що її душа уносила ся понад тїлом і що вона се виділа. Вона представила собі, немов би бачила якийсь привид, що увійшов до її

— Се дивне — сказав доктор. — Я не знав, що пані Сен-Меран має такі привиди.

— Се перший раз, що я про таке почула — сказала Валєнтина. — Нині рано вона мене так налякала, що я думала, чи вона не збожеволіла. Ви знаєте, що мій батько є чоловік холодної розваги, але й по нім було видно, що він сильно зворушений.

— Пійдемо і побачимо. Те, що ти говориш, виглядає мені дуже дивним.

Тут зійшов на долину нотар, а Валєнтину повідомлено, що її бабка є сама.

— Йдіть до неї на гору — сказала Валєнтина до лікаря.

— А ти?

— О, я не смію. Вона заборонила мені посилати по вас і як ви самі сказали, я сама зворушена, розгорячкована і не чую ся добре. Я вийду на город, щоби прийти до себе.

Лікар стиснув руку Валєнтини і пішов по сходах вгору. Валєнтина вийшла на город. Не треба казати, по котрій части города вона найбільш любила ходити. Постоявши хвильку під домом і зірвавши рожу, щоби заткати її в своє волосє, вона звичайно звертала у темну стежку, що провадила до лавки, а від лавки йшла до забитої фіртки. І тепер Валєнтина походила трохи поміж цвітами, хоч не зривала їх. Сум на її серци не позволяв її прикрашувати себе. Відтак звернула в напрямі стежки. Коли так ішла, видало ся їй, що хтось вимовив її імя. Валєнтина спинила ся здивована. Тоді голос дійшов до її уха виразнійше і вона пізнала, що то голос Максимілїяна.

РОЗДІЛ LXXIII.

Обіцянка.

Се й дійсно був Максимілїян Морель; він пережив також муки від попередного дня. Інстинкт питомий любовникам сказав йому, що по повороті пані Сен-Меран і смерти маркіза в домі Віефортів має зайти щось важного для

него. Його неспокій показав ся оправданим і він вже через самий неспокій прийшов, блідий та дрожачий, під фіртку під каштанами. Не була се звичайна пора на відвідуванє Валентини і вона не сподївала ся його. Чистий припадок, чи радше якесь предчутє сказало їй вийти на той час до городу. Пізнавши голос Мореля, Валентина побігла до фіртки.

— Ти тут? В таку пору? — спитала здивовано.

— Так, моя бідна дївчино — відповів Морель — я прийшов, щоби принести і щоби почути погані вісти.

— Сей дім є нинї дійсним домом жалоби! — сказала Валентина. — Говори, Максимілїяне, хоч чаша мого горя вже наповнена.

— Дорога Валентино — сказав Морель, стараючи ся здавити своє зворушенє — слухай, прошу тебе, бо те, що я маю сказати, є дуже поважне. Коли ти маєш стати до шлюбу?

— Я скажу тобі все — відповіла Валентина — бо перед тобою не маю нїчого до укриваня. Нинї рано порушено се питанє і моя дорога бабка, на якої поміч я числила, не тільки заявила ся за тим, але навіть зажадала, щоби я йшла до шлюбу з п. Епінеєм, скоро він тільки приїде.

Глубоке зітхненє вирвало ся з грудий Максимілїяна і він дивив ся довго і сумно на свою милу.

— О, Боже — сказав наконець — як то страшно слухати, як такі слова говорить спокійно женщина, котру любиш. „Приходить година твого страченя; воно відбуде ся за кілька годин, але то дрібниця, так має бути і я не зроблю нїчого, щоби до того не допустити". Га, як ти говориш, що не лишає ся нїчого більше, як те, аби приїхав п. Епіней і ти на другий день будеш належати до него, то завтра ти вже будеш належати до Епінея, бо він нинї рано приїхав до Парижа.

Валентина крикнула з переполоху.

— Годину тому я був в домі ґрафа Монте Крісто — говорив дальше Морель. — Ми говорили, він про смуток, що навістив вашу родину, а я про твій жаль, коли заїхала карита на подвірє. Нїколи до того часу не вірив я в предчутє, але тепер я не можу не вірити в него, Валентино. Почувши стукіт карити, я задрожав. За хвилю я почув, що хтось йде сходами на гору, і се мене кинуло в дрож.

Наконець отворили ся двері, вперед увійшов Альберт Морсерф і я думав, що мої побоюваня були пусті, та за ним зявив ся другий молодий чоловік і ґраф весело крикнув: „А, пан барон Франц Епіней!” Я мусів зібрати всі свої сили, щоби не зімліти. Я може зблід, я може дрожав, але я певний, що я дальше устами усміхав ся. Пять мінут пізнійше я відійшов, не чувши анї слова, яке було вимовлене.

— Бідний ти Максимілїяне! — шепнула Валєнтина.

— Валєнтино! Прийшов час, що ти мусиш менї відповісти. І памятай, що моє житє залежить від твоєї відповіди. Що ти думаєш зробити?

Валєнтина опустила голову.

— Слухай! — сказав Морель. — Се не є перший раз, що ти застановляєш ся над нашим положенєм, а воно є дуже поважне і з него мусить найти ся вихід сейчас. Я не думаю, що се є пора на те, аби піддавати ся безхосенному смуткови. Смуток лиши для тих, які люблять терпіти маючи час і впивають ся своїми сльозами, як їм ніхто не перебиває. Є такі люди на світї і Бог без сумнїву нагородить їх в небі за їх резиґнацію на земли. Однакож ті, що думають бороти ся, не сміють тратити анї хвильки, але мусять сейчас віддавати удар за удар. Чи хочеш бороти ся проти нашої долї? Скажи менї, Валєнтино, бо про се я прийшов тебе спитати.

Валєнтина дрожала і дивила ся на Мореля з перестрахом. Думка про те, щоби ставити опір свому батькови, своїй бабцї, цїлій родинї, не приходила їй ніколи до голови.

— Що ти кажеш, Максимілїяне? — промовила по хвили. — Що ти називаєш боротьбою? Як таке можна! Я малаб пійти проти волї батька і бажаня умираючої бабки? Се неможливо!

Морель здрігнув ся.

— Ти занадто благородний, щоби мене не розуміти. І ти мене так розумієш, що ти вже уступаєш, дорогий Максимілїяне. Ні, нї! Я буду потребувати цїлої своєї сили, щоби себе побороти і випити свої сльози, як ти кажеш. Але зробити прикрість свому батькови, безпокоїти послїдні хвилї моєї бабки — нїколи!

— Кажеш правду — сказав Морель спокійно.

— Добрий Боже! І ти говориш се таким тоном! — сказала Валєнтина вражена.

— Я говорю, як той, що подивляє вас, панно.

— Панно! — скрикнула Валентина — панно. Ти, самолюбе! Бачиш мене в розпуці і удаєш, що не можеш мене зрозуміти!

— Милиш ся, я досконало тебе розумію. Ти не спротивиш ся п. Вієфортови, ти не зробиш прикрости маркізї і завтра підпишеш контракт, що звяже тебе з иншим.

— Ну, то скажи, що я иншого можу зробити?

— Не питай мене про се, панночко. Я був би дуже злим дорадником в сїй справі. Моє самолюбство заслїпилоб мене — відповів Морель, котрого низький голос і затиснені руки вказували на його зростаюче схвильоване.

— Так що ти пропонував би, якби видів, що я хочу поступити після твоєї ради? Ну, скажи. Се не пора на те, щоби говорити менї, що я роблю зле; ти дай менї свою раду.

— Чи ти говориш щиро, Валентино — що я маю дати тобі раду?

— Зовсім певно, дорогий Максимілїяне, бо як се добра рада, то я піду за нею; тиж знаєш, що я тебе слухаю.

— Валентино — сказав Морель, відсуваючи на бік трохи звільнену дошку — подай менї руку на доказ, що прощаєш менї за мою сердитість. Мої думки мішають ся, а через послїдну годину вже найдикші думки перейшли через мою голову. О, якби ти відкинула мою раду...

— Яка твоя рада? — перебила Валентина, підносячи очи до гори і зітхаючи.

— Я свобідний — сказав Морель — і доволї богатий, щоби дати тобі удержанє. Присягаю, що зроблю тебе своєю законною подругою, поки мої уста діткнуть ся твого чола.

— Що ти задумуєш? — спитала Валентина ще раз.

— Ходи за мною — сказав Морель. — Я візьму тебе до своєї сестри, яка є гідна того, щоби бути також твоєю сестрою. Виїдемо до Альжіру, до Анґлїї, до Америки, або як волїєш, то виїдемо на село і не вернемо до Парижа, поки наші приятелї не придобрять твоєї родини.

Валентина покрутила головою.

— Я бояла ся сего, Максимілїяне — сказала. — Се божевільна рада і я булаб більше божевільна від тебе, якби я не спинила тебе сейчас одним словом: Неможливо!

— Отже ти піддаєш ся тому, що має доля для тебе і навіть не пробуєш ставити опір — спитав Морель з жалем.

— Так — хочби й мала вмерти...

— Добре, Валєнтино — говорив дальше Максиміліян — я скажу знов, що ти маєш рацію. Я божевільний і ти доказуєш мені, що пристрасть засліплює навіть найздоровшу думку. Тому я дякую тобі, що можеш розважати безпристрасно. Отже нехай буде ясно, — завтра ти маєш невідкличчно бути приобіцяна п. Францови Епінеєви, не тільки через сю театральну формальність, що називає ся підписанєм контракту, але й через твоє власне бажанє.

— Ти знов допроваджуєш мене до розпуки, Максиміліяне — сказала Валєнтина — ти знов обертаєш ніж в рані. Що зробив би ти, скажи, мені, якби твоя сестра послухала такої пропозиції?

— Панно — відповів Морель з гірким усміхом. — Я самолюб. А як самолюб, я думаю не про те, що инші зробилиб в моїм положеню, тільки що я сам маю зробити. Я думаю тільки про те, що я вже знаю тебе цілий рік. Від дня, коли я тебе перший раз побачив, я звернув всі свої надії щастя на можливість, що здобуду твою любов. Одного дня ти признала ся мені, що любиш мене; від того дня всі надії звернули ся на те, щоби тебе дістати. Се було моє житє. Тепер я вже не думаю більше; я лише кажу, що моя доля обернула ся проти мене. Я хотів здобути небо і його втратив. Се повседневна річ для грача втратити не тільки те, що він мав, але й те, чого немав.

Морель вимовив сі слова з повним спокоєм. Валєнтина гляділа на него через хвилю своїми великими, проникливими очима, стараючи ся, щоби Морель не відкрив болю, який стискав її серце. Наконець спитала:

— Але коротко, що думаєш зробити?

— Буду мати честь сказати вам, панно, „пращайте!" І прошу Бога за свідка, який чує мої слова і читає мої найтайнійші думки, що я бажаю, аби ваше житє було таке спокійне, щасливе і на стільки заняте, щоб не було в нім місця на спомини про мене.

— Ох! — зітхнула Валєнтина.

— Пращай, Валєнтино, пращай! — сказав Морель, кланяючись.

— Куди йдеш? — крикнула дівчина, протягнувши руку

через отвір в паркані і вхопила Максиміліяна за полу, бо зрозуміла зі свого власного схвильованя, що спокій її любовника не може бути правдивий. — Куди йдеш?

— Я піду стежкою, через яку не внесу додаткового клопоту у вашу родину, і дам примір, за яким може слїдувати всякий чесний і залюблений мущина в моїм положеню.

— Поки відийдеш, скажи менї, Максиміліяне, що ти думаєш зробити.

Максиміліян сумно усміхнув ся.

— Говори, говори! — просила Валєнтина. — Благаю тебе.

— Чи твоя постанова змінила ся, Валєнтино?

— Вона не може змінити ся, нещасливий хлопче, ти знаєш, що вона не може змінити ся.

— Отже пращай, Валєнтино!

Валєнтина потрясла парканом з силою, якої нїхто у неї не сподївав би ся, але коли Морель таки відходив, вона протягнула через отвір обі руки і стиснула їх благально, говорячи:

— Я мушу знати, що ти хочеш зробити. Скажи, куди йдеш?

— О, не бій ся! — відповів Максиміліян, спинивши ся в недалекім віддаленю. — Я не маю наміру кинути на иншого чоловіка відвічальність за долю, яка призначена для мене. Другий грозив би відшукати Франца, спровокувати його і бити ся з ним. Все те булоб дурне. Що тут Франц винен? Він бачив мене нинї рано перший раз в житю і може вже й забув, що бачив мене. Він навіть не знав, що я є на світї, коли між вашими двома родинами умовлено, що ви маєте подружити ся. Я не маю жалю до Франца і обіцяю тобі, що на него не упаде пімста.

— То на кого-ж в такім разї? На мене?

— На тебе, Валєнтино? Нї, нехай Бог боронить. Женщина є святощ; жінка, котру любимо, є для нас свята.

— Так хиба на тебе, нещасливий хлопче, на тебе самого?

— Я-ж одинокий, що провинив ся, чи не так? — відповів Максиміліян.

— Максиміліяне! — сказала Валєнтина — верни ся, благаю тебе!

Він приближив ся знов зі своїм милим усміхом і якби не його надзвичайна блїдість, можна-б було думати, що він в своїм звичайнім веселім настрою.

— Слухай, моя дорога, моя найдорозша Валєнтино — промовив він своїм мельодійним і поважним голосом. — Ті, котрі, як ми, не мали нїколи думки, за яку потребували паленїти перед світом, перед своєю родиною, перед приятелями, або перед Богом, можуть читати одні в серцях других, як в отвореній книжцї. Я нїколи не був романтиком, я не є мелянхолїйним героєм. Я не наслїдую нї Манфреда, нї Антонія, однакож без слів, без заяв, без присяг моє житє сплело ся з твоїм. Ти лишаєш мене і ти добре робиш, коли робиш се, — повтаряю, що добре робиш, однакож коли я тебе трачу, я трачу своє житє. З хвилею, коли ти мене лишаєш, Валєнтино, я остаю сам на світї. Моя сестра є щасливо подружена, її муж є тільки моїм шваґром, тобто чоловіком, котрого привязує до мене тільки товариське житє. Отже нїхто не потребує мого безужиточного житя.

— Ось що я зроблю. Я буду аж до самої хвилї твого шлюбу, бо не хочу втратити навіть тїни тої несподїваної нагоди, яка нам часом остає. Хто знає, Франц може ще й умерти перед тим часом. Грім може вдарити в престол, коли ти будеш зближати ся до него. Нїчо не виглядає на неможливе для того, хто засуджений на смерть і чудо є зовсім природною річею, коли ходить о виратуванє його від смерти. Отже я буду чекати до послїдної хвилї і коли моя недоля буде вже певна, така що ради не буде, коли я не зможу мати нїякої надії, я напишу довірочний лист до свого шваґра, а другий до префекта поліції, щоби обзнакомити їх з моїм наміром, і з краю якогось лїса, над берегом якоїсь пропасти, на березї якоїсь ріки зроблю конець свому істнованю так певно, як певне є те, що я є сином найчеснїйшого чоловіка, який коли жив у Франції.

Валєнтина конвульсійно задрожала. Вона пустила паркан і опустила руки попри себе а дві величезні слези покотили ся по її лицях. Максимілїян стояв перед нею засумований, але рішучий.

— О, на любов Бога! — сказала Валєнтина — ти будеш жити, правда?

— Кляну ся честю, що ні — відповів Максиміліян — однакож се тебе не має обходити. Ти зробила свій обовязок і твоя совість має бути спокійна.

Валентина упала на коліна і вхопила ся руками за майже тріскаюче з болю серце.

— Максиміліяне — плакала — Максиміліяне, мій друже, мій брате на земли, мій правдивий мужу в небі, благаю тебе, роби так, як я роблю, жий в терпіню; може колись ми ще получимо ся.

— Пращай, Валєнтино! — повторив Морель.

— Мій Боже! — сказала Валєнтина, підносячи обі руки до неба, з виразом несподіваного рішеня. — Я зробила все, що могла, аби бути покірною дочкою. Я взивала, просила, благала; він не звернув уваги ні на мої просьби, ні на мольби. Стало ся! — крикнула, утираючи сльози і проявляючи незвичайну твердіть. — Я вже волію вмерти із сорому, чим малаб вмерти із жалю за тобою. Ти будеш жити, Максиміліяне, а я не буду належати до другого, як не до тебе. В котрій години? В котрій хвилї? Чи має бути се зараз? Говори, розказуй! Я готова.

Морель, який відійшов вже кілька кроків, вернув знов і блїдий з радости, простягнув до Валєнтини через отвір обі руки.

— Валєнтино — сказав — дорога Валєнтино, ти не повинна так говорити, — нехай вже радше я умру. Чому я маю дістаєати тебе насильством, коли наша любов є взаїмна? Чи не з самої людяности ти кажеш менї жити? В такім разї я скорше волїю вмерти.

— Справдї — говорила до себе Валєнтина — хто на сїй земли дбає про мене, як не він? Хто потїшав мене в моїм смутку, як не він? На кого є моя надія, як не на него? На кім може оперти ся моє закроваваене серце? На нім, на нім, завсїгди на нім! Так, ти маєш рацію, Максиміліяне, я піду за тобою. Лишу батьківський дім, лишу все. О, я невдячна дївчина — заплакала Валентина знов. — Покину все і навіть свого дорогого, старого діда, котрого є забула.

— Нї — сказав Максиміліян — ти його не лишиш. Ти сказала, що п. Ноартіє проявив раз прихильність до мене. Отже, поки відийдеш з дому, скажи йому все; його згода буде твоїм оправданем перед Богом. Скоро подружимо ся, він перейде до нас і буде жити з нами; замісць одної дити-

ни, він буде мати двоє. Ти сказала менї, як ти говориш до него і як він тобі відповідає; я дуже скоро навчу ся тої мови знаків, Валєнтино. О, я свято тобі обіцяю, що нас ожидає не розпука а щастє.

— О, бачиш, Максимілїяне, яку ти маєш силу над мною? Я еже майже вірю тобі, а прецїнь те, що ти менї говориш, є божевілє, бо мій батько проклене мене. Він не угне ся, він нїколи менї не простить. Тепер слухай мене, Максимілїяне; коли через підступ, через просьби, через припадок, — одним словом, коли в який небудь спосіб я зможу опізнити се подруже, чи будеш чекати?

— Так, обіцяю тобі, а ти приобіцяй менї, що до сего страшного подружа не дійде і колиб тебе затягнули перед судію, або священика, то ти відмовиш ся присягати.

— Присягаю тобі на се, що є для мене найсвятїйше в світї — на память моєї матери.

— Отже будемо чекати — сказав Морель.

— Так, будемо чекати — потвердила Валєнтина, віджи-ваючи при тих словах. — Є так богато річей, що можуть помогти таким нещасним людям, як ми.

— Надію ся на тебе, Валєнтино — сказав Морель. — Все, що зробиш, буде добре зроблене. Але як не будуть зважати на твої просьби, коли твій батько і панї Сен-Меран будуть наставати на те, щоби покликати завтра п. Франца до підписаня контракту...

— тодї маєш мою обіцянку, Максимілїяне.

— Замісць підписати ся...

— я піду до тебе і ми утїчемо. Однакож від тепер до тої хвилї не граймо ся з Провидїнєм. Не маємо себе бачити. Се чудо, се рука Провидїня, що нас ще не відкрито. Колиб нас так хто застав, колиб стало звісно, що ми так стрічаємо ся, ми не малиб вже нїякого иншого способу побачити ся.

— Правду кажеш, Валєнтино, однакож як маю я довідати ся...

— Від нотаря, п. Дешампа.

— Я його знаю.

— І від мене. Я напишу до тебе, будь того певний. Я так бою ся того подружа, Максимілїяне, як і ти.

— Дякую, моя кохана Валєнтино, дякую, се досить. Коли вже раз довідаю ся про годину, то поспішу на отсе

місце. Ти можеш легко перелізти через паркан при моїй помочі, віз буде чекати на нас при фіртці і в нім ти заїдеш зі мною до моєї сестри. Живючи там, відокремлено, чи й пристаючи з товариством, як схочеш, будемо могли уживати своєї сили для ставленя опору насильству і не дозволимо, щоби нас посилали на смерть, як овець, котрі тільки стогнанєм боронять ся.

— Згода — сказала Валєнтина. Я скажу так, як ти мені сказав: Максиміліяне, все, що ти зробиш, буде добре зроблене.

— О!

— Ну, ти вдоволений своєю жінкою? — спитала дівчина.

— Моя люба Валєнтино, сказати „так” буде за мало.

— А все таки скажи.

Валєнтина приближила свої уста так близько паркану, що вони майже дотикали ся уст Мореля, які були так само притиснені з другого боку холодної перегороди.

— Отже будь здоров, поки знов не побачимо ся, — сказала Валєнтина.

— Я почую від тебе?

— Так.

— Дякую, дякую, мій скарбе. До побаченя!

Роздав ся ще один звук змарнованого поцілунка і Валєнтина відірвала ся від паркану та побігла до дому. Морель надслухував за шелестом її одіня, як воно зачіпало о корчі, надслухував за її кроками по хіднику а відтак підніс блаженно очи до неба, дякуючи Богови за любов, якої зазнав.

Максиміліян вернув до дому і чекав цілий вечір і цілий слідуючий день, не маючи від Валєнтини ніякої відомости. Аж на третий день около десятої години рано, коли вже збирав ся зайти до нотаря Дешампа, приніс листонош малу карточку від Валєнтини. На карточці було написано:

Сльози, просьби, мольби не помогли мені нічого. Вчера через дві години я була в церкві святого Филипа і через дві годині молила ся до Бога з глубини моєї душі. Та небо такеж неподатне, як і люди: підписанє контракту назначене на девяту годину нині вечер. Я маю тільки одну обіцянку і одно серце. Моя обіцянка є для Тебе і моє серце є для Тебе. Отже нині вечер при брамі, чверть до девятої. Твоя суджена Валєнтина Віефорт.

П. С. Моя бабуня занепадає щораз гірше. Вчера її горячка доходила до маяченя, нині її маячене рівнає ся з божевілєм. Будеш

для мене на стільки добрим, Максиміліяне, щоби заставити мене до забутя мого смутку ізза того, що я лишу її в такім стані, правда? Я думаю, що від діда Ноартіє держуть в тайні, що контракт має бути підписаний нині вечер.

Морель не був вдоволений інформаціями від Валентини. Він пішов до нотаря, а сей потвердив йому новинку, що підписанє контракту має відбути ся о девятій годині вечер. Тоді він пішов до ґрафа Монте Крісто і почув ще більше. Франц заходив там, щоби дати знати про важну новину а пані Вієфорт написала, перепрашаючи ґрафа, що його не запрошують на церемонію, бо смерть маркіза Сен-Мерана і небезпечна недуга його вдови кидають сум на її дім, а пані Вієфорт не хотілаб, щоби ґраф Монте Крісто сумував. День перед тим Франца представлено пані Сен-Меран, яка покинула була ліжко, аби його приняти, однакож мусіла вернути до ліжка сейчас після принятя.

Неспокій Мореля, коли він вислухав сі новини, не міг укрити ся від бистрого ока ґрафа. Тому Монте Крісто був ласкавійший для него, чим коли; в дійсности він був такий ласкавий, що Морель кілька разів хотів вже оповісти йому все. Однакож він пригадав собі обіцянку, яку дав Валентині, і мовчав.

Максиміліян прочитав лист Валентини в протягу дня двайцять разів. І кождого разу, коли читав його, відновлював свою присягу, що мусить вщасливити її. На яку велику повагу заслугує дівчина, що зробила таку відважну постанову! Скільки пошани належить ся їй від него за те, що вона жертвує задля него усім. Вона стає не жінкою а царицею. Годі найти для неї подостатком вдячности і любови. Морель дрожав, думаючи про хвилю, коли Валентина притулить ся до него і скаже: „Ось я є, Максиміліяне, бери мене”.

Він приготовив усе для її утечі. Сховав між конюшиною дві драбині, приготовив бричку, якою мав сам їхати, без слуг, без світел, — світла засвітять, аж як скрутять на першу вулицю. Від часу до часу здрігав ся, думаючи, як буде помагати Валентині злізти з верха муру, як буде держати її в своїх руках, дрожачу і не ставляючу опору, ту Валентину, якої тільки руку міг доси стискати і яку цілував лише в кінчики пальців.

Коли стало сполудня і він побачив, що година зближає ся, він забажав самітности. Його кров кипіла. Звичай-

не питане, а навіть голос приятеля дразнив його. Він замкнув ся в своїй кімнаті і пробував читати, однакож його очи блукали по картках, не пізнаючи слів, і остаточно він кинув книжку на бік і другий раз засів до оброблюваня свого пляну, де приставити драбину, де перелазити через мур.

Наконець надійшов вечір. Ніколи залюблений чоловік не є вдоволений ходом вказівок годинника. Морель так підганяв їх, що в шестій годині вони вже показували пів до девятої. Тоді Морель сказав до себе: „Час рушати з дому. Підписане контракту є справді призначене на девяту годину, але може Валентина не схоче аж до того часу чекати". Отже Морель вийшов з дому і удав ся на город за домом Вієфортів. Коня і бричку сховав за стіною муру і сам також сховав ся.

Запала ніч. Тоді Морель вийшов зі свого сховку. Серце його сильно било ся. Він поглянув через шпару в паркані. В городі Вієфортів не видно було нікого. Годинник на близькій церкві вибив пів до девятої, та минуло ще пів години і хоч як Морель завзято слідив город, не видно було в нім нікого. Не видно було білої одежі і не чути було шелесту кроків. Дім, який темно зарисовував ся поміж деревами, не давав ніяких признак, що там відбуває ся така важна подія, як підписуване контракту подружа.

Годинник вибив пів до десятої. Се вже було пів години після часу, який Валентина сама призначила. Се було страшною річею для залюбленого хлопця, кожда дальша хвиля падала на него ударом молота. Найменший шелест листків, найтихійший подув вітру притягав його увагу і витискав піт на його чоло. Наконець він дрожачи приставив до муру драбину і немов боячи ся стратити хоч одну хвильку, поставив сейчас ногу на щебель драбини. Якраз на ту пору вдарила десята година.

— Се неможливо — сказав Максимілїян — щоби підписуване контракту забирало стільки часу без несподіваної перешкоди. Я зважив всї можливости, обчислив час потрібний на всї формальности. Щось мусїло стати ся. Чи не зімлїла Валентина, підписавши контракт? А може відкрито, що вона приготовляє ся до втечі і спинено її?

Се були одинокі поясненя, які Морель міг придумати. Відтак прийшло йому на думку, що може Валентину поки-

нули сили, коли вона пустила ся втікати, і вона зімліла на стежці.

— О, якби се стало ся — сказав до себе лїзучи скоро по драбині вгору — то я втратив би її і то лише через свою власну провину.

Злий дух, що підшепнув йому сю думку, повторював її так вперто, що в кількох хвилинах перемінив здогад у певність. Його очи, глядячи понад мур, завважили ніби щось лежить на стежці. Морель хотів крикнути, але так виглядало, що вітер, який подув проти него, завернув його оклик назад в горло і він тільки застогнав.

Вдарила ще пів-година. Годі було довше чекати. Морелеви зачинало темніти в очах, пульс його бив ся лихорадочно. Він перекинув одну ногу через мур і скочив до города. Він був у Вієфортовім городі. Які тепер будуть наслідки сего? Та коли вже пішов аж так далеко, то годі втікати назад. Він пішов кілька кроків попід мур, відтак переступив стежку і увійшов між кілька густих дерев. За хвильку вийшов з поміж них і міг бачити дім зовсім виразно.

Тоді Морель переконав ся про одну річ. Замісць світел у каждім вікні, як повиннοб бути в день церемонії, стіни дому представляли тільки сіру масу, яку ще й затемнювала хмарка, що на ту пору заступила слабе світло місяця. Світло мигало скоро від часу до часу поза трома вікнами на першім поверху. Сї три вікна були від кімнати пані Сен-Меран. Инше світло стояло нерухомо за якимись червоними куртинами, що були в кімнаті пані Вієфорт. Морель догадував ся, бо нераз, бажаючи слїдити за Валентиною своїми думками, заставляв її описувати розклад кімнат, так що знав їх, хоч нїколи не був в середині дому.

Ся темнота і мовчанка налякали Мореля ще більше, чим відсутність Валентини. Майже ошалїлий з неспокою і рішений зробити усе, щоби побачити Валентину ще раз та впевнити ся про нещастє, якого догадував ся, Морель вступив на цвітник і хотів перебігти через него, коли дійшов до него, принесений вітром, голос з віддаленя. Почувши сей голос, Морель цофнув ся назад між дерева, так що зовсім схоронив ся. Там став тихо і без руху. Він постановив собі: як се буде Валентина сама, то заговорить до неї, коли вона буде переходити; коли вона не буде сама

і він не зможе до неї говорити, то бодай побачить її і буде знати, що їй нічо не стало ся; коли-ж се будуть другі люди, то підслухає їх розмову і може зрозуміє з неї, що там зайшло.

Місяць якраз виглянув споза хмарки, яка його закривала, і Морель побачив, що на сходи вийшов Віефорт а за ним був якийсь пан, убраний на чорно. Вони зійшли по сходах на долину і зачали йти в напрямі дерев так, що Морель міг вскорі пізнати, що другий пан був др. Аріні. Побачивши, що вони до него зближають ся, Морель мимоволї посунув ся дальше назад, поки не опер ся на сикамору в самім осередку між деревами. Оба пани також спинили ся.

— О, мій докторе — промовив прокуратор. — Небо завзяло ся на мій дім! Що за страшна смерть! Що за удар! Не старайте ся мене потїшати, бо нічо не усуне мого смутку! Рана є занадто глубока і занадто свіжа. Вона не жиє.

Холодний піт виступив на чоло Мореля і його зуби задзвонили. Хто се міг вмерти в сім домі, який сам Віефорт називає проклятим?

— Мій дорогий пане Віефорт — відповів лїкар тоном, який подвоїв страх молодого чоловіка. — Я не випровадив вас тут, щоби вас потїшати, навпаки...

— Що ви хочете сказати? — спитав переполохано прокуратор.

— Я хочу сказати, що за нещастем, яке вас тепер стрітило, є ще друге і може навіть більше.

— О, мій Боже! — шепнув Віефорт, заломлюючи руки — що ви хочете менї сказати?

— Чи ми зовсім самі, мій друже?

— Так, зовсім. Але чому та осторожність?

— Бо я маю вам сказати страшну тайну — сказав лїкар. — Сядьмо.

Віефорт скорше упав, чим сїв. Лїкар стояв перед ним, оперши руку на його рамя.

Морель, заляканий на смерть, підпер свою голову одною рукою а другою притиснув своє серце, щоби не було чути його биття.

— Умерла! Умерла! — шепнув до себе і йому здавало ся, що він сам вмирає.

— Говоріть, докторе! Я слухаю — сказав Віефорт. —

Бийте! Я приготований на все.

— Пані Сен-Меран була справді в поважнім віку, однакож вона тішила ся знаменитим здоровлєм.

Морель перший раз за десять хвиль зітхнув лекше.

— Жаль убив її — сказав Віефорт — так, жаль, докторе! Проживши сорок літ з маркізом...

— Се не був жаль, мій дорогий Віефорте — відповів лікар. — Жаль може убити, хоч рідко коли убиває, але ніколи не вбиває за день, ніколи за годину, ніколи за десять мінут.

Віефорт не відповідав нічого, тільки підняв голову, яку перед тим мав опущену, і видивив ся на лікаря зі здивованєм.

— Ви були присутні при смерти? — спитав лікар.

— Був — відповів прокуратор — ви просили мене, щоби я не відходив.

— Чи ви бачили симптоми недуги, від якої вмерла пані Сен-Меран?

— Бачив. Пані Сен-Меран мала три слідуючі по собі один за другим напади, кождий другий сильнійший від попередного. Коли ви прибули, пані Сен-Меран не ставало духу вже кілька хвиль. Відтак вона дістала спазм, який я взяв тільки за атак нервів, але я направду перелякав ся аж тоді, коли побачив, що вона піднесла ся на ліжку а її тіло і карк задеревіли. Відтак я зрозумів з вашого вигляду, що треба побоювати ся чогось більше, чим я думав. Ви держали її руку, наслухували її пульс і другий напад прийшов скорше, нім ви до мене обернули ся. Сей був страшнійший від першого; повторили ся ті самі нервові рухи, а уста стягнули ся і посиніли.

— А при третім нападі вона вмерла.

— При кінци першого нападу я доглянув симптоми тетануса*) і ви потвердили мою думку.

— Так, перед другими — відповів лікар — але тепер ми є самі.

— О, Господи, що ви хочете мені сказати?

— Що симптоми тетануса і отроєня ростинними субстанціями є ті самі.

---

*) Тетанус — в точнім значіню спазм, судороги. Недуга, яка відзначає ся корчами мускулів руху, ті корчі викликують викривлене тіла а часто спроваджують смерть.

Віефорт зірвав ся зі свого сидженя, але за хвилинку упав знов, обезсилений і онімілий. Морель не був певний, чи він чує, чи йому снить ся.

— Слухайте — говорив дальше лікар. Я здаю собі вповні справу з того, що я сказав, і який є характер чоловіка, котрому я се сказав.

— Чи говорите до мене, як до судового урядника, чи як до приятеля? — спитав Віефорт.

— Як до приятеля і тільки як до приятеля в сю хвилю. Подібність симптомів тетануса і отроєня ростинними субстанціями є така велика, що якби я був приневолений ствердити присягою те, що я тепер сказав, то я завагав би ся. Тому я повторяю, що говорю не як до судового урядника, тільки як до приятеля. І до приятеля я кажу, що коли я через три чверти години приглядав ся на муку, на судороги, на смерть пані Сен-Меран, то я не тільки є певний, що вона вмерла від отруї, але можу навіть сказати, так можу сказати імя отруї, що її убила.

— Пане! Пане!

— Симптоми є замітні, знаєте. Сон перебиваний нервовими судорогами, подражнене мозку, одеревінє тіла. Пані Сен-Меран згинула від сильної дози бруцини, або стрихніни, яку подано їй може через помилку.

Віефорт вхопив лікаря за руку.

— Ах! Се неможливо! — крикнув. — Мені мабуть снить ся. Се страшна річ чути такі річи від чоловіка такого, як ви. Скажіть мені, прошу вас, милий докторе, що може ви помилили ся.

— Без сумніву, я міг помилити ся, але....

— Але що?

— Але я думаю, що я не помилив ся.

— Змилуйте ся наді мною докторе! Так много страшних річий приключило ся мені послідними часами, що я думаю, що збожеволію.

— Чи крім мене бачив ще хто паню Сен-Меран?

— Ніхто.

— Чи присилали до неї з аптики що таке, чого я не видів?

— Нічого.

— Чи пані Сен-Меран мала яких ворогів?

— Я не чув про ніяких.

— Чи є хто заінтересований у її смерти?

— Ні, певно ні! Мій Боже, ні. Моя дочка є одинока, що має право до спадщини по ній — одна Валентина. О, якби така думка прийшла мені до голови, то я сам вбив би ніж в своє серце.

— Дорогий друже — сказав доктор Аріні — я нікого не оскаржував би; я говорю тільки про припадок, про похибку, розумієте. Та чи се припадок, чи похибка, факт є доконаний. Моя совість наказує мені сказати вам про се голосно. Розслідіть справу.

— Що слідити? Як? Де? З ким?

— Чи Бароа, старий слуга, не помилив ся і не подав пані Сен-Меран дози приготованої для його пана?

— Для мого батька?

— Так.

— Як-жеж лікарство приготоване для п. Ноартіє моглоб отруїти паню Сен-Меран?

— Нема нічого лекшого. Ви знаєте, що отрує є в деяких недугах лікарством. Параліж є одною з тих недуг. На примір, випробувавши всяке инше лікарство на привернене руху і мови п. Ноартіє, я рішив попробувати послідного способу і через три місяці давав йому дози бруцини. В послідній дозї, яку я записав для него, було шість центиґрамів бруцини. Ся скількість не робить ніякого вражіня на спаралїжоване тіло п. Ноартіє, бо він постепенно вже призвичаїв ся до сеї отруї, але вона вистарчає, аби убити другу, непризвичаєну особу.

— Мій дорогий докторе, між кімнатою п. Ноартіє і кімнатою пані Сен-Меран нема переходу і Бароа ніколи не входив до кімнати моєї тещі. Одним словом, докторе, хоч я знаю, що ви є дуже вченим лікарем і найсовіснійшим чоловіком на земли, і хоч у всякім випадку ваше слово є для мене такою ясною вказівкою, як світло сонця, то — докторе, помимо всеї моеї віри у вас, я мушу вертати назад до старої приповідки: людська річ є помилити ся.

— Слухайте, п. Вієфорт — сказав лікар — чи є ще який лікар, до котрого ви маєте стільки довіря, що до мене?

— Чому мене про се питаєте? Чого ви хочете?

— Пішліть за ним. Я скажу йому, що я бачив, ми порадимо ся і оглянемо тіло.

— І найдете сліди отруї?

— Ні, не отруї — я не сказав, що ми можемо се зробити — але ми ствердимо подразнений стан нервової системи. Ми ствердимо очевидне, незаперечене удушенє і скажемо вам: Дорогий п. Вієфорт, коли се повстало через недбалість, уважайте на своїх слуг, — коли через ненависть, уважайте на своїх ворогів.

— Що ви пропонуєте зробити, докторе? — сказав Вієфорт з розпукою. — Скоро ви когось иншого допустите до нашої тайни, конечною стане слїдча комісія, а слїдство в моїм домі — неможливе! Однакож — говорив дальше прокуратор, глядячи на лїкаря з неспокоєм — коли хочете сего, коли настаєте на се, то нехай се стане ся. По правдї я повинен би домагати ся слїдства; моє становище накладає на мене сей обовязок. Однакож, докторе, ви бачите, в якім я вже смутку. Як можу я спроваджувати до свого дому ще й скандал після стільки смутку? Моя жінка і дочка умруть через се. А я — докторе, ви знаєте, що до становища, яке я займаю — я є королївським прокуратором через двайцять пять лїт — до сего становища я не міг дійти не придбавши собі ворогів. Я маю їх без числа. Коли ся справа набере розголосу, то се буде для них триюмф, через який вони будуть скакати з радости, а для мене се буде неслава на віки. Вибачте менї, докторе, за сї світські думки. Якби ви були священиком, я не відважив би ся вам того сказати, але ви світський чоловік і знаєте людий. Докторе, милий докторе, нехай се так буде, як би ви не сказали менї нїчого

— Мій дорогий пане Вієфорт — відповів доктор — мій перший обовязок є супроти людства. Я був би вирятував паню Сен-Меран, якби се було в силї науки, однакож вона вже вмерла і мій обовязок є супроти живих. Поховаймо сю страшну тайну в найдальших закутках наших сердець; я пристаю на се, щоби в разї чого мою мовчанку в сїй справі приписувано моїй несвідомости. Але ви, пане, уважайте, пильно уважайте, бо може лихо на тім не спинить ся. І коли найдете виновника, я вам скажу: Ви судовий урядник, зробіть свій обовязок!

— Дякую вам, пане докторе — сказав Вієфорт з безмежною радістю — я нїколи не мав лучшого приятеля від вас.

І немов боячи ся, аби др. Аріні не відкликав своєї обіцянки, потягнув його за собою до дому.

Коли вони зникли, Морель вийшов з під дерев і місяць засвітив в його лице, котре було таке бліде, що можна було взяти його за духа.

— Бог очевидно береже мене, хоч і в страшний спосіб — сказав Морель до себе. — Але Валєнтина, бідна дівчина, як вона перенесе так богато смутку?

Говорячи сї слова, він подивив ся по черзї на вікна з червоними куртинами і на три вікна з білими куртинами. В перших світло майже згасло; панї Віефорт очевидно якраз згасила свою лямпу і тільки нічна лямпа слабко освічувала вікно. За те на краю будинку він побачив, як одно з трох вікон отворило ся. Воскова свічка, поставлена на припічку, кинула на двір кілька своїх блїдих лучів і через хвильку видно було тїнь на бальконї. Морель стряс ся, йому здавало ся, що почув плач.

Нема що дивувати ся, що його думка, звичайно така відважна, але тепер захитана двома найсильнїйшими людськими чувствами, любовю і страхом, ослабла до того, щоб допускати навіть забобоннї думки. Хоч се було неможливо, аби Валєнтина могла його побачити, як він був укритий, йому здавало ся, що почув, як вона його кличе. Його захитана думка сказала йому се, а його горяче серце повторило те саме. Подвійна похибка зробила з сего неоспориму дійсність і він з легкістю молодости вискочив зі свого укритя та, не зважаючи на те, що можуть його побачити і що може налякати Валєнтину, яка окликом може його зрадити, перескочив кількома скоками через цвітник, який при світлї місяця виглядав на якийсь білий став, перебіг поміж дерева перед домом, вискочив на сходи, побіг ними скоро на гору і трутив двері, які отворили ся без опору.

Валєнтина не бачила його. Її очи, піднесені до неба, слїдили сріблисту хмарку, що пересувала ся по небосклонї. Її поетична уява казала їй, що се душа її бабки. Тимчасом були вкриті коврами так, що цілковито приглушили його
були вкриті коврами так, що цілковито приглушили його
кроки. Врештою він дійшов до такого стану розгорячкованя, що навіть стріча з самим Віефортом булаб його не налякала. На щастє він не стрітив нікого. Описи розло-

женя дому, які він чув від Валєнтини, стали йому тепер дуже в пригоді. Він вийшов до верха сходів і аж там спинив ся, думаючи, куди йти далї, та звук шльоханя вказав йому дорогу. Він обернув ся; частинно отворені двері дали йому бачити відблиск світла з кімнати, з котрої виходив звук шльоханя. Він отворив двері лїпше і увійшов до середини.

В другім кінци кімнати під білим простиралом, через яке видно було зариси голови і тїла, лежала мертва панї Сен-Меран; вид був для Мореля специяльно страшний через припадкове підслухане перед хвилею тайни її смерти. При боцї ліжка, клячучи на колїнах і сховавши голову в подушку на кріслї, була Валєнтина. Вона дрожала, плачучи, витягнувши і заломивши собі руки над головою. Вона відвернула ся тепер від вікна, яке дальше стояло отворене, і молила ся словами, які булиб зворушили навіть людину з найтвердшим серцем. При світлї місяця, яке впливало через отворене вікно, блимане лямпи виглядало блїдійшим і викликало в кімнатї вражінє гробу. Морель не міг оперти ся сему вражіню. Крім сего вид Валєнтини плакучої і терплячої розривав йому серце. Він глубоко зітхнув і шепнув її імя. Тодї голова, скупана сльозами і притиснена до аксамітової подушки на кріслї, голова нагадуюча голову Марії Магдалини, піднесла ся і звернула ся до него.

Валєнтина глянула на Максимілїяна без найменшого здивованя. Серце, яке стисне один великий біль, є нечутке на менші вражіня. Морель простягнув до неї руку. Валєнтина, немов на оправданє, чому не вийшла до него, показала тільки на тїло під білим простиралом і зачала знов шльохати. Обоє через довший час не мали відваги заговорити в тій кімнатї. Обоє вагали ся перебити мовчанку, яку немов накладає смерть. Наконець Валєнтина спромогла ся на питанє:

— Мій друже, ти як тут дістав ся? Я вйталаб тебе радо, якби смерть не отворила тобі дверий до сего дому.

— Валєнтино — відповів Морель дрожачим голосом — я чекав на тебе від пів до девятої і дивував ся, чому ти не виходиш. Мене се непокоїло і я наконець перелїз через мур, найшов собі дорогу в городї, коли голоси, що розмовляли про сумну подію...

— Чиї голоси? — спитала Валєнтина.

Морель здрігнув ся, бо пригадала ся йому ціла розмова між лікарем і Вієфортом і йому здавало ся, що бачить через простирало натягнені руки, задеревілу шию і сині губи.

— Голоси твоїх слуг — сказав. — Я з них зрозумів все.

— Але приходити сюди значить руйнувати все, мій друже — сказала Валентина без страху, без сліду невдоволеня.

— Вибач мені — відповів Морель таким самим голосом. — Я відійду.

— Ні — відповіла Валентина — ти можеш когось стрігити, чекай.

— А якби хто сюди прийшов?

Дівчина покрутила головою.

— Ніхто сюди не прийде — відповіла — нема що боятися.

— Що стало ся з п. Епінеєм? — спитав Морель.

— Франц прийшов підписувати контракт якраз в хвилю, коли моя бідна бабка умирала.

— Ах! — сказав Морель не без чутя самолюбного вдоволеня, думаючи, що ся смерть буде причиною відложеня весіля на необмежений час.

Однакож дівчина немов би постановила відразу розбити сю його надію. Вона сказала:

— Що однакож подвоює мій смуток, то те, що моя бабка на смертельній постели ще просила, аби весілє відбуло ся як найскорше. Вона, о Боже, думаючи мені помогти, взяла сторону проти мене.

— Пст! — шепнув Морель.

Обоє насторожили уха. На коритарі було виразно чути кроки, відтак на сходах.

— Се мій батько; він якраз вийшов зі свого кабінету — сказала Валентина.

— Він не відпроваджує доктора до дверий? — вирвало ся Морелеви.

— Ти як знаєш, що тут є доктор? — здивувала ся Валентина.

— Так думаю, що повинен би бути — відповів Морель.

Валентина поглянула на него. Було чути, як замкнули ся двері від вулиці, відтак Вієфорт замкнув двері від города

і повернув на гору. В передпокою він спинив ся на хвильку, немов вагаючи ся, чи йти прямо до своєї кімнати, чи поглянути ще на паню Сен-Меран. Морель сховав ся тоді за двері, але Валєнтина стояла непорушно; смуток позбавив її всякого страху. Та п. Віефорт пішов до своєї кімнати.

— Тепер — сказала Валєнтина — ти не можеш вийти анї передними дверми, анї через город.

Морель дивив ся на ню зі здивованєм.

— Остає для тебе лише одна безпечна дорога — додала дївчина — а се через кімнату мого дїда.

Валєнтина встала.

— Ходи! — сказала.

— Куди? — спитав Максимілїян.

— До кімнати мого дїда.

— Я до кімнати п. Ноартіє?

— Так.

— Чи ти роздумала се, Валєнтино?

— Я давно того бажала. Він мій одинокий оставший приятель і ми обоє потребуємо його помочі. Ходи зараз в його кімнату.

— Уважай, Валєнтино — сказав Морель, вагаючи ся пристати на пропозицію дївчини. — Я тепер бачу свою похибку. Я зробив по дурному, коли тут прийшов. Чи ти певна, що робиш мудрійше?

— Так — відповіла Валєнтина — і я маю тільки один скрупул, що лишаю тїло своєї бабки саме, коли приняла ся сидїти коло него.

— Валєнтино — сказав Морель — смерть є сама про себе свята.

— Так — відповіла Валєнтина — зрештою се буде тільки на коротку хвильку.

Затим вона перейшла через коритар і попровадила Мореля на долину по вузеньких сходах до кімнати п. Ноартіє. Морель йшов за нею на пальцях.

Коло дверий стрінули старого слугу.

— Бароа — сказала Валєнтина — замкни двері і не впускай нїкого.

Вона увійшла перша.

Ноартіє, сидячи у своїм кріслї і надслухуючи за кождим звуком, уважав на двері. Він побачив Валєнтину і його очи заяснїли. В поставі дївчини було щось поважне і таєм-

ниче, що сейчас звернуло на себе увагу старого і він зараз зачав питати її своїми очима.

— Дорогий діду — сказала Валентина з поспіхом — ви знаєте, що моя бідна бабка померла перед годиною і що я тепер не маю в світі ніякого приятеля крім вас.

Вираз необмеженої сердешности показав ся в очах старця.

— Отже вам і тільки вам я повинна звірювати ся зі своїми жалями і надіями.

Паралїтик зробив знак потакненя.

Валентина взяла руку Максимілїяна.

— Тож погляньте на сего пана.

Старий видивив ся з неутаєним здивованем на Мореля.

— Се пан Максимілїян Морель — представила Валентина — син того доброго купця з Марсилії, про якого ви без сумніву чули.

— Так — потвердив старий.

— Се є незаплямлене імя, яке Максимілїян мабуть зробить славним, бо в трийцятім році він вже є капітаном і членом Гонорового Леґіону.

Старий дав знак, що пригадує собі його.

— Отже, діду — сказала Валентина, падаючи перед ним на коліна і показуючи на Максимілїяна — я люблю його і буду тільки його любити і якби мене приневолювано йти до шлюбу з ким иншим, то я смерть собі зроблю.

В очах паралїтика видно було бурю думок.

— Ви любите п. Максимілїяна Мореля, чи не так, діду? — спитала Валентина.

— Так — сказав неповорушний старець.

— І ви заступите ся за нами, за своїми дітьми, перед волею мого батька?

Ноартіє кинув своїм розумним оком на Мореля, немов би хотів сказати:

— Се залежить від дечого.

Максимілїян зрозумів сей погляд.

— Панно — сказав — ви маєте до виконаня святий обовязок в кімнаті покійниці. Позвольте менї поговорити кілька хвиль на самоті з п. Ноартіє.

— Якраз се — сказало око паралїтика. Але зараз воно й глянуло неспокійно на Валентину.

— Боїте ся, що він вас не зрозуміє, діду?

— Так.

— О, ми так часто говорили про вас, що він зовсім добре знає, як до вас говорити. — Відтак, обернувши ся до Максимілїяна, додала з милим, хоч і сумним усміхом: — Він знає все, що я знаю.

Валентина встала, підсунула крісло для Мореля, попросила Бароа ще раз, щоби нікого не впускав і обнявши щиро свого діда та усміхнувши ся сумно до Мореля на прощанє, вийшла. Аби доказати Ноартієрови, що має довіре Валентина і знає її тайни, Морель взяв словар, перо і трохи паперу і поставив їх на столї, де стояла лямпа.

— Однакож насамперед — сказав Морель — позвольте менї, пане, сказати вам, як дуже я люблю панну Валентину і які є мої пляни щодо неї.

Ноартіє дав знак, що буде слухати.

Було се цікаве видовище: старий чоловік, на позір безужиточний тягар в ролї одинокого опікуна, опори і дорадника любовників, молодих, гарних і сильних. Його замітно благородний і поважний вигляд вразив Мореля, який почав своє оповіданє, дрожачи. Він оповів про спосіб, в який запізнав ся з Валентиною і як її полюбив, та як Валентина в своїй самітности і недолї приняла його любов. Оповів про своє походженє, становище і майно і більше, чим раз, коли підчас свого оповіданя глянув на лице паралїтика, читав в його очах заохоту: Се добре, говори дальше.

— А тепер — сказав Морель, скінчивши першу часть свого оповіданя — коли я вже оповів про свою любов і свої надії, чи можу оповісти про наші пляни?

— Так! — дав знак старий.

— Отсе була наша постанова: візок чекав при фіртцї і в нїм я мав намір вивезти Валентину до дому своєї сестри, аби там з нею подружити ся і ожидати з повною пошаною прощеня п. Віефорта.

— Нї — дав знак Ноартіє.

— Ми не повинні так робити?

— Нї!

— Не одобрюєте такого нашого пляну?

— Нї!

— Є ще один спосіб — сказав Морель.

В оцї старого проявило ся питанє: Що?

— Я піду з сказав Максимілїян — найду п. Франца

Епінея — я рад, що можу сказати се в відсутности панни Віефорт — і поступлю з ним так, щоб приневолити його, аби він поступив як чоловік чести.

Очи Ноартіє дивили ся дальше питаючо.

— Хочете знати, що я зроблю?

— Так.

— Я найду його, як я сказав. Я скажу йому про вузли, які вяжуть мене з панною Валєнтиною. Коли він вирозумілий чоловік, то докаже се, зрікаючи ся добровільно руки своєї судженої, і здобуде мою приязнь і любов до самої смерти. Коли відмовить ся се зробити, чи то з жадоби майна, чи через смішну гордість, після того, як я докажу йому, що він силою відбирає від мене мою жінку, бо Валєнтина любить мене і не буде любити нікого другого, тодї я буду з ним бити ся, дам йому всяку нагоду і або убю його, або він убє мене. Коли побіджу, він не оженить ся з Валєнтиною; коли згину, то маю певність, що Валєнтина не піде за него.

Ноартіє глядів з неописаною приємністю на благородне і щире обличе молодця, на якім відбивало ся кожде почуване, яке описував його язик, а якому додавали сили благородні черти, як відповідна краска придає вартости вірному образови. Все таки, коли Морель скінчив, він замкнув свої очи кілька разів, що на його спосіб говореня значило „нї".

— Нї? — спитав Морель. — Не одобрюєте і сего другого проєкту?

— Нї — дав знак старий.

— Так що в такім разї зробити, пане? — спитав Морель. — Послїдне бажанє панї Сен-Меран було, щоби не отягати з подружем. Чи маю дозволити на те, аби справи ішли своїм ходом?

Ноартіє не рушав ся.

— Я розумію — сказав Морель — я маю чекати.

— Так.

— Але проволока зруйнує нас, пане. Валєнтина сама не має сили; її приневолять піддати ся. Я тут опинив ся майже чудом і заледви чи можу мати надію, що така добра нагода лучить ся знов колись. Повірте менї, що є тільки два пляни, котрі я вам запропонував. Вибачте менї за мою зарозумілість і відповіджте, котрий з тих плянів ви

волілиб. Чи позволяєте панні Віефорт здати ся на мою честь?

— Ні.

— Чи волієте, щоби я шукав п. Епінея?

— Ні.

— Алеж, пробіг! Звідки малаб прийти та поміч, яку Провидінє малоб зіслати?

Очи старого усміхнули ся тим усміхом, яким звичайно усміхали ся, коли хтонебудь говорив про Провидінє В думках старого якобіна оставав завсїгди атеїзм.

— Маю числити на припадок — питав Морель.

— Ні!

— На вас?

— Так.

— Ви вповні розумієте мене, пане? Вибачте менї за мою настирливість, але моє житє залежить від вашої відповіди. Чи поміч для нас прийде від вас?

— Так.

— Чи ви певні сего?

— Так.

Стільки було сили в поглядї, який дав сю відповідь, що годї було сумнївати ся про волю старого, хочби й були які сумніви про його силу.

— О, дякую тисячу разів! Та як, хиба що якесь чудо приверне вам мову і рухи, як можете ви, привязані до сего крісла, німі і без руху, ставити опір сему подружу?

Усміх освітлив лице старого, дивний усміх очий на спаралїжованім лици.

— Значить, я маю чекати? — спитав Морель.

— Так.

— Контракт?

На відповідь був знов усміх.

— Чи можете мене запевнити, що контракт не буде підписаний?

— Так — дав знак Ноартіє.

— Отже навіть контракт не буде підписаний! — крикнув Морель. — Вибачте, пане! але на вістку про велике щастє чоловік має право бути недовірчивим. Кажете, що контракт не буде підписаний?

— Нї — потвердив паралїтик.

Та помимо сего запевненя, Морель ще вагав ся. Ся

обіцянка безсильного старця була така дивна, що можна було застановити ся, чи походить вона із сили волї, чи з ослабленого ума. Чи не є се природне, щоби божевільний, не здаючи собі справи з того, що говорить, обіцяв річи понад свої сили? Слабий може говорити про тягарі, які піднесе, боягуз про великанів, з якими стане до боротьби, убогий про скарби, якими буде розпоряджати. Чи Ноартіє зрозумів вагане молодця, чи не мав повної віри в його послух, досить того, що дальше дивив ся на него дуже твердо.

— Чого бажаєте, пане? — спитав Морель — чи щоби я відновив свою обіцянку бути спокійним?

Очи Ноартіє дивили ся твердо і непорушно, якби хотїли сказати, що сама обіцянка не вистарчає; відтак звернули ся з його лиця на руки.

— Чи маю вам присягнути, пане? — спитав тодї Максиміліян.

— Так — дав паралїтик знак з повагою.

Морель зрозумів, що старий приписував велику вагу тій присязї. Він підніс руку.

— Присягаю вам, на свою честь — сказав — що буду ожидати вашого рішеня щодо того, як маю віднести ся до п. Епінея.

— Добре! — сказали очи паралїтика.

— А тепер — сказав Морель — чи хочете, щоби я пішов?

— Так.

— Не бачивши ся з панною Валєнтиною?

— Так.

Морель зробив знак, що готов послухати.

— Однакож вперед позвольте, пане — сказав — щоби ваш син обняв вас так, як перед хвилею обняла вас ваша дочка.

Погляду Ноартіє не можна було незрозуміти. Морель притиснув свої уста на те саме місце на чолї старого, де були притиснені уста Валєнтини. Відтак уклонив ся другий раз і вийшов. Старого слугу найшов коло дверий. Він мав інструкції від Валєнтини, тож мовчки попровадив Мореля темними сіньми до маленьких дверий, що виходили на город. Морель вскорі найшов місце, де зіскочив з муру. При помочи корчів видрапав ся на мур а там вже драбиною зліз

на долину і за хвилю став серед своєї конюшини, де чекав його візок.

Скочив у візок і хоч умучений численними зворушенями, однакож зі спокійним серцем, приїхав коло півночі до дому і зараз кинув ся на ліжко та заснув твердим сном.

РОЗДІЛ LXXIV.

Родинний гріб Вієфортів.

В два дні опісля поважна громада людий зібрала ся около десятої години рано біля дверий дому Вієфорта. Довгий ряд чорних карит і приватних возів простягав ся вулицею. Між ними був оден дуже незвичайного вигляду; видно було, що приїхав десь з далечини. Був се рід вкритого воза, помальованого на чорно. Він був одним з перших, що приїхали на похорон.

Роблено допити і стверджено, що дивним сходом обставин у сім возї привезено тїло маркіза Сен-Меран; тому ті, що думали бути на однім похоронї, побачили, що мають бути на двох. Людий було богато. Маркіз Сен-Меран, один з найвірнїйших і найщирійших сторонників Людвика XVIII і Карла X, мав богато приятелїв і сї, в додатку до людий, які числили ся з Вієфортом задля його становища, утворили зовсїм поважну громаду.

Відповідне повідомленє було подане властям і вони дали дозвіл на рівночасне відбутє двох похоронів за одним разом. Оба тїла мали бути похоронені на кладовищи Пер ля Шез, де Вієфорт вже давно мав приготований гріб для своєї родини. Там вже спочивали останки бідної Рени; до неї по десяти лїтах розєднаня мали прилучити ся її батько й мати.

Парижани, завсїгди цїкаві, завсїгди зворушені видом похорону, приглядали ся з релїгійною мовчанкою, коли величава процесія відпроваджувала на місце вічного відпочинку двох членів старої аристократії, найбільше ославлених ізза свого привязаня до традицій, своєї солідности і вірности прінціпам.

В однім з похоронних возів Бошамп, Альберт і Шато-Рено балакали про дуже несподівану смерть маркізи.

— Я бачив паню Сен-Меран лише минувшого року в Марсилії — сказав Шато-Рено — і був би не знати що за те дав, що вона дожиє сто літ, бо так здорово виглядала і її тіло, як і ум, були такі діяльні. Кілько їй було?

— Франц говорив мені — відповів Альберт, що вона мала сїмдесять літ. Однакож вона вмерла не зі старости, а з жалю. Так виходить, що від смерти маркіза, яка була для неї дуже болючою, вона вже не прийшла до себе.

— Але на яку недугу вона вмерла? — спитав Бошамп.

— Кажуть, що се мало бути згущенє мозку, або апоплексїя, що є те саме, чи не так?

— Майже.

— Се тяжко повірити, щоби то була апоплексїя — сказав Бошамп. — Пані Сен-Меран, котру я бачив раз або два, була мала і худа і більше нервового, чим горячкового темпераменту; жаль заледви чи міг спровадити апоплексію у пані Сен-Меран.

— На всякий случай — сказав Альберт — якаб недуга її не убила, або доктори, то п. Вієфорт, чи радше панна Валентина, чи ще радше наш друзяка Франц дістає знамениту спадщину, що виносить, здаєть ся, сїмдесять тисяч лїрів на рік.

— А се майно подвоїть ся з смертю старого якобіна, Ноартіє.

— Але сей уперто держить ся життя — замітив Бошамп. Він мабуть має умову зі смертю, щоби пережити всїх своїх спадкоємців. І мабуть він сего докаже. Він нагадує старого конвенціоналїста з 92 р., котрий сказав до Наполєона в 1814: „Ти гнеш ся, бо твоє цїсарство є молода галузка, ослаблена скорим ростом. Бери републику за опікунку. Вернім з відновленою силою на поле битви а я обіцяю тобі пятьсот тисяч жовнїрів, друге Маренґо і другий Австерлїц*). Ідеї не вмирають, пане, вони тільки засипляють, та пробуджують ся ще сильнїйшими, чим перед своїм сном".

— Мене одно дивує — додав Альберт — як буде подобати ся Францови дїд, котрого годї відлучити від його жінки. Але де є Франц?

*) Міста, під якими Наполєон відніс великі побіди над своїми противниками.

— У першій кариті, з Вієфортами; вони вже вважають його за члена родини.

Подібні були розмови майже у всіх каритах. Ті дві наглі смерти, що слідували так скоро одна по другій, здивували усіх, та ніхто не підозрівав страшної тайни, про яку др. Аріні повідомив п. Вієфорта у своїй нічній розмові.

Похоронний похід прибув на цвинтар може за годину. На дворі було лагідно але хмарно, немов би погода достроювала ся до похорону. Між ґрупами, які пустили ся до родинного гробу, пізнав Шато-Рено Мореля, який приїхав сам один і йшов блідий та мовчаливий стежкою до гробу.

— І ти тут? — сказав Шато-Рено, беручи молодого капітана попід рамя. Ти приятель Вієфорта? Чомуж я не стрічав тебе ніколи в його домі?

В ту саму хвилю підійшов до них Альберт з Францом.

— Час і місце не дуже надають ся на представлюваня — сказав Альберт — але ми не віримо в забобони. Пане Морель, позвольте мені представити вам пана Франца Епінея, знаменитого товариша подорожі, з котрим я відбув подорож по Італії. Мій дорогий Франце, се є пан Максиміліян Морель, знаменитий приятель, якого я здобув собі в твоїй відсутности. Ти почуєш його імя кождого разу, коли буду згадувати про привязанє, гумор і згідливість.

Морель завагав ся хвильку. Він подумав, що се булоб лицемірством зближати ся в приязний спосіб до чоловіка, для якого був невідомим противником, однакож пригадала ся йому присяга і повага хвилі. Поборовши в собі свою нехіть, він вклонив ся Францови.

— Панна Вієфорт є в глубокім смутку, правда? — спитав Дебрей Франца.

— Вона дуже засумована — відповів тойже. — Нині рано вона була така бліда, що я майже не пізнав її.

Сі позірно звичайні слова вкололи Мореля в саме серце. Сей чоловік бачив Валентину і говорив до неї! Молодий і горячий офіцер потребував всеї сили ума, аби побороти бажанє зломити присягу. Він взяв Шато-Рено за рамя і звернув ся до гробниці, де послугачі вже вкладали дві домовині.

— Се величаве мешканє — сказав Бошамп, глядячи

на мавзолей. — Літна і зимова палата. Колись і ти там опиниш ся, мій дорогий Епінеї, бо незадовго і ти будеш числити ся за члена родини. Я, як фільозоф, волів би маленький домик на провінції, хатинку під деревами без такого великого числа точених каменів над своїм бідним тілом. Та ходи, Франце, не падай на дусі. Не забувай, що твоя жінка дістає спадщину.

— Ти, Бошампе — сказав Франц — робиш ся неможливим. Політика допровадила до того, що ти з усего смієш ся.

— А, мій Боже! — сказав Бошамп. — Що є житє? Спочинок в передпокою Смерти!

— Я упереджений до Бошампа — сказав Альберт, відтягаючи Франца на бік і лишаючи його, аби докінчував свої фільозофічні міркованя з Дебреєм.

Гробниця Віефортів була збудована в квадрат з білого каменя ,яких двайцять стіп у височину. Передільця в середині відділювала обі родини, Сен-Меранів і Віефортів, і до обох відділів були окремі двері. Тут не було, як у других гробницях, тих непочесних шуфляд, одної над другою, де економія замикає мерців з написом, що виглядає на білет. Все, що було видно через бронзову фіртку, була понуро виглядаюча кімната, відділена стіною від властивого гробу. Згадані висше двоє дверий були по середині сеї стіни і отвирали ся до гробів Віефортів та Сен-Меранів. Там смуток міг свобідно випаровувати, не даючи себе заколотити легкодушним прогульковцям, або любовникам, що вибирають собі цвинтар на місце сходин.

Обі домовині поставлено на підставки попередно приготовані і уміщені в відділї з правого боку, призначенім для родини Сен-Меранів. Тільки Віефорт, Франц і кількох найблизших приятелїв увійшли до середини.

Тому що релїґійні церемонії відбували ся при дверях і промов не було ніяких, учасники похорону розійшли ся скоро. Шато-Рено, Альберт і Морель пішли одною дорогою. Франц остав з Віефортом при брамі цвинтаря. Морель виправдав ся, що має на когось зачекати і підглянув, що Франц і Віефорт усїли в ту саму карету. Се дало йому до зрозуміня, що повинен ожидати чогось недоброго. Відтак вернув до Парижа і хоч їхав в тій самій кареті, що Шато-Рено та Альберт, то не чув ані слова з їх розмови.

Коли Франц хотів пращати ся з Віефортом, послїдний промовив:

— Коли я вас знов побачу?

— Коли лише ваша ласка, пане — відповів Франц.

— Так скоро, як лише можливо.

— Я на ваші розкази, пане; чи маємо вертати разом?

— Скоро се не мішає ваших плянів.

— Зовсїм нї.

Оттак будучий тесть і зять всїли в ту саму карету і дали Морелеви достаточну причину занепокоїти ся. Віефорт і Франц вернули на Фобур Ст. Оноре. Прокуратор, не дивлячи ся нї за жінкою, нї за дочкою, перейшов скоро до свого кабінету і подав Францови крісло.

— Пане Епіней — сказав він — позвольте менї, щоби я пригадав вам в сїй хвили, яка може й не така невідповідна, як на перший погляд ока виглядає — бо послух бажаням померших є найпершою жертвою на їх гробі — позвольте пригадати менї про бажанє, яке виразила панї Сен-Меран на смертній постели, щоби не відкладати вінчаня Валентини. Ви знаєте, що справи покійної є в досконалім порядку і що її завіщанє призначує Валентинї цїле майно родини Сен-Меранів. Нотар показував менї вчера документи, а се дасть вам спромогу виписати контракт подружа з найточнїйшими подробицями. Нотарем є п. Дешамп, площа Бово, Фобур Ст. Оноре.

— Пане — відповів Епіней — а може се не є відповідна хвиля для панни Валентини, яка є в глубокім смутку, думати про мужа; в дїйсности я побоюю ся...

— Валентина — перервав Віефорт — не буде мати більшої приємности, чим здїйснити послїдну волю своєї бабки. Можу впевнити вас, що з того боку не буде перепони.

— В такім разї — відповів Франц — не буду й я находити перепон; можете робити приготовання, коли вам найвигіднїйше. Я дав своє слово і буду мати в тім приємність і вдоволенє, коли зможу його виконати.

— Отже — сказав Віефорт — не потрібно нїчого більше. Контракт мав бути підписаний три днї тому. Ми найдемо його готовим і можемо підписати його ще нинї.

— А жалоба? — спитав Франц, вагаючись.

— Не журіть ся — відповів Віефорт — в сїм домі не

занехаєть ся вимогів пристойности. Панна Віефорт мабуть виїде на приписаних три місяці до своєї маєтности в Сен-Меран. — я кажу до „своєї” маєтности, бо вона вже належить до неї. Там в протягу тижня, як хочете, відбуде ся цивільний шлюб. Після сего ви, пане, можете вернути до Парижа, підчас коли ваша подруга буде чекати до кінця жалоби враз зі своєю мачухою.

— Як бажаєте, пане — сказав Франц.

— В такім разї — говорив дальше Віефорт — будьте ласкаві зачекати пів години. Валентина зійде до сальону. Я пішлю по п. Дешамна. Поки розійдемо ся, прочитаємо і підпишемо контракт і ще сего вечера панї Віефорт від'їде з Валентиною до її маєтности, а ми поїдемо до них за тиждень.

— Пане — промовив Франц — я маю ще одну просьбу.

— Що таке?

— Я бажав би, щоб при підписуваню контракту були Альберт Морсерф і Рауль Шато-Рено. Ви знаєте, що вони мої свідки.

— Пів години вистарчить, аби їх сюди дістати. Чи підете по них самі, чи треба кото за ними післати?

— Я волію пійти сам, пане.

— Отже я сподїю ся вас, бароне, назад за пів години. За той час Валентина буде готова.

Франц вклонив ся і вийшов з кімнати. Заледви двері за ним замкнули ся, як Віефорт післав сказати Валентинї, щоби була в сальонї за пів години, бо він сподіє ся нотаря з п. Епінеєм та свідками. Вістка про се викликала велику сензацію в цїлім домі. Панї Віефорт не хотіла вірити. Валентина була як громом вражена. Вона оглянула ся довкола себе за помічю і хотіла пійти до кімнати свого діда, однакож на сходах стрітила свого батька, який взяв її за руку і запровадив до сальону. У передсїнку стрітила Валентина старого Бароа і глянула на него з розпукою.

За хвилю увійшла до сальону панї Віефорт зі своїм малим Едвардом. По нїй було видно, що й вона сумує враз з родиною, бо була блїда і виглядала на умучену. Вона сїла, взяла Едварда на колїна і від часу до часу притискала його майже конвульсійно до себе; в тій дитинї очевидно концентрувало ся цїле її житє.

По хвилї віхали на подвіре дві каритї. Одна була нотарева, на другій приїхав Франц зі своїми товаришами. Зібрало ся цїле товариство. Валентина була така блїда, що можна було доглянути на її лици синї жилки. Франц був також сильно зворушений. Шато-Рено і Альберт позирали на себе зі здиванем. Церемонїя, яка що й но скінчила ся, не виглядала на більше прикру від тої, що мала зачати ся.

Панї Вієфорт схоронила ся в тїнь за аксамітною куртиною. Вона була постійно зігнена над своїм синком і тому тяжко було читати вираз її лиця.

Вієфорт, як звичайно, був строгий і спокійний.

Нотар, упорядкувавши своїм звичаєм папери на столї, сїв у крісло і, піднїсши окуляри до гори, звернув ся до Франца.

— Ви є пан Франц Кеснель, барон Епіней? — спитав, хоч знав його дуже добре.

— Так, пане — відповів Франц.

Нотар вклонив ся.

— Отже я мушу поінформувати вас, пане — сказав поважним голосом — на просьбу пана Вієфорта, що ваше запропоноване подруже з панною Вієфорт змінило почуваня пана Ноартіє супроти його внучки, що він зовсім позбавляє її права наслїдства майна, яке булоб для неї припало. І позвольте менї додати, що тестатор*) має право відчужити тільки часть свого майна; тому що він відчужив усе майно, його завіщанє не видержить процесу і буде проголошене неважним і недїйсним.

— Так — сказав Вієфорт — однакож я перестерігаю п. Епінея, що як довго я жию, завіщанє мого батька не сміє стати предметом процесу, бо моє становище вимагає, щоби не було навіть тїни скандалу.

— Пане — відповів Франц — я дуже жалую, що таке питанє піднесено в присутности панни Валентини. Я нїколи не допитував про те, яке може бути її майно, знаючи, що хочби яке воно було обмежене, то воно перевисшає моє майно. Моя родина бажала сего спорідненя з п. Вієфортом. Все, чого я шукаю, є щастє.

Валентина подякувала йому і дві нїмі сльозї покотили ся по її лици.

---

*) Тестатор — той, що робить тестамент (завіщанє).

— Крім сего, пане — говорив Вієфорт дальше до свого будучого зятя — крім втрати сеї частини вашої сподіванки, се дивне завіщане не включає нічого, що моглоб вас особисто вколоти; се достаточно поясняє ся слабістю думки п. Ноартіє. Він сердитий не тому, що панна Валентина має віддати ся за вас, тільки тому, що вона віддає ся; шлюб з ким иншим був би для него так само ненависний. Старі люди є самолюби, мій пане, а панна Вієфорт була вірною доглядачкою п. Ноартіє і не зможе бути нею, коли стане панею бароновою Епіней. Сумний стан мого батька не позволяє нам говорити з ним про много справ, бо слабість його ума не далаб йому нас зрозуміти і я певний того, що хоч він тепер знає, що його внучка віддає ся, то п. Ноартіє забув навіть імя того, котрий має з нею оженити ся.

Заледви Вієфорт вимовив сї слова, які Франц приняв поклоном, коли втворили ся двері і в них появив ся Бароа.

— Панове — сказав він тоном незвичайно сильним як для слуги, що говорить до своїх панів в таких святочних обставинах — панове, пан Ноартіє де Вієфорт бажає сейчас говорити з паном Францом Кеснель, бароном Епіней.

Бароа, як і нотар, подав всї титули, щоби не було похибки щодо особи.

Вієфорт здрігнув ся. Пані Вієфорт зі здивовання опустила свого сина з колін. Валентина встала, бліда і німа, як статуя. Альберт і Шато-Рено обміняли ся поглядами. Нотар глянув на Вієфорта.

— Се неможливо — сказав королївський прокуратор. — Пан барон Епіней не може якраз в сю хвилю вийти зі сальону.

— Якраз в сю хвилю — відповів Бароа з тою самою рішучістю — пан Ноартіє, мій пан, хоче говорити про дуже важні справи з паном Францом Епіней.

— То дїд Ноартіє може тепер говорити — сказав Едвард зі своєю звичайною імпертиненцією. Однакож на його замітку навіть пані Вієфорт не усміхнула ся, на стільки були всї вражені і така поважна була ситуація.

— Скажи панови Ноартіє — сказав Вієфорт — що неможливо виконати його бажанє.

— В такім разї пан Ноартіє хоче повідомити сих па-

нів — відповів Бароа, — що він скаже себе самого принести до сего сальону.

Здивоване дійшло до вершка. На лици пані Вієфорт появив ся рід усмішки. Валентина інстинктовно піднесла очи до гори, немов би хотіла подякувати Богови.

— Пійди, Валентино — сказав Вієфорт — і поглянь що се може бути за примха твого діда.

Валентина пустила ся скоро до дверий, коли Вієфорт змінив свій намір.

— Чекай! — сказав, — я піду з тобою.

— Вибачте мені, пане — сказав тоді Франц — мені виглядає, що як п. Ноартіє післав по мене, то я повинен відповісти на його бажане. Крім сего буду рад зложити йому привіт, бо доси я ще не мав сеї чести.

— Прошу, пане — сказав Вієфорт з замітним змішанем — не турбуйте ся.

— Вибачте, мені, пане — сказав Франц рішучим голосом. — Я не хочу втратити сеї нагоди, щоби доказати панови Ноартіє, на скільки він милить ся, коли має до мене упереджене і я хочу те упереджене побороти доказами своєї відданости для него.

І не слухаючи більше Вієфорта, він встав та пішов за Валентиною, яка бігла сходами на долину з радістю моряка, який після розбитя корабля найшов скалу, до котрої причепив ся. Вієфорт пішов за ними. Шато-Рено і Морсерф обміняли ся третий раз поглядами ще більшого здивованя.

РОЗДІЛ LXXV.

Писемне зізнане.

Ноартіє був приготований приняти їх, убраний на чорно.

Коли увійшли три особі, яких він сподівав ся, він глянув на двері, які льокай сейчас примкнув.

— Слухай — шепнув Вієфорт до Валентини, яка не могла укрити своєї радости — коли п. Ноартіє хоче ска-

зати щось, що моглоб опізнити твоє подруже, то я забороняю тобі його розуміти.

Валєнтина спаленіла, але не відповіла. Вієфорт зближив ся до Ноартієра.

— Ось є п. Франц Епіней — сказав. — Ви бажали його бачити. Ми всі бажали сего побаченя і я вірю, що воно переконає вас, який безосновний є ваш спротив супроти подружа Валєнтини.

Ноартіє відповів тільки поглядом, від якого Вієфортови пішов мороз поза шкіру. Він дав очима знак Валєнтині, щоби приближила ся. Через хвилю, завдяки вправі в розмові зі своїм дідом, вона вже розуміла, що він хоче ключа. Відтак його око звернуло ся на шуфляду малої скринки між вікнами. Вона отворила шуфлядку і найшла ключик, а розуміючи, що він хотів якраз сего ключика, зачала знов дивити ся за його очима, які тепер звернули ся до старого бюрка, майже зовсім забутого і про яке була думка, що в нім є тільки старі та безужиточні документи.

— Чи маю отворити бюрко? — спитала Валєнтина.

— Так — відповів старий.

— І шуфляду?

— Так.

— Ту з боку?

— Ні.

— Середну?

— Так.

Валєнтина отворила шуфляду і витягнула вязку паперів.

— Чи ви хотіли тих паперів? — спитала.

— Ні.

Вона уважно повиймала один за другим усі папери, аж шуфляда опорожнила ся.

— Там нема вже нічого більше — сказала.

Око Ноартіє було звернене на словар.

— Розумію, діду — сказала дівчина.

Зачала показувати букви азбуки. При букві „с" спинило її око старого. Вона отворила словар і шукала аж до слова „секрет".

— Ага! Там є секрет? — спитала.

— Так — потакнув Ноартіє.

— А хто його знає?

Ноартіє поглянув на двері, котрими вийшов слуга.

— Бароа? — спитала Валєнтина.

— Так.

— Чи маю його покликати?

— Так.

Валєнтина удала ся до дверий і закликала Бароа. Вієфорт так нетерпеливив ся підчас сеї сцени, що аж піт виступив йому на чоло. Франц стояв, як остовпілий. Прийшов старий слуга.

— Бароа — сказала Валєнтина — мій дід сказав мені щоби я отворила шуфляду у бюрку, але з нею є якийсь секрет, про який ти знаєш. Чи ти нам сего секрету не виявив би?

Бароа поглянув на старого.

— Послухай — сказало інтеліґентне око Ноартіє.

Бароа діткнув ся спружини, піднесло ся штучне дно і вони побачили вязку папері, звязану чорним шнурочком.

— Чи се є, чого бажаєте, пане? — спитав Бароа.

— Так.

— Чи маю дати сї папери п. Віефортови?

— Ні.

— Панні Валєнтині?

— Ні.

— Панови Епіней?

— Так.

Франц здивований зробив крок вперед.

— Менї, пане? — спитав недовіряючи.

— Так.

Франц взяв папери від Бароа і кинувши оком на окладинку, прочитав:

„До передачі по моїй смерти ґенералови Діранови, а сей має передати його свому синови, з наказом заховати се як документ найбільшого значіня".

— Добре, пане — сказав Франц — що хочете, щоби я зробив з тим папером?

— Заховати його, без сумніву, запечатаним так, як він є — сказав королївський прокуратор.

— Нї — відповів з поспіхом Ноартіє.

— Чи хочете, щоби він прочитав сей папір? — спитала Валєнтина.

— Так — відповів старий.

— Ви розумієте, пане бароне, мій дід бажає, щоби ви прочитали сей папір — промовила Валентина.

— В такім разі сідаймо — сказав Віефорт нетерпеливо — бо то забере трохи часу.

— Сідайте — згодило ся око старого.

Віефорт взяв крісло, однакож Валентина стояла дальше побіч свого діда, а Франц стояв перед ним. Він взяв загадочний папір в свої руки.

— Читай! — говорило око старого.

Франц розломив печатку і серед гробової тишини прочитав на голос:

„Виїмок з устного переслуханя на зборах Клюбу Бонапартистів при вулиці Ст. Жак 5 лютого 1815."

Франц спинив ся.

— 5 лютого, 1815! — сказав. — Се тоді, коли убито мого батька.

Валентина і Віефорт заніміли. Спокій панував тільки в очах старого паралітика. Вони говорили:

— Дальше! Дальше!

— Але мій батько зник, вийшовши з того клюбу — додав Франц.

Очи Ноартіє говорили дальше: Читай!

Франц вернув до читаня.

„Підписані Людвик Жак Борепер, поручник-полковник артилерії, Стефан Лішамті, бриґадієр-ґенерал, і Клявдій Лешарпаль, надзиратель рік і лісів, заявляємо, що 4 лютого прибув лист з Ельби, припоручаючий ласці та довірю Клюбу Бонапартистів ґенерала Флявіяна Кеснеля, який служивши цісареви від 1804 до 1814, виглядав на вірного інтересам династії Наполеона, не зважаючи на титул барона, який якраз надав йому Людвик XVIII. враз з маєтністю Епіней.

„Послідовно написано до ґен. Кеснеля лист з запрошенєм, щоби явив ся на засіданю слідуючого дня, 5 лютого. В листі не було згадано ні вулиці ні числа дому, де мало відбути ся засіданє. На листі не було й підпису. Ґенерала тільки повідомлено, що хтось за ним прийде і щоби він був готов на девяту годину. Засіданя завсїгди відбували ся від тої години до півночі.

„В девятій годині представив ся ґенералови голова клюбу. Ґенерал був готов йти на засіданє. Голова повідомив його, що одною з умов його допущеня до клюбу є, що він ніколи не має знати про місце засідань і що мусить дати завязати собі очи та присягнути, що не буде пробував розвязати перевязку. Ґенерал Кеснель приняв услівя і приобіцяв на свою честь старати ся відшукати дороги.

„Карита ґенерала була готова, але голова клюбу сказав, що неможливо буде її уживати, бож даремною річею булоб завязувати очи пана тоді, коли фірман буде мати отворені очи, аби пізнавати, куди їде.

„— Отже що зробимо? — спитав ґенерал.

„— Я маю тут свою кариту — сказав голова.

„— То до свого слуги ви маєте більше довіря, чим до мене, коли довіряєте йому тайну, якої мені не довіряєте?

„— Нашим фірманом буде один з членів клюбу — сказав голова. — Нас буде везти державний радник.

„— В такім разі перед нами друге ризико — сказав, сміючись, ґенерал. — Нас можуть недопустити.

„Наводимо сей жарт лише на те, щоб доказати, що ґенерал під ніяким зглядом не був приневолений йти на засідане, він прийшов там з власної волї.

„Коли вже увійшли в карету, голова пригадав ґенералови усліве, що він має дати собі завязати очи. Він не ставив найменшого опору. По дорозї здавало ся голові, неначеб ґенерал хотів скинути перевязку з очий і пригадав йому ще раз про усліве.

„— А, правда — сказав ґенерал.

„Карета спинила ся при пасажу, що провадить до вул. Ст. Жак. Ґенерал зліз, опертий на рамя голови, про якого становище не знав, вважаючи його за звичайного члена клюбу. Вони перейшли пасаж і по сходах вийшли на поверх та увійшли в кімнату засїдань.

„Засїдане вже було зачало ся. Члени, упереджені про те, хто має бути представлений того вечера, явили ся всї. Коли ґенерал опинив ся на середині кімнати, сказано йому, що може зняти перевязку. Він зробив се сейчас і виглядав на дуже здивованого, коли побачив так богато знакомих лиць в товаристві, про якого істноване доси нічого не знав. Питали його про його думки, але він обмежив ся на те, що листи з Ельби повинні були про се сказати...

Франц перервав собі, говорячи:

— Мій батько був рояліст. Його не повинні були питати про його думки, бо вони були звісні.

— Звідси то — — сказав Віефорт — походила й моя любов до вашого батька, мій дорогий Франце. Подібність думок зближає людий.

— Читай! — говорило дальше око старця.

Франц взяв ся знов до читаня.

„Голова тодї старав ся, аби висловив ся трохи яснійше, але Кеснель відповів, що бажав би вперед довідати ся, чого від него хочуть. Тодї поінформовано його про зміст листа з Ельби, в котрім припоручено його Клюбови, як чоловіка, котрий може стати партії з пригодї. Один уступ натякав на поворот Бонапарта і обіцяв другий лист та дальші подробиці, скоро прибуде корабель Фараон, що належав до купця з Марсилії. Мореля; капітан того корабля був в цілости відданий справі цїсаря. Увесь той час ґенерал, на якого мали покладати, як на брата, виявляв признаки невдоволеня і неохоти. Коли скінчено читане листа, він мовчав, зморщивши брови.

„— Отже — спитав голова — що скажете, ґенерале, на сей лист?

„— Скажу, що коли я заявив ся за Людвіком XVIII, то за скоро менї ломати свою присягу задля бувшого цїсаря.

„Ся відповідь була занадто ясна, щоби лишати якийнебудь сумнів щодо його сентименту.

„— Ґенерале — сказав голова — ми не признаємо короля Людвика XVIII, анї бувшого цїсаря, тільки Його Величество Цїсаря і Короля, прогнаного насильством та зрадою з Франції, яка є його державою.

„— Вибачте менї, панове — сказав ґенерал — ви можете не признавати Людвика XVIII, але я його признаю, бо він зробив мене бароном і полевим маршалком і я ніколи не забуду, що сї два титули я завдячую його щасливому поворотови до Франції.

„— Пане — сказав голова дуже поважним голосом, вставши на ноги

— вважайте, що говорите. Ваші слова показують ясно, що на острові Ельбі завели ся на вас і що ми обманули ся! Те, що вам виявлено, свідчить про довіре до вас і сентимент, який робить вам честь. Тепер бачимо свою похибку. Титул і висша ранга привязали вас до правительства, яке ми хочемо повалити. Не будемо силувати вас, щоб ви нам помагали, — ми нікого не тягнемо проти його совісти, однакож ми приневолимо вас поступати з честю, хочби ви навіть не хотіли так поступати.

„— Ви назвалиб чесним поступованєм — знати про вашу змову і не виявити її? Я назвав би се помаганєм вам. Бачите, що я щирійший від вас."

— А, мій батько! — сказав Франц, перериваючи сам собі. — Тепер я розумію, чому вони його убили.

Валєнтина не могла здержати ся, щоби не кинути оком на молодого чоловіка. Се була приємність дивити ся на його синівський ентузіязм. Вієфорт проходжував ся позаду него. Ноартіє обсервував обох і задержував своє гідне і домінуюче становище. Франц вернув до рукопису.

„— Пане — сказав голова — вас запрошено пристати до сего гуртка; вас не силувано. Вам запропоновано, щоб ви прийшли з завязаними очима. Ви на те згодили ся. Коли ви пристали на се подвійне домаганє, то ви добре знали, що ми не стараємо ся піддержати престол Людвика XVIII, бо тоді ми так не сталиб ся оминути увагу поліції. Се було би за богато позволили вам, аби ви заложили собі маску для відкритя нашої тайни, а відтак скидали її, щоб зруйнувати тих, котрі вам довірили. Ні, ні, ви мусите вперед сказати, чи заявляєте ся за теперішнім королем, чи за Його Величеством Цісарем.

„— Я рояліст — відповів ґенерал. — Я зложив присягу вірности Людвикови XVIII і я її додержу.

„За тими словами слідував загальний гамір. Було видно, що кілька членів обговорювали, чи не вартоб навчити ґенерала за його бундючність. Голова встав знов і завізвавши до спокою сказав:

„— Пане, ви є занадто розумний чоловік, щоби не розуміти наслідків нашого теперішнього положеня, а ваша отвертість вже подиктувала нам условя, які лишає ся нам запропонувати. Ви присягнете на свою честь, що не виявите нічого, що тут чули.

Ґенерал, поклавши свою руку на шаблю, відповів:

„— Коли говорите про честь, то не зачинайте від нехтованя її прав і не накладайте нічого насильством.

„— А ви, пане — говорив дальше голова зі спокоєм ще страшнійшим від злости ґенерала — не ловіть за шаблю, отсе я вам раджу.

„Ґенерал оглянув ся з малим занепокоєнем, однакож не уступив, але зібрав всю свою силу і крикнув:

„— Я не присягну.

„— В такім разі мусите згинути — відповів холоднокровно голова.

„Епіней зблід. Він оглянув ся другий раз довкола себе. Кількох членів клюбу шептали і добували свою збрую.

„— Ґенерале — сказав голова — не лякайте ся. Ви є між людьми чести, які ужиють всїх способів, щоб переконати вас перед ужитєм послїдного способу, однакож як ви вже сказали, ви між заговірниками, ви посїдаєте нашу тайну і ви мусите її нам вернути.

„Значуча мовчанка запанувала по тих словах. Ґенерал не відповідав.

„— Замкніть двері! — сказав голова до дверників. Після тих слів продовжувала ся дальше гробова мовчанка.

„Наконець ґенерал зробив пару кроків вперед, стараючи ся очевидно запанувати над собою.

„— Я маю сина — сказав — і я мушу думати про него, опинивши ся між душегубами.

„— Ґенерале! — сказав голова все ще зі спокоєм. — Один чоловік може образити пятьдесятьох, се є привілей слабшого. Однакож се не є добре користати з такого привілею. Пійдіть за моєю радою і присягніть, а не ображайте.

„Ґенерал знов, почувши висшість нашого голови над собою, завагав ся на хвильку. Відтак приступив до стола голови.

„— Яка є форма присяги? — спитав.

„— Присягаю на свою честь, що не виявлю нікому, що я бачив і чув 5 лютого, 1815, між девятою і десятою годиною вечер і признаю, що заслугую на смерть, якби я коли зломив свою присягу.

„Ґенерал нервово задрожав і не міг відповісти через кілька хвиль. Відтак, очевидно поборовши свою нехіть, виголосив вимагану присягу, але так тихо, що більшість зібраних не могла його чути і домагали ся, аби він повторив присягу голоснійше, що він зробив.

„— Тепер вже можу відійти? — спитав після сего.

„Голова встав, закликав трох членів, щоби пішли з ним і всів в кариту з ґенералом, завязавши йому вперед очи. Одним з тих трох членів був фірман, який їх привіз. Инші члени клюбу мовчки розійшли ся.

„— Де бажаєте, щоби вас взяти? — спитав голова.

„— Денебудь, щоби тільки з між вас — відповів ґенерал.

„— Вважайте, пане — відповів голова — що ви вже не на зборах і маєте до діла тільки з поодинокими особами. Не ображайте їх, коли не хочете за те відвічати.

„Та замісць послухати його, Епіней зачав говорити:

„— Ви все ще такі відважні у своїй кариті, як і на зборах, бо вас все ще таки є чотирох проти одного.

„Голова спинив кариту. Вони були в тій части Де д'Орм, де були сходи що провадять до ріки.

„— Ви чого спинили? — спитав Епіней.

„— Бо ви, пане — сказав голова — образили чоловіка і сей чоловік не зробить одного кроку дальше, не зажадавши сатисфакції.

„— Другий спосіб душегубства? — спитав ґенерал, здвигаючи раменами.

„— Не робіть гамору, пане, коли не хочете, щоби я взяв вас за одного з трусів, які уживають свою слабість за щит. Ви є самі і тільки один дасть вам відповідь. Ви маєте шаблю при боці, я маю шаблю в своїй палиці. Ви не маєте свідка, один з тих панів послужить вам. А тепер прошу зняти перевязку.

„Ґенерал зірвав перевязку з очий.

„— Наконець — сказав — аж тепер я буду знати, з ким маю до діла.

„Отворено двері. Чотири чоловіки злізли з карити."

Франц знов перервав собі і обтер каплї холодного поту зі свого чола. Було в тім щось страшного, коли син, блїдий і дрожачий, читав на голос подробиці смерти свого батька, які доси були невідомі. Валентина зложила руки, як до молитви. Ноартіє глядів на Віефорта з виразом найбільшої погорди. Франц зачав знов читати:

„Се було, як ми сказали, 5 лютого. Через три днї перед тим було пять або шість степенів морозу. Сходи були вкриті ледом. Ґенерал був товстий і високий. Голова пустив його на сторону поруча, щоби він лекше зійшов на долину. Оба свідки йшли за ними. Се була темна ніч. Земля була вкрита снїгом та ожеледою. Вода в ріцї виглядала чорно. Один зі свідків позичив лїхтарню з недалекої баржі з вуглем і при світлї лїхтарнї оглянули збрую. Шабля президента, котру, як вже сказано, він носив у своїй палиці, була пять цалів коротша від ґенералової і не мала рукояти.

„Ґенерал запропонував кидати жереб, хто має котру шаблю уживати,

але голова відповів, що воліє, аби кождий уживав свою власну збрую. Лямпу поставлено на земли, оба противники уставили ся, зачав ся двобій. Шаблї мигали при світлї, як блискавиці. Противників майже не було видно.

„Ґенерал Епіней мав славу одного з найлучших знатоків уживаня шаблї в армії, однакож наш голова припер його з самого початку так сильно, що він посовгнув ся і впав. Свідки думали, що він вже вбитий, та голова знав, що не скалїчив його, отже подав йому руку, щоби його піднести. Се розгорячило ґенерала замісць успокоїти його. Він тим сильнїйше кинув ся тепер на свого противника. Та сей не схибив нї одного удару. Принявши його три рази на своїй шаблї, ґенерал щофнув ся, але побачивши ся знов припертим, вернув до наступу. За третим разом упав. Свідки думали, що він знов посовгнув ся, як попередно, і приступили, щоби його піднести, але той, що взяв його попід руку, почув, що рука мокра. Се була кров. Ґенерал, який майже зімлїв, тепер віджив.

„— А — сказав — вони вислали до боротьби зі мною якогось учителя фехтованя.

„У відповідь голова підійшов до свідка, що тримав лямпу, і піднїсши рукав, показав йому дві рани, які дістав в своє рамя; відтак отворив свиту і показав бік, в якім була пробита третя рана. Помимо сего він анї не ахнув. Ґенерал Епіней вмер пять хвиль пізнїйше."

Франц прочитав кілька послїдних слів таким голосом, немовби дусив ся. Слова заледви було чути, відтак спинив ся зовсїм, потягнув рукою по очах, немов би старав ся відігнати якусь хмару. Однакож по хвилї зачав читати знов:

„Голова сховав шаблю у свою палицю і пішов сходами до гори, зазначуючи за собою на снїгу стежку кровю. Заледви він вилїз на верх сходів, коли ми почули, як щось тяжке плеснуло на водї. Се було тїло ґенерала, яке свідки кинули в воду, впевнивши ся, що він вже не жиє. Отже ґенерал упав в правильнім двобою, а не погиб від засїдки, як се говорено. На доказ сего ми підписали отсю заяву, щоби ствердити правду, бо може прийти хвиля, коли хтось з учасників сеї страшної сцени буде оскаржений о упляноване душегубство, або зломанє законів чести.

„Борепер,
„Дішампі,
„Лешарпаль."

Коли Франц скінчив читати се оповіданє, таке страшне для сина; коли Валєнтина блїда зі зворушеня, утерла сльозу з ока; коли Вієфорт, дрожачий і скорчений в кутї, старав ся зменшити бурю, кидаючи благальні погляди в сторону невблаганого старця, обізвав ся Франц Епіней до Ноартіє:

— Пане, коли ви так добре обзнакомлені з тими всїми подробицями, стверджеными поважаними підписами, коли очевидно інтересуєтесь мною, хоч доси оказували се лиш в той спосіб, що менї се було прикро, то не відмовте менї послїдної сатисфакції. Скажіть менї імя президента клюбу, щоби я бодай знав, хто убив мого батька.

Вієфорт механїчно пошукав за клямкою дверий. Ва-

лентина, яка скорше, чим хто другий, предчула відповідь свого діда, пригадавши собі, що нераз бачила дві загоїни на його правім рамени, відступила кілька кроків назад.

— Панно — сказав Франц, звертаючись до Валентини — злучіть свої змаганя з моїми, щоби найти імя чоловіка, який зробив мене сиротою, коли мені було два роки.

Валентина була німа і без руху.

— Чекайте, пане! — сказав Віефорт — не продовжуйте сеї страшної сцени. Імена укрито умисно. Мій батько сам не знає, хто був тим головою, а коли знає, то не може вам сего сказати: в словари нема імен власних.

— О горе, — заголосив Франц; — одинока надія, яка мене піддержувала і дала мені спромогу дочитати до кінця, була, що може бодай довідаю ся імя того, хто убив мого батька! Пане! Пане! — благав, звернувшись до Ноартіє — в імя Бога, зробіть, що можете! Дайте мені зрозуміти в який небудь спосіб!

— Так — відповів Ноартіє.

— О, панно! панно! — крикнув урадуваний Франц — ваш дід каже, що може вказати — того чоловіка. Поможіть мені! Дайте мені свою поміч!

Ноартіє глядів на словар. Франц вхопив його з нервовим дрожанєм і зачав перебирати по черзї букви азбуки, аж дійшов до „м”. На сїй букві старий дав знак „так”.

— „М” — повторив Франц.

Його пальцї посунули ся по словах, та при кождім Ноартіє відповідав знаком заперечення. Валентина схоронила свою голову між долонї. Наконець Франц дійшов до слова *moi* (я сам).

— Так — дав знак старий.

— Ви? — крикнув Франц, якому волосє стало на голові дубом. — Ви, п. Ноартіє? Ви убили мого батька?

— Так — відповів Ноартіє, звернувши свій благородний зір на молодого чоловіка.

Франц упав безсильно на крісло. Віефорт отворив двері і втік, бо прийшла в його голову думка вдусити рештку житя в серци свого старого батька.

РОЗДІЛ LXXVI.

Поступ молодшого Кавалькантія.

Тимчасом Кавальканті, старший, вернув до своєї служби — не в армії Його Величества Цісаря Австрії, тільки при столї гри в купелевім заведеню в італїйськім місті Люкка, де він був одним з найпильнїйших гостий. Він програв вже кождий шелюг, який дістав був за свою подорож до Парижа, щоби в гідний і поважний спосіб відіграти ролю батька. При його відїздї п. Андрій дістав всї папери, які доказували, що він дїйсно мав честь бути сином маркіза Вартоломея і маркізи Олїви Корсінарі.

Він тепер вже на добре вмішав ся у париське висше товариство, яке так легко впускає між себе чужинців і вважає їх не за те, чим вони є в дїйсности, тільки чим вони хочуть себе вважати. Зрештою, чого треба молодому чоловікови в Парижи? Щоби сяк-так говорив по французьки, щоби добре представляв ся, щоби добре бавив ся і щоби платив готівкою. До чужинця не ставлять таких вимог, як до родовитого Француза.

Отже Андрій в протягу двох тижнів здобув досить поважне становище. Його титулували „паном ґрафом"; про него говорили, що він має пятьдесять тисяч лїрів на рік; а незмірні богацтва його батька, сховані у каменьоломах Саравецци, були безустанною темою розмов. Один вчений чоловік, перед котрим се послїдне згадано, як факт, сказав, що він сам бачив ті каменьоломи і се додало великої ваги балачкам, які доси виглядали на сумнївні, однакож тепер прибрали позори дїйсности.

Такий був стан справ в кружку париського товариства, коли Монте Крісто удав ся одного вечера на візиту до п. Данґляра. Данґляра не було дома, однакож ґрафа попрошено, щоби зайшов і відвідав баронову. Він приняв запрошене.

Після обіду в Отейль і подій, що за тим слїдували, панї Данґляр не могла нїколи почути імени Монте Кріста, щоби не пійшов їй мороз поза шкіру. Так і сего разу стало ся. Вона попросила ґрафа до себе, думаючи, що коли

відмовить ся, то знак, що грозить їй від него небезпека, колиж увійде, то його благородне лице, ясні очи і чемність розженуть скоро всяке вражінє страху. Однакож бароновій виглядало неможливим, щоби чоловік з такими милими манерами міг мати проти неї якісь недобрі пляни. Лиха людина підозріває зло лише тоді, коли воно має на ціли якийсь інтерес; шкода без ціли є непонятна.

Коли Монте Крісто увійшов до будуару, — баронова оглядала рисунки, котрі подавала їй дочка, що оглядала їх з молодим Кавалькантим; його присутність викликала вскорі звичайний ефект. Баронова приняла його з усміхом, не зважаючи на змішанє, з яким перед хвилею була почула його імя.

Баронова на пів лежала на канапі, Евгенія сиділа коло неї а Кавальканті стояв коло Евгенії. Кавальканті убраний на чорно, в лякерованих черевиках і білих шовкових панчохах, потягав білою і досить виделікатнілою рукою по своїм білявім волосю, показуючи при тім на пальци діямант, який купив, не зважаючи на пересторогу Монте Кріста. Сей рух єднав ся з любовними поглядами на панну Данґляр і зітхненями, зверненими рівнож на її адресу.

Панна Данґляр була все та сама, — гарна, але холодна і неприступна. Вона виділа кождий погляд, кожде зітхненє, але вони падали немов на щит Мінерви*), щит, який, як кажуть, охоронював деколи трудь Сафо**). Евгенія відклонила ся холодно ґрафови і використала першу хвилю, коли розмова стала поважною, щоби втічи до своєї студії, з якої дуже скоро два веселі і галасливі голоси в злуці зі звуками фортепяну запевнили Монте Кріста, що панна Данґляр скорше воліє товариство панни Люїзи Армілї, своєї учительки музики, чим товариство його і п. Андрія Кавальканті.

Якраз тоді, розмовляючи з панею Данґляр і позірно затоплений в розмову, ґраф завважив неспокій Андрія Кавалькантого, як він надслухував за музикою при дверях, котрих не смів переступити, і виказував одушевленє.

Вскорі вернув банкир. Його перший позір був звернений на Монте Кріста, другий на Андрія. Щодо жінки, то

---

*) Мінерва — римська богиня мудрости і штук, ходила завсігди в повній збрунї і представляла силу думаня, плянованя та винаходів.

**) Сафо — грецька поетка з 7 століття перед Христом. Мала бути незвичайно здібна, однакож її творів заховало ся лише кілька до наших часів. Про її житє мало відомо, а те, що є відоме, не конче достовірне.

вклонив ся їй в спосіб, в який деякі мужі кланяють ся своїм жінкам і якого парубок звичайно не може зрозуміти.

— Пані не запросили вас до товариства при фортепяні? — спитав Данґляр Андрія.

— На жаль, ні, пане — відповів Андрій з зітхненем ще більше замітним, чим попередні. Данґляр сейчас пійшов до дверий і отворив їх.

Обі панни сиділи на тім самім стільци при фортепяні і грали, кожда одною рукою, — спосіб, який їм дуже сподобав ся і який розвинули до надзвичайної досконалости. Панна Армілї, котру видно було через отворені двері, творила з Евгенією один з тих живих образів, в яких Німцї любують ся. Вона була досить гарна і надзвичайно паньскована, маленька, як русалка, з великими кучерями, що спадали їй на плечі, і очима, в котрих пробивало ся умучене. Говорили про ню, що в неї слабі груди і що колись умре при співі. Монте Крісто кинув скорим і цікавим оком в сю кімнату. Се перший раз він бачив панну Армілї, про яку вже богато чув.

— Що то? — сказав банкир до своєї дочки. — Чи ми маємо бути всї виключені?

З тими словами взяв Андрія за руку і впровадив у кімнату панночок і чи через припадок, чи умисно, примкнув за собою двері частинно, так що з місця, на котрім вони сиділи, анї ґраф анї баронова не могли нїчого бачити, одначе баронова удала, що не завважила сего.

Вскорі ґраф почув голос Андрія, як він співав якусь корсиканську пісню при акомпаніяментї фортепяну. Ґраф усміхнув ся, почувши сю пісню, бо при нїй забув про Андрія, а пригадав собі Бенедетта. Тимчасом пані Данґляр хвалила ся перед ґрафом силою ума свого мужа, який якраз того дня стратив триста до чотириста тисяч франків через банкроцтво в Медіолянї. Похвала була вповні заслужена, бо якби ґраф не був почув сего від баронової, або з одного з тих жерел, з яких довідував ся про все, то з лиця барона був би нїколи не прийшов до підозріня, що йому стала ся якась пригода.

— Гм! — думав Монте Крісто — він зачинає укривати свої страти; ще місяць тому хвалив ся ними.

Відтак сказав голосно:

— О, пані! Пан Данґляр є такий зручний, що вскорі відзискає на біржі те, що деинде втратив.

— Я бачу, що ви маєте таку саму хибну думку, як много других людий — сказала пані Данґляр.

— Котру думку? — спитав Монте Крісто.

— Що п. Данґляр спекулює, а він ніколи сего не робить.

— О, правда, пані; пригадую собі тепер, що п. Дебрей говорив мені... Але мимоходом кажучи, що се з ним стало ся? Я не бачив його вже яких три або чотири дні.

— Я також не бачила його — сказала пані Данґляр, досконало пануючи над собою. — Однакож ви зачали були речене і не скінчили.

— Що то я казав?

— Пан Дебрей сказав вам...

— А, так, він говорив мені, що се ви складали жертву демонови спекуляції.

— Я колись любила се робити, признаю ся — відповіла пані Данґляр — але тепер того не роблю.

— В такім разї ви милите ся, пані. Доля є хитка. Як би я був жінкою і як би доля зробила мене жінкою банкира, то хоч би яка була моя віра в щасте мого мужа, — у спекуляції, знаєте, ціла річ є в добрім, або лихім щастю, — я, хочби, як кажу, мав яку віру в добре щасте свого мужа, то таки старав би ся здобути собі майно незалежне від него, хоч би її мав набути його, повірюючи свої справи в руки йому невідомі.

Пані Данґляр, на перекір всім своїм стараням, запаленіла ся.

— Слухайте — сказав Монте Крісто, якби не завважив її заклопотаня — я чув про щасливу ставку, яку зроблено вчера на неаполітанські бонди.

— Я не маю ніяких і ніколи їх не мала. Однакож ми вже за богато говорили про гроші, ґрафе. Так говоримо, як пара біржевих посередників. Чи чули ви про нещасте яке переслїдує бідних Віефортів?

— Що стало ся? — спитав ґраф, немов би про нїчо не знав.

— Знаєте, що маркіз Сен-Меран умер пару день після того, як вибрав ся в дорогу до Парижа, а маркіза умерла в кілька днів по своїм прибутю?

— Так — сказав Монте Крісто — я чув про се, однакож се право природи; їх батьки померли перед ними і вони

жалували за ними; потім вони умруть перед своїми дітьми і сї будуть за ними жалувати.

— Ну, але се ще не все.

— Не все?

— Нї; вони мали віддати свою дочку...

— За п. Епінея. І щож, плян розбив ся?

— Так виглядає, що вчера рано Франц відклонив ся від сеї почести.

— Невжеж? А причина звісна?

— Нї.

— Се дивно! Як-же п. Вієфорт зносить всї ті нещастя?

— Як звичайно — по фільозофічному.

В ту хвилю Данґляр вернув сам.

— Ти лишив п. Кавальканті зі своєю дочкою? — спитала баронова.

— І з панною Армілї — відповів банкир. — Чи ти вважаєш її за нікого? — Відтак звернувши ся до Монте Кріста, сказав: — Князь Кавальканті є дуже гарний молодець, правда? Та чи він дїйсно князь?

— На се я не відповів би — сказав Монте Крісто. — Його батька представлено менї, як маркіза, отже він повинен би бути графом, однакож я думаю, що він не привязує великого значіня до сего титулу.

— Чому? — спитав банкир. — Як він князь, то повинен би удержувати свою ранґу. Кождий повинен цїнити свої права; менї се не подобає ся, як хтось легковажить собі своє походжене.

— О, з вас чистий демократ — сказав усміхаючись Монте Крісто.

— Але чи ти не бачиш — сказала баронова, на що ти себе наражаєш? Ану-ж припадково надійде п. Морсерф найде п. Кавальлкантого в тій кімнатї, куди він, наречений Евгенії, ще нїколи не був допущений.

— Добре кажеш „припадково" — відповів банкир — бо він так рідко сюди заходить, що виглядає, немов тільки припадок приносить його сюди.

— Та все таки, як би прийшов і найшов того молодого чоловіка з твоєю дочкою, то се було би для него прикро

— Для него! Нї, милиш ся. Альберт не зробив би нам такої чести, щоби бути заздрісним за свою наречену; він на стільки її не любить. Зрештою, я не дбаю про те, що йому подобає ся, або нї.

— Все таки, в нашім положеню...

— Е, що ти знаєш про наше положенє! На балю своєї матері він танцював раз з Евгенією, а п. Кавальканті три рази і він навіть не зауважив сего.

В ту хвилю сповістив льокай Альберта Морсерфа. Баронова скоро встала і йшла до студії, але Данґляр затримав її.

— Чекай! — сказав.

Баронова видивила ся зі здивованєм. Монте Крісто удавав, що нічого не бачить. Альберт увійшов, виглядаючи як найкраще, у веселім настрою. Він вклонив ся чемно бароновій, Данґлярови фамілїярно, а Монте Крістови з очевидною сердешністю. Відтак звернув ся до баронової:

— Чи можу спитати, як має ся панна Данґляр?

— Вона має ся зовсїм добре — відповів скоро Данґляр — в сю хвилю вона вправляє ся в музиці з п. Кавальканти у своїм сальонику.

Альберт заховав свій спокій і байдужність. Він міг бути трохи вражений, але він знав, що око Монте Кріста спочивало на нїм.

— Пан Кавальканті має гарний теноровий голос — сказав він — а панна Евгенія має знаменитий сопран. Крім сего вона грає на фортепянї з правдивим артизмом. Концерт мусить бути дуже гарний.

— Вони до себе знаменито допасовують — сказав Данґляр.

Альберт нїби не завважив сеї замітки, яка одначе була на стільки шорстка, що панї Данґляр запаленїла ся.

— Я також музикальний — сказав молодець — так бодай говорили менї мої учителї, але се дивна річ, що мій голос нїколи не зливає ся з нїяким другим, а найгірше з сопраном.

Данґляр усміхнув ся, немов би хотїв сказати, що се байдуже. Відтак, хотячи, без сумнїву, таки осягнути свою цїль, сказав:

— Князя й мою дочку вчера загально подивляли. Ви не були на партії, п. Морсерф?

— Про якого князя говорите? — спитав Альберт.

— Про князя Кавальканті — сказав Данґляр, вперши ся, щоб титулувати молодого чоловіка в такий спосіб.

— Вибачайте — промовив Альберт — я не знав, що

він князь. Так князь Кавальканті співав вчера з панною Евгенією? Се мусіло бути дійсно гарно. Жалую, що я їх не чув. Та я не міг приняти вашого запрошеня, бо приобіцяв товаришити своїй мамі на німецький концерт, який давала баронова Шато-Рено.

Відтак по хвилї, немов би сего предмету ще не порушувано, спитав:

— Чи може бути менї вільно віддати привіт паннї Данґляр?

— Заждіть хвильку — сказав банкир, придержуючи молодця — чуєте сю чудову каватіну? Та, та, та, ті, та, ті, та; а, як се гарно. Нехай вже скінчать, ще хвильку! Браво! Браві! Брава!

Банкир дійшов до ентузіязму в одобрюваню.

— Справдї — сказав Альберт — се чудово. Ніхто не розуміє краще музики свого краю, чим князь Кавальканті. Ви казали „князь", чи не так? Він може ним легко стати, колиб ще не був; в Італії се не є надзвичайна річ. Та вертаючи до чаруючих музикантів, ви повинні нас вгостити, пане Данґляр. Не кажучи їм, що є присутний чужий чоловік, попросіть їх, аби заспівали ще одну пісню. Се так гарно прислухувати ся музиці з укритя в близькім віддаленю, не будучи видним і не приглядаючись а тим самим не докучаючи музикантови, який в сей спосіб остає свобідним, щоб дати себе опанувати всякій інспірації свого ґенія або всій буйности духа.

Данґляра вразила байдужність Альберта. Він відтягнув Монте Крісто на бік.

— Що думаєте про нашого любовника? — спитав.

— Він виглядає на холодного! Однакож ви дали слово

— Так, без сумніву, я обіцяв дати свою дочку чоловікови, котрий її любить. Якби Альберт мав навіть майно Кавалькантого, то через його гордість я не радби мати його своїм зятем.

— О — сказав Монте Крісто — моє привязанє до него може мене засліплює, але я впевняю вас, що п. Морсерф є прегарний молодець, який зробить вашу дочку щасливою і скорше, чи пізнїйше, буде щось значити в світї. Становище його батька є знамените.

— Гм! — воркнув Данґляр.

— Сумнїваєте ся?

— Минувшина, — та невідома минувшина.

— Алеж минувшина батька не опадає на сина.

— Се правда.

— Справді, не будьте вперті. Місяць тому ви хотіли сего подружа. Розумієте мене — я в розпуці. Се в моїм домі ви стрітили сего молодого Кавальканті, про якого, повторяю вам, я не знаю нічого.

— Але я знаю.

— Ви робили допити?

— Чи була яка потреба того? Чи не можна на перший погляд ока пізнати, з ким маємо до діла? Передовсїм він є богатий!

— Я не є певний сего.

— Однакож ви є відвічальні за него.

— На пятьдесять тисяч лїрів — се дрібниця.

— Він має знамените виховане.

— Гм! — сказав тепер з черги Монте Крісто.

— Він музикальний чоловік.

— Всї Італїйцї музикальні.

— Але-ж, ґрафе, не робіть несправедливости сему молодцеви.

— Ну, я признаю ся, що коли я знаю вашу звязь з родиною Морсерфів, то менї неприємно, що він влазить в дорогу.

Данґляр вибух сміхом.

— Який з вас пуританин! — сказав. — Се діє ся кождого дня.

— Але ви не можете сего так урвати. Морсерфи надіють ся на се подруже.

— Справді?

— Без сумніву.

— В такім разї нехай се вияснять. Ви можете згадати се батькови натяком. Ви так близько жиєте з сею родиною

— Я? А ви звідки таке взяли?

— З їх балю. Там се було видно дуже добре. Чому ґрафиня, горда Маркида, пишна Каталянка, яка заледви отворить уста до своїх найстарших знакомих, взяла вас за руку, попровадила в город приватними стежками і оставала там пів години? Приймете ся сказати слово батькови?

— Дуже радо, як собі сего бажаєте.

— Однакож так, щоби сим разом справа була вже полагоджена певно і рішучо. Коли він жадає моєї дочки, то нехай назначить день, скаже свої услівя, — одним словом

або зрозуміймо ся, або посварім ся. Ви розумієте? Досить опізнюваня!

— Добре, пане. Я зверну увагу на сю справу.

— Не скажу, що ожидаю його з приємністю, але ожидаю його. Банкир, як знаєте, мусить бути рабом свого слова.

І Данґляр зітхнув, як Кавальканті пів години перед тим.

— Браві! браво! брава! — крикнув Морсерф, наслідуючи банкира при оплїскуваню музичного твору, який якраз скінчено.

Данґляр зачав дивити ся з підозрінєм на Морсерфа, коли хтось шепнув до него пару слів.

— Я сейчас верну — сказав банкир до Монте Крїста — чекайте на мене. Може буду мати що сказати вам.

Баронова скористала з відсутности свого мужа, аби трутити двері від студії своєї дочки і Андрій, який сидїв перед фортепяном, скочив з перестрахом. Альберт вклонив ся панні Данґляр з усміхом, а вона, не виглядаючи ні трохи заклопотаною, віддала поклін зі своїм звичайним холодом. Кавальканті був очевидно заклопотаний. Він вклонив ся Морсерфови, який відповів йому найбільше імпертинентським поглядом, який був можливий. Відтак Альберт зачав хвалити голос панни Данґляр і жалувати, після того, що якраз чув, що попереднього вечера не міг бути присутним.

Кавальканті, оставши самітним, приступив до Монте Кріста.

— Ходїм — сказала пані Данґляр — лишіть музику та комплїменти, напємо ся чаю.

— Ходи, Люїзо — сказала панна Данґляр до своєї приятельки.

Вони перейшли до сусїдного сальону, де був приготований чай. Якраз коли були приготовані, на анґлїйську моду, лишати ложечки в своїх горнятках, отворили ся двері знов і увійшов Данґляр, видимо зворушений. Монте Крісто завважив се найбільше і очима спитав банкира, що стало ся.

— Я якраз говорив зі своїм курієром з Греції — сказав Данґляр.

— Ага! — сказав ґраф. — То се була причина, чому вас відкликано з між нас?

— Так.

— Як жие ся королеви Оттонови? — спитав Альберт найвеселійшим тоном.

Данґляр кинув в його сторону погляд повний підозріня, але не відповів, а Монте Крісто відвернув ся, аби укрити вираз пожалуваня, який показав ся на його лици, але зараз уступив.

— Підемо разом, чи не так? — спитав Альберт ґрафа.

— Як бажаєте — відповів сей.

Альберт не розумів погляду банкира і звернувши ся до Монте Кріста, котрий розумів його досконало, спитав:

— Ви бачили, як він на мене подивив ся?

— Так — відповів ґраф — але чи думаєте, що в тім погляді було щось специяльного?

— Я так думаю. І що він хотів сказати натяком про новини з Греції?

— Як можу я се знати?

— Бо ви мабуть також маєте кореспондентів в тім краю.

Монте Крісто усміхнув ся значучо.

— Чекайте — сказав Альберт — ось він надходить Мушу сказати панні Данґляр комплїмент за її сукню під час того, як її батько буде говорити з вами.

— Коли взагалї маєте говорити їй комплїменти, то говоріть бодай про її голос — сказав Монте Крісто.

— Нї, хтонебудь другий може се зробити.

— Мій дорогий вісконте, з вас неможливий імпертинент.

Альберт приступив до Евгенії з усміхом. Враз з тим Данґляр зігнув ся до уха Монте Кріста.

— Ваша рада була знаменита — шепнув йому. — Страшна історія містить ся в тих двох словах „Фернанд" і „Янїна".

— Не може бути! — сказав Монте Крісто.

— Так, я оповім вам усе, але вперед заберіть сего хлопця; я не можу стерпіти тут його присутности.

— Він йде зі мною. Чи маю післати до вас його батька?

— Тепер се більше потрібне, чим коли.

— Дуже добре.

Ґраф дав знак Альбертови; оба вклонили ся паням і відійшли — Альберт зовсім байдужий на погорду в очах панни Данґляр, підчас коли Монте Крісто, виходячи, по-

вторив ще раз пані Данґляр свою пересторогу, що жінці банкира добре самій забезпечити ся на будучність.

Кавалькані остав ся паном поля.

РОЗДІЛ LXXVII.

Дочка Алї Тебеліна.

Заледви коні ґрафа скрутили за угол бульвару, коли Альберт, обернувши ся до ґрафа, вибух голосним сміхом в дійсности на стільки голосним, що виглядав на силуваний.

— Ну — сказав він — а тепер я поставлю те саме питанє, яке Карло IX поставив Катерині де Медічі по різні в ніч св. Вартоломея*): Чи добре відіграв я свою ролю?

— Про що ви говорите?

— Про впроваджене мого суперника до Данґлярів!

— Якого суперника?

— Отсе мені раз! Якого суперника? Та-ж вашого протеґованого, п. Андрія Кавальканті!

— Не жартуйте, віконте, прошу дуже. Андрій не є моїм протеґованим, — в крайнім разї не в його відношеню до Данґлярів.

— І на вас впалаб провина, як би ви не помогли йому в тій родині, колиб він там дійсно потребував помочі; на щасте для мене, він не потребує ніякої помочі.

— Що? Ви думаєте, що він залицяє ся до панни Данґляр?

— Я певний сего. Його тужні погляди і мягкий голос коли говорить до панни Данґляр, вказують зовсім виразно на його наміри. Він старає ся о руку гордої Евгенії.

---

*) В ніч св. Вартоломея, 24 серпня, 1572 року, відбула ся у Франції масова різня протестантів, переведена з волї Катерини де Медічі, яка була реґенткою королївства в імени свого сина Карла IX. Сю різню благословив і звеличав папа римський, вилаючи з сеї нагоди спеціяльні медалї і проголошуючи сей рік ювилейним. Різню зорґанїзовано потайно і протестантів вона заскочила несподївано. Зачала ся різня в Парижі, де католики напали на сплячого адмірала Колінї, провідника протестантів, і убили його. В подібний спосіб нападали й на других протестантів і в самім Парижи убили їх около 4.000. В цїлій Франції погибло підчас різнї, після ріжних обчислень, від 30,000 до 70,000 протестантів.

— Се нічо не значить, як довго вони волїють вас.

— Однакож так воно не є, мій дорогий ґрафе. Навпаки, мене з обох сторін відштовхують.

— З обох сторін?

— Очевидно що так. Панна Евгенїя заледви відповідає менї а її довіренниця, панна Армілї, зовсїм до мене не говорить.

— Однакож батько має для вас велику пошану — сказав Монте Крісто.

— Він? О, нї. Він вбив в моє серце тисячу ножів — подостатком для траґедії, я признаю, однакож вони замісць ранити мене затуплювали ся ще в своїх похвах, та все таки були се ножі правдиві і смертоносні.

— Заздрість є доказом любови.

— Так, але я не є заздрісний.

— То він заздростить.

— Кому, Дебреєви?

— Нї, вам.

— Менї? Я заложив би ся, що поки проминe тиждень то двері Данґлярів будуть замкнені переді мною.

— Милите ся, мій дорогий вісконте.

— Докажіть менї.

— Хочете, щоби я се зробив?

— Так.

— Добре! Менї припоручено старати ся, аби ґраф Морсерф взяв ся до дефінїтивного поладнаня з бароном.

— Хто вам се припоручив?

— Сам барон.

— О! — сказав Альберт зі збиточним усміхом — ви сего не зробите, правда що нї, пане ґрафе?

— Алеж певно, що зроблю. Я обіцяв се зробити.

— Га! — сказав Альберт, зітхаючи. — Як бачу, то й ви завзяли ся мене оженити.

— Я завзяв ся жити добре з усїми, от се є правда — відповів Монте Крісто. — Говорячи однакож про Дебрея, що се значить, що я не бачу його послїдними часами в домі барона?

— Там була суперечка.

— Що? З бароновою?

— Нї, з бароном.

— Чи він щось завважив?

— Лиш не жартуйте.

— Ви думаєте, що він підозрівав? — спитав наївно Монте Крісто.

— Звідки ви зявили ся, мій дорогий ґрафе? — спитав Альберт.

— Нехай буде, що з Конґо.

— Ні, се мусить бути десь ще дальше.

— На всякий случай я нічого не знаю про мужів в Парижи.

— Пане ґрафе, мужі є досить подібні до себе скрізь. Пересічний муж з якоїнебудь країни є досить вірним оказом мужів в цілім світі.

— То в такім разї що могло допровадити до суперечки між Данґляром і Дебреєм? Виглядало, що вони дуже добре себе взаїмно розуміли — сказав Монте Крісто з відновленою простодушністю.

— А тепер ви пробуєте поглубити містерії Ізиди*), в які я не є втаємничений. Коли Андрій Кавальканті стане членом родини Данґлярів, тодї можете поставити йому се питане.

Карита спинила ся.

—От, я вже й дома — сказав Монте Крісто. — Зайдіть. Се лиш пів до одинайцятої.

— Дуже радо.

— Моя карита відвезе вас.

— Ні, дякую. Я дав розпоряджене, щоби моя повозка їхала за мною.

— Нехай буде й так — сказав Монте Крісто, виходячи з карити.

Оба увійшли до середини. Сальон був освічений, коли увійшли в него.

— Зроби нам чаю, Батестен — сказав ґраф.

Батестен вийшов мовчки і за дві хвилї зявив ся знов з добре наповненим підносом, який немов вискочив з під землї.

— Направду, пане ґрафе — сказав Морсерф — мушу вас подивляти, не за ваше богацтво, бо може й є богатші люди від вас, анї за вашу бистрість ума, бо можуть бути

*) Ізида (Ізіс), египетська богиня. Богиня плодючости і жіночости. Вона мала бути сестрою і жінкою найстаршого бога Озіріса і матірю Горуса. Озіріс представляв сонце, яке гинуло в ночи, але відживало рано, як син Ізиди Горус і дружило ся знов з Ізидою.

такі, що вам доріснують, тільки за спосіб, в який вам услугують — без ніяких питань і в миг ока. Так виглядає, немов би ваші слуги вгадували ваші бажаня після того, в який спосіб дзвоните на них і що постійно держуть на поготівлї все, чого можете забажати.

— Те що говорите, є може й правда. Ви знаєте мої привички. От побачите примір. Чим хотілиб ви бути заняті підчас того, як будете пити чай?

— Я хотів би курити.

Монте Крісто вдарив раз в дзвінок. За хвилину отворили ся приватні двері і в них зявив ся Алї, несучи дві люльки з довгими цибухами, наповнені знаменитою лятакією.

— Се чисте чудо! — сказав Альберт.

— О, ні, се є зовсім проста річ — відповів Монте Крісто. — Алї знає, що я звичайно курю, коли пю чай або каву. Він знає, що я зажадав чаю і що я припровадив вас з собою. Коли я кличу його, то він розуміє, чого я хочу, а що він походить з краю, де гостинність звичайно виказує ся люлькою, то він приніс дві замісць одної.

— Ваше поясненє є без сумніву зовсім просте, та все таки се правда, що тільки ви . . . Що се я чую? — Морсерф склонив голову до дверий, зза яких добували ся немов звуки ґітари.

— Слово даю, мій дорогий віконте, що вам присуджено нині слухати музики — відповів Монте Крісто. — Ви заледви утекли від фортепяну панни Данґляр, щоби тут зробила на вас напад ґузля моєї Гайде.

— Гайде! Що за пречудне імя. Отже се справдї є десь жінки, що носять імя Гайде поза поезіями Байрона?

— Вжеж що є. Гайде є досить незвичайне імя у Франції, але в Альбанії та Епірі воно є досить звичайне. Се таке саме, якби ви сказали: Віра, Надія, Любов. Се рід хресного імени, як се ви, Парижани, називаєте.

— А, як се гарно! — сказав Альберт. — Менї дуже булоб мило кликати своїх краянок: панна Доброта, панна Мовчанка, панна Любов. Подумайте лише, якби панну Данґляр, замісць Кляра Марія Евгенія кликати: панна Чистота Смирність Невинність Данґляр. Яке се гарне враженє робилоб при оголошуваню заповідий.

— Тихо! — перестеріг його ґраф — не жартуйте так голосно. Гайде може вас почути.

— Думаєте, що вона сердилаб ся?

— Ні, певно ні — відповів гордовито ґраф.

— То вона мусить бути згідлива, чи не так?

— Не можна назвати сего згідливістю, се її обовязок. Рабиня не повинна ображати свого пана.

— Дайте спокій! Тепер вже ви жартуєте. Де нині є раби?

— Бачите, що є, бо Гайде є моєю рабинею.

— Справді, ґрафе, ви не робите нічого, ані не маєте нічого, як другі люди. Рабиня ґрафа Монте Крісто? Та се само становить вже ранґу у Франції. Коли брати на увагу скільки ви видаєте грошей, то вона повиннаб мати яких сто тисяч корон на рік.

— Сто тисяч корон? Бідна дівчиниско мала первісно більше, чим се. Вона уродила ся серед скарбів, в порівнаню з якими скарби з „Тисяч і одної ночи" є дрібницею.

— То вона мусить бути якась княжна?

— Так, і то одна з найбільших у своїм краю!

— Я так думав. Якже се стало ся, що така велика княжна стала рабинею?

— А як стало ся, що Діонізій Тиран*) став учителем? Воєнне щастє, мій дорогий віконте, каприс долі.

— Чи її імя остає в тайні?

— Для світа так, але не для вас, мій дорогий віконте, бо ви один з моїх приятелів, і будете мовчати, коли прибіцяєте мовчанку. — Чи не так?

— Даю слово чести.

— Ви знаєте історію паші Янїни?

— Паші Тебелїна? Се-ж на його службі мій батько доробив ся майна.

— А, правда, я й забув се.

— Отже чим є Гайде для Алї Тебелїна?

— Тільки дочкою.

— Що? Се дочка Алї Паші?

— Дочка Алї Паші і хорошої Василїки.

— І вона є вашою рабинею?

— Так, якраз так.

— Але як вона нею стала?

---

*) Діонїзій молодший, абсолютний монарх (тиран) міста Сиракуз на Сицилії, прогнаний зі своєї держави, осів в місті Коринті і заробляв на жите учительованєм.

— Як то як? Я купив її одного дня, переходячи ринком Царгороду.

— Дивно! З вами, дорогий ґрафе, чоловік не жиє, тільки снить. Тепер я скажу може нерозумну і необдуману просьбу, але . . . .

— Кажіть.

— Але як ви виходите з Гайде і часом навіть берете її до опери . . . .

— Говоріть, говоріть.

— Я думаю, що можу відважити ся попросити вас о сю ласку.

— Можете просити мене о все, що вам подобає ся.

— Отже добре, мій дорогий ґрафе, представте мене своїй княжні.

— Зроблю се, але під двома услівями.

— Приймаю їх від разу.

— Перше, що нікому не скажете, що я позволив вам на те побачене.

— Дуже добре — згодив ся Альберт, простягаючи руку. — Присягаю, що не скажу нікому.

— Друге, що не скажете їй, що ваш батько служив у її батька.

— Присягаю й на се.

— Досить, віскоṇте. Ви запамятаєте сї дві обіцянки. Я знаю, що ви чоловік чести.

Ґраф знов вдарив в дзвінок. Появив ся Алї.

— Скажи Гайдї — промовив ґраф, — що я буду пити з нею каву. І дай їй до зрозуміня, що бажаю дозволу представити їй одного зі своїх приятелів.

Алї вклонив ся і вийшов з кімнати.

— Тепер, зрозумійте мене — сказав ґраф — що не маєте ставити їй питань прямо. Коли хочете щось довідати ся, скажіть менї, а я її спитаю.

— Згода!

Алї появив ся третий раз і відтягнув назад заслони, що закривали двері, даючи в сей спосіб знак свому панови і Альбертови, що можуть туди перейти.

— Ходїм — сказав Монте Крісто.

Альберт потягнув рукою по волосю і підкрутив вусик; відтак вдоволивши ся своїм особистим виглядом, пішов за ґрафом у кімнату. Алї уставив ся як якийсь перший сто-

рож, а при дверях стояли три французькі служниці під проводом Мірти.

Гайде ожидала своїх гостий в першій зі своїх кімнат. Се був сальон. Її великі очи були розширені зі здивованя і ожиданя, бо се був перший випадок, що якийнебудь чоловік крім Монте Кріста, дістав доступ до її кімнати.

Вона сиділа на софі, поставленій в куті кімнати, зложивши ноги під себе на східний лад, зробила для себе, так сказатиб, гніздо з повишиваних та порізаних на пояси шовків, — найбогатшого східного виробу. Побіч неї стояв інструмент, на якім вона якраз грала. В такім окруженю вона виглядала чаруючо.

Побачивши Монте Кріста, вона встала і привитала його питомим їй усміхом, що виражав рівночасно послух і любов. Монте Крісто підійшов до неї і витягнув руку, яку вона піднесла до своїх уст.

Альберт остав при дверях, очарований сею дивною красотою, яку побачив перший раз і якої у Франції не можна було собі представити.

— Кого ви припровадили? — спитала молода дівчина Монте Кріста у грецькій мові. — Чи се брат, приятель, звичайний знакомий, чи ворог?

— Приятель — відповів Монте Крісто тою самою мовою.

— Яке його імя?

— Ґраф Альберт. Се той чоловік, котрого я спас з рук бандитів в Римі.

— Якою мовою, хочете, щоби я розмовляла з ним?

Монте Крісто обернув ся до Альберта.

— Ви вмієте ново-грецьку мову? — спитав його.

— На жаль, ні, навіть старогрецької не вмію, мій дорогий ґрафе. Ніколи Гомер та Плятон не мали більше недбалого і можу сказати догани гідного ученика.

— В такім разї — сказала Гайде, доказуючи, що зовсім добре зрозуміла питанє Монте Кріста, як і відповідь Альберта — в такім разї я буду говорити по французьки або італїйськи, як мій пан бажає, аби я говорила.

Монте Крісто застановив ся хвильку.

— Говори по італїйськи — сказав до неї. Відтак звернув ся до Альберта: — Великий жаль, що ви не розумієте ні старо-грецької ні ново-грецької мови, якими Гайде го-

ворить так плавно. Бідна дитина буде приневолена говорити до вас по італійськи, а се може не дасть вам вірного поняття про неї.

Ґраф зробив знак для Гайде.

— Пане — сказала вона до Морсерфа. — Витаю вас щиро, як приятеля мого пана.

Се сказала вона знаменитим тосканським діялектом з тим мягким римським акцентом, що робить мову Данте так само звучною, як мова Гомера. Відтак, звернувшись до Алї, сказала йому принести каву і люльки, а коли сей вийшов, аби виконати розпорядженє, вона кивнула до Альберта, аби приступив близше.

Монте Крісто і Морсерф притягнули свої крісла до малого столика, на котрім були розложені ноти, рисунки і вази з цвітами. Увійшов Алї, приносячи каву і люльки. Для Батестена ся часть будинку була заборонена. Альберт не хотів взяти люльки, яку подавав йому мурин.

— Беріть, беріть! — сказав ґраф. — Гайде є майже так цивілїзована як яка Парижанка. Вона не любить запаху гаванського тютюну, але тютюн сходу — се перфума, як знаєте.

Алї вийшов. Кава в горнятках була приготована і в додатку для Альберта принесено склянку з цукром. Монте Крісто і Гайде пили арабський напиток на арабський лад, то значить без цукру. Гайде взяла порцелянове горнятко у свої делїкатні пальчики та понесла його до уст з виразом невинної приємности, з яким дитина їсть або пє щось, що любить. В ту хвилю увійшло дві дївчині з великим підносом, наладованим ледами та шербетом, який розложили на двох столиках, на се призначених.

— Дорогий пане господарю і ви сіньоро — сказав Альберт по італїйськи — вибачте за мою позірну тупість. Я цілковито здурів. І не диво. Я ось в серці Парижа. Ще перед хвилею я чув гуркіт омнїбусів і дзвінки продавців лемонади, а тут бачу себе нагло перенесеним на Схід — і то не той Схід, який я бачив, тільки той, який мої сни менї змалювали. О, сіньоро, якби я міг говорити вашою мовою, по грецьки, то се стільки додалоб до чару сеї сцени, що я нїколи не зміг би її забути.

— Я говорю на стільки по італїйськи, що зможу з вами розмовити ся, пане — сказала Гайде тихо, — і як ви

любите Схід, то я зроблю все, що зможу, аби ви могли його тут найти.

— Про який предмет маю я з нею говорити? — спитав Альберт притишеним голосом Монте Кріста.

— Що вам подобає ся. Можете говорити про її край, про її дїточі спомини, а як волїете, то говоріть про Рим, Неаполь, або Фльоренцію.

— Е — сказав Альберт — се не лицювалоб в товаристві Грекинї розмовляти про те саме, про що міг би розмовляти з Парижанкою; лїпше будемо говорити про Схід.

— Так і говоріть, тимбільше що з усїх тем, які можете вибрати, ся буде для неї наймилїйша.

Альберт обернув ся до Гайде.

— В якім віцї виїхали ви з Грецїї, сіньоро? — спитав її.

— Я виїхала, маючи заледви пять літ.

— І памятаєте щонебудь про свій край?

— Коли замкну очи і задумаю ся, то немов все другий раз бачу. Душа має свої орґани зору, як і тїло; коли одначе те, що бачимо тїлесним оком, забуває ся часом, то того, що душа бачила, не можна забути.

— А як далеко у минувшину сягають ваші спомини?

— Я заледви могла ходити, коли моя мати — вона називала ся Василїка, а се значить „королївська", — при сїм слові дївчина гордо піднесла голову вгору, — взяла мене за руку і зложивши в калитку всї гроші, які мала, та закривши лице серпанком, щоби нїхто нас не пізнав, пішла зі мною збирати милостиню для невільників, говорячи: „Той, хто дає убогим, позичає Господеви". А коли вже наша калитка була повна, ми вернули до палати і не кажучи анї слова батькови, вислали ті гроші до монастиря, звідки роздїлено їх між невільників.

— А кілько вам було в ту пору?

— Я мала три роки — сказала Гайде..

— Отже ви памятаєте, що дїяло ся довкола вас, коли вам було тільки три роки? — здивував ся Альберт.

— Всьо памятаю.

— Ґрафе — сказав Альберт знов низшим голосом до Монте Кріста — позвольте сіньорі, аби сказала менї дещо зі своєї історії. Ви заборонили менї згадувати їй імя мого батька, однакож може вона згадає його з власної волї

підчас свого оповіданя, а ви не можете представити собі, яку приємніоть зробить се мені, коли почую наше імя з таких гарних усточок.

Монте Крісто звернув ся до Гайде і з виразом лиця який казав її звернути якнайбільшу увагу на його слова промовив по грецьки:

— Оповідж нам про свого батька, але не згадуй ані імени зрадника, ані самої зради.

Гайде зітхнула тяжко і тїнь смутку перейшла по її чолі.

— Що ви її сказали? — спитав Морсерф знов півголосом.

— Я ще раз пригадав їй, що ви приятель і що вона не потребує перед вами нічого укривати.

— Так се благородне ходжене за милостинею для невільників є першою річею, яку ви запамятали — сказав Альберт до Гайде. — Що-ж було дальше?

— Дальше памятаю, немов би се було тільки вчера, як я сиділа в тїни сикамор над берегом озера, в котрого воді дрожачі листки дерев відбивали ся, як в зеркалі. Під найстаршим і найгрубшим з дерев, оперши ся на подушки, сидів мій батько. Моя мати сиділа у його стіп, а я, як дитина, бавила ся довгою білою бородою батька, що спадала йому на груди, або висадженою діямантами рукоятю скимитара, причепленого до його пояса. Від часу до часу приходив до него якийсь Альбанець і говорив щось, на що я не звертала уваги, але на що він завсїгди відповідав тим самим голосом: „Вбити", або „Помилувати".

— Чи не є се дивне — сказав Альберт — чути, як такі слова виходять з уст молодої дївчини, що не є на сцені. Чоловік мусить пригадувати собі: Се не є казка. А як виглядає Франція вашим очам, призвичаєним глядїти на такі зачаровані сцени?

— Я думаю, що се гарний край — сказала Гайде — однакож я виджу Францію такою, якою вона є дійсно, бо я гляджу на ню очима жінки. Тимчасом мій рідний край, про який я можу судити тільки на підставі вражінь, вбитих в мою дїточу думку, виглядає завсїгди сповитим в мрачну атмосферу, ясну або сумну, відповідно до того, як мої очи бачили мій гарний рідний край, або місце, де я перетерпіла гіркі страданя.

— Така молода! — сказав Альберт, піддавши ся мимоволї силї банальности. — Чи се можливо, щоби ви знали страданя инакше, як з імени?

Гайде звернула свої очи до Монте Кріста, який зробивши майже незамітний знак, шепнув:

— Дальше!

— Нічо так сильно не вбиваєть ся в память, як спомини з вчасного дитиньства, а з виїмком двох споминів, які я вам перед хвилею згадала, всї инші мої спомини є сумні.

— Говоріть, говоріть, сіньоро! — промовив Альберт. — Я впевняю вас, що прислухую ся вам невимовно радо.

Гайде відповіла на сю замітку меляхолїйним усміхом.

— Отже ви хочете, щоби я перейшла до своїх инших споминів? — спитала.

— Я прошу, щоби ви се зробили — відповів Альберт.

— Добре! Я мала заледви чотири роки, коли одної ночи несподівано збудила мене моя мати. Ми були в палатї в Янїнї. Вона вхопила мене з подушок, на котрих я спала, і коли я отворила свої очи, я бачила, що її очи були наповнені сльозами. Вона взяла мене, не говорячи. Коли я побачила, що вона плаче, я зачала плакати також.

— „Тихо, дитинко" — сказала вона.

— В иншу пору помимо просьб і грозьб моєї матери я з капризом дитини була призвичаєна виказувати свої почуваня жалю, або невдоволеня тим, що плакала, як довго менї хотїло ся, та сим разом стільки було жаху в голосї моєї матери, що я сейчас перестала плакати. Вона понесла мене скоро. Я побачила, що ми зійшли по великих сходах. Перед нами всї слуги моєї матері з куфрами, мішками, орнаментами, дорогоцїнностями і калитками з золотом сходили так само з поспіхом тими самими сходами. За жінками йшла сторожа з двайцяти чоловіків, узброєних в довгі кріси і пістолї та убраних в костюми, до яких ви призвичаїли ся у Францїї, відколи Грецїя стала державою. Можете представити собі, що було щось грізне і загадочне — в сїм місци Гайде потрясла головою і зблїдла на самий спомин сцени, — у тім довгім рядї невільників і жінок, на пів пробуджених зі сну, — так бодай виглядали вони менї, яка сама була пів-сонна. На стїнах попри сходи відбивали ся великанські тїни, що дрожали при мигаючім світлї смолоскипів і своїми головами досягали до стелї понад нами.

— „Скоро!" — промовив голос при кінци ґалерії. Перед тим голосом склонило ся все, як схиляє ся збіже на поли під подувом вітру. Щодо мене, то я від того голосу задрожала. Се був голос мого батька. Він йшов послідний, убраний у свій величавий стрій і держучи в руці карбін*), який подарував йому ваш цісар. Він спирав ся на рамя свого довіреника Селіма і гнав нас всіх перед собою, як пастух жене стадо сполоханих овець. Моїм батьком — замітила Гайде, підносячи голову — був сей славний чоловік, якого в Европі знають під іменем Алї Тебелїна, паші Янїни; перед ним дрожала Туреччина.

Альберт, сам не знаючи чому, здрігнув ся, почувши се імя, виголошене голосом повним гордости і поваги. Йому здавало ся, що щось надприродно страшне і сумне блиснуло в сю хвилю в ясних очах Гайде.

— Незадовго — оповідала дальше Гайде — ми спинили ся і побачили себе над берегом озера. Мати притиснула мене до свого серця, яке сильно било ся, і в віддаленю кількох кроків я побачила свого батька, як він неспокійно оглядав ся. Чотири мармурові сходи провадили до зеркала води і низше них стояв на воді човен. З того місця, де ми стояли, я виділа серед озера велику чорну масу; се був кіоск**), до якого ми мали удати ся. Сей кіоск виглядав менї на досить віддалений, можливо, що через нічну пітьму, яка не давала виразно відріжнювати предметів.

— Ми всїли на човен. Я памятаю, що весла не робили ніякого плюскоту, ударяючи по воді. Крім веслярів на човнї була тільки жіноча прислуга, мій батько, мати, Селїм і я. Узброєні люди, палїкари, стояли на березї озера, готові боронити нашої утечі. Вони повклякали на найнизшій з мармурових сходів. Наш човен летїв по воді.

— „Чому наш човен так скоро жене?" — спитала я матери.

— „Тихо, дитино — відповіла мати — ми втїкаємо".

— Я не розуміла сего. Чому мавби втїкати мій батько? — він такий всесильний, він, перед котрим всї другі були

---

*) Карбін — коротка пальна ручна збруя, яку уживано в 15 і 16 столїтю; короткий кріс, якого уживає переважно кавалерія.

**) Кіоск — палатка, павільон, отворений турецький лїтний дімок без стін, тільки з дахом опертим на стовпах.

призвичаєні втікати, він, котрий мав примівку: „Вони ненавидять мене, бо боять ся мене"!

— Та се в дійсности була утеча. Опісля мені сказали, що ґарнізон в замку Яніни, умучений довгою службою...

Тут Гайде кинула значучий погляд на Монте Крісто, якого очи були впялені в її лице підчас її оповіданя. Дівчина оповідала дальше повільно, як особа, що старає ся видумати або замовчати якусь подробицю історії, котру оповідає.

— Ви сказали, сіньоро — сказав Альберт, що дуже уважав на оповіданє — що ґарнізон Яніни, умучений довгою службою...

—умовляв ся з сераскієром Курчідом, якого вислав султан, аби зловив мого батька. Тоді то Алї Тебелїн постановив, виславши до султана одного французького офіцера, до котрого мав довіріє, уступити до пристановища, яке давно перед тим собі приготовив і яке називав „катафіґіон", або сховок.

— А сей офіцер — спитав Альберт — чи памятаєте його імя, сіньоро?

Монте Крісто обміняв ся в ту хвилю з дївчиною скорим поглядом, якого Альберт не завважив.

— Ні — сказала вона — в сю хвилю я не пригадую собі його імени, але як воно мені пригадає ся, я скажу його.

Альберт хотів вже сказати імя свого батька, коли Монте Крісто підняв лагідно свій палець на знак докору. Альберт вкусив ся за язик і замовк.

— Ми плили човном до сего кіоска. Долина кіоска вкрашена арабесками, купала свою терасу у воді. Для ока видно було поверх кіоска. Та під кіоском, простягаючи ся далеко в глубину острова, була підземна печера, в яку запроваджено жінок і мене з мамою. В печері було шістьдесять тисяч мішочків з грішми і двіста бочок. В мішочках було двайцять пять мілїонів грішми в золоті, а в бочках було трийцять тисяч фунтів стрільного пороху.

— Коло сих бочок стояв Селїм, довіреник мого батька, про якого я вже згадувала. Його обовязком було день і ніч глядіти на спису, на кінці якої була запалена скипка і він мав розказ висадити у воздух все, кіоск, сторожів, жінок, золото і самого Алї Тебелїна — на перший сиґнал,

даний моїм батьком. Памятаю добре, що невільниці, переконані про небезпеку, в якій находили ся, збували цілі днї і ночи на молитвах, плачу і зітханях. Щодо мене, то ніколи не забуду блїдого лиця і чорних очий молодого сторожа і коли ангел смерти покличе мене колись на другий світ, то я певна, що він буде мати лице Селїма.

— Не можу сказати, як довго були ми в такім станї. В ту пору я не знала навіть, що значить час. Часом, але дуже рідко, батько кликав маму і мене на терасу палатки. Се були для мене хвилї віддиху, бо в печері я не бачила нічого крім страшних лиць невільниць і страшної списи Селїма. Мій батько, сидячи перед великим отвором, поводив поважними очима по горизонтї і слїдив уважно кожду темну точку, що являла ся на поверхнї озера, підчас коли мати, оперши ся на него, клала свою голову на його рамени, а я бавила ся коло його ніг і з дїточим здивованєм, яке побільшує всякий предмет, тїшила ся шпилями Пінду*), що стояли над горизонтом, замками Янїни, що підносили ся пишно і могучо понад води озера, та великою масою темного поросту, який здалека виглядав, як мох на скалах, а в дійсности були се великанські смереки та мірти.

— Одного ранку післав по нас батько. Ми найшли його спокійним, але блїдійшим, чим звичайно.

— „Кріпи ся, Василїко — сказав — нинї прийде фірман**) мого пана і моя судьба буде рішена. Коли моє помилуванє буде повне, я верну в триюмфі до Янїни; коли новини будуть неприхильні, то мусимо втїкати сеї ночі."

— „А якби наш ворог не позволив нам втечи?" — спитала мати.

— „О, щодо сего то можеш бути спокійна — сказав батько, усміхаючись. — Селїм і його запалена списа поладять все. Вони будуть раді бачити мертвого, але не схотять і самі вмирати зі мною."

— Моя мати відповіла тільки зітхненєм на сю потїху, що не виходила з серця мого батька. Вона приготовила води з ледом, яку мій батько постійно пив, від коли прибув до кіоска, бо палила його сильна горячка; вона насмарувала його білу бороду наперфумованою оливою, за-

*) Пінд (Піндус) — так називають ся гори коло Янїни.
**) Фірман значить в турецькій мові декрет, присуд, засуд.

палила його люльку, яку він часом пакав безперервно по кілька годин і слідив за клубками диму, що крутили ся і мішали ся з окружаючою атмосферою.

— Нараз він зробив такий наглий рух, що я аж налякала ся. Відтак, не здіймаючи своїх очий із предмету, який прикував його увагу, казав подати собі телескоп. Моя мати подала йому телескоп, але подаючи його, була білійша, чим мармор, на який сперла ся. Я бачила, що рука мого батька дрожала.

— „Човен, два, три — сказав до себе мій батько — чотири. — Відтак встав і попробував свої руки та оглянув пистолї. — Василїко — сказав він до матері, яка виразно дрожала — зближає ся хвиля, котра рішає про все. В протягу пів години будемо знати відповідь султана. Йди до печери з Гайде."

— „Я від тебе не відступлю — сказала моя мати. — Коли ти умреш, мій пане, то й я умру з тобою."

— „Йди до Селїма!" — крикнув батько.

— „Пращай, мій пане" — сказала тихо і покірно моя мати і вклонила ся, як перед приходом смерти.

— „Заберіть Василїку геть" — сказав батько до своїх жовнїрів.

— Щодо мене, то мене забули в загальнім замішаню. Я побігла до Алї Тебелїна. Він побачив, як я витягла до него свої руки. Він зігнув ся і притиснув свої уста до мого чола. О, як добре я памятаю сей поцїлунок. Се був послїдний, який від него дістала і так менї здає ся, нїби ще й доси чую його теплоту на своїм чолї.

— Сходячи на долину, ми бачили кілька човнів, що постепенно ставали виразнїйші для очий. Зразу вони виглядали, як чорні пятна, а тепер виглядали, як птицї, що лїтають низько над водою. В тій хвилї у кіоску, при стопах мого батька сидїло двайцять полїкарів, які слїдили уважно, як зближали ся човни. Вони були узброєні в довгі кріси, викладені блискучими кістками та сріблом а розкидані на підлозї лежали у великім числї набої. Мій батько глянув на годинник і перейшов ся сюди й туди; на його лици видно було найбільшу муку. Така була сцена, яка представила ся моїм очам, коли я відходила від батька після послїдного поцїлунка.

— Моя мати і я перейшли через темний вхід до пече-

ри. Селїм був ще на своїм становищі і усміхнув ся до нас сумно, коли ми увійшли. Ми принесли подушки з другого кінця печери і посідали коло Селїма. У великій небезпеці ті, що є привязані до себе, старають ся бути близько. Хоч як я була молода, то вже я розуміла, що якась близька небезпека висїла над нашими головами.

Альберт чув нераз, не від свого батька, — бо сей ніколи про се не говорив, — тільки від чужих людий, опис послїдних днїв паші Янїни. Він читав ріжні оповіданя про його смерть, однакож се оповідане набирало нового житя з голосу і лиця молодої дївчини. Живі акценти і мелянхолійний вигляд лиця рівночасно чарували його і переймали жахом.

Щодо Гайде, то сї страшні спомини немов перемогли її на хвильку. Вона замовкла. Її голова повисла на руку, як хороша цвітка звисає під силою бурі. Її очи, що німо дивили ся вперед, вказували, що вона в думцї оглядає зелені верхи Пінду і сині води озера Янїни, які як маґічне зеркало, відбивали сумний образ, котрий вона рисувала. Монте Крісто глядїв на ню з неописаним виразом заінтересованя і співчутя.

— Оповідай дальше, дорога — сказав ґраф в грецькій мові.

Гайде здрігнула ся, немов би голос Монте Кріста пробудив її зі сну, і зачала оповідати дальше.

— Се було около четвертої години по полудни і хоч на дворі був ясний день, нас оповив сумний сумрак печери. Горіло одиноке світло і воно виглядало, як звізда на темнім небі; се була горіюча списа Селїма.

— Моя мати була християнка і молила ся. Селїм від часу до часу повторяв слова „Бог є великий!" Однакож мати мала ще надію. Коли сходила до печери, здавало ся їй, що на однім човнї пізнала французького офіцера, який був висланий до Константинополя і якому мій батько так дуже довіряв, знаючи, що всї жовнїри французького цїсаря були з природи благородні і чесні. Вона підійшла кілька кроків до сходів і зачала надслухувати.

— „Вони зближають ся — сказала; — може вони приносять нам мир і свободу!"

— „Чого боїш ся, Василїко? — промовив Селїм, голосом рівночасно таким лагідним і таким гордим. — Як не

принесуть нам мира, то дамо їм війну; як не принесуть нам житя, то дамо їм смерть.“

— І він прискорив полумінь на своїм списі рухом, який дав йому подібність до Діонізія зі старинної Крети. Я одначе, як мала дитина, була залякана сею неугнутою відвагою, яка виглядала мені рівночасно жорстокою і нерозумною. Я здрігала ся зі страхом перед страшною смертю у воздусі та полуміни.

— Те саме відчувала моя мати, бо я завважила, що вона дрожала.

— „Мамо, мамо — промовила я — чи ми умремо?"

— Почувши мої слова, невільниці подвоїли свої молитви і плач.

— „Моя дитино — сказала моя мати — нехай Бог спасе тебе від того, щоби ти хотіла колись тої смерти, якої нині так боїш ся!" — Відтак спитала шепотом Селіма, який є розказ його пана.

— „Як він пішле мені свій штилєт, то се буде значити, що наміри султана є неприхильні і тоді я маю підложити вогонь під порох; коли-ж навпаки пішле мені свій перстень, то се буде значити, що султан прощає йому і я маю загасити скипку та лишити маґазин ненарушеним."

— „Мій друже — сказала мати — коли прийде розпоряджене твого пана і він пришле штилєт, то замісць висилати нас на ту страшну смерть, якої ми обі так боїмо ся, ласкаво убий нас тим штилєтом. Добре?"

— „Так, Василїко" — відповів Селїм згідливо.

— Нагло ми почули ґолосні крики; слухаємо, а се клики радости. Імя француського офіцера, котрий був висланий до Константинополя, чути було з усїх боків; було очевидне, що він приніс відповідь від султана і що відповідь була прихильна.

— І ви не памятаєте імени Француза? — спитав Альберт, зовсїм готовий помогти памяти оповідачки.

Монте Крісто зробив до него знак, щоби мовчав.

— Я не пригадую собі його — сказала Гайде й говорила дальше: — Збільшив ся гамір, чути було, як зближали ся кроки. Хтось сходив по сходах до печери. Селїм приготовив свою спису. Вскорі появила ся особа в сїрім сумраку входу до печери.

— „Хто се? — крикнув Селїм. — І хтоб ти не був,

приказую тобі не зробити анї одного кроку більше."

— „Нехай жиє султан — сказала та особа. — Він дає повне прощене візієрови Алї і не тільки дарує йому його жите, але й вертає йому його майно та посілости.

— Моя мати скрикнула з радости і притиснула мене до своїх грудий.

— „Чекай! — сказав Селїм, бачучи, що вона вже хотіла виходити — чи не бачиш, що він ще не дав менї перстеня."

— „Правда" — сказала моя мати. Вона впала на колїна і піднесла мене до гори, немов би бажала, молячи ся до Бога за мене, щоби він мене підніс близше до себе.

Другий раз Гайде спинила ся. Зворушене перемогло її так, що піт виступив їй на чоло і голос заглух, бо горло і уста в неї висохли. Монте Крісто вляв трошки холодної води в шклянку і подав їй, говорячи з лагідністю, в якій була також тїнь розказу:

— Відваги!

Гайде випила воду і зачала знов говорити.

— До сего часу наші очи вже настільки привикли були до пітьми, що ми пізнали післанця паші; се був наш чоловік. Селїм також пізнав його, однакож він знав тільки один обовязок: бути послушним.

— „В чиїм імени приходиш?" — спитав післанця.

— „В імени нашого пана, Алї Тебелїна."

— „Як ти приходиш від самого Алї — крикнув Селїм — то знаєш, що маєш менї передати."

— „Так — сказав післанець — і я тут приношу його перстень."

— „Я не бачу, що ти маєш в своїй руцї" — сказав Селїм.

— „То прийди близше — сказав післанець — або як волїєш, то я прийду близше до тебе."

— „Я не згоджу ся нї на одно, нї на друге — відповів Селїм. — Постав те, що маєш, оттам на світлї і відступи, поки я його огляну."

— „Нехай так буде" — сказав післанець і відступив, поставивши вперед перстень на місце, яке вказав Селїм.

— О, як наші серця били ся, бо се дїйсно виглядало на перстень те, що там лежало. Чи се перстень мого батька? Селїм, держучи ще в руках запалену скипку, підійшов

до отвору печері і при слабім світлї, яке знадвору влива-лє ся, підняв перстень.

— „Добре — сказав. — Се перстень мого пана!"

— І кинувши скипку на землю, наступив на ню ногою і здушив її. Післанець крикнув з радости і сплеснув в до-лонї. В ту хвилю появили ся нагло чотири жовнїри сера-скіера Курчіда і Селїм упав, пробитий пятьма шаблями. Кождий з жовнїрів пробив його зокрема. Опянені своїм вчинком, хоч ще бліді з жаху, жовнїри оглянули печеру, чи там ще де нема вогню, після чого зачали качати ся по мішках з золотом. В ту хвилю моя мати вхопила мене на руки і, скочивши між численні закамарки і скрути, які тіль-ки їй були відомі, дійшла до тайних сходів до кіоска, де настала сцена страшного гамору і замішаня. Спід кіоска був заповнений чодоарами Курчіда, тобто нашими воро-гами. Якраз коли моя мати мала трутити дверцї від сходів, ми почули голосний і грізний голос паші. Мати прити-снула око до шпарки між дошками. Я також найшла шпар-ку, яка позволяла менї видїти, що діяло ся в кіоску.

— „Чого ви хочете?" — говорив мій батько до якихсь людий, що держали папір, на якім було золоте письмо.

— „Що ми хочемо — відповів один з них — то пере-дати тобі волю Його Великости. Чи бачиш сей фірман?"

— „Бачу" — сказав мій батько.

— „Так прочитай його. Він жадає твоєї голови."

— Мій батько відповів голосним сміхом, що був стра-шнїйший, чим булиб погрози, і не переставав сміяти ся, коли дали ся чути два вистріли з пістолїв. Се він сам ви-стрілив і убив двох чоловіків. Полїкари, що були у стіп мого батька, скочила тепер і зачала стріляти. Кімната за-повнила ся вогнем і димом. Рівночасно зачало ся стрілянє і з противного боку. Кулї переходили через стіни довкола нас. О, як гарно виглядав в сю пору великий візіер, мій батько, серед куль. Зі скимитаром в руцї, його лице за-черчене порохом своїх ворогів! А як вони його бояли ся, навіть тодї вони втїкали від него.

— „Селїм! Селїм! — кричав батько. — Стороже вогню, виконай свій обовязок!"

— „Селїм згинув! — відповів голос, який немов би по-ходив з нутра землї, — і ти також пропав, Алї!"

— В ту хвилю роздав ся гук експльозії і підлога кім-

нати розломила ся довкола мого батька; чодоари стріляли через підлогу. Три або чотири полікари упали з тілами буквально порізаними ранами.

— Мій батько заревів. Він втопив свої пальці у діри, які поробили кулї і видер одну цілу дошку. Та через сей отвір посипало ся ще яких двайцять вистрілів. Полуминь, яка бухнула, як вогонь з кратеру вулькана, вскорі досягнула полотняне обитє стіни і скоро його зїла. Серед того страшного крику і гуку дали ся чути два вистріли, страшенно виразні і за ними роздав ся крик, більше роздираючий серце, чим всї инші. Від сего крику я завмерла зі страху. Сї два вистріли ранили смертельно мого батька і се він був, що так крикнув. Та він стояв, вчепивши ся до вікна.

— Моя мати старала ся отворити двері, щоби могла вийти і умерти враз з батьком, однакож двері були защеплені з середини. Довкола батька лежали полїкари, що вертїли ся в передсмертних муках. Два або три старали ся утечи, вискакуючи вікнами. Серед того цїла підлога запала ся. Мій батько упав на одно колїно і в ту саму хвилю витягнуло ся до него двайцять рук, узброєних в шаблї, штилєти, — двайцять рук проти одного чоловіка. Мій батько зник в сїй бурі вогню і диму, створенїй тими виючими демонами. Виглядало, немов би саме пекло отворило ся. Я почула, як падаю на землю. Моя мати зімлїла.

Руки Гайде опали на долину і вона тяжко застогнала, глянувши рівночасно на ґрафа, немов би питала його, чи добре вивязала ся зі свого оповіданя. Монте Крісто встав, підійшов до неї, взяв її за руку і сказав до неї по грецьки:

— Успокій ся, моя дорога дитино. Не забувай, що є Бог, котрий покарає зрадників.

— Се страшна історія, ґрафе — сказав Альберт, наляканий блїдістю на лици Гайде. — Я вже сам на себе недобрий, що вимагав, аби вона оповідала сю історію.

— О, се нїчо! — відповів Монте Крісто. Відтак поставив руку на голову дївчини і сказав: — Гайде є дуже бодра; вона часом навіть находить розраду в тім, як оповідає про свої нещастя.

— Се тому, мій пане — сказала Гайде скоро — бо при споминах про свої нещастя я пригадую собі тим лїпше вашу доброту.

Альберт глядів на ню з цікавістю, ожидаючи, щоби вона оповіла ще про те, що він найбільше хотів почути, а саме, як вона стала невільницею ґрафа. Гайде добачила се бажанє в очах обох своїх слухачів і зачала говорити дальше:

— Коли моя мати відзискала притомність, ми були перед сераскієром.

— „Убий мене — сказала вона до него — але збережи честь вдови Алї Паші."

— „Ти не до мене звертай ся зі своїми бажанями" — сказав Курчід.

— „А до кого?"

— „До свого нового пана."

— „Хто-ж він є?"

— „Він ось тут."

— І Курчід показав на одного з тих, що найбільше причинили ся до смерти мого батька — сказала Гайде голосом, в якім можна було завважити спинювану ненависть.

— Отже ви стали власністю того чоловіка? — спитав Альберт.

— Ні — відповіла Гайде — він не смів держати нас, отже продав нас якимсь купцям невільників, що їхали до Константинополя. Ми перейшли Грецію і на пів мертві прибули під браму столиці. Коло брами була товпа народу. Товпа розступила ся перед нами, аж нагло моя мати звернувши очи на предмет, якому люди приглядали ся, скрикнула страшенно і упала на землю. Над брамою була на дручку голова, а під нею напис:

— „Се є голова Алї Тебеліна, паші Янїни."

— Я гірко плакала і старала ся піднести маму з землї, однакож вона вже була мертва. Мене забрано на ринок з невільниками. Купив мене богатий Вірменин. Він казав мене вчити; наняв учителїв для мене і коли я мала тринайцять лїт, продав мене султанови Магмудови.

— А я відкупив її від него — докинув від себе Монте Крісто. — Я вже казав вам, що я дав за ню емеральд, який становив пару до того, що я з него зробив собі скринку на пастилї гашишу.

— О! Ви добрі, ви ласкаві, мій пане! — сказала Гайде і поцілувала ґрафа в руку. — Я дуже щаслива, що дістала такого пана.

Альберт стратив мову після всього того, що чув і бачив.

— Досить! Скінчім свою каву — промовив Монте Крісто. — Історія скінчена.

РОЗДІЛ LXXVIII.

Відомости з Янїни.

Якби Валентина була бачила дрожачі кроки і зворушене лице Франца, коли він вийшов з кімнати Ноартіє, то навіть вона булаб приневолена пожалувати його. Вієфорт вимовив кілька незрозумілих слів і сховав ся у своїй студії, де за яких дві годинї дістав слїдуючого листа:

„Після того, що нинї виявило ся, пан Ноартіє Вієфорт мусить бачити неможливість подружнього звязку між своєю родиною і родиною Франца Епінея. Франц Епіней є поражений і здивований тим, що п. Вієфорт, як виглядає, знав про події, які нині виявлено а не попередив його з таким повідомленем."

Нїхто, хто бачив прокуратора в сю хвилю, прибитого ударом, не був би сказав, що він того сподївав ся. В дійсности він нїколи не думав, що його батько посунув би свою смілість, а радше жорстокість, так далеко, щоби аж сповісти таку історію. І по справедливости треба Вієфортови признати, що Ноартіє, який нїколи не дбав про опінїю свого сина в якій небудь справі, нїколи не старав ся вияснити йому, як річ мала ся, так що Вієфорт увесь час був тої думки, що ґенерал Кеснель, чи барон Епїней, як його відтак звали, був жертвою замаху, а не погиб в справедливім двобою. Сей острий лист від чоловіка, що був доси такий чемний і уважний, був смертельним ударом для гордости Вієфорта.

Заледви Вієфорт вернув до свого кабінету, коли увійшла його жінка. Те, що Франц так скоро відійшов після того, як Ноартіє покликав його до себе, здивувало кождого так сильно, що становище панї Вієфорт, полишеної з нотарем і свідками, ставало що хвилї більше амбарасне. Бачучи, що не може більше перенести, вона встала і ви-

йшла з кімнати, говорячи, що спитає, що стало ся. Вієфорт обмежив свої інформації для неї до того, що між Ноартієм, Епінеєм і ним самим наступили деякі виясненя, в наслїдок яких упав проєкт подружа між Валентиною і Францом. Се була дуже прикра і неприємна новинка до переповідженя другим. Тому пані Вієфорт вдоволила себе, сказавши, що на самім початку розмови п. Ноартіє дістав щось в родї судорогів апоплєксії і через те підписане контракту треба було відложити на кілька днів. Ся новина, хоч вона була видумана, але слїдуюча за двома нещастями того самого рода, очевидно здивувала присутних, однакож вони розійшли ся без заміток.

Тимчасом Валентина, рівночасно залякана і рада, обнявши старця і подякувавши йому за таке розірване за одним ударом ланцюха, який виглядав їй на неможливий до перерваня, попросила о вибачене, щоби відійти до своєї кімнати і відзискати рівновагу. Ноартіє дав їй знаком дозвіл відійти. Однакож Валентина, замісць пійти до своєї кімнати, вийшла на ґалєрію і отворивши малі дверцї при її кінци, найшла ся сейчас в городї.

Серед всїх дивних подій, які так звалили ся одна за другою, думку Валентини опанувало якесь неозначене почуте страху. Вона сподївала ся кождої хвилї, що появить ся перед нею Морель, блїдий і дрожачий, щоби заборонити їй підписати контракт. І се дїйсно була вже пора для неї появити ся при фіртцї.

Максимілїян здогадав ся, на що заносить ся, коли побачив, що Франц відїхав з цвинтаря з Вієфортом. Він слїдив за Епінеєм, бачив, як він увійшов до дому Вієфортів, бачив, як вийшов і вернув назад з Альбертом та Шато-Рено. Не було більше місця на сумнїви. Він поспішив на город ззаду дому, щоби чекати наслїдків. Він був певний, що Валентина поспішить до него, скоро тільки найде нагоду. І не помилив ся. Глядячи через шпари паркану, він побачив, як дївчина, залишивши всї звичайні осторожности, спішила до фіртки. Перший погляд, який Максимілїян звернув на неї, цїлковито успокоїв його. При перших словах, які вона промовила, його серце підскочило з радости.

— Ми вратовані! — сказала Валентина.

— Вратовані! — повторив Морель, не могучи повірити в своє щастє. — Хто вратував нас?

— Мій дід. О, Морель! Люби його за його доброту для нас!

Морель присягнув, що буде любити його цілою душею. І не потребував на те силувати ся. В сю хвилю для него не досить було любити старого Ноартіє як приятеля і батька, — він обожав його як бога.

— Але скажи мені, Валентино, як все те стало ся? Якого дивного способу він ужив?

Валентина хотіла вже оповісти все, що зайшло, однакож нагло пригадала собі, що мусілаб виявити страшну тайну, яка обходила не лише її, але й других, отже сказала:

— Скажу тобі про те всё колись пізнійше.

— Колиж се буде?

— Коли вже буду твоєю жінкою.

Розмова звернула ся тепер на предмет такий милий Морелеви, що він був рад згодити ся на все. Він відчував також, що може вдоволяти ся тим, що вже знає і що сього досить на один день. Однакож не хотів відійти, аж Валентина приобіцяла, що зможуть побачити ся другого вечера. Валентина приобіцяла все, чого Морель хотів і певна річ, що тепер вже не так тяжко було для неї повірити, що вона одружить ся з Максимілїяном, чим перед годиною припускати, що вона не одружить ся з Францом.

А підчас того, як відбувала ся отся розмова, панї Вієфорт відвідала п. Ноартіє. Старий глянув на ню з тим строгим і забороняючим виразом, з яким звичайно приймав її.

— Пане — сказала вона. — Менї злишно говорити вам, що подруже Валентини розбило ся, бо розбите відбуло ся в сїй кімнатї.

Очи паралїтика дивили ся нерухомо.

— Однакож я маю сказати вам одну річ, про яку, думаю, ви не знаєте. Я завсїгди була проти сего подружа і воно було приготоване зовсїм без моеї згоди і одобреня.

Ноартіє глянув на свою невістку, як чоловік, що хоче поясненя.

— А коли тепер се подруже, про яке я знаю, що було вам ненависне, розбило ся, я прийшла сюди з просьбою, якої анї п. Вієфорт, анї Валентина не сміють зробити.

Очи Ноартіє спитали, що се за просьба.

— Я прийшла просити вас, пане — говорила дальше панї Вієфорт — як одинока особа, котрій лицює се зроби-

ти, тому що я не буду мати з сего ніякої користи, я прийшла просити вас, щоб ви вернули не любов, бо сю вона завсїгди мала, тільки своє майно своїй внучці.

В очах Ноартіє появив ся сумнїв. Він очевидно старав ся відкрити причину сеї просьби і не міг її найти.

— Чи можу сподївати ся, пане — сказала панї Вієфорт — що ваші наміри є згідні з моєю просьбою?

Ноартіє дав знак, що так.

— В такім разї, пане — сказала панї Вієфорт — я відійду вдячна і щаслива.

Вона вклонила ся старцеви і вийшла.

Слїдуючого дня Ноартіє післав по нотаря. Перше завіщанє подерто і зроблено друге, котрим Ноартіє лишив усе своє майно Валентинї під услівєм, що вона нїколи не відійде від него. Тодї зачали загально говорити, що панна Вієфорт, наслїдниця маркіза і маркізи Сен-Меран і привернена до ласки свого дїда, опинить ся остаточно в посїданю доходу триста тисяч лїрів на рік.

І в туж саму пору, коли відбувало ся розбитє плянів подружа в домі Вієфортів, ґраф Морсерф приймав у себе візиту Монте Кріста. Відтак ґраф Морсерф, щоби доказати свою поваґу для Данґляра, убрав на себе однострій поручника-ґенерала, поначіпав на него всї свої хрести, казав запрягти свої найлучші конї і поїхав на вулицю Шосе д'Антен..

Данґляр вирівнував свої місячні рахунки і се не була найвідповіднїйша хвиля, щоби найти його в добрім гуморі. Побачивши перед собою свого старого приятеля, Данґляр прибрав маєстатичну міну і протягнув ся у своїм кріслї.

Морсерф, звичайно напнений і формальний, приступив до банкира з приятельським усміхом і будучи певний, що вступ, який зробить, буде добре принятий, поминув всї диплльоматичні формальности а приступив від разу до річи.

— Ну, бароне — сказав — ось я вже й тут наконець. Немало часу минуло вже, від коли пороблені наші пляни, але вони ще й доси не є виконані.

Морсерф сподївав ся, що лице банкира заяснїє по тих словах, та на своє найбільше здивованє побачив, що воно стало ще більше строге і непривітне.

— Про що ви натякаєте, пане ґрафе? — спитав Дан-

ґляр, якби даремно силував ся відгадати значінє слів ґенерала.

— А! — сказав Морсерф. — Як бачу, то ви бажаєте, аби придержувати ся формальностий, мій дорогий пане. Ви нагадуєте менї, щоби не пропустити церемонїй. Дуже перепрашаю, але я маю тільки одного сина і се є перший випадок, що менї приходить ся його оженити, отже я в тім дїлї новик. Вибачте, я поправлю ся.

І з силуваним усміхом Морсерф встав і вклонивши ся Данґлярови низько, сказав:

— Пане бароне, маю честь попросити вас о руку панни Евгенїї Данґляр для мого сина, віконта Альберта Морсерфа.

Однакож Данґляр, замісць приняти сї слова в такий прихильний спосіб, як Морсерф сподївав ся, насупив брови, і не просячи ґрафа, який ще стояв, щоби сїв, промовив:

— Пане ґрафе, менї треба передумати, поки дам вам свою відповідь.

— Передумати! — сказав Морсерф, не віpraчи своїм власним ухам зі здивованя. — Чи ви не мали ще досить часу до надуми через вісїм лїт, які проминули від того часу, коли ми перший раз обговорили се подруже?

— Пане ґрафе — сказав банкир; — кождого дня дїють ся річи, які заставляють нас зміняти свою думку про те, що здавало ся певним.

— Не розумію вас, пане бароне — сказав Морсерф.

— Я хочу сказати, пане, . . . що в протягу послїдних двох тижнїв зайшли непредвиджені обставини . . . .

— Вибачте — сказав Морсерф — чи се є якась гра?

— Гра?

— Так воно виглядає. Прошу, прийдїм більше до річи і стараймо ся себе взаїмно зрозуміти.

— Таке якраз є моє бажанє.

— Ви бачили ся з ґрафом Монте Крісто, чи нї?

— Я бачу його дуже часто — сказав Данґляр, встаючи. — Він мій дуже добрий приятель.

— Отже в однїй недавнїй розмові з ним ви сказали, що я забуваю і не є певний себе в справі сего подружа.

— Так я сказав.

— Отже я через те прийшов. Я анї не забуваю, анї не

є непевний себе, як бачите, бо прийшов пригадати вам вашу обіцянку.

Данґляр не відповідав.

— Чи ви так скоро змінили свою думку? — додав Морсерф. — Чи тільки спровокували мене, аби я прийшов до вас з сею просьбою і дав вам нагоду поглумити ся надімною?

Данґляр побачив, що як розмова буде дальше провадити ся в тоні, в якім він її зачав, то може покінчити ся негарно для него, отже звернув ся до Морсерфа і сказав:

— Пане ґрафе, ви маєте право бути здивованим моєю здержаністю, — я се признаю — і я впевняю вас, що мені прикро ставити ся до вас в такий спосіб, однакож вірте мені, коли я кажу, що приневолює мене до того непереможна конечність.

— Се все пусті слова, мій дорогий пане — відповів Морсерф. — Вони можуть вдоволити припадкового знакомого, але ґраф Морсерф не є припадковий знакомий. І коли такий чоловік приходить до другого і пригадує йому його слово, а сей чоловік не дотримує свого слова, то він має що найменше право дістати від него достаточну причину, чому він так робить.

Данґляр був трус, але не хотів, щоби се виявило ся. Він був вражений тоном, яким говорив Морсерф.

— Моя поведінка не є без достаточної причини — сказав він.

— Що ви хочете тим сказати?

— Я хочу сказати, що маю добру причину, але її трудно вияснити.

— На всякий случай не забувайте, що я не є вдоволений вашою мовчанкою. Одначе ясна є одна річ: Ви не хочете споріднити ся з моєю родиною.

— Ні, пане — сказав Данґляр — я тільки завішую своє рішенє, то всьо.

— І чи дійсно ви думаєте, що я піддам ся всім вашим капрnumber сам тай тихо і покірно буду ожидати часу, коли зволите привернути мені свою ласку?

— В такім разі, пане ґрафе, як не хочете чекати, мусимо глядіти на сей проєкт, якби його ніколи не було.

Ґраф вкусив свої губи до крови, щоби не вибухнути гнївом. Він одначе розумів, що в теперішнім стані справи

мігби тільки виставити себе на сміх і вже зробив кілька кроків до дверий сальону, коли застановив ся. Хмарка перейшла по його чолї і лишила там, замісць ображеної гордости, слїди непевности і занепокоєня.

— Мій дорогий Данґляре — сказав — ми вже так богато лїт знаємо ся і повинні вибачати собі. Менї належить ся від вас вияснене і по правдї ви повинніб менї сказати, що таке зайшло, через що мій син втратив вашу ласку.

— Причиною не є мої особисті почуваня до вашого сина. То все, що можу вам сказати, пане — відповів Данґляр, який відзискав свою ароґанцію, скоро тільки завважив, що Морсерф трохи змяк і успокоїв ся.

— То проти кого маєте нехіть? — спитав Морсерф зміненим тоном.

Блїдість на лици ґрафа не минула ока банкира. Він подивив ся на него ще з більшою певністю, чим попередно, і сказав:

— Ви мабуть будете більше вдоволені, коли я не буду дальше входити в подробиці.

Нервове дрожанє, спричинене здавлюваною злістю, потрясло ґрафом. Він добув усїх сил, щоби запанувати над собою і сказав:

— Я маю право на те, щоби ви дали менї вияснене. Чи панї Морсерф не припала вам до вподоби? Чи може моє майно не є вистарчаюче? А може причиною є те, що ми ріжнимо ся думками?

— Нїчо в тім родї не є причиною, мій пане — відповів Данґляр. — Якби річ була в тім, то я сам на себе повинен би нарікати, бо я був свідомий тих річий, коли з вами умовляв ся. Нї, не старайте ся видобути з мене причину. Я сам за себе встидаю ся, що дав підставу до таких острих питань. Лишім се і спинїм ся на середній дорозї, а іменно на відложеню справи, а се не означає анї зірваня, анї подружа. Нема чого спішити ся. Моя дочка має тільки сїмнайцять лїт, а ваш син — двайцять один. Ми будемо чекати, а час буде своє робити. Те, що вечером виглядає темним, показує ся рано ясним, а часом в протягу дня найстрашнїйші калюмнії розбивають ся.

— Колюмнії, кажете, пане? — крикнув Морсерф. — То хтось важить ся обкидати мене болотом?

— Пане ґрафе, я вже сказав вам, що вважаю за найліпшу річ не давати ніяких пояснень.

— То я, пане, мав би спокійно приняти вашу відмову?

— Се менї дуже прикро, пане — так, менї більше прикро, чим вам, бо я числив на споріднене з вами а зломане контракту подружа завсїгди шкодить більше дївчинї, чим хлопцеви.

— Досить, пане — крикнув Морсерф — не будемо більше про се говорити.

І, вхопивши сердито рукавиці, вийшов.

Данґляр завважив, що підчас цілої розмови Морсерф анї разу не відважив ся спитати, чи се не з його власної причини Данґляр отягаєть ся.

Того вечера була довга конференція міжількома приятелями. Молодий Кавальканті, котрий був з панями у сальонї, був послїдним, що вийшов з дому банкира.

Слїдуючого ранку, скоро лише збудив ся, Данґляр казав подати собі часописи. Коли їх принесено, він відложив на бік три, чи чотири і взяв „Безсторонного". Був се часопис, якого головним редактором був Бошамп. Данґляр скоро передер опаску, отворив часопис з нервовим дрожанем, проминув зневажливо новинки з Парижа і дійшовши до мішаних новинок, спинив ся зі злорадним усміхом на новинцї, що зачинала ся від слів: „Пише нам кореспондент з Янїни".

— Дуже добре! — сказав до себе Данґляр, прочитавши новинку. — Тут є згадка про полковника Фернанда, яка, здаєть ся, виручить мене від пояснень для ґрафа Морсерфа.

В ту саму хвилю, — тобто о девятій годинї рано, — Альберт Морсерф, убраний в чорний фрак, уважно защеплений, явив ся схвильований в домі Монте Кріста на Елїзейських Полях і спитав за ґрафом. Слуга повідомив його, що його ексцеленція вийшов з дому якої пів години тому.

— Чи взяв і Батестена з собою?

— Нї, пане віконте.

— То заклич його. Я хочу з ним говорити.

Сторож пішов за льокаєм і за хвилю вернув з ним.

— Мій добрий друже — сказав Альберт — вибачай за мою настирливість, але я хотів з твої власних уст почути, що твого пана нема дома.

— Його дійсно нема дома — сказав Батестен.

— Нема навіть для мене?

— Я знаю, як радо мій пан завсігди витає вас, віконте — сказав Батестен — і через те я ніколи не включив би вас у загальне розпорядженє.

— Дуже гарно. Я хотів би бачити ґрафа в дуже важній справі. Чи думаєш, що довго прийдеться ждати, поки він верне?

— Ні, не думаю, бо казав, аби снїданє було готове для него на десяту годину.

— То я піду і перейду ся по Елїзейських Полях і верну в десятій годині. Колиб тимчасом пан ґраф надійшов, попроси його, щоби не виходив, поки я з ним не побачу ся.

— Можете числити на мене, що зроблю се — сказав Батестен.

Альберт лишив фіякра, котрим приїхав, при дверях дому ґрафа а сам пустив ся пішки. Коли переходив попри Алєю де Вев, побачив немов конї ґрафа Монте Крісто перед стрілецькою ґалєрією Ґосета. Підійшов близше і пізнав фірмана.

— Чи пан ґраф стріляє на ґалєрії? — спитав Морсерф.

— Так, пане — відповів фірман.

Серед сего Альберт почув два-три вистріли з пістоля. Він увійшов до середини і наткнув ся на послугача.

— Вибачте, пане віконте — сказав послугач — чи не булиб ви ласкаві почекати хвильку?

— На що, Пилипе? — спитав Альберт, який був там частим гостем і не розумів, чому його нагло спинюють.

— Бо особа, яка є тепер на ґалєрії, волїє вправляти ся самітно і ніколи не стріляє в присутности других.

— Навіть перед тобою ні, Пилипе? Хто-ж набиває йому пістоль?

— Його слуга.

— Нубієць?

— Мурин.

— Отже се він.

— Ви знаєте сего пана?

— Так, і я за ним шукаю; він є моїм приятелем.

— О, то в такім разї се инша річ. Я зараз піду і скажу йому, що ви тут є.

І Пилип, заохочений ще й своєю власною цікавістю, ви-

йшов на ґалєрію. За хвилю пізнійше показав ся на порозї Монте Крісто.

— Прошу вашого вибачення, мій дорогий ґрафе — сказав Альберт — за те, що я за вами тут зайшов і мушу насамперед сказати вам, що ваші слуги в сїм не завинили. Я сам винен за недискрецію. Я зайшов до вашого дому і менї сказали, що вас там нема, але вернете на десяту годину на снїданє. Я вийшов на прохід, щоби заповнити собі час до десятої години, аж нагло спостеріг вашу карету та конї.

— Те, що ви менї тепер сказали, дає менї підставу сподївати ся, що ви зїсьте снїданє зі мною.

— Нї, дякую. Я думаю тепер про инші річи, чим про снїданє. Може будемо снїдати в пізнійшій годинї і в гіршім товаристві.

— Що такого говорите?

— Я буду нинї бити ся.

— Ви? Бити ся? І за що?

— Я буду бити ся....

— Добре, я се розумію. Але о що зайшло? Люди за всїляке бють ся, як знаєте.

— Я буду бити ся за справу чести.

— А, се вже звучить серіозно.

— Так серіозно, що я прийшов просити вас, щоби ви зробили менї услугу.

— Яку?

— Хочу, щоб ви були моїм секундантом.

— Се серіозна справа і ми не будемо її тут обговорювати. Не говорім про нїчо, поки не дістанемо ся до дому. Алї, принеси менї трохи води.

Ґраф закотив рукави і вийшов в маленьку кімнатку, де пани звичайно вмивали собі руки по стріляню.

— Ходім, пане віконте — сказав притишеним голосом Пилип — я покажу вам щось цїкавого.

Морсерф пішов за ним в середину ґалєрії, але замісць звичайної мети побачив карти до граня, уставлені під стїною. З віддаленя Альбертови здавало ся, що там були всї карти одної краски, від аса до десятки.

— Ага! — сказав Альберт. — Як бачу, то ви приготовляли ся до гри в карти.

— Нї — сказав ґраф, що надійшов за ними — се я приготовляв карти.

— Що то значить? — спитав Альберт.

— Те, що ви бачите перед собою, є в дійсности аси і двійки, але мої кулї перемінили їх в трійки, пятки, сїмки, вісїмки, девятки і десятки.

Альберт підійшов близше. І справдї. Кулї перешили карти точнїсїнько в тих місцях, де в иншім случаю малиб бути намальовані значки. Лїнії та розположенє були такі точні, немов би їх виміряно при помочи лїнії. По дорозї до мети Морсерф підніс крім сего трох жайворонків, що були на стільки нерозумні, що перелїтали поперед ґрафа, коли він стріляв і за те ґраф убив їх.

— До чорта! — сказав Морсерф.

— Щож иншого хотілиб ви, мій дорогий віскоенте? — спитав Монте Крісто, втираючи руки в рушник, який винїс за ним Алї. — Я мушу якось заповнювати свій свобідний час. Однакож ходїмо вже.

Вони всїли в кариту Монте Кріста а та за кілька мінут привезла їх перед дім ч. 30. Монте Крісто забрав Альберта в свою студію і, вказавши йому одно крісло, сїв сам у друге.

— Тепер говорім про справу холоднокровно — сказав.

— Бачите, що я зовсїм спокійний — відповів Альберт.

— З ким ви хочете бити ся?

— З Бошампом.

— Але-ж се один з ваших приятелїв.

— Так. Се звичайно бємо ся з приятелями.

— Припускаю, що маєте якусь причину незгоди.

— Маю.

— Що він вам зробив?

— В його часописї появило ся минувшої ночи . . . однакож прочитайте самі.

Альберт подав ґрафови часопис, в котрім він прочитав слїдуюче:

„Пише нам кореспондент з Янїни: До нашого відома дійшов факт доси невідомий, в кождім разї неоголошений. Замок, що становив охорону міста, передав Туркам один француський офіцер на імя Фернанд, до якого великий везїер Алї Паша мав найбільше довірє."

— Ну! — спитав Монте Крісто — що-ж бачите ви в тім, що вас ображає?

— Що я в тім бачу?

— Так, що се вас обходить, що замок в Янїнї здав якийсь француський офіцер?

— Се значить, що мій батько, ґраф Морсерф, має хрестне імя Фернанд.

— А ваш батько служив в Алї Паші?

— Так, або точнійше говорячи, він боров ся за независимість Греції і звідси пішла ся калюмнія.

— О, мій дорогий віконте, говоріть розумно!

— Я не хочу инакше говорити.

— Отже скажіть менї, хто до лиха знає у Франції, що офіцер Фернанд і ґраф Морсерф є одна і та сама особа? І хто дбає тепер про ту Янїну, яку взяли Турки ще в 1822 або 1823 роції?

— Се показує чорність злоби. Вони дозволили, щоби стільки часу проминуло а відтак несподївано відгребують забуті події, щоби достарчити матеріялу для скандалу, щоби зачернити блиск нашого високого становища. Я одідичую імя свого батька і я не дозволю, щоби притьмила його тїнь нечести. Я йду до Бошампа, в котрого часописї се появило ся і я зажадаю, щоби він в присутности двох свідків відтягнув те, що написано.

— Бошамп нїколи не відтягне.

— Тодї будемо бити ся.

— Нї, не будете, бо він вам скаже, що є дуже правдоподібне, що в грецькій армії могло бути до пятьдесять офіцерів, які мали імя Фернанд.

— Отже й помимо сего ми будемо бити ся. Я змажу сю пляму з характеру мого батька. Мій батько, що був таким бравим жовнїром, котрого карієра була така світла...

— Ну, добре, він додасть: „Ми маємо підставу вірити, що сей Фернанд не є світлим ґрафом Морсерфом, який також носить те саме хрестне імя."

— Я рішив ся не вдоволяти ся нічим иншим, як повним відкликанєм сеї відомости.

— І ви хочете приневолити його, аби він відкликав се в присутности двох свідків, чи так?

— Так.

— Се не добре.

— Чи маю розуміти, що відмовляєте ся зробити для мене услугу, о яку я вас прошу?

— Ви знаєте мої погляди про двобої. Коли пригадуєте собі, то я говорив вам се, як ми були в Римі.

— Але помимо сего, мій дорогий ґрафе, я найшов вас

нині рано занятим в спосіб зовсім незгідний з поглядами, які ви висловлюєте.

—Се тому, мій дорогий хлопче, що чоловік не повинен бути диваком. Коли кого кине доля між дураків, то треба розуміти дурацтво. Мене може колинебудь викликати на двобій якийсь недумаючий гольтіпака, що не має більше причини до спору зі мною, чим ви з Бошампом. Він може обидити ся якоюсь одною дрібницею, або другою, може післати мені своїх секундантів, може образити мене в якімсь публичнім місци, — щож маю я тоді зробити, як не вбити горячковатого дурака?

— Отже ви кажете, що билиб ся?

— Певна річ.

— А коли так, то чому противите ся тому, щоби я бив ся?

— Я не кажу, що ви не повинні бити ся; я тільки кажу, що двобій є поважна справа і до него не треба брати ся без належитої надуми.

— А він надумував ся, поки обидив мого батька?

— Коли він поступив нерозважно і признає свою нерозважність, то ви повинні бути вдоволені.

— О, мій дорогий ґрафе, ви занадто поблажливі.

— А ви за мало вирозумілі. Припустім, на примір — не сердьте ся за те, що скажу...

— Ну?

— Припустім, що сказане є дійсно згідне з правдою?

— Син не повинен допускати такого супроти чести свого батька,

— О, Боже! Ми жиємо в такім віці, коли треба припускати так богато річий!

— Се й є хиба сего віку.

— А ви берете ся її направити?

— Так, о скільки се мене особисто дотикає.

— Ну, ви справді неугнуті, мій дорогий друже!

— Я знаю, що я такий.

— Ви зовсім не хочете послухати доброї ради?

— Не тоді, коли вона походить від приятеля.

— А признаєте мені сю гідність?

— Зовсім певно.

— Отже поки пійдете до Бошампа зі своїми свідками, постарайте ся дістати більше інформацій про сю справу.

— У кого?

— На примір від Гайде.

— Чому? Пощо мішати жінку в таку справу? Що вона може тут зробити?

— Вона може, на примір, сказати вам, що ваш батько не мав участи в упадку і смерти везіера. А, якби припадково він мав нещастє бути...

— Я вже казав вам, дорогий ґрафе, що ані на хвильку не допускаю такого.

— Отже ви відкидаєте се жерело інформації?

— Так, рішучо відкидаю.

— То позвольте мені дати вам ще одно слово поради.

— Скажіть його, але нехай се вже буде послїдне.

— А може не хочете його чути?

— Навпаки, прошу вас о него.

— Не беріть з собою ніяких свідків, коли йдете до Бошампа; йдіть до него самі.

— Се булоб проти всякого звичаю.

— Ваша справа не є звичайна.

— А яку ви маєте причину на те, щоби я йшов сам?

— Тодї справа остане між вами і Бошампом.

— Вияснїть се!

— Добре. Коли Бошамп буде розположений відкликати своє тверджене, ви повинні бодай дати йому нагоду зробити се з власної волї — сатисфакція в тім буде для вас така сама. Колиж навпаки він відмовить ся зробити се, тодї буде для вас досить часу втаємничити в справу ще двох чужих людий.

— Се не будуть чужі люди; се будуть приятелї.

— А, але нинїшні приятелї є завтра ворогами — на примір Бошамп.

— Отже ви радите...

— Раджу вам поступати розважно.

— Ви радите менї, щоби я йшов сам до Бошампа?

— Так, і скажу вам, чому. Коли хочете дістати якусь уступку від чийогось самолюбства, то мусите уникати навіть признак, що хочете його зранити.

— Здає ся, що ви говорите добре.

— А! Я дуже рад сему.

— Я піду самий.

— Йдіть, але зробилиб ще лїпше, якби зовсїм не йшли.

— Се вже неможливо.

— Так йдіть. В кождім разї се буде лучше, чим те, що ви зразу хотїли зробити.

— Коли одначо помимо всеї моеї осторожности я буду наконець обовязаний бити ся, чи будете менї тодї за секунданта?

— Мій дорогий віконте — сказав поважно Монте Крісто — ви вже мусїли доси завважити, що в кождій хвилї і в кождім місци я вам до услуг. Однакож услуга, якої ви тепер від мене зажадали, є така, що я не можу вам її зробити.

— Чому?

— Може колись будете знати, а тимчасом я просив би оправдати мою мовчанку.

— Добре, я дістану Франца і Шато-Рено. Вони будуть якраз добрі для сего.

— Дістаньте їх.

— Але як прийде до того, щоби я бив ся, ви не відмовите ся дати менї пару лекцій стріляня і фехтованя?

— На жаль, се також неможливе.

— Що за дивний чоловік з вас! Ви в нїчо не хочете мішати ся.

— Ви вгадали. Се є прінціп, після котрого я хочу поступати.

— Отже не будемо більше про се говорити. Пращайте, ґрафе.

Морсерф вхопив капелюх і вийшов. Він найшов свого візника перед дверми і, добувши всїх сил, щоби здавити свою злість, казав завезти себе сейчас до дому Бошампа.

Бошамп був у своїй канцелярії. Се була одна з тих мрачних, припавших порохами кімнат, якими завсїгди від непамятних часів бувають канцелярії журналїстів. Слуга сповістив Альберта Морсерфа. Бошамп своїм ухам не вірив і казав повторити імя другий раз, та все таки ще не довіряючи собі, закликав:

— Увійти!

Альберт увійшов. Бошамп крикнув зі здивованя, коли побачив, як його приятель перескочив і подоптав часописи, поскладані на підлозї.

— Гей! Гей! Альберте! — сказав до него Бошамп, піднїсши руку до гори. — З тобою що за чорт? Чи ти вибив ся з глуздів, чи тільки прийшов поснїдати зі мною? Сїдай, онтам є крісло під тими цвітами, які є одинокою річею в

сій кімнаті, яка нагадує мені, що в світі є ще инші листки, чим листки паперу.

— Бошампе — сказав Альберт — я прийшов говорити про твій дневник.

— Ти, Морсерфе? І щож ти хочеш про него сказати?

— Я бажаю, щоби ти спростував одну річ, яка там появила ся.

— Про що говориш? Однакож сідай вже раз.

— Дякую — сказав Альберт з холодним і формальним поклоном.

— Чи не був би ти ласкавий вияснити мені, яка річ тобі не сподобала ся в моїм дневнику?

— Там оголошено одно, що зачіпає честь одного члена моєї родини.

— Що-ж се є? — спитав Бошамп здивовано. — Ти певно милиш ся.

— Донесене, написане з Янїни.

— З Янїни?

— Так. Виглядає, немов би ти нічого не знав про те, що мене до тебе принесло.

— Слово чести даю! Батисте, подай мені вчерашню ґазету — крикнув Бошамп.

— Не треба. Я приніс примірник з собою — сказав Альберт.

Бошамп взяв часопис і прочитав півголосом: „Пише нам кореспондент з Янїни...” і т. д.

— Бачиш, що се поважний закид — сказав Морсерф, коли Бошамп скінчив.

— Чи офіцер, про якого тут мова, є твій свояк? — спитав журналїст.

— Так — сказав Альберт, паленїючи.

— Отже що хочеш, щоби я для тебе зробив?

— Мій дорогий Бошампе, я хочу, щоби ти се відкликав.

Бошамп глянув на Альберта дуже ласкаво.

— Чекай — сказав — ся справа буде вимагати богато розваги. Ти знаєш, що відкликуване є завсїгди поважна річ. Сідай, а я прочитаю се ще раз.

Альберт усів а Бошамп прочитав стрічки, що ображали його товариша, з більшою увагою, чим попередно.

— Отже бачиш — сказав Альберт рішучим тоном —

що твій дневник обидив члена моеї родини і я тому вимагаю відкликаня.

— Ти вимагаєш?

— Так, я вимагаю.

— Дозволь мені, щоби я тобі пригадав, що не говориш парляментарно.

— Я й не стараю ся — відповів Альберт, встаючи. — Я повторяю, що мушу дістати відкликанє вчерашньої вістки. Ти знав мене досить довго, ти був моїм приятелем і тому знаєш мене на стільки, аби розуміти, що я не покину своєї постанови в сім випадку.

— Я був твоїм приятелем, Морсерф, але твій теперішній спосіб говореня майже заставляє мене забути, що я колинебудь носив такий титул. Однакож зачекай хвильку, не сердь ся, в кождім разї ще не тепер. Ти зіритований і роздратований. Скажи менї насамперед, як сей Фернанд є споріднений з тобою?

— Се мій батько — сказав Альберт — Фернанд Мондеґо, ґраф Морсерф, старий жовнїр, що бив ся у двайцяти битвах, а якого почесні рани хотїлиб тепер заляпати болотом з каналу.

— Се твій батько? — повторив здивовано Бошамп. — Се зовсїм инша річ. Можу зовсїм добре зрозуміти твоє обуренє, мій дорогий Альберте. Прочитаю ще раз.

Він прочитав нотатку ще раз, важучи кожде слово.

— Алеж тут нїгде не вказано, що Фернанд се твій батько — сказав.

— Ні, але другі сього зараз догадають ся і тому я жадаю, щоби се було відкликане.

При слові „жадаю" Бошамп піднїс свої очи на лице Альберта і відтак, поволи спустивши їх, думав через хвильку.

— Ти відкличеш се, Бошампе, чи нї? — спитав Альберт, стараючи ся здавити зростаючу злість.

— Так — відповів Бошамп.

— Сейчас? — спитав Альберт.

— Коли переконаю ся, що се неправда.

— Що?

— Справа заслугує на те, аби її розслїдити і я її розслїджу.

— Але що є там до розслїджуваня, пане? — спитав Альберт, стративши власть над своїм роздражненем. — Як

не віриш, що се мій батько, то скажи се сейчас. Коли віриш, що се він, то подай причини, чому так віриш.

Бошамп глянув на Альберта з усміхом, йому питомим.

— Альберте! — відповів. — Як ти прийшов до мене з думкою жадати сатисфакції, то ти повинен був відразу приступити до річи, а не забавляти мене пустою розмовою через пів години. Чи так я маю розуміти твої відвідини?

— Так, коли не згодиш ся відкликати сю безчесну калюмнію.

— Зажди хвильку. Без погроз! Я ніколи не приймаю їх від своїх ворогів і тим більше не годжу ся приймати їх від приятелів. Ти настаєш на те, щоби заперечити, що було сказано про полковника Фернанда. Я даю тобі слово чести, що з поміщенєм сеї вістки я не мав нічого спільного.

— Так, я настаю на се! — повторив Альберт, якого ум зачинав путати ся з роздражненя.

— А коли я відмовлю ся се заперечити, ти хочеш бити ся зі мною чи не так? — спитав спокійно Бошамп.

— Так! — відповів Альберт піднесеним голосом.

— Добре — сказав Бошамп — ось моя відповідь, мій пане. Я не помістив сеї вістки, я навіть не знав про ню. Однакож тим кроком, який ти зробив, ти звернув на ню мою увагу і вона буде оставати, поки не заперечить її, або не потвердить відповідний авторітет.

— Пане — сказав Альберт, встаючи — я буду мати честь прислати до вас своїх секундантів і ви будете ласкаві переговорити з ними про місце стрічі і збрую, якої маємо вживати. Чи розумієте мене.

— Досконало, мій дорогий пане.

— І ми стрітимо ся нині вечер, а не пізнійше, чим завтра.

— Ні, ні! Я буду на місци у властивий час, однакож по моїй думці (а я маю право диктувати початкові услівя, бо я приняв визов) — по моїй думці сей час ще не прийшов. Я знаю, що ти добре вправлений в орудуваню шаблею, а я маю лише середну вправу. Знаю також, що з тебе добрий стрілець і тут ми майже рівнаємо ся. Я знаю, що двобій між нами буде серіозною справою, бо ти відважний і я також. І я не хотів би убити тебе, або сам бути убитим без достаточної причини. Отже тепер я з черги поставлю тобі питанє. Чи настаєш на се відкликанє аж до тої міри, щоб убити мене, коли сего не зроблю, — хоч я сказав се

вже більше, чим раз, і поручив своєю честю, що я нічого не знав про те, що ти мені закидаєш, і хоч я доси заявляю, що неможливо для нікого иншого, крім тебе, пізнати ґрафа Морсерфа під іменем Фернанда?

— Я стою при своїй постанові.

— Дуже добре, мій дорогий пане. Я годжу ся, щоби ми перетинали собі горла. Однакож я потребую три тижні на приготованя. При кінци трох тижнів я прийду до тебе і скажу: Вістка була неправдива і я відкликаю її. Або витягну шаблю з похви, чи пістоль, що ти будеш воліти.

— Три тижні! — крикнув Альберт. — Вони будуть для мене трома столітями, коли я увесь той час буду носити на собі ганьбу.

— Якби ти був дальше моїм другом, то я сказав би: „Терпеливости, мій друже"; коли ти одначе заявляєш ся моїм ворогом, то я скажу: „Щож се мене обходить, мій пане?"

— Ну, то нехай буде три тижні — сказав Морсерф — але памятай, що по упливі того часу ніяка дальша проволока, або підступ не дозволить тобі уникнути...

— Пане Альберт Морсерф — сказав Бошамп, піднявши з черги свій голос. — Я не можу тебе викинути через вікно через надходячих три тижні, тоб то через слідуючих двайцять чотири дні, ані не маєш ти права розрубати мені голову перед упливом того часу. Нині є 29 серпня; 21 вересня кінчить ся речинець, на який ми погодили ся, а поки не прийшов кінець того речинця — даю тобі раду як джентельмен — до того часу перестаньмо гаркати і гавкати до себе, як два пси.

Скінчивши ті слова, Бошамп вклонив ся Альбертови холодно, відвернув ся від него і вийшов до друкарні. Альберт зігнав свою злість на купі часописів, по якій вдарив з цілої сили своєю палицею а потім спокійно вийшов, хоч кілька разів немов вагав ся, чи не пійти також до друкарні.

Альберт бив палицею по боці своєї карити так само, як в канцелярії Бошампа бив часописи, що були свідками його розмови. Нагло, переїзджаючи через бульвар, побачив Мореля, що йшов скорим кроком і з розясненим лицем.

— Ось йде щасливий чоловік! — сказав до себе Альберт.

І не помилив ся.

РОЗДІЛ LXXIX.

Лемонада.

Морель дійсно був дуже щасливий. Пан Ноартіє якраз післав по него і він так спішив ся, аби довідатись про причину сего, що навіть не спинив ся, аби взяти фіякра; він більше вірив у своїх пару ніг, чим у чотири ноги коня. Тому він пустив ся йти з великим розмахом із вулиці Меслей в напрямі Фобур Ст. Оноре. Морель робив кроки атлета і бідний Бароа мусів бігти за ним. Морель мав 31 літ, Бароа мав 60; Морель був опянений любовю, Бароа був ослаблений великим горячом. Коли прийшли, Морель не був навіть задихав ся, бо любов додає крил; тимчасом Бароа, який давно забув, що то значить любов, був вже цілком вичерпаний з сил.

Старий слуга запровадив Мореля до дому приватними дверми, запер двері кабінету і по хвилї шелест сукнї сповістив прибутє Валентини. Вона була прегарна в своїм жалібнім строю і Морель був такий радий її бачити, що готов був навіть зречи ся приємности побалаканя з її дїдом. Однакож дало ся чути пересуванє крісла старого Ноартіє і за хвилю він показав ся в дверях.

Ноартіє приняв ласкавим поглядом подяку, яку висловив йому Морель за те, що в сам час поміг Валентинї і йому і тим спас їх від роспуки. Відтак Морель звернув питаючий погляд на дївчину, хотячи довідати ся, яка нова ласка його чекає. Валентина сиділа в маленькім віддаленю, ожидаючи з неспокоєм хвилї, коли буде обовязана говорити. Ноартіє звернув на ню свої очи.

— Чи маю сказати, що ви менї говорили? — спитала Валентина.

Ноартіє дивив ся на ню дальше.

— Ви хочете, щоби я сказала те, що ви менї казали сказати? — спитала вона ще раз.

— Так — дав знак Ноартіє.

— Пане Морель — сказала Валентина до Максимілїяна, який глядїв на неї з найбільшим зацїкавленєм — мій

дід, п. Ноартіє, мав сказати тисячу річий, котрі сказав мені три дні тому. Тепер він післав по вас, щоби я вам се повторила. Отже я буду повторяти і як він вибрав мене за свого переводчика, я буду старати ся доказати, що я гідна довіря і не зміню ані слова з його намірів.

— О, я слухаю з найбільшою терпеливістю — відповів Морель. — Прошу говорити.

Валентина опустила очи. Для Мореля се була добра признака. Він догадував ся, що не що инше, як щастє могло так зворушити Валентину.

— Мій дід бажає випровадити ся з сего дому — сказала Валентина — і Бароа шукає за відповідними кімнатами для него деинде.

— А ви, панно — сказав Морель — ви, котрі є так потрібні до щастя п. Ноартіє...

— Я? — перервала Валентина. — Я не опущу свого діда. В сїй справі є у нас порозумінє. Моє мешканє має бути в сусїдстві дїдового. Тепер п. Віефорт має або дати свою згоду на сей плян, або незгоду. В першім випадку я уступлю ся звідси сейчас; в другім випадку буду ожидати свого повнолїтства, яке прийде десь за десять місяців. Тоді я буду свобідна, буду мати своє власне майно і...

— і...? — підхопив Морель.

— і за згодою свого діда зможу виконати обіцянку, яку я вам зробила.

Валентина сказала послїдні слова таким низьким голосом, що якби не те, що він був безмірно заінтересований її словами, то був би їх не почув.

— Чи не переповіла я вашого бажаня, діду? — промовила Валентина, звернувшись до Ноартіє.

— Так — дав знак старий.

— Раз під дахом мого діда, п. Морель може відвідувати мене в присутности мого доброго і світлого опікуна, коли дальше будемо вважати, що подруже, яке ми плянували, може забезпечити наше будуче щастє. В такім випадку я буду ожидати, що п. Морель прийде і зажадає моєї руки у мене самої. Але я чула, що серця, які розгорячують ся, коли находять перешкоди в осягненю свого бажаня, холоднїють, коли не находять перепон.

— О! — сказав Морель, який почув бажанє кинути ся на колїна перед старого, як перед Бога, а перед Валентину,

як перед ангела. — Чим я заслужив собі в своїм житю на стільки щастя?

— До того-ж часу — говорила дальше дівчина холодним і певним себе голосом — будемо заховувати правила приличности і будемо руководити ся бажанями наших приятелів, як довго ті бажаня не мають на цїли нас розлучити. Одним словом — і я повторяю його, бо воно виражає все — будемо чекати.

— А я присягаю, що не тільки з резиґнацією, але й радо буду приймати всю посвяту, яку те слово потягає за собою, мій пане — сказав Морель до Ноартіє.

— Тому — продовжала Валєнтина — глянувши збиточно на Максимілїяна — нехай не буде нерозважних вчинків, скорих проєктів, бо ти певно не бажаєш скомпромітувати тої, котра від сего дня вважає себе призначеною чесно і щасливо носити твоє імя.

Морель поклав руку на своє серце. Ноартіє глядів на любовників з необмеженою ласкавістю, підчас коли Бароа, який остав в кімнатї в ролї чоловіка упривілейованого знати все, що діє ся, усміхнув ся до молодої пари, втираючи піт зі своєї лисої голови.

— Здаєть ся, що тобі дуже горячо, мій добрий Бароа! — завважила Валєнтина.

— О, бо я дуже скоро біг, панночко. Але мушу признати п. Морелеви справедливість — він біг ще скорше.

Ноартіє звернув їх увагу на піднос, на котрім стояв збанок з лємонадою і склянка. Збанок був майже повний, бо Ноартіє надпив з него лише дрібочку.

— Напий ся сеї лємонади, Бароа — сказала дївчина. — Я бачу, що ти дуже радо напив би ся.

— Правду сказавши, панночко — сказав Бароа — я гину зі спраги, а коли ви ласкаво пропонуєте менї випити, то признаю ся, що зовсїм не маю нїчого проти того, аби випити склянку на ваше здоровлє.

— Отже випий.

Бароа взяв склянку, Валєнтина наповнила її лємонадою і він, виходячи, випив. З поспіху не вспів навіть замкнути дверий за собою, так що Валєнтина і Морель видїли як він випорожнив склянку.

Валєнтина і Морель пращали ся в присутности Ноартіє, коли роздав ся звук дзвінка коло дверий. Се був знак,

що хтось прийшов. Валєнтина глянула на годинник.

— Полудне минуло — сказала — а нинї субота. Се мабуть лїкар, дїду.

Ноартіє дав знак, що годить ся з її думкою.

— Він прийде сюди, отже лучше булоб, щоби п. Морель пішов, чи не так, дїду?

— Так — дав знак старий.

— Бароа! — сказала Валєнтина, — Бароа!

— Йду, панночко? — відповів сей з за дверий.

— Бароа отворить тобі двері — сказала Валєнтина до Мореля. — І ще раз памятай одно, пане офіцер, що мій дїд наказує тобі, аби ти не робив нїякого скорого і нерозважного кроку, який міг би кинути тїнь на наше щастє.

— Я приобіцяв чекати — відповів Морель — і буду чекати.

В ту хвилю вернув Бароа.

— Хто прийшов? — спитала Валєнтина.

— Др. Арінї — відповів Бароа і заточив ся, немов би хотів впасти.

— Що з тобою, Бароа? — здивувала ся Валєнтина.

Старий слуга не відповів нїчого, тільки видивив ся на свого пана дикими, витріщеними очима і рукою вхопив ся судорожно за крісло, аби встояти на ногах.

— Він падає! — крикнув Морель.

Дрожанє, яке було видно на тїлї Бароа, постепенно зростало, лице його цїлком змінило ся а конвульсійні рухи мускулів вказували, що зближає ся дуже поважне потрясенє нервів. Ноартіє, побачивши Бароа в такім гіднім пожалуваня станї, виказував очима усю симпатію і зворушенє, яке тільки міг виявити. Бароа зробив пару кроків до свого пана.

— О, мій Боже, мій Боже! Що є зі мною? — промовив. — Болить! Не можу нїчого видїти! Тисячі огнистих стріл пробивають мою голову! О, не дотикайте ся мене, не дотикайте ся мене!

За той час його очи стали дикі і так вилїзли на верх, якби мали вискочити з голови; голова подала ся назад і решта тїла зачала деревіти.

Валєнтина крикнула з переляку. Морель вхопив її в свої рамена, якби хотів оборонити її від якоїсь невідомої небезпеки.

— Доктор Арінї! Доктор Арінї! — крикнула Валєнтина придавленим голосом. — Ратуйте! Ратуйте!

Бароа обернув ся і добуваючи всїх сил зробив кілька кроків а відтак упав коло ніг Ноартіє і сперши ся рукою на його колїна, крикнув:

— Мій пане! Мій добрий пане!

В ту хвилю появив ся на порозї Вієфорт, зацїкавлений гамором. Морель опустив Валєнтину, яка майже умлївала, і, відступивши в дальший кут кімнати, на половину укрив ся за куртиною. Блїдий, неначе бачив перед собою гадюку, що приготовляє ся скочити, він глядїв здивованими очима на нещасного Бароа.

Ноартіє, палаючи нетерпеливістю і страхом, був в розпуцї, що не міг помогти старому слузї, на якого дивив ся більше, як на приятеля, чим на слугу. Можна було доглянути боротьбу, яка провадила ся між його живим та енерґічним мозком і мертвим, безпомічним тїлом, по страшнім напруженю жил на його чолї і стягненю мускулів довкола його очий.

Тимчасом Бароа простягнув ся вже на цїлу довжину на підлозї. Його лице викривила конвульсія, очи заплили кровю, голова відкотила ся назад. Руками бив по підлозї, підчас коли ноги стали такі напружені, що виглядало, що їх скорше можна переломити, чим зігнути. Коло уст показала ся легка піна і дихав важко.

Вієфорт остовпілий глядїв хвильку уважно на сцену перед ним. Мореля він не бачив. По хвилї обсервациї, підчас якої його лице смертельно зблїдло і волосє на головї стало дубом, він скочив назад на коритар, кличучи:

— Доктор! Доктор! Сюди, сюди!

— Панї, панї! — зачала кричати Валєнтина за своєю мачухою і пустила ся бігти за нею по сходах до гори. — Ходїть сюди, скорше! І принесїть свою фляшечку з солями до нюханя.

— Що стало ся? — спитала панї Вієфорт острим, силуваним голосом.

— Ходїть сюди! Ходїть сюди!

— Але де-ж се дїв ся доктор? — кричав Вієфорт. — Де він?

Тепер панї Вієфорт зійшла повільно на долину. В однїй руцї вона держала хустинку, якою нїби втирала собі піт з

лиця, в другій руці держала фляшечку анґлійських солий до нюханя. Перший її погляд, коли увійшла в кімнату, був на Ноартіє, однакож його лице, крім того, що показувало на собі природне в таких обставинах зворушене, свідчило, що він тїшить ся своїм звичайним здоровлєм. Другий погляд був на вмираючого слугу. Вона зблїдла і її око знов скочило від слуги на старця.

— В імя неба, панї — сказав Віефорт — де подів ся доктор? Він перед хвилею був у тебе. Бачиш, що тут знов є напад апоплексії і чоловіка можна би спасти, якби пустити йому кров!

— Чи він їв що недавно? — спитала панї Віефорт, виминаючи питанє.

— Панї — відповіла Валентина — він навіть не снїдав. Він біг дуже скоро за орудкою, з якою вислав його мій дїд, а коли вернув, то не їв нїчого, тільки випив склянку лемонади.

— А! — сказала панї Віефорт. — А чому він не випив вина? Лемонада дуже недобра для него.

— Збанок з лемонадою для дїда був зараз коло него. Бідний Бароа дуже хотів пити і був вдячний, коли міг випити щонебудь.

Панї Віефорт здрігнула ся. Ноартіє глянув на ню дуже допитливим поглядом.

— Панї — сказав сердито Віефорт — я питаю, де є др. Арінї. На милість Бога, відповідж менї!

— Він є коло Едварда. Едвард не чує ся добре — відповіла панї Віефорт, не могучи довше виминати відповіди.

Віефорт скочив на гору, аби самому його покликати.

— Візьми се — сказала панї Віефорт, подаючи фляшечку з солями Валентинї. — Се, без сумнїву, пустить йому кров. Я відійду, бо не можу знести виду крови.

З тими словами панї Віефорт пішла на гору за своїм мужем.

Тепер вийшов Морель зі свого сховку, де його нїхто не завважив, таке велике було загальне замішанє.

— Йди звідси так скоро, як можеш, Максимілїяне — сказала Валентина — і не приходи, поки я по тебе не пішлю. Йди.

Морель глянув на Ноартіє за дозволом, щоби відійти Старий, який задержав притомність ума, дав йому знак,

аби відійшов. Морель притиснув руку Валентини до своїх уст і вийшов з дому задними сходами. В ту саму хвилю, коли він виходив, Вієфорт з лікарем прийшли з противної сторони кімнати.

Бароа показував тепер признаки повертаючої свідомости. Кріза, виглядало, проминула. Дало ся чути тихе стогнанє. Бароа підніс ся на одно коліно. Аріні і Вієфорт поклали його на софку.

— Що записуєте, докторе? — спитав Вієфорт.

— Дайте мені трохи води і етеру. Маєте трохи дома, чи ні?

— Так.

— Пішліть за терпентиновою оливою та тартар-еметиком.

Вієфорт без проволоки вислав післанця.

— А тепер нехай всї вийдуть.

— Чи я також мушу вийти? — спитала Валентина несміло.

— Так, панночко, ви специяльно — відповів лікар шорстко.

Валентина глянула здивовано на доктора, поцілувала свого діда в чоло і вийшла з кімнати. Лікар замкнув двері за нею із затурбованим виглядом.

— Глядіть! глядіть, докторе! — крикнув Вієфорт. — Він приходить до себе знов. Бачите, що то не було нїчо поважного.

Аріні відповів мелянхолійним усміхом.

— Як чуєш ся, Бароа? — спитав.

— Трохи лїпше, пане.

— Чи випеш трохи сего етеру з водою?

— Попробую, але не дотикайте ся мене.

— Чому?

— Бо я відчуваю, що якби ви мене тільки діткнули ся кінцем пальця, то напад знов вернув би ся.

— Пий.

Бароа взяв склянку і піднявши її до своїх синїх уст, випив може половину.

— Де чуєш біль? — спитав лікар.

— Скрізь. Чую корчі по всїм тїлї.

— Чи мигає тобі перед очима?

— Так.

— Чуєш шум в ухах?

— Страшний.

— Коли ти перший раз таке почув?

— Тепер.

— Несподівано?

— Так, як удар грому.

— А нічого подібного не чув вчера, ані попередного дня?

— Нічого.

— Не чув сонности?

— Ніякої.

— Що ти нині їв?

— Я нічого не їв. Я тільки випив склянку лемонади свого пана.

При тім Бароа звернув ся до Ноартіє, який, сидячи нерухомо в своїм кріслї, глядів мовчки, але з найбільшою увагою на те, що перед ним діяло ся.

— Де є та лемонада? — спитав з заінтересованєм лікар.

— На долинї, в збанку.

— Де на долинї?

— У кухнї.

— Чи маю прийти і принести, докторе? — спитав Вієфорт.

— Ні, останьте тут і намовте Бароа, щоби випив решту сеї води з етером. Я сам піду принести лемонаду.

Арінї скочив в двері, побіг на долину задними сходами і мало з поспіху не звалив з ніг паню Вієфорт, яка також йшла до кухнї. Вона крикнула, але Арінї не звертав на ню уваги. Маючи тільки одну думку в голові, він за одним скоком поминув чотири послїдні сходи і вбіг в кухню, де побачив збанок на три чверти випорожнений, стоячий на підносі, як його полишено. Він скочив до збанка, як орел скаче до своєї добичі. Задиханий з поспіху, він вернув до кімнати, з якої що лиш вийшов. Панї Вієфорт поволи йшла сходами назад до своєї кімнати.

— Чи се є той збанок, про який ти згадував? — спитав Арінї.

— Так, докторе.

— Чи се та сама лемонада, яку ти пив?

— Думаю, що так.

— А як вона смакувала?

— Виглядала мені на гірку.

Лікар виляв кілька крапель лемонади на свою долоню, приложив до них свої губи, відтак діткнув ся їх язиком, як чоловік, що смакує вино, і виплюнув все в огнище.

— Се без сумніву та сама — сказав. — Чи й ви пили її, п. Ноартіє?

— Так.

— І також, завважували гіркість?

— Так.

— О, доктор! — крикнув Бароа — напад вертає ся! Мій Боже! Господи, змилосерди ся!

Лікар кинув ся до пацієнта.

— Погляньте, пане Вієфорт, чи не принесли ще того еметику.

Вієфорт вискочив на коритар і крикнув:

— Еметик! Еметик! Чи вже принесений?

Ніхто не відповідав. В цілім домі панувала гробова мовчанка.

— Якби я мав щось, чим міг би надути легки — сказав Аріні, оглядаючи ся довкола — то може не допустив би до удушення. Але тут нема нічого, нічого!

— О, пане — кричав Бароа — не дайте мені згинути без помочи. Ой, вмираю! Мій Боже! Я вмираю!

— Гусячого пера! Гусячого пера! — крикнув лікар, оглядаючи ся. Одно перо лежало на столі. Він вхопив його і старав ся вткнути в горло пацієнта, який серед судорогів даремно силував ся блювати, але щоки його були так затиснені, що перо не могло через них перейти.

Другий напад був далеко сильнійший, чим перший, і Бароа зсунув ся з софки на підлогу, де вертів ся в муках. Лікар лишив його в спокою, знаючи, що не може нічим зменшити його муки, і підійшовши до Ноартіє, спитав його низьким голосом:

— А як ви чуєте ся? Добре?

— Так.

— Чи не чуєте тягару на грудях? Чи ваш жолудок не чує ся легко і вигідно, га?

— Так.

— Отже чуєте ся менше-більше так само, як звичайно по дозї, яку я даю вам в неділю?

— Так.

— Чи лемонаду зробив вам Бароа?

— Так.

— Чи се ви запропонували йому напити ся її?

— Ні.

— Може п. Вієфорт?

— Ні.

— Пані?

— Ні.

— То певно ваша внучка, чи ні?

— Так.

Бароа сильно застогнав і відтак позіхнув так сильно, що мало не поломив собі шок. Сим звернув на себе увагу д-ра Аріні. Він відступив від Ноартіє і вернув до хорого.

— Бароа — промовив — чи можеш говорити?

Бароа промимрив кілька незрозумілих слів.

— Старай ся говорити, мій друже.

Бароа отворив свої, запливші кровю очи.

— Хто зробив лемонаду?

— Я.

— Чи ти приніс її до свого пана зараз по тім, як зробив її?

— Ні.

— Отже ти лишив її десь через якийсь час?

— Так, я лишив її в коморі, бо мене відкликано.

— Хто приніс її до сеї кімнати?

— Панна Валентина.

Аріні вдарив себе долонею по чолї.

— Ласкавий Боже! — прошептав до себе.

— Докторе! Докторе! — крикнув Бароа, почувши, що надходить знов напад.

— Чи вони ніколи не принесуть того еметику? — спитав лїкар.

— Ось є склянка з еметиком вже приготованим — сказав Вієфорт, входячи в кімнату.

— Хто приготовив його?

— Аптикар, який прийшов тут також.

— Пий, — сказав доктор до Бароа.

— Не можу, докторе. Моє горло замикає ся! Я душу ся! О, моє серце! О, моя голова! Ох, яка мука! Чи довго я се мушу терпіти?

— Ні, ні, мій друже — відповів лїкар. — Твоя мука незадовго скінчить ся.

— А? Розумію — сказав нещасливий. — Мій Боже, змилосерди ся наді мною.

І крикнувши страшенно, Бароа упав назад себе, якби грім в него вдарив. Арінї приставив руку до його серця і присунув склянку до його уст.

— Ну? — спитав Віефорт.

— Пійдіть до кухнї і принесіть менї трохи фіялкового сиропу.

Віефорт сейчас пішов.

— Не лякайте ся, пане Ноартіє — сказав Арінї. — Я мушу забрати пацієнта до другої кімнати і пустити йому кров. Сей рід нападу є страшний для оглядання.

І взявши Бароа попід руку, др. Арінї потягнув його до сусідної кімнати, але майже зараз вернув по решту лемонади. Ноартіє примкнув своє праве око.

— Ви хочете Валентини, чи не так? — спитав Арінї. — добре, я скажу, аби її післали до вас.

Віефорт вернув ся і Арінї стрітив його в дверях.

— Ну, як він тепер? — спитав Віефорт.

— Ходіть сюди — сказав Арінї і взяв його до кімнати, де лежав Бароа.

— Чи він ще в конвульсії? — спитав королївський прокуратор.

— Він вже мертвий.

Віефорт відступив назад кілька кроків і заложивши руки, крикнув з неудаваним жалем:

— Мертвий? І так нагло?

— Так, се справдї нагло — потвердив лїкар. — Однакож се не повинно вас дивувати. Пан і панї Сен-Меран умерли так само нагло. Люди дуже нагло вмирають у вашім домі, пане Віефорт.

— Що?! — скрикнув прокуратор зі страхом і зміша-нем. — Ви знов вертаєте до тої страшної думки?

— Завсїгди, пане, завсїгди — сказав поважно Арінї. — Ся думка анї на хвильку не уступала з моєї голови. І будьте певні, що я сим разом не помилив ся. Слухайте, пане Віефорт, що я вам скажу.

Віефорт дрожав, як в лихорадцї.

— Є отруя, що нищить житє, не лишаючи майже ні-

якого сліду по собі. Я знаю її добре. Я студіював усі її прикмети і наслідки, які вона викликає. Я спостеріг присутність сеї отруї в случаю бідного Бароа, як і в случаю пані Сен-Меран. Є спосіб вислідити її присутність. Вона привертає краску лїтмовому паперови, зачервоненому кислотою. Вона також робить фіяльковий сироп зеленим. Ми не маємо лїтмового паперу, але . . . ось приносять нам фіялковий сироп.

Лїкар не помилив ся. На коритари дали ся чути кроки. Аріні отворив двері і взяв з руки покоївки горнятко, в котрім було дві, або три ложки сиропу. Він уважно замкнув двері за собою.

— Дивіть ся — сказав до королївського прокуратора, котрого серце било так сильно, що майже було його чути ухом. — Ось в сїм горнятку є трохи фіялкового сиропу, а в сїм збанку є решта лємонади, котру пили п. Ноартіє і Бароа. Коли лємонада є чиста і нешкідлива, сей сироп задержить свою краску; коли навпаки лємонада є затроєна, то сироп стане зеленим. Глядїть!

Лїкар повільно капнув кілька крапель лємонади із збанка у горня і сейчас на споді горняти зачав творити ся яснїйший, хмарковатий осад. Сей осад мав зразу краску синю, відтак з краски сафіру перейшов в краску опалю, з опалю в емеральд. Дійшовши до сеї послїдної краски, не міняв ся вже більше. Вислїд експерименту не лишав місця на сумніви.

— Нещасний Бароа був отроєний фалшивою авґустурою і фасолями Ігнатія — сказав Аріні — і я буду твердити се перед Богом і людьми.

Віефорт не сказав нїчого, тільки заломив руки, отворив свої умучені очи і знесилений зворушенєм повалив ся на крісло.

РОЗДІЛ LXXX.

Обвинувачене.

Др. Арінї скоро привів Вієфорта до притомности. Вієфорт виглядав як другий труп в тій кімнаті смерти.

— О, смерть в моїм домі! — простогнав Вієфорт.

— Не так смерть, як злочин! — поправив його лікар.

— О, докторе — сказав Вієфорт — не можу сказати вам, що я відчуваю в сій хвилї — страх, смуток, злість.

— Так — відповів Арінї з подиву гідним холодом — але я думаю, що тепер пора взяти ся до діла. Думаю, що час спинити сю повінь смертности. Я не можу бути довше в посїданю тих тайн без надії, що побачу відплату за сі жертви і забезпеку для суспільности.

Вієфорт оглянув ся сумно кругом себе.

— В моїм домі! — сказав з розпукою. — В моїм домі!

— Пане прокураторе — сказав Арінї — покажіть, що ви чоловік; як представник закона, зробіть честь своїй професії, кладучи її висше свого самолюбного інтересу.

— Ви кидаєте мене в дрож, докторе. Вимагаєте від мене самопосвяти?

— Так.

— Отже підозріваєте когось?

— Я не підозріваю нікого. Смерть стукає у ваші двері, входить і ходить не з завязаними очима, але оглядаючи ся довкола, переходить з кімнати в кімнату. Я слїджу за нею, стежу її кроки, беру на поміч мудрість старих людий і мацаю дорогу, бо моя приязнь для вашої родини і моя повага для вас є немов подвійним бандажом на моїх очах, і...

— Говоріть, говоріть, докторе. Я відважно вислухаю.

— Я бачу, що в вашім домі, а може й у вашій родині, є один з тих страшних феноменів, з яких кожде століте продукує один оказ. Льокуста і Аґрипіна*), що жили в

*) Льокуста і Аґрипіна були дві жінки, відомі в римській історії з того, що послугували ся трутиною для усуненя зі своєї дороги невигідних людий. Аґрипіна була матірю славного зі своєї жорстокости імператора Нерона, та сам Нерон казав її вбити.

тім самім часі, є виїмком, який доказує, що Провидінє було рішило ся цілком знищити римську імперію, сплямлену надто численними злочинами. Брунегальта і Фредеґонда*) були наслідками болючої боротьби цивілізації в її дитиннім віку, коли людина вчила ся контролювати думку, хоч би навіть при помочи висланця з царства тьми. Всі ті жінки були гарні. Той сам цьвіт невинности цвив на їх лици, який видно на лици виновниці у вашім домі.

Вієфорт ахнув, заломив руки і глянув на лікаря благаючими очима. Але сей говорив дальше без милосердя:

— „Вважай, кому злочин може виходити на користь" — говорить аксіома правосудя.

— Докторе! — сказав Вієфорт — докторе, на жаль, як часто була людська справедливість обманювана сими фатальними словами. Я не знаю чому, але відчуваю, що сей злочин...

— Отже признаєте істнованє злочину?

— Так, я бачу за надто ясно, що він є. Однакож я міркую, що він звернений проти мене самого, а не проти тих, що погинули. Я сподію ся тепер нападу на себе самого після всїх тих дивних нещасть.

— О, чоловіче — шепнув з пожалуванєм Аріні — найбільше самолюбне і найбільше зарозуміле з усїх сотворінь, ти, що віриш, що земля обертає ся, сонце світить і смерть косить тільки для тебе, — ти, мурашко, що проклинаєш Бога із вершка стебельця трави? А ті, що стратили житє, не стратили нїчого? Сен-Меран і його жінка, Ноартіє...

— Як? Ноартіє?

— Так! Ви думаєте, що хтось міркував зробити шкоду сему бідному слузї? Нї, нї, як Шекспірів Польоній, він вмер за другого. Лємонада була призначена для Ноартіє і, льоґічно говорячи, се Ноартіє її випив. Другий випив її тільки через припадок. Хоч Бароа умер, то уплянована була смерть Ноартіє.

— Але чому лємонада не убила мого батька?

— Я сказав вам се одного вечера в городї, по смерти панї Сен-Меран. Се тому, що його система є призвичаєна якраз до тої самої отруї. Доза, яка для другого булаб фатальною, була для него дрібницею. І про се нїхто не знає,

---

*) Брунегальта і Фредеґонда — дві инші жінки, що уживали отруї для досягненя своїх цїлий. Жили в середних віках.

що через послідних дванайцять місяців я давав п. Ноартіє бруцину на його параліж. Душегуб не знав про се; він лише знає з досвіду, що бруцина є страшною отруєю.

— Мій Боже! Мій Боже! — шептав Віефорт, заломлюючи руки.

— Йдім слідами виновника. Він насамперед убиває пана Сен-Мерана, відтак паню Сен-Меран — подвійне майно до унаслідженя.

Віефорт втер піт з чола.

— Слухайте уважно.

— Я не пропускаю ані слова — застогнав Віефорт.

— П. Ноартіє — говорив дальше др. Аріні тим самим безпощадним тоном — п. Ноартіє зробив раз завіщане проти вас, проти вашої родини, а на користь убогих. Його щадить ся, бо нічого від него не ожидає ся. Та скоро лиш він знищив своє перше завіщане і виробив друге, як проти него звертає ся удар зі страху, що він може зробити трете завіщане. Послідне завіщане він зробив, як не милю ся, передвчера. Бачите, що злочинець не тратить часу.

— О, милосердя, пане докторе! — просив Віефорт.

— Нема милосердя, пане! Лікар має святу місію на земли. Щоби її виконати, він зачинає при жерелї житя і доходить аж до таємничої тіни смерти. Коли стане ся злочин і Бог, без сумніву в злости, відвертає своє лице, тодї лишає ся лікареви обовязок припровадити виновника до справедливости.

— Змилосердіть ся над моєю дитиною, пане — шепнув Віефорт.

— Бачите, що ви самі перші згадали про ню — ви, батько.

— Змилосердіть ся над Валентиною! Слухайте! Се неможливо. Я міг би так само легко оскаржити себе! Валентина, діямантове серце, лелїя невинности!

— Геть з милосердєм, пане королївський прокураторе! Злочин є очевидний. Панна сама пакувала всї лїкарства, які висилано до п. Сен-Мерана і п. Сен-Меран вмер. Панна Віефорт приготовляла всї охолоджуючі напої для пані Сен-Меран і пані Сен-Меран не жиє. Панна Віефорт взяла з рук Бароа, який пішов за орудкою, лемонаду, яку п. Ноартіє є призвичаєний пити кождого ранку і він тільки чудом оминув смерть. Панна Віефорт є виновницею. Вона

труїтелька. Пане королівський прокураторе, я обвинувачую панну Вієфорт; виконайте свій обовязок.

— Докторе, я вже не ставлю більше опору. Я не можу більше боронити ся. Я вірю вам, однакож на ласку Божу, ощадіть мою честь, моє жите!

— Пане Вієфорт — відповів лікар зі зростаючою завзятістю — є випадки, коли я відкидаю на бік всі дурні людські згляди. Колиб ваша дочка поповнила тільки один злочин і я побачив, що вона плянує другий, я сказав би: „Перестережіть її, покарайте її, нехай добуде решту свого житя десь в монастири на плачу і молитві". Колиб вона поповнила два злочини, я сказав би: „Ось, пане Вієфорт, є отруя, з якою виновниця не є обзнакомлена; на ню невідомий антідот і вона ділає скоро, як думка, як блискавиця, вона смертельна як удар грому. Дайте її сеї отруї, припоручіть її душу Богови і спасіть свою честь і своє жите, бо вона на него чатує і я можу представити собі, як приближає ся до вашої подушки зі своїм лицемірним усміхом та своїми солодкими словами. Горе вам пане Вієфорт, як не задасьте їй удару скорше!" Так сказав би я вам, якби вона убила тільки дві особи; однакож вона виділа три смерти, вона глядїла на три отроєні особи, вона клячала при трох трупах! На шибеницю з нею! На шибеницю! Ви говорите про честь? Ви зробіть те, що я вам кажу, а безсмертність ожидає вас!

Вієфорт упав на коліна.

— Слухайте — благав. — Я не маю тої сили волї, яку ви маєте, або радше, якої ви не малиб, колиб на місци моєї дочки Валентини була ваша дочка Маделїна.

Доктор зблїд.

— Докторе, кождий син у матері родить ся на те, аби терпіти і вмерти. Я вдоволений тим, що маю терпіти і ожидати смерти.

— Вважайте! — сказав Аріні. — Вона може приходити поволи. Ви може побачите її прихід аж тоді, коли забере вам батька, жінку, а може й сина.

Вієфорт, спираючи в собі віддих, стискав рамя доктора.

— Слухайте! — крикнув. — Змилосердіть ся наді мною, поможіть менї. Нї, моя дочка невинна. Коли потягнете нас обох перед трибунал, я скажу: „Нї, моя дочка невинна.

Нема злочину в моїм домі. Я не признаю злочину в моїм домі, бо коли злочин входить в хату, то як смерть, — він не приходить сам". Слухайте! Що се буде для вас значити, як мене отроять? Чи ви мені приятель? Чи ви чоловік? Чи маєте серце? Ні, ви — лікар! Отже слухайте, що я вам кажу: Я не потягну своєї дочки перед трибунал і не передам її катови! Сама думка про те вбилаб мене, вона заставилаб мене як божевільного викопати собі нігтями серце з грудий. А що, як ви милите ся, докторе? Що, як се не моя дочка зробила? Що буде, якби я колись прийшов, як блідий привид, і сказав вам: „Душегубе! Ти убив мою дитину!" Чекайте! Якби таке стало ся, то хоч я християнин, пане доктор, я зробив би собі смерть.

— Га — сказав доктор по хвилї надуми. — Я буду чекати.

Віефорт глянув на него, якби не розумів його слів.

— Однакож — говорив дальше др. Арінї повільно і урочисто — коли знов хтось занедужає у вашім домі, коли самі почуєте напад, не посилайте по мене, бо я вже сюди більше не прийду. Я згоджу ся дїлити з вами сю страшну тайну, однакож не допущу, щоби в моїй совісти зростав встид і жаль враз з тим, як зростає злочин і горе у вашім домі.

— Ви покидаєте мене?

— Так, бо я не можу йти дальше за вами, а я спинюю ся тільки під шибеницею. Буде зроблене ще одно відкритє, яке допровадить сю страшну траґедію до кінця. Пращайте!

— Прошу вас, докторе!

— Страховища, що непокоять мою думку, роблять для мене сей дім ненависним. Пращайте, пане!

— Ще слово, — одно однїсечке слово, докторе. Ви йдете, лишаючи мене в сїм страшнім положеню, побільшивши його тим, що менї виявили. Та що будуть другі говорити про несподївану смерть сего бідного старого слуги?

— Правда — сказав Арінї — треба їх заспокоїти.

Доктор вийшов перший. За ним йшов Віефорт. Переляканї слуги були на сходах і на коритари, куди мав йти лікар.

— Оттак, пане — промовив Арінї до Віефорта так голосно, щоби всї могли чути — старий Бароа провадив послїдними часами занадто сидяче житє. Призвичаєний давнїй

ше їздити зі своїм паном на кони, або в кариті по всіх краях Европи, він не міг достроїти ся до монотонної служби коло недужого все в одній і тій самій кімнаті. Се убило його. Його кров спекла ся, він отяжів; він мав короткий, грубий карк і тому дістав удар апоплексії, а мене покликано до него за пізно. От, добре, що я пригадав собі — додав притишеним голосом — не забудьте викинути в попіл те горня з фіялковим сиропом.

Доктор, не подавши руки Віефортови, не додавши ані слова більше, вийшов серед плачу цілої служби. Того самого вечера всі слуги Віефорта, які були зійшли ся в кухни і мали довгу нараду, прийшли сказати пані Віефорт, що лишають службу. Ніяка просьба, ніяка пропозиція піднесеня платні не могла наклонити їх до того, щоби оставали. На всі арґументи відповідали:

— Мусимо відходити, бо смерть є в сім домі.

І всі відійшли, не зважаючи на ніякі просьби і благаня, заявляючи, що жаль їм лишати такого доброго пана і паню, а головно панну Валентину, таку добру, таку ласкаву і щиру. Віефорт глядів на Валентину, коли вони се говорили. Вона була в сльозах.

Відтак стала ся дивна річ. Помимо зворушеня, яке відчував на вид тих сліз, він глянув також на паню Віефорт і здавало ся йому, що через її тонкі уста перелетів легенький злобний усміх, як один з тих метеорів, що значучо перелітають між двома хмарами на бурливім небі.

РОЗДІЛ LXXXI.

Кімната пенсіонованого пекаря.

Вечером того дня, коли ґраф Морсерф вийшов з дому Данґляра з почутєм встиду і злости, спричиненим холодною поведінкою банкира, Андрій Кавальканті з покучерявленим волосєм, з вусом в досконалім порядку і в білих рукавичках, що пречудно пасували, увійшов на подвіре дому банкира на Шосе Антен. Він не був довше, як десять мінут в сальоні, коли відкликав Данґляра на бік і по зручнім вступі оповів йому про свою тугу та радощі після відїзду

свого благородного батька. Він признав надзвичайну ласкавість, яку йому виявлювано в родині банкира, де принято його як сина і де в додатку він найшов предмет своїх найтеплійших почувань в особі панни Данґляр.

Данґляр слухав його з найбільшою увагою. Він сподівав ся чогось подібного через послідних два-три дні і коли до сего наконець прийшло, його очи заблистіли. Та він не схотів пристати сейчас на просьбу молодого чоловіка. Він мав деякі скрупули.

— Чи ви ще не за молоді, пане Андрію, щоби думати про женячку?

— Зовсім ні, пане — відповів Кавальканті. — В Італії в благородних кругах звичайно дружать ся за молоду. Се є розумний звичай. Житє наше таке непевне. Ми повинні здобувати своє щастє, коли можемо його досягнути.

— Добре, пане — сказав Данґляр — але на случай, як ваша пропозиція, яка робить мені честь, буде принята моєю жінкою і донькою, то хто поладнає преліմінарні умови? Я думаю, що такі важні переговори повинні перепроваджувати батьки молодих.

— Пане, мій батько є чоловіком великої мудрости і передбаченя. Сподіючи ся, що я може схочу поселити ся у Франції, він оставив мені, відїзджаючи, лист, в котрім обіцяє, що як найду собі жінку, котру він буде вважати за відповідну, то дасть мені сто пятьдесять тисяч лірів річно від дня мого весіля. Після мого обчисленя, се чверть доходу мого батька.

— А я — сказав Данґляр — мав завсїгди намір дати своїй дочці пятьсот тисяч лірів приданого. Крім сего вона одинока дістане по мені всю спадщину.

— Добре — сказав Андрій — таке усліве буде добре, очевидно коли пані баронова Данґляр і панна Евгенія не відкинуть мого освідченя. Ми малиб на рік сто-сімдесять-пять тисяч лірів доходу. Припустім ще, що я вговорю маркіза, аби дав мені мій капітал — чи вспію його вговорити, за се я не є певний, але можливість є — то ми умістилиб у вашім банку тих два, або три міліони. А два, або три міліони в досвідчених руках можуть завсїгди принести десять процент.

— Я ніколи не даю більше, чим чотири процент, а звичайно тільки три і пів, однакож свому зятеви я дав би пять процент і ми ділилиб ся доходом.

-- Дуже добре, тестю — сказав Кавальканті, піддавши ся своїй низькій природі, яку звичайно вмів закривати під аристократичною політурою. Та він сейчас похопив ся і сказав: — Вибачайте, пане. Бачите, сама вже надія майже збиває мене з розуму, а чого то не зробить дійсність?

— Але — сказав Данґляр, який зі своєї сторони не завважив, як розмова, зразу безінтересовна, змінила ся в бизнесові переговори — є без сумніву якась часть вашого майна, якої ваш батько не може вам відмовити?

— Яка? — спитав Андрій.

— Те, що ви одідичили по матери.

— А, справді, те, що припадає мені від матери, Леонори Корсінарі.

— Скільки того може бути?

— Даю слово, пане — сказав Андрій — впевняю вас, що я ніколи про се й не подумав, але я припускаю, що там мусить бути що найменше два міліони.

Данґляра так опанувала радість, як того скниру, що найде втрачений скарб, або того моряка, котрого корабель розбив ся на мори і він почуває землю під своїми ногами, а не пропасть, в якій мав би загинути.

— Отже, пане — спитав Андрій, кланяючись банкирови з пошаною — чи можу сподївати ся?

— Пане Андрію — відповів Данґляр — ви можете не тільки сподївати ся, але й вважати се за полагоджену справу, хиба що з вашого боку повсталиб перепони. Однакож — додав застановивши ся — як се є, що ваш патрон, ґраф Монте Крісто, не зробив за вас сеї пропозиції?

Андрій легко зарумянив ся.

— Я якраз вийшов від ґрафа — сказав. — Він без сумніву прегарний чоловік, однакож має дуже незвичайні погляди. Він дуже мене поважає; він навіть сказав мені, що не має найменшого сумніву, що мій батько дасть мені капітал, а не дохід з него. Приобіцяв мені ужити свого впливу, аби дістати капітал для мене, але при тім заявив, що ніколи не брав на себе обовязку складати освідченя за когонебудь і ніколи сего не зробить. Однакож — мушу віддати йому справедливість — він зволив додати, що як коли жалував, що так робить, то іменно при сій нагоді, бо по його думці запропоноване подруже буде щасливе і

відповідне. Крім сего, хоч не буде робити нічого офіціяльно, то сказав мені, що відповість на всяке питане, яке йому поставите.

— А! Дуже добре!

— А тепер — сказав Андрій з одною зі своїх найбільше чаруючих усмішок — коли я вже скінчив говорити до тестя, то мушу звернути ся до банкира.

— А що ви можете мати сказати йому? — спитав Данґляр, який тепер з черги усміхнув ся.

— Що позавтра я хотів від вас около чотири тисячі лірів, однакож ґраф, сподіючи ся, що мої парубоцькі доходи не вистарчуть на видатки в надходячім місяци, післав мені дрефт ще на двайцять тисяч лірів. Як бачите, ось є його підпис. Чи приймете його?

— Принесіть мені такий на міліон — сказав Данґляр — а я буду тільки рад — і з тими словами вложив дрефт в кишеню. — Назначіть самі годину на завтра, а мій касієр зголосить ся до вас з чеком на двайцять чотири тисячі лірів.

— Добре, нехай прийде в десятій годині. Я волію зрана, бо виїзджаю завтра поза місто.

— Дуже гарно, в десятій годині. Чи ви й доси в Готели Князів?

— Так.

Слідуючого дня з точністю, яка становила честь для банкира, двайцять чотири тисячі лірів вложено в руки Андрія в хвилю, коли він мав виходити з кімнати. Виходячи, Андрій лишив двіста лірів для Кадеруса. Він виїхав головно тому, щоби не стрічати ся з небезпечним ворогом, і вернув як міг найпізнійше в вечер. Та заледви зліз зі сходів карити, коли приступив до него портієр з листом в руці.

— Пане — сказав він — той чоловік був тут.

— Який чоловік? — спитав Андрій недбало, удаючи, що забув.

— Той, що ваша ексцеленція платить йому сю малу пенсійку.

— О — сказав Андрій — старий слуга мого батька. Ну, і ти дав йому двіста лірів, які я для него лишив?

— Так, ваша ексцеленціє. — Андрій казав, що бажає, аби його титулували в такий спосіб. — Однакож — гово-

рив дальше портієр — він не хотів брати гроший.

Андрій зблїд. На щастє було темно і нїхто не міг завважити його блїдости.

— Що? Він не хотів взяти гроший? — спитав Андрій занепокоєним голосом.

— Нї, він хотів говорити з вашою ексцеленцією. Я сказав йому, що ви виїхали. Він не хотів вірити, але наконець нїби повірив і дав менї сей лист, який приніс з собою вже запечатаний.

— Дай менї його! — сказав Андрій і прочитав в нім при ліхтарні карити:

„Ти знаєш де я мешкаю; я ожидаю тебе завтра раню о девятій годинї."

Андрій оглянув лист уважно, аби впевнити ся, що його нїхто не отвирав і нїякі недискретні очи не бачили його змісту, однакож лист був уважно зложений; щоби його прочитати, потрібно було розломити печатку, а печатка була ненарушена.

— Дуже добре — сказав. — Бідний чоловік! Шкода його!

Сим він дав портієрови дещо до думаня.

— Забери конї і приходи зараз до мене — сказав Андрій до свого фірмана.

Двома скоками він дістав ся до своєї кімнати і зараз спалив лист Кадеруса. Не встиг ще лист згоріти, як увійшов фірман.

— Ти такої самої величини, як я, Петре? — спитав його Андрій.

— Маю честь таким бути, ваша ексцеленціє.

— Ти дістав вчера нову лїберію?

— Так, пане.

— Я маю стрітити ся нинї з одною гарною дївчиною і не хочу бути пізнаним. Позич менї своєї лїберії і принеси менї свої папери, щоби я міг переночувати в гостинници, якби було треба.

Петро послухав. За пять мінут пізнїйше Андрій вийшов з готелю зовсїм перебраний, взяв фіякра і казав завезти себе до Червоної Гостинницї на передмістю. Слїдуючого рана він вийшов з тої гостинницї так само, як з Готелю Князів, незапримічений, пішов на Фобур св. Антонїя і скрутив на вулицю Менїльмонтан. Там спинив ся при две-

рях третього дому з ліва і зачав дивити ся за кимсь, кого міг би про дещо запитати у відсутности портієра.

— За ким шукаєш, молодче? — спитала перекупка, що продавала яблока з другого боку вулиці.

— За паном Паєтеном, добра жінко — відповів Андрій.

— За пенсіонованим пекарем? — спитала перекупка.

— За тим самим.

— Він жиє при кінци подвіря з ліва на третім поверсї.

Андрій пішов після вказівок. На третім поверху найшов ручку від дзвінка і потягнув за ню з неукриваним невдоволенєм. За хвильку пізнійше показало ся лице Кадеруса у віконци в дверях.

— О, ти дуже точний — сказав Кадерус, отвираючи двері.

— До чорта! — сказав Андрій входячи і кинув на крісло свою шапку з однострою, але не трафив і шапка впала поза крісло.

— Спокійно, спокійно, не сердь ся. Бачиш, що я думаю про тебе. Глянь, яке добре снїданє я приготовив для нас обох, — все те, що ти любиш.

Андрій дійсно занюхав запах страв, а се не було для него немиле, бо він справдї вже був голодний. Се був запах мішанини смальцю і часнику, питомий провінціяльним кухням низшої кляси. Крім сего був там запах смаженої риби. Запахи походили з двох прикритих мисок, що стояли в кухни, та з ринки, що шкварчала на вогни. В сусїднїй кімнатї Андрій побачив досить чисто застелений стіл, приготований для двох. На столї були дві фляшки вина, закорковані, поважна скількість горівки в карафцї і вибір овочів, зручно упорядкованих на листку капусти, що стояв на глиннім полумиску.

— Що думаєш про се, мій друже? — спитав Кадерус. — А, як то гарно пахне! Ти знаєш, що я був там добрим кухарем. Пригадуєш собі, як ти бувало облизував собі пальцї? Ти був одним з перших, що смакував мої страви і думаю, що вони таки були не злі.

Говорячи се, Кадерус кришив свій свіжий засіб цибулї.

— Алеж до чорта! — сказав сердито Андрій. — Як ти мене кликав до себе тільки на те, щоби зїсти снїданє з тобою, то нехай тебе лихий візьме!

— Мій хлопче! — відповів поважно Кадерус — заїдаючи можна говорити. В додатку, невдячнику, ти не рад тому, що побачив старого друга? Щодо мене, то я плачу з радости.

Кадерусови дійсно текли сльози з очий, але їх добував острий запах цибулї.

— Замкни писок, лицеміре! — сказав Андрій. — Ти мене любиш? Ти?

— Так, люблю; нехай мене чорт візьме, як се неправда. Я знаю, що се слабість — говорив Кадерус — але вона мене перемогла.

— Але не перешкодила тобі післати за мною, щоби зробити менї якусь пакість.

— Слухай — сказав Кадерус, втираючи ніж в свій фартух — якби я тебе не любив, чи думаєш, що я провадив би те нужденне житє, до якого ти мене довів? Подумай хвильку. Ти маєш на собі одінє свого слуги, отже ти маєш слуги. А я не маю нікого і мушу сам варити собі їсти. Ти зневажаєш моє кухарство, бо ти йдеш їсти до Готелю Князів, або до Парижської Каварнї. І я міг би мати слуги, і я міг би мати візок і я міг би їсти, де менї подобає ся. А чому я того не роблю? Бо не хочу докучати свому милому Бенедеттови. Ну, признай, чи не так?

Говорячи се, він дивив ся в спосіб, якого не можна було не розуміти.

— Добре — сказав Андрій — приймім, що ти мене любиш, то чому ти хочеш, щоби я їв сніданє з тобою?

— Щоби я мав приємність видїти тебе.

— Пощо тобі мене видїти, коли ми вже поробили всї свої услівя?

— О, мій любий друже! — сказав Кадерус — а чи завіщаня робить ся коли без додатків до них? Але ти прийшов в першій мірі на сніданє, чи не так? Отже сідай і зачинаймо. Ти розглядаєш ся по моїй кімнатї? Дивиш ся на мої соломяні крісла, на образи по три ліри один? Щож ліпшого ти міг сподївати ся? Се не є Готель Князів.

— Я бачу, що ти зачинаєш бути невдоволеним — сказав Андрій. — Ти вже не чуєш ся щасливим, хоч недавно хотїв лише виглядати на пенсіонованого пекаря. — Кадерус зітхнув. — Ну, що маєш сказати? Твоя мрія здійснила ся.

— Біда в тім, що я все мушу називати се мрією. Пенсіонований пекар, мій любий Бенедетто, є богатий. Він має пенсію.

— Ну, і ти маєш пенсію.

— Маю?

— Певно, що так. Я ось тепер приніс тобі твоїх двіста лірів.

Кадерус здвигнув раменами.

— Се понижаюче — сказав — приймати так гроші, кидані від напасти. Се є непевне жерело, яке може вскорі урвати ся. Я, бачиш, мушу щадити на случай, якби твоє богацтво пропало. Щастє, мій друже, є нестале, як сказав капелян якогось там полку. Я знаю, що твоє майно є велике; ти маєш оженити ся з дочкою Данґляра.

— Що? Данґляра?

— То-то-то! Чи може маю сказати барона Данґляра? Я міг би так само сказати „ґраф Бенедетто". Він був колись моїм приятелем і якби він не мав такої слабої памяти, то повинен би запросити мене на твоє весілє, бо я просив його на своє. Так, так, він був на моїм весілю! Він тоді не був такий гордий; він був тільки помічником писаря у доброго п. Мореля. Я нераз обідав з ним і ґрафом Морсерфом. З того бачиш, що я маю деякі високі знакомства і якби я трохи їх використовував, то ми моглиб сходити ся в тих самих сальонах.

— Дай спокій, Кадерусе; ти з заздрости підносиш ся під хмари.

— Дуже добре, мій Бенедетто, але я знаю, що говорю. Може я колись вберу ся в своє недільне одінє і ставши у великій брамі, скажу: „Прошу отворити!" Але тимчасом сїдаймо і їджмо.

Кадерус дав примір і взяв ся до снїданя з великим апетитом. Хвалив кожду страву, яку ставив перед гостем. Послїдний немов зовсім піддав ся. Він повитягав корки і найбільше їв рибу з чесником та смальцем..

— А, друже — сказав Кадерус — як бачу, то ти мякнеш супроти свого колишнього господаря.

— Чомуж би я мав гнївати ся — відповів Андрій, якого сильний апетит взяв хвилево верх над всїм иншим.

— Отже ти любиш мої страви, ти драбе? — сказав Кадерус.

— На стільки люблю, що дивую ся, як може чоловік, котрий варить і їсть такі добрі річи, нарікати на своє тяжке житє.

— Се, бачиш, тому — відказав Кадерус — що все моє щастє псує одна думка.

— Яка?

— Що я залежу від приятеля — я, котрий завсїгди сам заробляв собі на житє.

— Не жури ся тим, я маю досить для двох.

— Нї, бігме нї. Ти менї може й не повірив би, але при кінци кождого місяця мене мучить совість.

— Добрий Кадерус!

— Менї так було прикро вчера, що я не міг приняти двіста лїрів.

— Так, ти хотів говорити зі мною. Та чи се дійсно була совість?

— Дійсно совість. В додатку менї ще прийшла одна думка.

Андрій здрігнув ся. Він завсїгди здрігав ся, коли Кадерус мав яку нову думку.

— Се гидко, бачиш, чекати завсїгди до кінця місяця.

— О! — сказав Андрій фільозофічно, рішивши ся вважати добре на свого товариша. — Ціле наше житє сходить на чеканю. Чи менї, приміром, поводить ся инакше? Але я терпеливо чекаю.

— Так, бо ти не чекаєш на нужденних дві сотки лїрів, але сподїєш ся пять або шість тисяч, може десять, а може й дванайцять — бо ти хитрий хлопець. Ти й там все мав дещо гроший і завсїгди ховав їх від свого старого приятеля Кадеруса. На щастє він мав острий нюх, той приятель Кадерус.

— Зачинаєш знов баламутити, пригадуєш минувшість. Пощо того?

— Га! Тобі тільки двайцять один літ і ти можеш забувати минувшину, але я маю вже пятьдесять і я мушу собі її пригадувати. Однакож справдї вертаймо до дїла.

— Так.

— Я хотів сказати, що якби я був на твоїм місци...

— Ну?

— То я здавав би собі з того справу...

— З чого?

— Я зажадав би своєї платнї на шість місяців наперед, удаючи, що хочу купити господарство, а відтак зі своїм доходом за шість місяців утїк би.

— Так, так — сказав Андрій — се не зла думка.

— Мій дорогий друже — сказав Кадерус. — Ти їси мій хліб і прийми мою раду. Ти не вийдеш на тім гірше, нї фізично нї морально.

— Ба — сказав Андрій — а чому ти не поступаєш після тої ради, яку даєш менї? Чому не взяти свого за шість місяців, або за рік наперед і не уступити ся до Брукселї? Замісць жити як пенсіонований пекар, ти міг би жити, як збанкротований і уживати своїх привілєїв. Се було би дуже добре.

— То ти думав би, що я можу усунути ся з дванайцять сот лїрами?

— О, Кадерусе, який ти лакомий! — сказав Андрій. — Два місяцї тому ти умирав з голоду.

— Колиж з їдою зростає апетит — сказав сміючись Кадерус і показав при тім зуби, як тигр, що приготовляє ся скочити на добичу. Відтак, кусаючи тими зубами великий шматок хлїба, додав: — А я вже й маю плян.

Пляни Кадеруса лякали Андрія ще більше, чим його думки; думка була тільки зародком, а плян був дійсністю.

— Ану, який се плян? Сподїю ся, що він дуже гарний.

— Чомуж би нї? Хто виробив плян, після якого ми опустили заведенє в М...? Чи не я? І я думаю, що се не був злий плян, коли ми нинї тут?

— Я не кажу — відповів Андрій — що твої пляни недобрі. Кажи, що маєш сказати.

— Ну — сказав Кадерус — чи можеш, не видавши анї одного су, поставити мене на дорогу до здобутя пятнайцять тисяч лїрів? Нї, пятнайцять тисяч не є досить — я не можу стати знов чесним чоловіком, не маючи бодай трийцять тисяч лїрів.

— Нї — відповів Андрій сухо — нї, не можу.

— Менї здає ся, що ти мене не розумієш — завважив Кадерус спокійно — я сказав, що ти не мав би дати анї одного су.

— Щож ти хочеш, щоби я кого обрабузав і зіпсував все своє щастє — а з ним і твоє — і щоби нас потягнули там знов назад?

— Се не робило би для мене великої ріжниці — сказав Кадерус — як би мене назад взяли. Я не люблю жити самітно і часом сумую за своїми старими товаришами. Я не такий, як ти, чоловік без серця, що був би рад, якби вже їх ніколи більше не побачив!

Сим разом Андрій вже більше, чим задрожав. Він зблід.

— Не говори нісенітниць, Кадерусе! — сказав.

— Не бій ся, мій любий Бенедетто. Ти тільки покажи мені якийсь спосіб, щоби я міг дістати тих трийцять тисяч лірів без твоєї помочи, а я вже сам се зроблю.

— Добре! Я подумаю про се! — сказав Андрій.

— А тимчасом піднеси мою місячну пенсію на пятьсот лірів, мій любий хлопче. Я так собі подумав, що було би добре, як би я мав господиню.

— Добре, дістанеш пятьсот лірів — відповів Андрій — але се буде для мене дуже тяжко, мій бідний Кадерусе. Ти використовуєш...

— Ба! — сказав Кадерус — але ти маєш доступ до безмежних богацтв.

Можна булоб сказати, що Андрій ожидав тих слів свого товариша. Його очи несподівано засвітили, хоч сей блеск зараз уступив.

— Правда — відповів — і мій протектор є дуже ласкавий.

— О, той дорогий протектор! — сказав Кадерус — а кілько він дає тобі місячно?

— Пять тисяч лірів.

— Стільки тисяч, скільки ти даєш мені соток! Дійсно такими щасливими можуть бути тільки байструки. Пять тисяч лірів на місяць! І що до біса ти можеш з тим всім зробити?

— О, се пропускає ся дуже швидко. Я такий самий, як ти; я хочу капіталу.

— А, капіталу! Так, розумію, кождий хотів би капіталу.

— А я й дістану його.

— Хто-ж тобі його дасть? Твій князь?

— Так, мій князь. На жаль, я мушу чекати.

— Мусиш чекати на що? — спитав Кадерус.

— На його смерть.

— На смерть свого князя?

— Так.

— Як то?

— Він зробив своє завіщане в мою користь.

— Невжеж?

— Слово чести.

— На кілько?

— На пятьсот тисяч.

— Тільки всього? Се не забогато!

— Але й то досить.

— Ні, се не може бути!

— Чи ти менї приятель, Кадерусе?

— Так, на житє і смерть!

— Добре, я тобі скажу тайну.

— Що таке?

— Але памятай...

— А, Боже! Мовчу, як риба.

— Добре, я думаю...

Андрій спинив ся і оглянув ся.

— Ти думаєш?... Не бій ся, ми тут самі.

— Я думаю, що я найшов свого батька.

— Свого дійсного батька?

— Так.

— Старий Кавальканті?

— Ні, правдивого, як ти кажеш.

— А ним є....

— Ним, Кадерусе, є Монте Крісто.

— Ба!

— Так. Подумай, а найдеш виясненє. Очевидна річ, що він не може признати мене явно, але робить се через Кавальканті і дає йому за те пятьдесять тисяч лїрів.

— Пятьдесять тисяч лїрів за те, щоби був твоїм батьком! Я зробив би се за половину того, за двайцять тисяч, за пятнайцять тисяч. Чому ти не подумав про мене, ти невдячнику?

— Так ніби я знав щось про те, коли все було зроблене вже, як я ще був там.

— А, правда. І ти кажеш, що в своїм завіщаню...

— Він лишає менї пятьсот тисяч лїрів.

— Чи ти певний сего?

— Він сам менї показував. Та се ще не все. Є ще додаток до завіщаня....

— Невжеж?

— А в тім додатку він признає мене.

— А, добрий батько! Славний батько! Чесний батько! — говорив Кадерус.

— А тепер скажи, чи я щось від тебе укриваю?

— Ні, і твоя щирість робить тобі честь, по моїй думці, тобі і твому княжому батькови. А він богатий, дуже богатий?

— Певна річ. Він сам не знає, кілько в него маєтку.

— Чи се можливе?

— Для мене се є зовсім певне, бо я завсігди буваю в його домі. Онодї банковий урядник приніс йому пятьдесять тисяч лїрів у портфелю; вчера банкир приніс йому сто тисяч лїрів золотом.

Кадерус отворив рот зі здивованя. Слова молодця звучали йому як металь; йому здавало ся, неначеб чув, як падають монети.

— І ти ходиш до його дому? — спитав наївно.

— Коли тільки хочу.

Кадерус застановив ся на хвильку. Легко було добачити, що він обертав якусь думку в своїй голові. Нагло сказав:

— О, як я хочу те все бачити! Се мусить бути дуже гарно!

— О, се величаво — потвердив Андрій.

— Чи не жиє він на Елїзейських Полях?

— Так, під ч. 30.

— О! Ч. 30?

— Так, гарний дім, стоїть самітно між подвірєм і городом. Ти мусів його видїти.

— Мабуть. Та я не про зверхній вигляд дбаю, тільки про внутрішний. Які гарні меблї там мусять бути!

— Ти бачив коли Тіїлєри?

— Нї.

— У ґрафа краще.

— Се мабуть варто зігнути ся, Андрію, коли той добрий ґраф Монте Крісто опустить свою калитку.

— О, на те не треба чекати — сказав Андрій. — В тім домі гроший так богато, як овочів в саді.

— Але ти повинен би мене там колись взяти з собою.

— Якже я можу? Під яким претекстом?

— Маєш рацію; але ти такого наговорив, що менї слин-

ка потекла. Розуміє ся, що я мушу сей дім побачити; я мушу найти спосіб.

— Не роби нічого дурного, Кадерусе.

— Я запропоную себе до чищеня підлоги.

— Всі кімнати мають підлоги вкриті коврами.

— То я хиба мав би те все бачити тільки в своїй уяві?

— Здаєть ся, що се одиноке, що лишає ся.

— Постарай ся бодай дати мені до зрозуміня, що там є.

— Як я можу?

— Нема нічого лекшого. Чи дім великий?

— Середний.

— Як в нім кімнати розложені?

— Пробіг, я мусів би хиба взяти папір, перо і чорнило і нарисувати.

— Я те все маю ось там — сказав жваво Кадерус. Він взяв зі старого бюрка картку білого паперу, перо і чорнило. — Ось тут назначи мені те все на папері, мій хлопче.

Андрій з неспостереженою усмішкою взяв в руку перо і зачав рисувати.

— Сей дім, як я сказав, є між подвірєм і городом, оттак, бачиш? — Андрій зробив мапку городу, подвіря і дому.

— Мур довкола високий?

— Не більше, чим вісім, або десять стіп.

— Се не є розумно — завважив Кадерус.

— На подвірю є помаранчеві дерева у вазонках, мурава і корчі цвітів.

— Нема сталевих капканів?

— Ні.

— А стайні?

— Стайні є на другім боці фіртки, котра є тут.

— А як упорядкований партер дому? — спитав Кадерус.

— В партері є: їдальня, два сальони, білярдова кімната, у сінях сходи і малі задні сходи.

— Вікна?

— Величаві вікна, такі гарні, а такі великі, що я певний, що чоловік твоєї величини мігби перейти через кожде з них.

— А віконниці?

— Є й віконниці, але їх ніколи не вживає ся. Ґраф Монте Крісто є незвичайний чоловік. Він любить дивити ся на небо навіть в ночи.

— А де сплять слуги?

— Вони мають окремий дім для себе самих. Представ собі гарний дімок по правій стороні. В нім на долині стоять карити, а на верху кімнати для слуг. До кождої кімнати є окремий дзвінок.

— До чорта! Дзвінки, кажеш?

— Або що?

— Та, нічо. Я тільки думаю, що то коштує богато гроший вставляти дзвінки, а яка з них користь?

— Давнійше був там також пес, що спав в ночи на подвірю, але його забрано до дому на Отейль, до того, де ти мене стрітив перший раз, памятаєш?

— Так?

— Я ще вчера говорив ґрафови: „Ви нерозумно робите, пане ґрафе, бо як їдете до Отейль і берете слуг з собою, то дім лишає ся без охорони”. А він мені сказав: „Ну, і що з того?” „Колись ваш дім ще обкрадуть”, відповів я.

— А що він на те сказав?

— Він сказав: „Що то мені значить, як хтось мене обкраде”.

— Андрію, чи має він яке бюрко зі стружинкою?

— Що то має значити?

— Таке, що ловить злодія в лапку. Мені говорили, що було таке на послїднім виставі.

— Він має бюрко з магоневого дерева. В нім завсїгди передержує ключ.

— І не обкрадають його?

— Нї, його слуги дуже люблять.

— В тім бюрку повинні бути гроші.

— Се можливе. Ніхто не знає, що в нім є.

— А де воно стоїть?

— На першім поверху.

— Нарисуй мені плян того поверху так само, як нарисував плян партеру.

— О, плян є дуже простий. — Андрій взяв перо. — На першім поверху, як бачиш, оттам передпокій і сальон; на право сальону бібліотека і студія; по лївій сторонї спальня і убиральня. Славне бюрко є в убиральнї.

— Чи є вікно в убиральнї?

— Два вікна, одно тут, друге там. — Андрій назначив на рисунку, де є вікна кімнати, що становила кут на плянї і була меншою від спальнї.

Кадерус задумав ся.

— Чи він часто їздить до Отейль? — спитав.

— Яких два-три рази на тиждень. Приміром завтра він має намір перебути там день і ніч.

— Ти певний сего?

— Він запросив мене тамтуди до себе на обід.

— Отсе менї житє — сказав Кадерус. — Один дім в містї, другий на селї.

— Се значить бути богатим.

— І ти будеш там на обідї?

— Мабуть.

— Як ти там обідаєш, то лишаєш ся вже й на ніч?

— Як коли захочу. Я там як дома.

Кадерус глянув на Андрія, якби хотїв доглянути правду на самім сподї його серця. Однакож Андрій витягнув з кишенї сиґарницю взяв з неї сиґаретку, спокійно запалив її і зачав курити.

— Коли хочеш своїх пятьсот лїрів? — спитав по хвили.

— Зараз, як маєш їх.

Андрій виняв з кишенї двайцять пять люїдорів.

— Жовтих? — здивував ся Кадерус. — Нї, дякую за них.

— Що? не любиш їх?

— Навпаки, я не надивив би ся на них, але брати їх не хочу.

— Можеш їх зміняти, дурний. Золото є цїннїйше.

— Якраз те. Але той, що буде їх міняти, може звернути увагу на твого друга Кадеруса, буде за ним слїдити і вхопить його за руку та спитає, хто се платить йому золотом. Не грай ся зі мною, мій добрий друже. Дай менї звичайного срібла, круглих монет, на яких є голова якогось одного, або другого монарха. В кого небудь може найти ся пять лїрів вкупі.

— Але ти не думай, що я ношу з собою пятьсот лїрів сріблом. Менї требаб для сего послугача.

— То лиши їх у свого портієра; йому можна повірити. Я по них зголошу ся.

— Нинї?

— Нї, завтра. Нинї я не буду мати часу.

— Добре, я лишу їх завтра, коли буду виїздити до Отейль.

— Чи можу числити на се?

— Зовсім певно.

— Бо я хочу на той рахунок наймити собі хазяйку.

— Досить вже того! Не муч мене більше!

— Добре.

Однакож Кадерус сказав се так понуро, що Андрій завважив се. Він зараз зміркував, що треба удавати ще більшу веселість та безжурність.

— Чого ти такий веселий? — спитав по хвили Кадерус. — Можнаб думати, що ти вже унаслідив майно.

— Ні, на жаль, я ще не унаслідив його, але як унаслідджу...

— То що буде?

— Буду памятати своїх старих приятелів, більше не кажу.

— Гм, а від коли ти маєш таку добру память?

— Що-ж ти хочеш? Я побоював ся, що ти хочеш мене обрабувати.

— Я? Що за смішна думка! А я хотів дати тобі ще одну добру раду.

— Яку?

— Щоби ти лишив той діямант, який маєш там на пальци. Ми оба попадемо в клопіт. Ти зруйнуєш себе і мене своєю дурнотою.

— А то як? — здивував ся Андрій.

— Як? Ти убрав ся в ліберію. Ти перебрав ся за слугу, але задержав на своїм пальци діямант, що вартує чотири або пятьсот тисяч лірів.

— Проклятє! Ти добре оцінив.

— Я знаю дещо про діяманти. Я колись їх мав.

— Добре робиш, що хвалиш ся сим — сказав Андрій і, не взлостивши ся за нове вимушенє, як сего побоював ся Кадерус, спокійно віддав йому свій перстень.

Кадерус приглядав ся йому так уважно, що Андрій догадав ся, що він хоче переконати ся, чи всї роги є досконалі.

— Се підроблений діямант — сказав Кадерус.

— Не жартуй — відповів Андрій.

— Не сердь ся, можемо зараз попробувати.

Кадерус підійшов до вікна, діткнув ся діямантом скла і побачив, що воно зарисувало ся.

— Моя помилка — сказав Кадерус, закладаючи перстень на свій палець. — Я помилив ся. Ті злодії ювілери наслідують діяманти так добре, що вже не оплачує ся їх обкрадати.

— Щож? Ти вже скінчив? — спитав Андрій. — Може ще чого хочеш? Може бажаєш моєї камізельки, або моїх паперів? Можеш йти вже сміло дальше, як зачав.

— Ні, ти конець кінцем таки добрий товариш. Я не хочу тебе довше затримувати.

— Однакож вважай, щоби тобі що не стало ся, як будеш продавати діямант, як побоював ся, щоби не стало ся тобі що, коли візьмеш золото.

— Я його не продам, не бій ся..

— Що найменше через день-два — подумав собі Андрій.

— Але ти щасливий! — сказав Кадерус. — Тепер йдеш до своїх слуг, до своїх коний, до своєї карити і до своєї судженої.

— Так — потвердив Андрій.

— Ну, то сподію ся, що зробиш мені гарний весільний дарунок в день, коли будеш вінчати ся з дочкою мого приятеля Данґляра.

— Я вже казав тобі, що ти собі за богато представляєш.

— Скільки майна вона має?

— Але я кажу тобі...

— Міліон?

Андрій здвигнув раменами.

— Нехай буде міліон — сказав Кадерус — ти ніколи не будеш мати стільки, скільки я тобі бажаю.

— Дякую — відповів Андрій.

— О, я бажаю тобі сего цілим серцем! — додав Кадерус, сміючи ся захриплим голосом. — Чекай, нехай покажу тобі дорогу.

— Не треба.

— Ні, треба.

— Чому?

— Бо там в замку є маленька тайна, спосіб осторожности, який я вважав за гідний випробувати. Сей замок є переглянений і поправлений Ґаспаром Кадерусом. Я зроблю й тобі один такий, коли вже станеш капіталістом.

— Дякую — сказав Андрій — я дам тобі знати про се тиждень наперед.

Андрій вийшов. Кадерус стояв над сходами, поки Андрій не тільки що зійшов на долину, але й перейшов через подвірє. Відтак вернув ся скоро до свого мешканя, замкнув за собою уважно двері і зачав, як мудрий архітект, студіювати плян, котрий Андрій лишив йому.

— Дорогий Бенедетто — говорив при тім до себе. — Сподію ся, що він не буде жалувати, коли дістане своє наслїдство, однакож той, хто приспішує день, коли може діткнути ся своїх пятьсот тисячів, не буде його найгіршим приятелем.

РОЗДЇЛ LXXXII.

Влім.

Слїдуючого дня, по щойно описаній розмові, ґраф Монте Крісто виправив ся до Отейль в товаристві Алї і кількох других слуг. З собою взяв також кілька коний, хотячи випробувати їх прикмети. Про сю подорож попереднього дня він анї не думав і Андрій її не ожидав, однакож вернув Бертучіо з Нормандії з відомостями про дім і судно і се заставило ґрафа випробувати коний. Дім був готовий і судно, яке прибуло тиждень перед тим, стояло на якорі в гирлї малої річки. Зложена з шістьох людий залога судна, виконавши всї вимагані формальности, була готова вирушити на море.

Ґраф похвалив стараня Бертучія і наказав йому приготовити ся до скорого відїзду, бо не будуть оставати у Франції довше, чим один місяць.

— Слухай — сказав — я може буду потребувати заїхати за одну ніч з Парижа до Трепорту. Нехай по дорозї буде на поготівлю вісім коний, щоби я міг зробити пятьдесять миль за десять годин.

— Ваша високість вже сказали се бажанє — відповів Бертучіо — і конї є готові. Я купив і розмістив їх сам у

найбільше пожаданих місцях, а саме в селах, де звичайно ніхто не затримує ся.

— Се добре — сказав Монте Крісто — я остану тут день, або два; пороби відповідні зарядженя.

Коли Бертучіо виходив з кімнати, щоби дати потрібні розкази, отворив двері Батестен. Він держав лист на срібнім підносі.

— Що ти тут робиш? — спитав ґраф, побачивши, що він вкритий порохом. — Я, здаєть ся, не посилав за тобою?

Батестен, не відповідаючи, прийшов до ґрафа і подав йому лист.

— Важний і пильний — сказав.

Ґраф отворив лист і прочитав:

> Перестерігає ся ґрафа Монте Крісто, що сеї ночи влїзе до його дому при Елїзейських Полях один чоловік з наміром забрати якісь папери, що мають бути в бюрку убиральнї. Добре відома відвага ґрафа зробить неконечною поміч поліції, якої поява моглаб поважно зашкодити тому, хто посилає сю пересторогу. Ґраф через який небудь отвір зі спальнї, або сховавши ся в убиральнї, буде міг сам оборонити свою власність. Велике число слуг і видимі кроки осторожности здержалиб злочинця від влому, а ґраф Монте Крісто втратив би нагоду відкрити ворога, якого припадок відкрив тому, котрий тепер пише сю пересторогу, — пересторогу, яку може не буде міг вислати другий раз, колиб ся перша спроба не вдала ся і була зроблена друга спроба.

Перша думка ґрафа була, що се якийсь підступ злодіїв — намагане притягнути його увагу до якоїсь маленької небезпеки, щоби виставити його на більшу небезпеку. Він вже хотів вислати лист комісареви поліції, не зважаючи на пересторогу свого анонїмного приятеля і навіть на перекір тій пересторозї, коли нагло прийшло йому на думку, що се може бути якийсь його особистий ворог, якого тільки він сам повинен пізнати і в такий спосіб взяти над ним верх.

— Вони не хочуть моїх паперів — сказав до себе Монте Крісто — вони хочуть мене убити. Се не злодії, а душегуби. Не треба, щоби пан префект поліції мішав ся в мої приватні справи. Я досить богатий, щоби держати сю справу поза буджетом його канцелярії.

Він закликав назад Батестена, котрий був вийшов, доручивши лист.

— Вертай до Парижа — сказав йому — збери всіх

слуг, які там остали. Я хочу всеї своєї служби в Отейль.

— А дома що? Не остане ніхто? — спитав здивовано Батестен.

— Нехай остане портієр.

— Прошу памятати, що мешкане портієра є далеко від дому.

— То нічо!

— Дім моглиб обдерти до голих стін і він не почув би нічого.

— Хто міг би се зробити?

— Злодії.

— Ти дурний, Батестене. Нехай злодії обдирають дім; се менше мене вразилоб, як те, колиб мене мої слуги не послухали.

Батестен вклонив ся.

— Розумієш мене? — спитав ґраф. — Приведи сюди всіх своїх товаришів, але нехай все остає як звичайно; замкни тільки віконниці у партері.

— А на першім поверсі?

— Ти знаєш, що їх ніколи не замикає ся. Йди!

Ґраф дав знак, що хоче обідати сам один і щоби ніхто більше не услугував йому крім Алї. Пообідавши зі своїм звичайним спокоєм і уміркованістю, ґраф дав Алїєви знак, щоби йшов за ним, і вийшов бічною фірткою а дійшовши до Бульонського ліска, скрутив ніби без цїли в напрямі Парижа. При сумерку він був вже проти свого дому при Елїзейських Полях.

Було темно. Одно-одиноке слабеньке світло горіло в хатині портієра, віддаленій около сорок кроків від дому. Монте Крісто опер ся об дерево і тим оком, яке тяжко було обманути, глянув на вулицю, оглянув перехожих, уважно поглянув по сусїдних вулицях, чи там хто не сховав ся. Так минуло десять мінут. Ґраф Монте Крісто був переконаний, що ніхто за ним не слїдить. Він пішов з Алїєм до бічних дверий, увійшов ними скоро і сходами для служби, від котрих мав ключ, зайшов до своєї спальнї, не порушивши анї одної фіранки. Портієр не мав причини до найменшого підозріня, що в домі, позірно зовсїм порожнім, був його головний мешканець.

Увійшовши в спальню, ґраф дав знак Алїєви, аби спинив ся. Відтак зайшов в убиральню, яку також оглянув. Все

було як звичайно,—бюрко стояло на своїм місци і ключ був у бюрку. Ґраф покрутив його два рази, виняв ключ, вернув до дверий спальні, усунув подвійний гачок скобля і увійшов до спальні. Тимчасом Алї добув вже збрую, якої ґраф потребував а саме короткий карбін і пару пістолів з подвійними дулами. Узброєний в такий спосіб, ґраф держав в своїх руках житє пятьох людий.

Було якої пів до десятої. Ґраф і Алї зїли з поспіхом по кавалкови сухара і випили по склянцї еспанського вина; відтак Монте Крісто усунув на бік дошку в стіні, що дало йому спромогу видїти, що діє ся в сусїдній кімнатї. Він мав під руками пістоль і карбін, а Алї, який стояв побіч него, держав в руцї одну з тих малих арабських бард, яких вигляд не змінив ся від часів хрестоносців. Через одно з вікон спальнї ґраф міг дивити ся на вулицю.

Так минуло дві години. Було незвичайно темно. Помимо сего Алї, завдяки своїй дикій природї, а ґраф завдяки свому довгому замкненю в темнотї могли оба розріжняти в пітьмі найслабший рух дерев. Світельце в хатинї портієра вже давно згасло. Можна було сподївати ся, що напад, як напад взагалї був уплянований, повинен би бути зроблений із сходів з партеру а не з вікна. По думцї Монте Кріста, напасники хотїли взяти його житє, а не гроші. Вони нападуть на його спальню, а до неї дістануть ся через задні сходи, або вікном убиральнї Він поставив Алї перед дверми до сходів, а сам слїдив за убиральнею.

Годинник на вежі Інвалїдів вибив чверть до дванайцятої. Коли заглух третїй удар годинника, ґрафови причуло ся, неначеб був якийсь шелест в убиральнї. За першим шелестом дав ся чути другий, відтак третий; при четвертім ґраф вже знав, чого ожидати. Сильна, добре вправлена рука витинала діямантом шибу вікна. Ґраф почув, що його серце забило ся живійше.

Хоч би як був чоловік призвичаєний до небезпеки, хоч би був перестережений перед нею, то він відчуває по битю свого серця, по дрожаню тїла величезну ріжницю між думкою і дійсністю, між пляном і виконанєм. Однакож Монте Крісто зробив тільки один знак для Алїя, який, зрозумівши, що небезпека зближає ся з боку убиральнї, присунув ся близше до свого пана. Монте Крісто дрожав, напруживши свій зір, щоби переконати ся про силу і число своїх ворогів.

Вікно, від котрого доходив шелест, було якраз проти отвору, через який ґраф дивив ся в убиральню. Він впялив своє око в те вікно. Побачив тінь в темноті. Відтак одна шиба подала ся, почув ся легенький тріск, хоч нічо не впало. Через отвір простягнула ся рука, що шукала за защіпкою. За хвилю отворило ся вікно і ним увійшов чоловік. Був сам один.

— Що за смілий драб! — подумав ґраф.

В ту хвилю Алї діткнув ся легко його плеча. Ґраф оглянув ся. Алї показав йому у вікно кімнати, яке було звернене до вулиці. Монте Крісто зробив три кроки до вікна. Він знав незвичайну бистрість зору свого вірного слуги. І справдї він побачив другого чоловіка, котрий виліз на мур і, як видно, старав ся побачити, що діяло ся в домі.

— Добре! — подумав ґраф. — Їх є два. Один робить, а другий сторожить.

Він дав знак Алієви, щоби не спускав з ока чоловіка на дворі, а сам вернув до того, що був в убиральни. Сей увійшов і, простягнувши руки перед себе, старав ся пізнати уряджене кімнати. Наконець видно було, що він вже зорієнтував ся. Було двоє дверий. Однї і другі він зариґлював. Коли прийшов до дверий спальнї, Монте Крісто підняв пістоль, думаючи, що він хоче увійти; однакож нічний гість засунув тільки риґель. Він тільки себе забезпечував. Не знаючи, що ґраф повитягав защіпки, він взяв ся тепер спокійно до своєї роботи. З кишенї витягнув щось, чого ґраф не міг розпізнати, поставив його на столику і пішов просто до бюрка. Попробував замок і видно, що був здивований, коли не найшов ключика в замку. Однакож гість був не дурний чоловік; він заосмотрив ся на всякий випадок. Ґраф почув по хвили дзеленькане вязки штучних ключів, яких вживає ся до отвираня невідомих замків.

— О! — шепнув до себе Монте Крісто з чутєм розчарованя. — Се справдї тільки злодїй.

Однакож злодїй не міг в темнотї найти відповідного ключа. Він посягнув по річ, яку лишив на столику, потиснув спружинку і в ту хвилю на його руки і лице вдарило блїденьке світло, при якім можливо було тільки розріжнити один предмет від другого.

— А! — вирвало ся з уст здивованому ґрафови Монте Крісто, — таж се...

Алї підніс свою барду.

— Тихо! — шепнув йому Монте Крісто. — Постав свою барду. Не треба ніякої збруї.

Відтак додав йому ще кілька слів ще низшим голосом, бо оклик здивованя, який вирвав ся ґрафови, налякав злодія і він спинив ся, як задеревілий. Ґраф дав Алієви розпорядженя, бо він зараз висовгнув ся без шелесту і вернув за хвильку, несучи чорний стрій і капелюх з трома рогами. Тимчасом Монте Крісто з поспіхом зняв свою свиту, камізельку і сорочку. При слабім світлі, що доходило через отвір в стінї убиральнї, можнаб було добачити, що він мав на собі одну з тих плетених зі стали сорочок, яку носили колись, як ще люди не знали убивати себе з пальної збруї, а кололи себе ножами та рубали бардами. Ся сорочка скоренько зникла під довгою монашою рясою, а голову ґрафа покрила перука, що надала йому вигляд священика. Три-кутний капелюх на голові до решти перемінив ґрафа в о. Бусонї.

Злодій наслухував хвильку, але не почувши більше ніякого шелесту, набрав знов житя і коли ще Монте Крісто докінчував перебирати ся, він приступив до бюрка і зачав скреготати в його замку штучним ключем.

Ґраф дивив ся на него і злобно усміхнув ся. Він знав, що замок бюрка мав тайний механїзм, який злодієви не легко буде перемогти.

— Бав ся трошки! — шепнув до себе. — Будеш мати там на кілька мінут роботи.

Відтак обернув ся до вікна від улиці. Чоловік, що був виліз на мур, зліз вже на землю і ходив вулицею. Дивним дивом він не показував найменшого жаху, коли надходив хтонебудь вулицею. Видно було, що його інтересувало тільки те, що діяло ся в домі ґрафа.

Нараз Монте Крісто вдарив ся долонею по чолї і через його уста пересунув ся щирий усміх. Він приступив до Алїя і шепнув йому:

— Сховай ся тут і сиди тихо. Без уваги на те, що будеш чути, або що буде тут дїяти ся, не показуй ся, хиба що я тебе виразно закличу.

Алї вклонив ся на знак, що розуміє і послухає. Тодї Монте Крісто взяв в руку засвічену свічку з комірки, отворив тихесенько двері і пішов прямо до злодія, що був

пильно занятий замком. При сім вважав, щоби світло свічки падало прямо на лице злодія. Злодій не чув, як двері отворили ся і задеревів, коли нагло побачив, що кімната освітлена.

— Добрий вечір, мій дорогий Кадерусе! — сказав Монте Крісто. — Ти що робиш тут в таку пізну пору?

— Отець Бусоні! — крикнув Кадерус і не розуміючи, куди міг увійти сей дивний привид, коли він позариґльовував двері, опустив ключі з рук і стояв з отвореним ротом. Ґраф став між Кадерусом і вікном, заступаючи в сей спосіб злодієви його одиноку дорогу утечі.

— Отець Бусоні! — повторив ще раз Кадерус, впяливши свої очи в ґрафа.

— Так, зовсім певно, се сам о. Бусоні! — потвердив Монте Крісто. — І я дуже рад, що ти пізнаєш мене, мій дорогий Кадерусе. Видно, що ти маєш дуже добру память, бо буде вже з десять літ, від коли ми бачили ся.

Сей спокій священика, в злуці з його іронією і смілістю, зовсім оголомшили Кадеруса. Він зачав дзвонити зубами.

— Так ти хотів обікрасти ґрафа Монте Крісто? — допитував мнимий священик.

— Отче — шептав Кадерус, стараючи ся дійти до вікна, яке ґраф немилосердно заступив. — Отче Бусоні, я не знав... вірте мені... присягаю...

— Вирізана шиба з вікна — говорив дальше ґраф — темна ліхтарня, вязка штучних ключів, бюрко на пів розбите — се дуже ясно доказує...

Кадеруса душило в горлі. Він оглянув ся за якимсь кутком, де міг би сховати ся — за якоюсь стежкою утечі.

— Так, так — говорив не перестаючи ґраф. — Як бачу, то ти все ще такий самий, душегуб.

— Отче, ви знаєте все, ви знаєте, що то не я, се Карконта, се доказано на процесі і мене засуджено тільки до ґалер.

— То твій час вже вийшов, коли, як бачу, кортить тебе знов там назад дістати ся?

— Ні, отче, мене хтось увільнив.

— То він зробив для людства велике добро.

— Я, — сказав Кадерус, — обіцяв....

— Але ломиш свою обіцянку! — перервав йому Монте Крісто.

— На жаль, так — признав ся Кадерус.

— Се, як не милю ся запровадить тебе назад до тюрми. Се дуже зле, дуже зле. Діявольо! як кажуть у моїм краю.

— Отче, я приневолений...

— Кождий злочинець говорить се.

— Убожество...

— Ет! — сказав Бусоні згірдливо. — Убожество може заставити чоловіка до жебранини, або до крадежі бохонця хліба від пекаря, але не до розбиваня бюрка в чужім домі. А коли ювілєр Йоганес заплатив тобі сорок пять тисяч лірів за діямант, який я тобі дав, і ти вбив його, щоби дістати і гроші і діямант, то се було також убожество?

— Вибачте, отче! — зачав просити Кадерус. — Ви спасли моє житє раз; спасіть мене ще раз.

— Те, що ти зробив, не дуже мене до того заохочує.

— Чи ви самі, отче, чи маєте жовнїрів, готових мене зловити?

— Я сам, — відповів священик, — і я ще раз змилосерджу ся над тобою та позволю тобі втечи, хоч побоюю ся, що моя слабість допровадить до якогось нового нещастя, — але вперед скажи менї правду.

— О, отче — скрикнув врадувано Кадерус, приближаючи ся до Монте Кріста. — Я направду мушу називати вас своїм спасителем!

— Ти кажеш, що хтось увільнив тебе з ґалєр?

— Се свята правда, отче.

— А хто був твій освободитель?

— Один Анґлїєць.

— Як він називав ся?

— Лорд Вилмор.

— Я знаю його і я буду знати, чи ти не збрехав.

— Отче, я говорю найсвятійшу правду.

— Отже сей Анґлїєць заопікував ся тобою?

— Нї, не мною, а одним молодим Корсиканцем, моїм товаришем по кайданах.

— Яке-ж було імя сего молодого Корсиканця?

— Бенедетто.

— Се є тільки хрестне імя.

— Він ніякого другого не мав. Він був знайда.

— Отже сей молодий Корсиканець утік з тобою?

— Втік.

— В який спосіб?

— Ми робили у Ст. Мандріє коло Тульону. Знаєте, де є Ст. Мандріє?

— Знаю.

— Отже в хвилю відпочинку, між полуднем і першою годиною...

— Коли вязні дрімали після обіду. Бідні люди! — вкинув священик.

— Чоловік не може вічно робити — сказав Кадерус — чоловік не пес!

— Псам часом ліпше! — сказав священик.

— Отже коли другі дрімали, ми відійшли трохи на бік, перепилували свої кайдани пильником, який дав нам Анґлієць, кинули ся в воду і відплили.

— Що-ж стало ся з тим Бенедеттом?

— Не знаю.

— Ти повинен знати.

— Ні, справді. Ми розійшли ся.

— Брешеш! — сказав священик тоном непереможної поваги.

— Алеж, отче!

— Ти брешеш! Сей хлопець є ще твоїм приятелем і ти мабуть уживаєш його як свого спільника.

— О, отче!

— Від коли ти втік, з чого ти жив? Відповідай!

— З чого попало.

— Брешеш! — сказав третий раз священик ще більше рішучим тоном.

Кадерус переляканий глянув на ґрафа.

— Ти жив з тих гроший, які він тобі давав? — питав священик.

— Ну, так. Се правда — признав ся Кадерус. — Бенедетто став сином одного великого пана.

— Як може він бути сином великого пана?

— Незаконний син.

— А яке є імя того великого пана?

— Ґраф Монте Крісто, той сам, що ми тепер в його домі.

— Бенедетто — син ґрафа! — здивував ся тепер Монте Крісто.

— Ага! Так я думаю, бо ґраф найшов для него фальшивого батька, дає йому по чотири тисячі лїрів на місяць і лишає йому в своїм завіщаню пятьсот тисяч лїрів.

— Он воно як! — сказав Монте Крісто, який почав вже розуміти. — Якеж імя носить сей молодий чоловік тимчасово?

— Андрій Кавальканті.

— Той молодий парубіка, котрого мій приятель Монте Крісто приймає в своїм домі і котрий має одружити ся з панною Данґляр?

— Той самісїчкий.

— І ти допускаєш до сего, ти драбе? Ти, що знаєш про його житє і його неславу?

— Чомуж мав би я ставати свому товаришеви на дорозї? — спитав Кадерус.

— Правду кажеш. Не ти, тільки я повинен перестегти п. Данґляра.

— Не робіть сего, отче.

— Чому?

— Бо ви тим допровадите нас до руїни.

— То ти думаєш, що на те, аби спасти таких драбів, як ти, я стану помічником в їх заговорі, спільником їх злочину?

— Отче! — сказав Кадерус, приступаючи близше.

— Я все виявлю.

— Кому?

— Панови Данґлярови.

— А я кажу — крикнув Кадерус, витягнувши з кишенї отворений ніж і вдаряючи ним ґрафа в груди — що ви, отче, нїчого не виявите.

Та на найбільше здивованє Кадеруса, ніж, замісць пробити груди священика, відбив ся від них затуплений. Враз з тим ґраф схопив своєю лївою рукою за руку Кадеруса і скрутив її з такою силою, що ніж випав з його задеревілих пальцїв і Кадерус крикнув з болю. Однакож ґраф, не зважаючи на крик бандита, крутив йому руку дальше, поки не вивихнув її в лікти. Кадерус впав вперед на колїна, а потім цїлком положив ся на підлозї. Ґраф наступив йому ногою на голову і сказав:

— Я не знаю, що стримує мене від того, аби не роздусити твоєї голови, ти драбуго!

— Ах, милосердя, милосердя! — просив ся Кадерус.

Ґраф взяв ногу з його голови.

— Встань! — сказав.

Кадерус встав.

— О, яка в вас сила, отче, яка сила! — сказав він, погладжуючи свій викручений лікоть.

— Мовчи! Бог дає мені силу, щоби перемагати таких диких звірів, як ти. Я роблю в імени Бога! Памятай, мерзото. Те, що я в сю хвилю ще пощадив тебе, стало ся з Його волї.

— О, ой! — йойкав Кадерус.

— Бери се перо і папір і напиши, що я тобі подиктую.

— Я не вмію писати, отче.

— Брешеш! Бери перо і пиши!

Переляканий, Кадерус сїв і написав:

Пане!

Чоловік, котрого ви приймаєте в своїм домі і за котрого ви хочете віддати свою дочку, є злочинець, котрий втїк зі мною з ґалери в Тульонї. Він був ч. 59, а я ч. 58. Він називав ся Бенедетто, але він не знає свого дїйсного імени, бо ніколи не знав, хто були його родичі.

— Підпиши! — сказав ґраф.

— То ви хочете мене зруйнувати?

— Як би я хотів твоєї руїни, дурню, то я потягнув би тебе до першого поліцая на вулицї і зробив би конець з тобою. Зрештою, поки сей лист буде доручений, то після всякої правдоподібности, ти вже не будеш мати чого бояти ся. Підписуй!

Кадерус підписав ся.

— Заадресуй: „До пана барона Данґляра, банкира, вулиця Шосе д'Антен".

Кадерус написав і адресу. Священик взяв лист.

— Досить — сказав. — Тепер забирай ся відси!

— Куди?

— Туди, куди прийшов.

— Хочете, щоби я вилазив тим вікном?

— Ти влїз ним дуже добре.

— О, ви маєте якийсь плян проти мене, отче.

— Йди, ідіоте! Які я пляни можу мати проти тебе?

— Так чому не випустите мене дверми?

— А тобі що з того прийде, як я збуджу портієра?

— Отче, скажіть, що не хочете моеї смерти.

— Нехай діє ся Божа воля!

— Але присягніть, що не убєте мене, коли я буду злазити.

— Геть звідси, нікчемний трусе!

— Що ви хочете зі мною зробити?

— Я тебе спитаю, що я можу зробити. Я хотів зробити тебе щасливим чоловіком, а зробив тебе душегубом.

— Отче — просив Кадерус — дайте мені ще одну нагоду. Попробуйте мене ще раз!

— Добре — сказав ґраф. — Слухай, ти знаєш, що я дотримую свого слова.

— Так — потвердив Кадерус.

— Коли дістанеш ся щасливо до дому...

— Чого мав би я від кого иншого бояти ся, як не від вас?

— Коли дістанеш ся до дому щасливо, забирай ся геть з Парижа, забирай ся з Франції і де тільки будеш, як довго будеш жити чесно, я буду посилати тобі малу пенсійку, бо як дійдеш до дому щасливо, то...

— То що? — спитав Кадерус, дрожачи.

— То я повірю, що Бог тобі простив, а тоді і я тобі прощу.

— Так певно, як я є християнин — вистогнав Кадерус — ви спричинете, що я умру зі страху.

— Тепер йди! — сказав ґраф, показуючи на вікно.

Кадерус тільки частинно успокоєний сею обіцянкою, висунув ноги через вікно і став на драбині.

— Злази на долину — сказав священик, заложивши руки одну за другу. Зрозумівши, що не має вже що більше бояти ся, Кадерус почав злазити. Ґраф приніс свічку до вікна, щоби з Елїзейських Піль було видно, як з вікна злазить один чоловік, а другий світить йому.

— Що ви робите, отче? Ану-ж, як би тут де переходив поліцай?

Він сам подув на свічку і згасив її. Відтак зліз по шеблях драбини. Однакож аж тоді почув ся безпечним, коли почув тверду землю під ногами.

Монте Крісто вернув до своєї спальнї і, глянувши скоро по городї від вулиці, побачив насамперед Кадеруса, який

дійшов до кінця города і приставив драбину до муру. Шукаючи дальше на вулици, ґраф побачив, як чоловік, що немов чекав, побіг в напрямі драбини і притаїв ся під муром, куди Кадерус мав злазити. Кадерус лїз по драбинї поволи і поглянув осторожно понад мур, чи вулиця спокійна. Нікого не було видно, нї чутно.

Годинник на Інвалїдах вибив першу. Кадерус сїв верх муру, потягнув драбину за собою і перекинув її на другий бік. Відтак зачав поволи злазити, або радше зсувати ся по нїй. По рухах його було видно, що він був до сего призвичаєний. Однакож як вже раз зачав зсувати ся, він не міг спинити ся.

Коли був вже на половину від землї, він побачив, що з тїни висунув ся якийсь чоловік, але спинити ся вже не міг. Він бачив, як той чоловік підніс руку до гори, але поки не став ногами на земли, не міг від сеї руки боронити ся, а вона вдарила його сильно в плечі. Він пустив драбину і крикнув:

— Ратуйте!

Враз з тим рука вдарила його другий раз зараз збоку. Кадерус упав, крикнувши знов:

— Ратуйте! Гину!

Та коли він так кричав, його противник вхопив його за волосє і вдарив його третий раз в груди. Кадерус хотїв знов крикнути, але міг вже тільки застогнати. Кров плила з усїх трох його ран і голос завмер в його грудях. Напасник, бачучи, що він вже не кричить, підніс його голову за волосє. Його очи були замкнені і уста викривлені болем. Душегуб, сподїючись, що він вже вмер, опустив його голову на землю і втік. Але Кадерус почув, як душегуб втїкав, зібрав свої сили, підняв ся на ліктеви і вмираючим голосом крикнув ще раз:

— Ратуйте, я вмираю. Ратуйте, отче Бусонї, ратуйте

Сей сумний оклик прошиб темноту. Отворили ся двері задних сходів, відтак фіртка від городу і Алї зі своїм паном вийшли зі світлами.

ЗМІСТ:

Справлене Похибок:

Сторона	є	має бути
7— 3-ий рядок з гори	ПЇів	Пів
13—13-ий рядок з гори	Калканті	Кавальканті
40—10-ій рядок з гори	вечер.	в вечер.
41—10-ий рядок з долини	охолодним	холодним
89— 6-ий рядок з гори	сумнийч	сумний.
166 — два перші рядки з гори безпотрібні.		
175 — 4-ий рядок з долини повинен бути на самім споді.		
177— 1-ий рядок з гори	початав	показав
179—19-ий рядок з долини	прошаєш	прощаєш
183— 6-ий рядок з долини	є	я
248—12-ий рядок з долини	скочила	скочили
248—12-ий рядок з долини	зачала	зачали